

672 B1

VERSLAG

VAN DEN STAAT

DER

HOOG-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

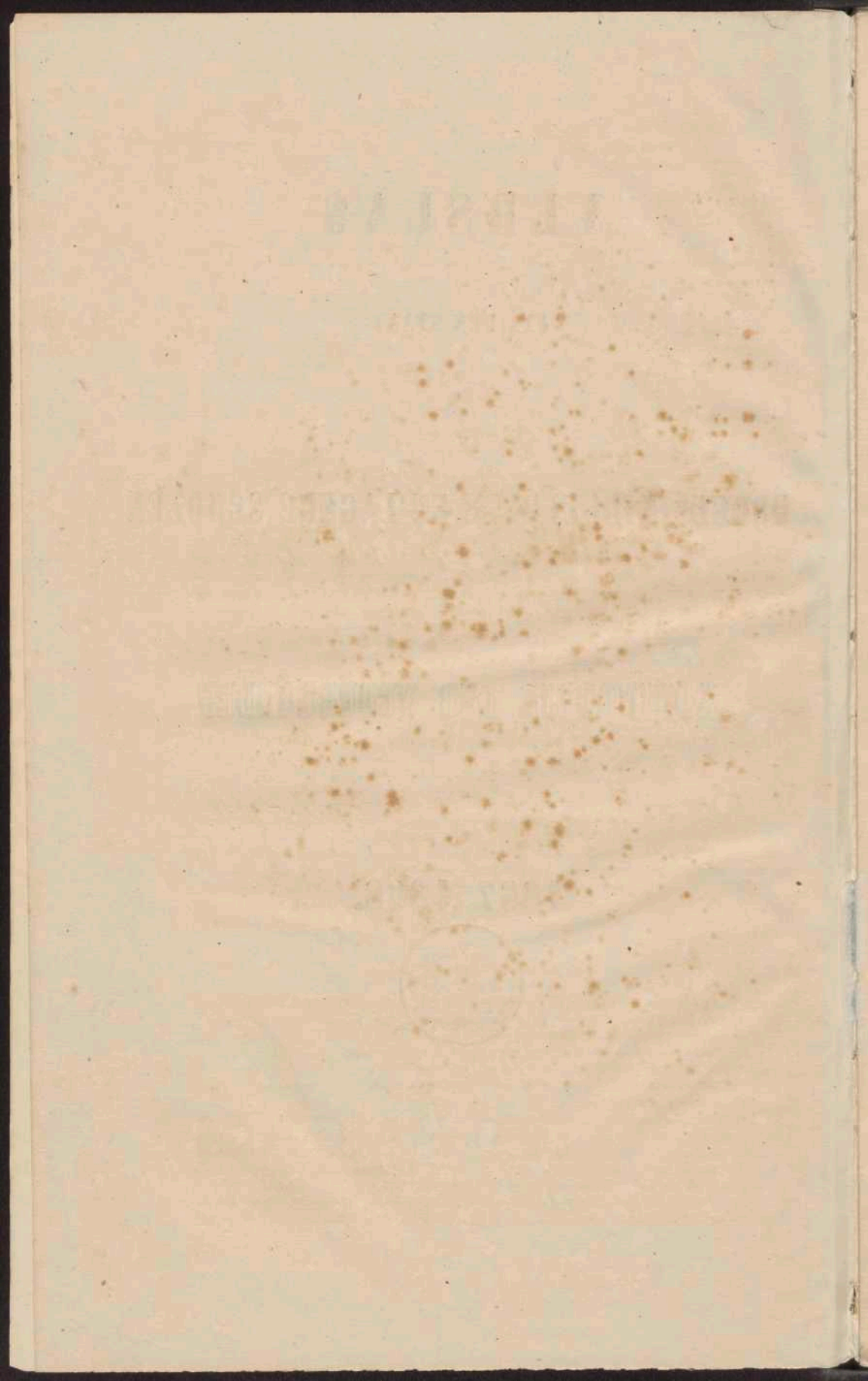
IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN

OVER

1867-1868.

INLEIDING.

Evenmin als de beide vorige heeft dit Verslag aanleiding gegeven tot het doen voorafgaan van algemeene beschouwingen. Vorm en indeeling zijn dezelfde gebleven. Voor zooveel het lager en middelbaar onderwijs betreft loopt het over het burgerlijk jaar 1867; wat de overige instellingen aangaat over het studiejaar 1 September 1867 tot ultimo Augustus 1868. Bij de uitbreiding, ook in 1867 aan het middelbaar onderwijs gegeven, konden de mededeelingen dienaangaande in volledigheid winnen. Bij die het lager onderwijs betreffende, zijn in de rubriek »schoolgelden» de opgaven omtrent het kosteloos onderwijs opgenomen, welke reeds afzonderlijk aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn medegedeeld, maar ook hier eene plaats schenen te verdienen.

HOOGESCHOLEN TE LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN.

§ 1. COLLEGIËN VAN CURATOREN.

Ter vervanging van den heer mr. J. LUZAC, in Mei 1868 overleden, werd bij Koninklijk besluit van 3 Junij daaraanvolgende benoemd tot secretaris bij het collegie van curatoren aan de hoogeschool te Leiden de heer W. G. DE BRAUYN KOPS.

De heer mr. H. G. RÖRER nam gedurende de ziekte van den heer mr. W. J. VAN HOYTEMA het secretariaat bij curatoren aan de hoogeschool te Utrecht waar.

Aan den curator der hoogeschool te Groningen, den heer mr. J. A. VAN ROIJEN, werd bij Koninklijk besluit van 24 Augustus 1867 op zijn verzoek een eervol ontslag verleend, en bij datzelfde besluit in zijne plaats benoemd de heer mr. L. graaf VAN HEIDEN REINSTEIN.

§ 2. PERSONEEL DER HOOGLEERAREN.

De Leidsche hoogeschool had het verlies te betreuren van den hoogst verdienstelijken, ook in het buitenland met roem bekenden hoogleeraar in de wis- en natuurkunde J. J. VAN DER HOEVEN, in Maart 1868 overleden. Bij het einde van het akademiejaar was door curatoren nog geene voordragt gedaan ter vervulling dezer vacature.

Bovendien overleden in dit jaar de oud-hoogleeraar J. G. S. VAN BREDA en de buitengewone hoogleeraar P. O. VAN DER CHIJS, directeur van het munt- en penningkabinet der Leidsche hoogeschool.

Aan den buitengewonen hoogleeraar aan die hoogeschool M. J. DE GOEJE, die, zoo als reeds in het vorig Verslag werd vermeld, op den 3den October 1867 zijn ambt aanvaardde na het houden eener redevoering over »de belangrijkheid van de beoefening der Arabische taal en letterkunde», werd bij Koninklijk besluit van 7 December 1867 zitting verleend in den senaat en in de litterarische faculteit.

Was aan de Utrechtsche hoogeschool de hoogleeraar H. C. MILLIES hersteld van de ernstige ongesteldheid, waarvan in het vorig Verslag melding werd gemaakt, de hoog-

leeraar G. J. MULDER daarontegen zag zich gedurende den geheelen cursus genoodzaakt van de hem tijdelijk verleende rust, tot herstel zijner gezondheid, gebruik te maken. De werkzaamheden van dezen laatste zijn gedurende dien tijd waargenomen door zijne twee assistenten.

Een groot en smartelijk verlies leed de Utrechtsche hoogeschool door het plotseling overlijden van den hoogleeraar in de regtsgeleerde faculteit O. VAN REES, op den 16den Mei 1868. Zijne plaats was aan het einde van den cursus nog niet vervuld.

De in Junij 1867 benoemde hoogleeraar T. HALBERTSMA aanvaardde den 15den October daaraanvolgende zijn ambt na het houden eener redevoering: *» over de verdiensten der Engelschen op gymnastologisch gebied*".

In de plaats van den lector in de engelsche taal J. VENNING, die reeds eenigen tijd geleden zijn ambt had laten varen, werd de heer J. S. ROBINSON benoemd.

Aan de hoogeschool te Groningen werd de plaats van dr. T. HALBERTSMA, naar Utrecht geroepen, vervuld door de benoeming van dr. W. M. H. SINGER tot hoogleeraar in de geneeskundige faculteit bij Koninklijk besluit van den 22sten September 1867. Hij aanvaardde zijne betrekking den 21sten November daaraanvolgende, na het houden eener redevoering: *» over het onvolkomen der verloskundige wetenschap*".

De hoogleeraar J. W. ERMERINS werd op den 19den Februarij 1868 emeritus. In zijne plaats is bij Koninklijk besluit van den 20sten Junij 1868 tot hoogleeraar in de wis- en natuurkundige faculteit benoemd de heer R. A. MEES.

§ 3. BESCHOUWINGEN OVER HET ONDERWIJS.

De collegien gedurende den cursus 1867/68 gehouden en het getal toehoorders zijn vermeld in het overzicht als bijlage A achter dit Verslag gevoegd. Bovendien volgen hier nog eenige bijzonderheden de onderscheiden faculteiten betreffende.

a. *Faculteit der godgeleerdheid.*

Leiden. In de collegien van den hoogleeraar SCHOLTEN had wederom eenige verandering plaats. De leerstellige godgeleerdheid en de inleiding in de boeken des Nieuwen Testaments ten vorigen jare behandeld, werden vervangen door de geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid volgens de boeken des Nieuwen Testaments en de geschiedenis der oude wijsbegeerte als eerste deel van de geschiedenis der wijsbegeerte over God. De hoogleeraar RAUWENHOFF gaf wederom een collegie over encyclopaedie en methodologie der godgeleerdheid, dat in de beide vorige jaren was achterwege gebleven.

De lessen over de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst ten vorigen jare door den hoogleeraar KUENEN gehouden, werden thans gesplitst in een collegie over de geschiedenis van het Oude Testament en een over de bijbelsche geschiedenis. De hoogleeraar PRINS behandelde met 13 studenten mondeling belangrijke bijzonderheden, vooral tot de exegese van het Nieuwe Testament betrekkelijk.

Bij de hoogleeraren SCHOLTEN en PRINS hadden responsien plaats. De nederlandsche taal is bij al de lessen gebruikt. Op de vijft en het gedrag der studenten werden geene aanmerkingen vernomen.

Door 11 studenten werd het candidaats-examen afgelegd; aan 3 van hen werd de eerste, aan 7 de tweede, aan 1 de derde graad toegekend. Één doctoraal examen had plaats en drie promotien, van welke twee publiek en één privaot, alle met den eersten graad na verdediging van een in de nederlandsche taal geschreven proefschrift.

Utrecht. In de collegien vond weinig verandering plaats. De hoogleeraar DOEDES gaf thans hermeneutiek van het Nieuwe Testament, in plaats van kritiek van de geschriften van het Nieuwe Testament, zoo als ten vorigen jare; de hoogleeraar MILLIES gaf eene inleiding op de Schriften van het Oude Testament.

Gerespondeerd werd op al de collegien, behalve die van den hoogleeraar TER HAAR. Deze leidde oratische oefeningen. De hoogleeraar DOEDES bestuurde disputation op het gezelschap *παιδεία* en hield bijna wekelijks catechetische oefeningen. Door den hoogleeraar VAN OOSTERZEE werden wekelijks homiletische oefeningen gehouden met de candidaten in de theologie. Met 23 theologanten van het eerste studiejaar las de hoogleeraar MILLIES het Nieuwe Testament cursorisch.

Op alle collegien werd de nederlandsche taal gebezigd.

De hoogleeraar TER HAAR werd in den winter door ongesteldheid verhinderd zijne taak geregeld te vervullen, doch heeft die later hervat. Omtrent de vijft en het gedrag der studenten luiden de berigten der hoogleeraren over het algemeen gunstig.

Het getal candidaats-examens bedroeg 31; aan 9 studenten is de hoogste, aan 18 de tweede en aan 4 de derde graad verleend; 6 candidaten legden het doctoraal examen af.

Groningen. Van de collegien in den vorigen cursus door den sedert overleden hoogleeraar PAREAU gehouden, werd dat over dogmatiek door den hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT, dat over hermeneutiek door den hoogleeraar DIEST LORIGON gegeven. Het collegie over Christelijke zedekunde bleef achterwege. Overigens had geene verandering in de collegien plaats. De lessen over vaderlandsche kerkgeschiedenis en patristiek door den hoogleeraar DIEST LORIGON aangekondigd, hadden geenen voortgang wegens gebrek aan belangstelling van de zijde der studenten.

Responsien werden op alle collegien gehouden. De hoogleeraar MUURLING behandelde bovendien mondeling met een twaalfstal studenten de theologische quaestien van den dag en de hoogleeraar DE GROOT leidde eene gedachtenwisseling en dispuut over het leven van JEZUS. De nederlandsche taal werd overal gebezigd.

De collegien werden getrouw bezocht, terwijl de vlijt der studenten voorbeeldig werd genoemd. Ook was hun gedrag onberispelijk.

Door 12 studenten werd het candidaats-, door 2 het doctoraal examen afgelegd. Van de eerste werd aan 2 de hoogste, aan 10 de tweede graad toegekend.

b. *Faculteit der rechtsgeleerdheid.*

Leiden. De collegien waren dezelfde als in den vorigen cursus, behalve dat de hoogleeraar BUYS nog een collegie gaf over staatsregt voor meer gevorderden. De nederlandsche taal werd bij alle lessen gebezigd; bij alle werden responsien gehouden behalve bij die van den hoogleeraar VISSERING. Onder den hoogleeraar GOUDSMIT werden wets-explicaties, door enkele studenten bewerkt, op een der collegien nader behandeld. De "debating-society" voor studenten der verschillende faculteiten onder voorzitterschap van den hoogleeraar BUYS mogt zich in toenemenden bloei verheugen. De verklaringen omtrent de vlijt en het gedrag der studenten luiden gunstig. Ook over hunne vorderingen waren de hoogleeraren over het algemeen tevreden; echter wordt, volgens den hoogleeraar GOUDSMIT, het maken van meer vorderingen in het romeinsche regt belet door de "steeds achteruitgaande kennis der latijnsche taal en der klassieke letteren".

Het getal candidaats-examens bedroeg 63, waarvan 3 met ongunstigen uitslag: 6 studenten verwierven den hoogsten, 31 den tweeden, 23 den derden graad; 43 doctorale examens werden met gunstigen uitslag afgelegd, 5 met ongunstigen. Er hadden 39 promotien plaats, waarvan 1 met ongunstigen uitslag; 6 waren publiek, 32 privaat. 13 geschiedden na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven, 25 na verdediging van stellingen. Bij 10 werd de hoogste, bij 23 de tweede, bij de overige de derde graad toegekend.

Utrecht. De hoogleeraar VREEDE verbond in dezen cursus zijne lessen over staats- en volkenregt tot één collegie, terwijl de lessen over diplomatie achterwege bleven. Overigens waren de collegien dezelfde als gedurende den vorigen cursus. Bij dat over de instituten werd één uur 's weeks de latijnsche, doch overigens overal de nederlandsche taal gebezigd. Responsien zijn niet gehouden. Op de collegien van den hoogleeraar VREEDE werd van gedachten gewisseld over schriftelijk door de studenten behandelde regtsvragen. Door den hoogleeraar FRUIN werden praktische oefeningen met zijn collegie over burgerlijke regtsvordering verbonden. De "debating-club", onder afwisselende leiding van een der hoogleeraren van deze faculteit, verkeerde even als ten vorigen jare in bloeienden staat. De berichten over het gedrag en de vlijt der studenten luiden gunstig; echter vermeldt de hoogleeraar DE GEER, dat hun ijver in het ééne uur 's weeks, waarin latijn werd gesproken, veel te wenschen overliet.

Door 22 studenten is het candidaats-examen afgelegd, waarvan 2 werden afgewezen; 1 verwierf den hoogsten, 7 den tweeden en 12 den derden graad; 30 candidaten legden het doctoraal examen af; van deze waren 3 eerst afgewezen. Er waren 37 promotien, namelijk 13 met den eersten, 13 met den tweeden en 11 met den derden graad; van deze geschiedden 15 na verdediging van dissertation in de nederlandsche taal geschreven, en 22 na verdediging van stellingen: 7 waren publiek, de overige privaat.

Groningen. De collegien waren dezelfde als gedurende den vorigen cursus, met deze uitzondering, dat de hoogleeraar TELLEGEN zijn collegie over volkenregt door dat over statistiek verving. Bij alle collegien werd de nederlandsche taal gebezigd; overal werd gerespondeerd, behalve bij dat over burgerlijke regtsvordering van den hoogleeraar DIEPHUIS en bij dat over pandecten van den hoogleeraar MODDERMAN.

De hoogleeraar GRATAMA hield enkele malen een dispuutcollegie; ook de hoogleeraar DIEPHUIS gaf daartoe de gelegenheid, waarvan echter door de studenten geen gebruik werd gemaakt. Op het gedrag der studenten werden geene aanmerkingen vernomen. De collegien werden door sommige studenten zeer getrouw, maar door anderen slecht bijgewoond; het oordeel der hoogleeraren over hunne vlijt en vorderingen luidt dan ook

voor sommigen zeer gunstig, voor enkelen slecht; de hoogleeraar MODDERMAN noemt hunne vlijt en vorderingen in de pandecten slechts bij enkelen goed, bij de meesten slecht.

11 candidaats-examens werden met goed gevolg afgelegd, waarvan 2 met den hoogsten, 8 met den tweeden en 1 met den derden graad. Bovendien legde één student een examen af in het natuurregt, de encyclopaedie en de geschiedenis van het regt, om tot het candidaats-examen toegelaten te kunnen worden, doch werd afgewezen; 11 doctorale examens hadden plaats, waarvan 2 met ongunstigen uitslag. Er waren 9 promotien, van welke 1 met den hoogsten, 2 met den tweeden en 6 met den derden graad; 2 waren publiek, de overige privaat; 6 geschieden na verdediging van stellingen en 3 na verdediging van eene dissertatie in de nederlandsche taal geschreven.

c. *Faculteit der geneeskunde.*

Leiden. Het collegie over bijzondere pathologie, ten vorigen jare door den hoogleeraar EVERS gehouden, bleef achterwege. Behalve die van het vorige jaar gaf de hoogleeraar HEYNSIUS nog een collegie over physiologie van het gezigt voor candidaten, de hoogleeraar KRIEGER een over oogheekunde en een over verbandleer. Even als ten vorigen jare, toen het evenwel in het verslag, ten gevolge van minder naauwkeurige opgave, als „achterwege gebleven” werd vermeld, gaf de hoogleeraar ZAAIJER een collegie over *methodus secandi*. Deze laatste leidde nog te zamen met den hoogleeraar KRIEGER heekkundige oefeningen op het lijk, en de hoogleeraar HEYNSIUS praktische oefeningen in physiologie en mikroskopische anatomie. De hoogleeraar EVERS klaagde over het gebrek aan geschikte zieken voor het klinisch onderwijs, vooral ook veroorzaakt door het klein getal beschikbare bedden in het akademisch ziekenhuis, waardoor belangrijke gevallen moesten worden afgewezen. De ijver der studenten, vooral het eigen zelfstandig onderzoek, leed hieronder. De polikliniek werd uitgebreid en ijverig waargenomen.

Bij alle collegien werd de nederlandsche taal gebezigd; op alle werd gerespondeerd, behalve op die van den hoogleeraar SIMON THOMAS. De berigten omtrent het gedrag en de vlijt der studenten zijn gunstig; de theoretische lessen van de hoogleeraren SURINGAR en SIMON THOMAS werden echter minder goed bezocht dan de praktische.

Van de 18 studenten, die het candidaats-examen aflegden, werden 2 afgewezen, 1 verwiert den hoogsten, 7 den tweeden, 8 den 3den graad; 8 doctorale examens werden met goed gevolg afgelegd in de geneeskunde, 13 in de verloskunde, 10 in de heekunde en 2 in de artseneijbereikunde; 6 candidaten werden bij het doctoraal examen in de geneeskunde, 1 bij dat in de verloskunde afgewezen. Het getal promotien in de geneeskunde bedroeg 12, namelijk 5 met den hoogsten, 5 met den tweeden en 2 met den derden graad, alle na verdediging van in de nederlandsche taal geschreven proefschriften; 3 waren publiek, de overigen privaat; 13 promotien in de verloskunde, 10 in de heekunde en 2 in de artseneijbereikunde hadden plaats, alle privaat op stellingen; bij die in de verloskunde werd aan 4 studenten de hoogste, aan 6 de tweede, aan 3 de derde graad toegekend; bij die in de heekunde aan 2 de hoogste, aan 7 de tweede, aan 1 de derde graad, terwijl beide promotien in de artseneijbereikunde met den hoogsten graad geschieden.

Utrecht. De collegien waren dezelfde als gedurende den vorigen cursus behoudens de hier volgende wijzigingen.

Een door den hoogleeraar DONDEUS aangekondigd collegie over anthropologie werd door tijdsgebrek niet gegeven. Onder dezen hoogleeraar werden oefeningen in mikroskopie en experimentele physiologie gehouden. De hoogleeraar HALBERTSMA gaf de collegien over gynaekologie en de theorie en praktijk der verloskunde, in den vorigen cursus door den hoogleeraar GUSSENOW gehouden. De titulaire hoogleeraar VAN DER LITH gaf een collegie over psychiatrie, dat echter wegens de minder geschikte uren, waarop het gehouden werd, weinig werd bezocht. Door den hoogleeraar KOSTER werd een medisch gezelschap opgericht, waarin voordragten gehouden en stellingen verdedigd werden. Responsien hadden bij alle collegien plaats; bij alle werd de nederlandsche taal gebezigd. De berigten omtrent de vlijt en het gedrag der studenten zijn gunstig.

Het getal candidaats-examens bedroeg 7, waarvan 2 met den hoogsten, 2 met den tweeden en 3 met den derden graad. Van de 14 doctorale examens waren er 7 in de geneeskunde, 6 in de verloskunde en 1 in de heekunde; in de geneeskunde werden 2 candidaten afgewezen. Van de promotien hadden er 10 plaats in de geneeskunde, 6 in de verloskunde en 1 in de heekunde. Van de promotien in de geneeskunde werd op 4 de hoogste, op 5 de tweede en op 1 de derde graad verkregen; allen geschieden na verdediging van dissertatie in de nederlandsche taal geschreven; 3 waren publiek, 7 privaat. In de verloskunde werd op 2 promotien de hoogste, op 2 de tweede en op 2 de derde graad toegekend; op die in de heekunde werd de hoogste graad verkregen. De promotien in de verlos- en heekunde waren allen privaat op theses.

Groningen. Het collegie over physische diagnostiek van den hoogleeraar ROSENSTEIN verving dat over bijzondere pathologie. De hoogleeraar SANGEN hield de collegien in de theoretische en praktische verloskunde, de operatieleer en de gynaekopathologie. Overigens hadden geene veranderingen in de collegien plaats. Bij alle lessen werd de nederlandsche taal gebezigd en zijn responsien gehouden. Het gedrag der studenten werd uitstekend genoemd; op hunne vlijt en vorderingen was niets aan te merken. 4 studenten legden met goeden uitslag het candidaats-examen af, 1 met den hoogsten 1 met den tweeden en 2 met den derden graad; 1 werd afgewezen. Het getal doctorale examens was in de geneeskunde 5, in de heekunde 3, in de verloskunde 1. 4 promotien in de geneeskunde vonden plaats, alle privaat, na verdediging van eene in de nederlandsche taal geschreven dissertatie; op 1 werd de hoogste, op 2 de tweede, op 1 de derde graad verleend. Van de 3 promotien in de heekunde was 1 met den hoogsten en 2 met den tweeden graad. Op de promotie in de verloskunde werd de tweede graad toegekend. De promotien in de heel- en verloskunde waren alle privaat op stellingen.

d. *Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen.*

Leiden. De hoogleeraar VAN GEER gaf dit jaar de collegien over stereometrie en bolvormige driehoeksmeting, over analytische meetkunde en over beschrijvende meetkunde, die gedurende den vorigen cursus door den hoogleeraar BIERENS DE HAAN waren gehouden; deze gaf een collegie over integraalrekening en een over de differentiaal-vergelijkingen, die ten vorigen jare niet werden gehouden. De hoogleeraar RIJKE verving het afzonderlijk collegie over de leer der warmte door dat over de optica en het collegie over de physische geographie door dat over de meteorologie. Door den hoogleeraar VAN DER BOON MESCH werden kosteloos collegien gegeven over de scheikunde toegepast op de industrie en op den landbouw, die ieder door ruim 300 toehoorders met belangstelling werden gevolgd. Door de ziekte en het daarop gevolgd overlijden van den hoogleeraar VAN DER HOEVEN werden zijne lessen gedurende een groot deel van den cursus niet gehouden. De nederlandsche taal werd voor alle lessen gebezigd; op alle werden responsien gehouden, behalve op die van den hoogleeraar VAN DER BOON MESCH. Deze liet echter responderen gedurende de praktische oefeningen in het laboratorium. De hoogleeraar KAISER gaf een collegie, ten einde eenige studenten voorloopig te doen kennis nemen van de werkingen der sterrewacht en bood daarenboven de gelegenheid aan tot oefeningen in het waarnemen; geen der studenten gunde zich echter den tijd voor dit laatste gevorderd. Onder de leiding van den hoogleeraar SURINGAR werden praktische oefeningen in de mikroskopie gehouden en hadden in de zomermaanden botanische excursien plaats.

De berigten omtrent de vlijt, de vorderingen en het gedrag der studenten luiden gunstig.

Het getal candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, bedroeg 9, van welke 1 met den eersten, 4 met den tweeden en 4 met den derden graad werden afgelegd; 18 studenten legden het candidaats-examen, voorbereidend tot het doctoraal, af, van welke één werd afgewezen; van de overige verwierven 9 den hoogsten en 8 den tweeden graad; 4 doctorale examens hadden met goeden uitslag plaats en 3 promotien. Laatstgemelde waren publiek, na verdediging van dissertatie in de nederlandsche taal geschreven; op alle is de eerste graad verleend.

Utrecht. Zoo als hierboven reeds is vermeld werd de hoogleeraar G. J. MULDER door voortdurende ongesteldheid verhindert zijne collegien te geven. Voor zooveel mogelijk is daarin voorzien door zijne beide adjuvanten E. MULDER en A. REINECKE: eerstgenoemde onderwees de organische scheikunde en leidde de praktische oefeningen in het laboratorium; laatstgenoemde gaf onderwijs in de anorganische scheikunde. Bij het optreden van den hoogleeraar GRINWIS, in de plaats van den hoogleeraar R. VAN REES, in Junij 1867 emeritus geworden, heeft eenige wijziging plaats gehad in de lessen vroeger door den hoogleeraar BUYS BALLOT gegeven, die dit jaar proefondervindelijke natuurkunde, analytische meetkunde en hoogere stekunde, en mechanica heeft onderwezen, terwijl de hoogleeraar GRINWIS zich belastte met de collegien over de wiskundige natuurkunde, de differentiaal-rekening, de stereometrie, en ook met dat over de beginselen der wiskunde, vroeger door den hoogleeraar HOEK gegeven. Deze laatste hield de collegien over sterrekunde. De door den hoogleeraar BUYS BALLOT aangekondigde cursus over meteorologie is niet gehouden, omdat zich niemand had aangemeld; hetzelfde was het geval met het door den hoogleeraar MIQUEL aangekondigde collegie over de vegetatie in Nederlandsch Indie.

Bij alle collegien werd de nederlandsche taal gebezigd, responsien werden bij die der hoogleeraren HARTING en BUYS BALLOT gehouden. De hoogleeraar HARTING hield daarenboven ontleedkundige oefeningen, de hoogleeraar BUYS BALLOT natuurkundige oefeningen, de hoogleeraar MIQUEL mikroskopische oefeningen, terwijl de adjuvanten MULDER

en REINECKE repetitien hielden. Het gezelschap *Natura dux nobis et auspex* kwam geregeld bijeen onder de leiding van den hoogleeraar HARTING. Het getuigenis der hoogleeraren omtrent de vlijt en het gedrag der studenten luidt gunstig.

Het getal candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, bedroeg 18, waarvan 1 met ongunstigen uitslag; 5 studenten verkregen daarbij den eersten, 4 den tweeden en 8 den derden graad. Het candidaats-examen, voorbereidende tot het doctoraal, werd door 6 studenten afgelegd, van welke 2 met den eersten, 1 met den tweeden en 2 met den derden graad, terwijl 1 werd afgewezen. Er hadden 2 promotien plaats, beide privaats, na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven, waarbij 1 gepromoveerde den eersten en 1 den derden graad verkreeg.

Groningen. De collegien waren dezelfde als die gedurende den vorigen cursus gehouden, behalve dat de hoogleeraar ENSCHEDÉ nog een collegie gaf over de analytische mechanica. Op alle collegien werden geregeld of nu en dan responsien gehouden, behalve op dat over geologie en palaeontologie van den hoogleeraar SALVERDA. Bovendien waren aan de collegien van den hoogleeraar ENSCHEDÉ verbonden oefeningen in het oplossen van vraagstukken, aan die van den hoogleeraar VAN KERCKHOFF praktische oefeningen in het laboratorium, aan die van den hoogleeraar SALVERDA praktische oefeningen in dierkunde en vergelijkende ontleedkunde voor meer gevorderden. Bij alle lessen werd de nederlandsche taal gebezigd. Het getuigenis der hoogleeraren omtrent de vlijt, de vorderingen en het gedrag der studenten luidde voor verreweg de meesten gunstig.

Het candidaats-examen, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, werd door 7 studenten afgelegd, van welke 1 werd afgewezen; van de overigen verwerfde 1 den hoogsten, 3 den tweeden en 2 den derden graad: 5 studenten legden het candidaats-examen af, voorbereidende tot het doctoraal: aan 2 werd de hoogste, aan 2 de tweede en aan 1 de derde graad toegekend; 1 doctoraal examen had met goeden uitslag plaats en 1 promotie. Deze laatste was privaats na verdediging van een in de nederlandsche taal geschreven proefschrift; de gepromoveerde verkreeg daarbij den hoogsten graad.

e. Faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren.

Leiden. De collegien van den hoogleeraar DOZY, over de bronnen van de geschiedenis der middeleeuwen en over arabische schrijvers, en dat van den hoogleeraar KERN, over de Zend-Avesta, alle in den vorigen cursus gehouden, bleven ditmaal achterwege. Daarentegen gaf de nieuw benoemde buitengewone hoogleeraar DE GOEJE collegien over de beginselen der arabische taal, ook afzonderlijk voor meer gevorderden en behandelde met één student verschillende plaatsen uit handschriften van juridischen inhoud. Nog gaf de hoogleeraar COBET een collegie over paedagogiek en de hoogleeraar DE VRIES een over het angelsaksisch, die geen van beide in den vorigen cursus waren gehouden. Praktische stijfoefeningen werden door den hoogleeraar DE VRIES gehouden.

Op alle collegien werd gerespondeerd behalve op die van de hoogleeraren DOZY en FRUIN en op dat over vergelijkende taalkunde van den hoogleeraar KERN. Bij alle werd de nederlandsche taal gebezigd, behalve bij die van den hoogleeraar COBET, bij die van den hoogleeraar RUTGERS over de hebreuwsche taalkunde en oudheden en bij diens cursorisch collegie over het Oude Testament.

De vlijt, de vorderingen en het gedrag der studenten werden door de hoogleeraren DOZY en FRUIN »voldoende» genoemd, door den hoogleeraar RUTGERS »zeer verschillend»; de overige hoogleeraren gaven hieromtrent geen berigt.

Het getal candidaats-examens, die met goeden uitslag werden afgelegd, bedroeg 72, namelijk 12 voorbereidende tot het doctoraal, waarbij 1 student den hoogsten, 9 den tweeden en 2 den derden graad verwierven; 51 voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid, waarvan 5 met den hoogsten, 22 met den tweeden en 24 met den derden graad; 9 voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, waarvan 2 met den hoogsten, 1 met den tweeden en 6 met den derden graad; 17 studenten werden op het candidaats-examen afgewezen, namelijk 2 op dat voorbereidende tot het doctoraal, 12 op dat voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid (van welke één reeds voor de derde maal) en 3 op dat voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid (van welke één reeds voor de vijfde keer); 1 doctoraal examen had plaats en 1 promotie. Deze laatste was publiek na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven; de eerste graad werd daarbij toegekend. Het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), werd afgelegd door 101 jongelieden, van welke 42 zijn afgewezen, en wel 17 voor grieksch, latijn en wiskunde, 23 voor grieksch en latijn, 1 voor latijn en wiskunde en 1 voor grieksch en wiskunde. Een persoon, die zich aangemeld had, werd wegens kwade praktijken weggezonden.

Utrecht. De collegien waren dezelfde als in den vorigen cursus, met de navolgende

wijzigingen. Door den hoogleeraar ROVERS is dit jaar het collegie over historiographic en door den hoogleeraar MILLIES dat over de geschiedenis der oostersehe letterkunde niet aangekondigd; deze laatste gaf echter een collegie over de chaldeeuwsche en syrische letteren, in het vorige jaar niet gehouden, en las met 23 studenten het Oude Testament cursorisch. Voor het collegie over paedagogiek van den hoogleeraar van HERWERDEN hadden zich geene studenten aangemeld; in plaats daarvan gaf deze een privatissimum over latijnsche en grieksche taalkunde. De hoogleeraar BRILL gaf een privaat collegie over het tweede gedeelte van Göthe's *Faust*.

De nederlandsche taal werd op alle collegien gebezigd, met uitzondering van dat over de romeinsche oudheden van den hoogleeraar ROVERS, en van dat over hebreuwsche letterkunde van den hoogleeraar MILLIES. Responsien werden gehouden op alle lessen van den hoogleeraar MILLIES en op de meeste der hoogleeraren ROVERS, BRILL en VAN HERWERDEN; de hoogleeraar OPZOOMER gaf hieromtrent geen berigt. De vijf der studenten werd door den hoogleeraar MILLIES „ongelijk”, door de hoogleeraren BRILL en VAN HERWERDEN grooter bij de theologen dan bij de juristen genoemd, terwijl van de overige geene opgave hieromtrent werd ontvangen. Van het gedrag der studenten werd niets ongunstigs vermeld.

Het getal candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, bedroeg 34, waarbij 4 studenten den hoogsten, 12 den tweeden en 16 den derden graad verkregen, terwijl 2 werden afgewezen; 34 studenten legden het candidaats-examen af voorbereidende tot de studie der rechtgeleerdheid; van hen werden 9 afgewezen (1 voor de derde maal); van de overigen verkregen 2 den hoogsten, 9 den tweeden en 13 den derden graad; 7 candidaats-examens voorbereidende tot het doctoraal hadden plaats, waarvan 1 met ongunstigen uitslag; op 2 werd de tweede, op 4 de derde graad toegewezen. Doctorale examens werden niet afgelegd. Er had 1 openbare promotie plaats op eene dissertatie in de latijnsche taal geschreven; de hoogste graad werd daarbij toegekend.

Het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n.º 31), werd door 33 jongelieden afgelegd, van welke 10 zijn afgewezen. De afgewezenen waren meestal in alle vakken te zwak; over het algemeen was het ontbreken van genoegzame vorderingen in geschiedenis of wiskunde, wanneer meer dan voldoende kunde in latijn en grieksch daar tegenover stond, geen grond van afwijzing geweest: bij aanstaande medici en wis- en natuurkundigen werd echter meer op de kennis der wiskunde gelet.

Groningen. De collegien waren dezelfde als gedurende den vorigen cursus, met deze uitzondering echter, dat de hoogleeraar MOLTZER bovendien een collegie gaf over Floris en Blancefloer en dat over gothische taal niet weder werd aangekondigd. De lessen over *Bidpaii fabulae* et *Chrestomathia Kirschiana* van den hoogleeraar VALETON en die over Grieksche oudheden van den hoogleeraar HECKER moesten wegens geheel gemis aan toehoorders achterwege blijven. Met uitzondering van de collegien over Hebreuwsche oudheidkunde van den hoogleeraar VALETON en over de geschiedenis der grieksche en romeinsche letterkunde van den hoogleeraar FRANCKEN werden op alle collegien geregeld of van tijd tot tijd responsien gehouden. De hoogleeraar MOLTZER vervolgde met een achttal studenten de lezing en verklaring der voornaamste werken van Shakespeare. Onder leiding van den hoogleeraar FRANCKEN werden Juvenalis en Lucretius in 't latijn geëxpliceerd en werd eenige malen latijnsch dispuut gehouden. Overigens werd bij alle lessen de nederlandsche taal gebezigd. De vijf en vordering der studenten werden door de hoogleeraren HECKER, VAN DER WIJCK en MOLTZER voldoende genoemd, de hoogleeraren VALETON en FRANCKEN hadden evenmin klagen. Het gedrag der studenten was, volgens het berigt van den hoogleeraar VALETON, „in tegenwoordigheid van den hoogleeraar steeds goed”; ook het getuigenis der overige hoogleeraren hieromtrent luidde gunstig.

Het getal candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, bedroeg 7; aan 1 der candidaten werd de hoogste, aan 3 de tweede, aan 3 de derde graad toegekend. Voorbereidende tot de studie der rechtgeleerdheid werden 13 candidaats-examens afgelegd, waarbij 4 studenten den tweeden en 9 den derden graad verwierven; 1 candidaats-examen voorbereidend tot het doctoraal had plaats: de hoogste graad werd daarbij toegekend. Het doctoraal examen werd door 1 student met goeden uitslag afgelegd. Aan het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n.º 31), namen 11 jongelieden deel, van welke 2 werden afgewezen, beide op grond van onvoldoende kennis in alle vakken behalve de wiskunde.

Omtrent den gang van het hooger onderwijs meer in het algemeen mag hier de opmerking niet achterwege blijven, dat van verschillende zijden geklaagd werd over den achteruitgang der klassieke studien en de weinige kennis der latijnsche taal bij de meeste studenten; de reden hiervan werd door den Utrechtschen rector magnificus in

de gebrekkige voorbereidende ontwikkeling van velen gezocht. Ook schijnt de methodus studendi bij velen (» en bij toeneming" merkt die rector op) wel iets te wenschen over te laten: aan eigen studie en zelfstandige wetenschappelijke ontwikkeling wordt niet genoeg gedacht, maar enkel aan mechanische voorbereiding voor de vereischte examina: de Leidsche rector magnificus wees op het overgroot aantal collegien, vooral de zoo-genaamde testimonia-collegien, die de studenten gedwongen volgen, waardoor deze rigting der studie in de hand wordt gewerkt. De billijkheid eischt echter hier tevens te vermelden, dat, vooral wat deze laatste opmerking betreft, er vele loffelijke uitzonderingen aan de drie hoogeschoolen aanwezig waren, zoo als onder anderen uit vercheidene degelijk bewerkte akademische proefschriften blijkt.

§ 4. STUDENTEN.

Het getal studenten op 31 December 1867 is in het volgend overzicht aangewezen:

FACULTEITEN.	LEIDEN.		UTRECHT.		GRONINGEN.		TOTAAL.
	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	
	studerende.		studerende.		studerende.		
Godgeleerdheid	59	7	186	0	40	»	298
Rechtsgeleerdheid	312	22	179	13	57	»	583
Geneeskunde	106	10	136 (¹)	»	46	»	298
Wis- en natuurkunde	58	3	48	»	21	»	130
Letteren	57	10	15	3	11	»	96
Totaal	592	52	564	22	175	»	1405
Algemeen totaal	644		586		175		1405
In 1866	607		515		178 (²)		1300
Vermeerdering	37		71		— 3		105

Eene vergelijking tusschen de jaren 1866 en 1867 geeft de volgende uitkomsten:

Leiden. Vermeerdering van het getal studenten met 37, het getal daar ingeschreveno maar elders studerende bleef gelijk. Van de te Leiden studerende had vermeerdering plaats, bij de faculteit der godgeleerdheid met 1, bij die der geneeskunde met 14, bij die der wis- en natuurkunde met 14, bij die der letteren met 11, vermindering bij de rechtsgeleerde faculteit met 3. Van de elders studerende vermeerderde het getal bij de rechtsgeleerde faculteit met 4, bij de wis- en natuurkundige met 1, maar nam af bij de geneeskundige met 2, bij de letterkundige met 3.

Utrecht. Het getal der aldaar studerende vermeerderde met 85, waartoe echter 67 kweekelingen van 's Rijks militair hospitaal behooren; daarentegen nam het getal elders studerende af met 14. Voor de eerstgenoemde categorie had vermeerdering plaats bij de godgeleerde faculteit met 12, bij de geneeskundige met 78, bij de letterkundige met 5.

(1) Onder deze zijn 07 kweekelingen van 's Rijks militair hospitaal.

(2) Dit cijfer komt niet overeen met dat in het vorig Verslag vermeld; de reden hiervan is, dat ten vorigen jare 26 studenten verkeerdelijk als elders studerende waren opgegeven, die te Groningen studeerden maar de rector magnificus hadden veruimd.

vermindering bij die der rechtsgeleerdheid met 3, bij die der wis- en natuurkunde met 7. Van de elders studierenden verminderde het getal der godgeleerden met 3, der rechtsgeleerden met 1, der geneeskundigen met 8, der wis- en natuurkundigen met 3, terwijl bij de faculteit der letteren het getal met 1 vermeerderde

Groningen. Bij de volgende vergelijking moet worden in aanmerking genomen, dat behalve de in de tabel opgegeven studenten er nog 13 waren, die echter de recensie hadden verzuimd; van hen studeerden 1 in de godgeleerdheid, 3 in de regten, 3 in de geneeskunde, 3 in de wis- en natuurkunde en 3 in de letteren. In het vorige jaar waren er 26 studenten, die de recensie hadden verzuimd en wel 1 in de godgeleerdheid, 2 in de regten, 8 in de geneeskunde, 7 in de wis- en natuurkunde en 8 in de letteren, dus in het geheel 13 meer.

Vergelijkt men nu de dit jaar ingeschreven studenten met die in het vorige jaar, dan blijkt het volgende:

Het geheele getal der studenten verminderde met 3. Vermeerdering viel op te merken bij de faculteit der geneeskunde met 2 en bij die der letteren met 4, vermindering bij de faculteit der godgeleerdheid met 3, bij die der rechtsgeleerdheid met 4, bij die der wis- en natuurkunde met 2. Elders studierenden werden noch dit, noch het vorige jaar opgegeven. Voegt men bij het mindere getal der ingeschreven studenten 3, het lager cijfer van hen die de inschrijving verzuimd hebben 13, dan wordt het geheele cijfer van vermindering 16.

Aan de drie hoogeschoolen te zamen waren 1405 studenten, dus 105 meer dan in het vorige jaar (1). De werkelijk aan de hoogeschoolen studierenden vermeerderden met 119, de elders studierenden verminderden daarentegen met 14. Dit jaar was er eene vermeerdering van het getal der studenten in de godgeleerdheid, dat in de laatste jaren steeds verminderde (in 1862 met 34, in 1863 met 26, in 1864 met 7, in 1865 met 26, in 1866 met 27), en wel met 7; evenzoo van die in de wis- en natuurkunde en letteren, namelijk met 3 en met 18 (in het vorige jaar met 32 en met 3). Daarentegen nam het getal der studenten in de rechtsgeleerdheid, dat in de laatste jaren, behalve 1866 toen het met 1 verminderde, klimmende was, (in 1862 met 18, in 1863 met 30, in 1864 met 7, in 1865 met 18,) af met 7, terwijl dat der studenten in de geneeskunde toenam met 84 (2).

De opgave der examens in de vorige paragraaf zamenvattende komt men tot de volgende resultaten.

Leiden. 208 candidaats-examens hadden plaats, 28 met den hoogsten, 89 met den tweeden, 68 met den derden graad en 23 met ongunstigen uitslag. Van de 94 studenten, die het doctoraal examen aflegden, werden 12 afgewezen. Er waren 82 promoties, 15 publiek en 67 privaot, 30 met den hoogsten, 41 met den tweeden en 11 met den derden graad, 50 op stellingen en 32 op dissertaties in de Nederlandsche taal geschreven: ééne afwijzing had bij de promotie plaats.

Met de opgaven van den vorigen cursus vergeleken is het getal candidaats-examens vermeerderd met 38, dat der doctorale examens met 5, dat der promoties met 16; meer candidaats-examens hadden plaats in de rechtsgeleerdheid 21, in de geneeskunde 6, in de wis- en natuurkunde 11; meer doctorale examens in de rechtsgeleerdheid 2, in de verloskunde 8, in de heekunde 8, in de artseneerbereidkunde 2, minder in de godgeleerdheid 2, in de geneeskunde 6, in de wis- en natuurkunde 5, in de letteren 2; meer promoties in de godgeleerdheid 2, in de geneeskunde 1, in de verloskunde 8, in de heekunde 7, in de artseneerbereidkunde 2, minder in de rechtsgeleerdheid 2, in de wis- en natuurkunde en letteren elk 1.

Utrecht. Hier waren 142 candidaats-examens, 25 met den hoogsten, 55 met den tweeden, 62 met den derden graad, benevens 16 afwijzingen; 50 doctoraal-examens benevens 2 afwijzingen; 57 promoties, 22 met den hoogsten, 20 met den tweeden, 15 met den derden graad; 11 waren publiek, 46 privaot, 29 geschieden op stellingen, 28 op dissertaties, waarvan 1 in de latijnsche en de overige in de nederlandsche taal waren geschreven.

Met de opgaven van den vorigen cursus vergeleken is het getal candidaats-examens vermeerderd met 20, (3) dat der promoties met 2, dat der doctorale examens verminderd met 13; meer candidaats-examens hadden plaats in de godgeleerdheid 14, in de genees-

(1) Bij deze en de volgende vergelijkingen worden de ten vorigen jare afschietlijk opgegeven als aan de hoogeschool te Groningen ingeschreven doch elders studerende, niet medegerekend.

(2) Wanneer men hiervan afrekt de 67 kweekelingen aan 's Rijks militair hospitaal, die te Utrecht zijn ingeschreven, dan bedraagt het cijfer van vermeerdering slechts 17.

(3) Het getal candidaats-examens aan de Utrechtsche hoogeschool was namelijk in den vorigen cursus 122, niet 119, zooals het vorig verslag op pag. 10 vermeldt.

kunde 2, in de wis- en natuurkunde 2, in de letteren 6, minder in de rechtsgeleerdheid 4; meer doctorale examens in de godgeleerdheid 1, in de verloskunde 3, minder in de rechtsgeleerdheid 8, in de geneeskunde 7, in de heilkunde 2; meer promotien in de rechtsgeleerdheid 8, in de geneeskunde 1, in de verloskunde 3, minder in de godgeleerdheid 1, in de heilkunde 2, in de wis- en natuurkunde 5, in de letteren 2.

Groningen. Er waren 59 candidaats-examens, van welke 10 met den hoogsten, 31 met den tweeden, 18 met den derden graad, benevens 2 afwijzingen; 22 doctorale examens, benevens 2 afwijzingen; 18 promotien, van welke 4 met den hoogsten, 7 met den tweeden, 7 met den derden graad, 2 waren publiek, 16 privaot, 10 op stellingen, 8 op dissertatien in de Nederlandsche taal geschreven.

Met den vorigen cursus vergeleken vindt men eene vermeerdering der candidaats-examens met 17, maar eene vermindering der doctorale examens met 7 en der promotien met 11. Meer candidaats-examens hadden plaats in de godgeleerdheid 5, in de rechtsgeleerdheid 6, in de geneeskunde 1, in de wis- en natuurkunde 3, in de letteren 2; meer doctorale examens in de godgeleerdheid 1, in de heilkunde 2, in de letteren 1, minder in de rechtsgeleerdheid 1, in de geneeskunde 2, in de verloskunde 7, in de wis- en natuurkunde 1; meer promotien in de heilkunde 2, minder in de godgeleerdheid 1, in de geneeskunde 4, in de verloskunde 7, in de letteren 1.

Aan de drie hoogeschoolen te zamen geschieden 157 promotien, van welke 3 in de godgeleerdheid, 84 in de rechtsgeleerdheid, 26 in de geneeskunde, 14 in de heilkunde, 20 in de verloskunde, 2 in de artseneijbereikende, 6 in de wis- en natuurkunde, 2 in de letteren; 28 waren publiek, 129 privaot, 89 geschieden op stellingen, 68 op dissertatien. Van deze waren 67 in de nederlandsche en 1, in de letteren, in de latijnsche taal geschreven. De onderwerpen in de dissertatien behandeld en de namen der schrijvers zijn vermeld in het overzicht als bijlage B achter dit Verslag gevoegd.

Voor de beste antwoorden op prijsvragen door de onderscheidene faculteiten aan de hoogeschool te Utrecht uitgeschreven, zijn de volgende door den Koning uitgelooftde eerepenningen of loffelijke vermeldingen toegekend:

1°. eene gouden medaille aan den student in de godgeleerdheid te Utrecht H. SMEDING, en eene loffelijke vermelding aan den candidaat in de godgeleerdheid te Groningen T. CANNegiETER, voor de beantwoording van de door de godgeleerde faculteit uitgeschreven vraag;

2°. eene zilveren medaille aan den candidaat in de regten te Leiden A. F. C. HARTOGH, voor de beantwoording der vraag door de rechtsgeleerde faculteit uitgeschreven;

3°. eene zilveren medaille aan den student in de letteren J. S. SPEIJER te Amsterdam, voor de beantwoording van de eerste vraag door de letterkundige faculteit uitgeschreven.

Op de door de geneeskundige faculteit uitgeschreven vraag is geen antwoord ontvangen. Op de vraag door de faculteit der wis- en natuurkunde uitgeschreven, is één antwoord ontvangen, hetwelk echter geene bekrooning werd waardig gekeurd; hetzelfde was het geval met het antwoord ontvangen op de tweede vraag door de letterkundige faculteit uitgeschreven.

De 15 rijksbeurzen en de vicary-inkomsten, door het Rijk te begeven, zijn genoten door 7 studenten te Leiden, 7 te Utrecht, 5 te Groningen en 1 te Amsterdam. Van hen studeerden 11 in de godgeleerdheid, 2 in de regten, 1 in de geneeskunde, 3 in de wis- en natuurkunde en 3 in de letteren.

§ 5. HULPMIDDELEN VOOR HET ONDERWIJS.

De boekenverzameling der Leidsche hoogeschool is vermeerderd met 940 nummers, waarvan 350 geschenken. Het getal handschriften is toegenomen met 12, waarvan de helft ten geschenke werd ontvangen. Van de bibliotheek werd druk gebruik gemaakt, zoowel in 't gebouw zelf als daarbuiten. Buiten het gebouw werden 1850 nummers boeken en 47 nummers handschriften ten gebruike gegeven. De conservator du Rieu heeft een voorloopigen alphabetischen catalogus van alle handschriften vervaardigd. Vroeger waren er alleen alphabetische lijsten van elk der verschillende verzamelingen van handschriften afzonderlijk. Verder is door hem een inventaris opgemaakt van alle stukken, die tot nu toe niet beschreven waren. Vermits echter de catalogus der handschriften nog niet beantwoordt aan de tegenwoordige eischen der wetenschap, bestaat het voornemen eene geheel nieuwe volledige beschrijving van alle handschriften te vervaardigen; met de daartoe noodige voorbereidende werkzaamheden hield de heer du RIEU zich reeds bezig.

De conservator TIELE heeft de nieuwe bewerking van den catalogus van drukwerken voortgezet. Na de theologische werken zijn die over bibliographie en een groot deel der werken over geneeskunde op nieuw beschreven en gecatalogiseerd. Met de beschrijving dier boeken gaat eene nieuwe ordening in de kasten en eene vernummering gepaard.

In het gebouw werd de verwarmingstoestel veranderd, terwijl nog eene groote verbetering is tot stand gekomen door het aanbrengen van luchtkokers op het dak van de boekenzaal, waardoor de temperatuur in die zaal des zomers aanmerkelijk is verlaagd.

De verzameling oostersche handschriften is met 7 nummers vermeerderd, zoodat ze nu 1901 handschriften telt. Verscheidene werken zijn in het licht gegeven, waartoe de codices der verzameling de bouwstoffen leverden; onder andere, Djawaliki's al Mo'arrab door dr. SACHAN te Leipzig bewerkt en een gedeelte van den Kamil van al-Mobarrad, met welks uitgave dr. WIGHT te Londen zich bezig houdt. Hier te lande verscheen het 2de deel der Anecdota Syriaca van den hoogleeraar LAND, die afgezien heeft van het voornemen, in het vorig verslag vermeld, om dit deel het 3de en het nog uit te geven deel het 2de te noemen. Nog was ter perse een werk getiteld: Fragmenta Historica uit twee der codices van de verzameling bewerkt, waarvan reeds verscheidene bladen waren afgedrukt.

De Utrechtsche bibliotheek werd vermeerderd met 2500 boekdeelen en met 50 handschriften. Door de geregelde, dit jaar vooral aanzienlijke, uitbreiding wordt het meer en meer moeilijk eene goede plaatsing voor de nieuwe boeken te vinden, daar voor sommige afdelingen de beschikbare ruimte geheel is ingenomen. Het gebruik, dat van de bibliotheek werd gemaakt, is ook in dit jaar zeer toegenomen; aan 3019 personen werden 7282 boekdeelen uitgeleend. Bovendien werden de bibliotheek en hare leeskamer door meer dan 3000 personen bezocht.

Ook de Groningsche bibliotheek heeft zich, voor zoover de fondsen dit toelieten, en ook door geschenken uitgebreid. Dit jaar werd zij met 991 boekdeelen verrijkt. Het gebruik, dat van de boekery gemaakt wordt, neemt toe. Het getal uitgeleende boekdeelen steeg tot 4797. De catalogi, zoowel alphabetisch als wetenschappelijk, werden zorgvuldig bijgehouden en de wetenschappelijke rangschikking van sommige afdelingen der boekery herzien en verbeterd. Nog werd geklaagd over ondragelijke hitte in het gebouw des zomers bij zonneschijn, en bij regen en sneeuw over het water, dat door de voor eenige jaren ter luchtverversching aangebragte luchtkokers binnendringt.

In het akademisch ziekenhuis te Leiden werden op de mannen-ziekenzaal onder de leiding van den hoogleeraar SRINGAR verpleegd 80 lijdens, van welke 27 geheel hersteld. 26 als verbeterd en 7 zonder merkbare verbetering werden ontslagen; 12 overleden en 8 bleven in behandeling. Op de vrouwenzaal werden onder leiding van den hoogleeraar EVERS 86 patienten verpleegd, van welke 53 geheel hersteld, 16 als verbeterd en 9 zonder verbetering werden ontslagen; 8 overleden. Op de heilkundige kliniek, onder leiding van den hoogleeraar KRIEGER, werden 93 lijdens behandeld.

De lijkopeningen werden door den hoogleeraar BOOGAARD of door de studenten onder zijns leiding verrigt. De heilkundige oefeningen op het lijk hadden zooveel mogelijk plaats onder de leiding der hoogleeraren KRIEGER en ZAAIJER.

Op de kraamzaal hadden onder toezigt van den hoogleeraar SIMON THOMAS 68 verlossingen plaats, waarvan 3 gevallen van tweelinggeboorte; bij 13 was kunsthulp noodzakelijk. Van de geborenen verlieten 55 in goeden welstand het ziekenhuis; 49 kraamvrouwen bleven gezond, 19 werden ziek, van welke 5 overleden. In de kraamzaal deed zich eene epidemie voor van buikvliesontsteking, die echter door geheele ontruiming en reiniging dier zaal en tijdelijke overbrenging der kliniek naar het Cecilia-gasthuis overwonnen werd. Op de geneeskundige polikliniek, onder de leiding van den hoogleeraar EVERS, werden 303 mannen, 435 vrouwen en 202 kinderen van 2—15 jaar als patienten ingeschreven; van deze zijn 188 hersteld, 31 overleden, 276 vermoedelijk hersteld, 257 vermoedelijk verbeterd en 164 niet verbeterd; 24 werden naar de heil- of verloskundige polikliniek verwezen. Bij 20 der overledenen werd de lijkopening verrigt.

Het getal behandelde lijdens op de heilkundige polikliniek van den hoogleeraar KRIEGER bedroeg ongeveer 850. Op de verloskundige polikliniek van den hoogleeraar SIMON THOMAS werden 121 zwangere vrouwen door de candidaten in de geneeskunde bijgestaan; bovendien werd 53 maal door vroedvrouwen hulp ingeroepen bij verlossingen, zoodat in het geheel 174 gevallen aan het onderwijs dienstbaar konden worden gemaakt. In 44 gevallen werd kunsthulp daarbij vereischt; de meeste dier kunstbewerkingen werden in tegenwoordigheid en met de hulp van den hoogleeraar SIMON THOMAS door de candidaten in de geneeskunde verrigt en met goed gevolg bekroond. Op de polikliniek voor vrouwen- en kinderziekten, mede onder de leiding van den hoogleeraar SIMON THOMAS, werd geneeskundige hulp verleend aan 32 vrouwen en 150 kinderen beneden 2 jaar. De meeste der vrouwen werden hersteld of althans verbeterd ontslagen; geene is overleden. Van de kinderen overleden 7. Door de inenting van 28 kinderen van 1 tot 7 jaar

hadden de candidaten in de geneeskunde gelegenheid zich ook in deze kunstbewerking te oefenen.

Met den aanbouw van het nieuw akademisch ziekenhuis is dit jaar een begin gemaakt; wegens de gesteldheid van het terrein heelt het voorbereidende heilwerk meer kosten en tijd vereischt dan voorzien was. Het physiologisch laboratorium, dat in October 1867, op enkele voorzieningen na, geheel voltooid was, is dit jaar voortdurend in gebruik geweest en vele studenten hebben er onder de leiding van den hoogleeraar HEYNSIUS gewerkt; de inrigting blijkt doeltreffend te zijn.

Het aantal lijken voor de chirurgische oefeningen op het lijk, voor de ontleedkundige oefeningen en voor de anatomische demonstraties beschikbaar, bedroeg 20; de toevoer van dit voor het anatomisch onderwijs onmisbaar materiaal bleef nog gebrekkig, al was er ook eenige verbetering. Het aantal lijkopeningen gedurende dezen cursus verrigt, bedroeg 115. Door de aanstelling van dr. B. J. WINKELMAN tot prosector bij het anatomisch kabinet, werd het personeel bij die inrigting aangevuld. De aanzienlijke uitbreiding welke de anatomische verzameling in het vorige jaar had ondergaan door het geschenk van den hoogleeraar SURINGAR, maakte eene vrij aanzienlijke vertimmering der lokalen volstrekt noodig; door het aanbrengen eener gaanderij in het grootste der lokalen is de ruimte voor de berging van praeparaten bestemd bijna verdubbeld en daardoor is aan eene behoefte voldaan, die zich reeds geruimen tijd had doen gevoelen. Behalve met de praeparaten van de lijkopeningen afkomstig werd het kabinet nog verrijkt met een honderdtal praeparaten uit de bijzondere collectie van wijlen den hoogleeraar VAN LIDTH DE JUUDE te Utrecht. Met het catalogiseren werd voortgegaan, zooveel als tijd en omstandigheden dit toelieten. In de descriptief-anatomische en de teratologische afdeling der verzameling werd door den hoogleeraar ZAALIER met medewerking van dr. WINKELMAN het catalogiseren voorbereid door alle praeparaten, tot die afdeling behorende, op nieuw te onderzoeken en nauwkeurig te classificeren.

De verzameling van heel- en verloskundige werktuigen bleef in goeden staat; 7 nieuwe verloskundige instrumenten werden aangekocht.

Door den aanbouw van gemeenteweg van een nieuw stedelijk ziekenhuis te Utrecht, waarin de lokalen voor het akademisch onderwijs bestemd in overeenstemming met het verlangen van de hoogleeraren der geneeskundige faculteit worden ingerigt, zal eindelijk voorzien worden in de sinds lang gevoelde behoefte aan een nieuw akademisch ziekenhuis; aan het oorspronkelijk plan van dien bouw is nog eenige uitbreiding gegeven door daarin de noodige localiteit voor een pathologisch instituut op te nemen.

Op de zogenaamde stationaire kliniek van den hoogleeraar LONCQ zijn 116 personen behandeld, van welke 19 overleden; op de polikliniek 736, waaronder zeer belangrijke gevallen. Op de heelkundige kliniek van den hoogleeraar VAN GOUDDEVER werden ruim 190 lijders behandeld, op de polikliniek ruim 1200; verscheidene operationen kwamen voor. Onder de leiding van den hoogleeraar HALBERTSMA hadden 106 verlossingen op de kraamzaal plaats, waaronder 14 kunstmatige. Voor de praktische oefeningen was het aantal verlossingen voldoende, daar de omstandigheid, dat de hoogleeraar in de verloskunde tevens stadsverloskundige is, aan de studenten de gelegenheid geeft een groot aantal kunstmatige verlossingen bij te wonen. Minder voldoende was de toevoer van lijken voor het anatomisch onderwijs; door dit gebrek werden niet alleen de praktische ontleedkundige oefeningen zeer belemmerd, maar ook de vermeerdering der praeparaten beperkt. Het anatomisch kabinet was overigens in goeden toestand. In de leemten van het pathologisch kabinet zal waarschijnlijk worden voorzien door het reeds vermeld pathologisch instituut.

Het physiologisch laboratorium voldoet in alle opzichten, hoewel de instrumenten nog niet volledig voorhanden zijn; aan de verschillende oefeningen werd trouw deel genomen. De verzameling heelkundige en verloskundige instrumenten wordt zooveel mogelijk bijgehouden; belangrijke instrumenten werden aangeschaft voor de behandeling van vrouwenziekten.

In het akademisch ziekenhuis te Groningen werden verpleegd 520 personen, waaronder 44 kraamvrouwen. Van dat getal werden op de inwendige kliniek behandeld door den hoogleeraar ROSENSTEIN 85 en door den hoogleeraar ERMERINS 99 patienten. De groote meerderheid der zieken leden aan uitwendige kwalen en leverden geen belang op voor het onderwijs. Op de polikliniek werd een voldoende aantal lijders behandeld. Door eene nieuwe regeling der geneeskundige armenverzorging van het burgerlijk armbestuur is een grooter aantal patienten dan in vroegere jaren ter beschikking van het onderwijs gesteld.

Het onderwijs in de gynaekopathologie van den hoogleeraar SÜNGER moest zich echter, bij gemis van de noodige zieke vrouwen, meestal tot theoretische lessen bepalen.

Het ziekenhuis zelf is nog altijd het onderwerp van vele klagen. In de apotheek daarin tot standgekomen oefenen de studenten zich geregeld onder de leiding van den hoogleeraar VAN DEEN. Hoewel niet overvloedig was er toch voor het onderwijs een voldoende aantal lijken.

Het physiologisch laboratorium is in de paaschvacantie naar het nieuwe daarvoor bestemde gebouw overgebracht; voorloopig voldeed dit zeer goed. De physiologische en pharmacologische verzamelingen zijn door verschillende aankopen uitgebreid en verbeterd, het getal der voor het physiologisch onderwijs benodigde instrumenten werd steeds vermeerderd.

De natuurkundige kabinetten aan de drie hoogeschoolen werden voortdurend uitgebreid. De assistent aan het kabinet te Leiden dr. L. L. ARONSTEIN werd op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door dr. E. GERLAND. Ook de scheikundige laboratoria waren in goeden staat; van de gelegenheid om daar te werken werd druk gebruik gemaakt.

De waarnemingen aan de sterrewacht te Leiden waren minder talrijk dan vroeger, hetgeen toe te schrijven is aan de talrijke werkzaamheden van den hoogleeraar KAISER en ook aan de omstandigheid, dat een der observatoren zich, wegens eene oogziekte, eenigen tijd aan de werkzaamheden heeft moeten onttrekken. De werkzaamheden noodig voor de uitgave van de jaarboeken der sterrewacht werden onafgebroken met ijver voortgezet; het grootste gedeelte van het eerste deel en van de inleiding was reeds afgedrukt. Deze jaarboeken zouden in de hoogduitsche taal worden uitgegeven; om de weinige bekendheid van de nederlandsche taal in het buitenland was het namelijk raadzaam, ze in eene vreemde taal uit te geven en de hoogduitsche werd gekozen zoowel uit hoofde van het naauw verband, waarin de sterrewacht te Leiden tot de Deutsche sterrewachten staat, als omdat het blijkt dat de meeste groote sterrekundigen die taal verstaan.

De werkzaamheden voor de graadmeting van Europa werden voortgezet; de hoogleeraar KAISER woonde de tweede algemeene bijeenkomst der gemagtigden voor die graadmeting bij, die in October 1867 te Berlijn is gehouden en genoot de onderscheiding tot vice-president dier vergadering te worden benoemd. Het gebouw der sterrewacht is in goeden staat, de werktuigen zijn goed onderhouden. De verzameling instrumenten werd dit jaar belangrijk uitgebreid. Ook de bibliotheek werd met vele boekgeschenken vermeerderd, waaronder een volledig exemplaar van de jaarboeken der sterrewacht te Parijs, dat hooge waarde bezit. Het sterrekundig observatorium te Utrecht verkeerde in voldoende toestand.

Door de benoeming van den heer W. MARSHALL tot eersten assistent van het Rijksmuseum van natuurlijke historie te Leiden is voorzien in de vacature, die in den vorigen cursus door het vertrek van den heer A. A. VAN BEMMELEN was ontstaan. Het gebouw was over het algemeen in goeden staat, het eischte echter eenige reparaties.

De verzameling van voorwerpen van vergelijkende anatomie, uit de nalatenschap van wijlen den hoogleeraar VAN LIDTH DE JEUDE te Utrecht aangekocht, werden voorloopig in glazenkasten tentoongesteld.

Bij de entomologische afdeling is een groot aantal insecten gedetermineerd en in de collectie opgenomen; ook de verzameling gewervelde dieren werd weder zeer vermeerderd. De tortricinen der verzameling zijn in de daartoe bestemde cartonnen dozen overgebracht, na aan een zorgvuldig onderzoek der vroegere bestemming te zijn onderworpen. Ook is de familie der phrygamiden naar de nieuwe verdeling en beschrijving van MAC-LACHLAN gerevideerd. Bij de mineralogische afdeling werden 3360 exemplaren van delfstoffen en rotsoorten, die zich in het magazijn bevonden, schoongemaakt, gerangschikt en in de galerijen overgebracht. De voorwerpen verkeerden over het algemeen in goeden staat; uit hoofde der opeenstapeling, door gebrek aan ruimte veroorzaakt, is echter een onafgebroken, nauwkeurig toezigt noodzakelijk, ten einde het beschimmelen te voorkomen. De betrekkingen met buitenlandse musea gaven ook weder dit jaar goede vruchten voor het museum door het aangaan van vele ruilingen. Voor zooverre de geldmiddelen het toelieten werden ook eenige voorwerpen aangekocht. De bezending van den heer D. S. HOEDT, die bijkens het vorig verslag verwacht werd, is ontvangen; ze bestond uit 6 kisten bevattende 700 vogels, 26 zoogdieren, 33 flesschen met amphibien en visschen en 210 insecten. Wederom was van dezen reiziger eene bezending voor het museum onder weg, die echter waarschijnlijk de laatste zou zijn, daar de heer HOEDT ten gevolge van tusschen hem en den resident van Amboina gerezen geschillen, zijne betrekking als natuurkundig reiziger heeft neergelegd. Ook van den reiziger C. H. B. baron VON ROSENBERG waren geene voorwerpen meer te wachten, daar voor de verdere uitvoering der plannen van dezen geene gelden op de Indische begroeting waren beschikbaar gesteld. Van den heer SALA, die voor eigene rekening eene onderzoekingsreis naar Midden West-Afrika heeft ondernomen, is eene kleine bezending aangekomen, terwijl het bericht is ontvangen, dat hij op nieuw twee kisten met voorwerpen had afgezonden. Door tusschenkomst van den heer C. J. BOTTEMANNE MZ. is het museum in het bezit gekomen van verschillende deelen van walvisschen. Verder werden nog geschenken ontvangen van het Koninklijk zoölogisch genootschap *Natura Artis Magistra* te Amsterdam, de Rotterdamsche diergaarde, het genootschap tot acclimatatie te 's Hago en van eenige particulieren. Door den directeur van het museum werden uitgegeven:

de 9de en 10de aflevering van de beschrijving van den dierentuin van het Koninklijk zoölogisch genootschap *Natura Artis Magistra* te Amsterdam;

De 3de aflevering van *Recherches sur la faune de Madagascar*:

twee kleine verhandelingen in het jaarboekje van voorschreven genootschap.

Door den conservator mr. S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN werd uitgegeven eene derde monographie der entomologische fauna van Nederlandsch Indie, bevattende het eerste gedeelte der Pentatomiden. De uitgave van het entomologisch tijdschrift is geregeld voortgezet. Door den directeur zijn nog geteekend ongeveer 80 schetsen van Ichneumoniden en 70 der Braconiden, waarvan de eersten in drie platen op steen zijn gebracht en uitgegeven.

Het museum van natuurlijke historie te Utrecht is dit jaar weder met een aantal belangrijke voorwerpen verrijkt; onder de geschenken verdienen vooral vermelding eene verzameling fossilen uit den St. Pietersberg, van den heer CAZIUS te Roermond ontvangen en een aantal zeedieren, verzameld op eene reis naar Oost-Indie door den scheepskapitein KRUISINGA. Door gemis aan de noodige localiteit blijft de gelegenheid tot praktische oefening in vergelijkende ontleedkunde nog gebrekkig.

De toestand van den akademischen kruidtuin te Leiden was gunstig en de verzameling planten in goeden staat; de betrekkingen met buitenlandsche inrigtingen geven gelegenheid de verzameling door ruil aan te vullen en uit te breiden. Door den heer KOUWELS werden vele zeer doelmatige afbeeldingen vervaardigd van planten en plantendeelen, waardoor menig voorwerp, dat anders wegens den korten bloeitijd slechts eene voorbijgaande waarde zou hebben gehad, van blijvende waarde werd voor het onderwijs. Door een geschenk van den hoogleeraar GOEPPERT te Breslau aan den hoogleeraar SURINGAR, dat door dezen aan den hortus werd aangeboden, is die inrigting met eene collectie fossile planten verrijkt. De hortus en het botanisch museum te Utrecht verkregen belangrijke aanwinsten door ruiling en toezending uit Indie. De hortus te Groningen was ook in goeden staat; er was echter behoefte aan een lokaal tot berging van voorwerpen bij het onderwijs benoodigd en van gedroogde kruiden.

Aan het rijksherbarium te Leiden werd het onderzoek en de beschrijving der onbekende soorten met meerderen spoed dan in vorige jaren wegens vele andere werkzaamheden mogelijk was, voortgezet. Dit had onder andere plaats voor de groepen der varens, der scitamineën, der ranunculaceën, der magnoliaceën, der dilleniaceën, der menispermeeën, der primulaceën, der rubiaceën en meer andere, waarover het 4de deel der *Annales Musci Botanici Lugduno Batavi* handelt, van welk werk dit jaar een gedeelte is uitgegeven. Met dit deel zal deze arbeid voltooid zijn. In de rangschikking van de geheele verzameling heeft een kleine verandering plaats gehad. Het schein den directeur namelijk wenschelijk de flora van den Indischen Archipel, met name van Nederlandsch Indie, van het geheel af te scheiden, even als vroeger met de Japansche verzameling is geschied, en wel omdat dit meer gemak bij de studie en bij het gebruik dier verzameling zoude opleveren; dergelijke afscheiding wordt door bevoegde beoordeelaars in het belang der wetenschap wenschelijk geacht. Met buitenlandsche geleerden werden wederom nieuwe betrekkingen aangeknoopt, die belangrijke aanwinsten voor het museum deden verwachten. Aan buitenlandsche correspondenten werden dubletten uitgedeeld, terwijl aan den directeur van 's lands plantentuin te Duitenzorg verzamelingen werden gezonden om daarvan gebruik te maken bij het bestemmen der levende gewassen van dien tuin en bij zijne verdere wetenschappelijke nasporingen in Indie. De voornaamste geschenken, die de verzameling dit jaar ontving, waren:

eene verzameling planten van Nieuw-Caledonie;

een exemplaar van een nieuwen palm (*teysmannia altifrons*) in Sumatra ontdekt;

eene kleine verzameling Indische gewassen;

eene verzameling *chara's* en eene van *marsilia's*.

Door geschenken en aankoop werd ook de boekenverzameling uitgebreid. Als hulpmiddel voor de studie der kruidkunde werd het museum door onderscheidene personen bezocht. Zoo vond o. a. dr. VAN DER SANDE LAGOSTE bij de bewerking van zijne *bryologia javanica* de belangrijkste bouwstoffen in deze verzameling; ook de hoogleeraren BAILLON en RADIKOFER te Parijs en te Munchen en dr. KLATT van Hamburg maakten daarvan gebruik voor verschillende door hen bewerkte monographiën.

Ook het Rijks-archaeologisch kabinet te Leiden werd weder met verscheiden voorwerpen vermeerderd. Voor de afdeling der aziatische oudheden (onderafdeeling Javaansche voorwerpen) werden van den heer dr. G. F. WIENECKE te Malang ten geschenke ontvangen 6 zilveren oud-Javaansche muntjes en een oud mes van vreemden vorm. De afdeling der Romeinsche oudheden werd verrijkt met eene zeer belangrijke verzameling van nabij Wijk bij Daurstede gevonden voorwerpen, een geschenk der erven van wijlen den Staatsraad mr. P. A. BRUGMANS en met vele nog belangrijker voorwerpen, gevonden bij de opgravingen voor den aanbouw van een fort op de Houttensche vlakte onder Vechten. Ook de afdeling germaansche, noordsche, frankische en vaderlandsche oudheden verkreeg eene aanzienlijke aanwinst uit de nalatenschap van den heer BRUGMANS, alsmede een aantal voorwerpen uit terpen, meest alle van vuursteen. Aan de afdeling

boek- en plaatwerken werden eenige belangrijke werken toegevoegd, die voor een deel tegengeschenken waren voor exemplaren van het plaatwerk: »De aegyptische monumenten van het nederlandsch museum van ondheden.» Van dit werk verscheen de 24ste aflevering of de 1ste aflevering van de IIIde of laatste groote afdeeling. De verzameling oudheden aan de hoogeschool te Groningen, die in het bibliotheekgebouw is gedeponeerd, werd met eenige geschenken vermeerderd.

Het Rijks-ethnographisch museum te Leiden ontving voor de afdeeling van de verschillende deelen van den Nederlandsch Oost-Indischen archipel ten geschenke:

van den heer F. R. J. M. HUYERS, drie bogen met pijlen, vijf schilden en nog eenige voorwerpen, alle afkomstig van de bewoners van Cerams zuidkust;

van dr. G. F. WIENECKE te Malang, ten verfolge op vroegere, eene tiende bezending van voorwerpen van Java, Madura en Borneo;

van den heer J. SEMMELINK te Pleyharie op Borneo, eveneens ten verfolge op vroegere, eene derde bezending van voorwerpen afkomstig van Java en van de zuid-oostelijke afdeeling van Borneo.

De waarde der bezendingen van deze twee heeren werd zeer verhoogd door de belangrijke aantekeningen daarbij gevoegd. De voorloopige werkzaamheden voor de uitgave van eenen catalogus zijn dit jaar door gebrek aan tijd slechts weinig gevorderd. Door de voortdurende uitbreiding van het museum wordt het gebouw te klein om aan alle voorwerpen eene geschikte plaats te geven.

Het bestuur over het munt- en penningkabinet te Leiden, werd, na het overlijden van den hoogleeraar P. O. VAN DER CHIJS, voorloopig opgedragen aan den conservator bij het archaeologisch kabinet, dr. L. J. F. JANSSEN, door wien een inventaris werd opgemaakt van den inhoud der kasten, van de boekenverzameling en van de verzameling portretten van beroemde numismatici en graveurs. Het kabinet heeft weder zoo door aankopen als geschenken eene belangrijke uitbreiding gekregen. De heer A. DURAND te Lancy bij Genève verrijkte het met eene verzameling van bijna 1200 penningen, eeretekenen, enz. betreffende de fransche revolutie; de heer J. D. LANDRÉ te Amsterdam met een aantal afgietsels in gips van medailles. De collectie portretten van numismatici werd ook met verschillende afbeeldingen vermeerderd.

Het kabinet van platen en pleistorbeelden werd door aankopen en geschenken wederom aanzienlijk uitgebreid.

ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

De reorganisatie van het wis-, natuur- en geneeskundig onderwijs is in het vorig verslag vermeld. De cursus was verdeeld in twee semesters; het winter-semester liep van den eersten Maandag in October tot 14 dagen vóór Paschen, het zomer-semester van den eersten Maandag na Paschen tot 1 Augustus. In het eerste kwartaal van den cursus meldden zich 56 toehoorders aan voor het wis-, natuur- en geneeskundig onderwijs in het algemeen, 30 voor dat in de artseneijmengkunde, 34 voor afzonderlijke collegien.

De nieuwbeneoemde burgemeester mr. C. J. A. DEN TEX trad in de plaats van mr. C. Fock, benoemd tot Minister van Binnenlandsche Zaken, als lid en voorzitter van het collegie van curatoren op.

In het vorige verslag werd reeds vermeld de benoeming der hoogleeraren:

- I. F. C. DONDEBS,
- II. J. L. CHANFLEURY VAN IJSSELSTEIN,
- III. J. P. GILDENEESTER,
- IV. J. W. R. TILANUS;

en der lectoren:

- V. P. J. BARNOUW,
- VI. W. STOEDER,

en tevens dat de heeren sub II, IV en V genoemd, de benoeming aannamen, terwijl de drie overigen daarvoor bedankten

Ter vervulling van de plaatsen door dat bedanken opengevallen, werden door curatoren de volgende voordragten opgemaakt:

- I. Voor eenen hoogleeraar in de physiologie en histologie:
dr. W. KÜHNE en dr. J. ROSENTHAL, beiden te Berlijn.
- II. Voor eenen hoogleeraar in de pathologische anatomie:
dr. H. HERTZ te Greifswald.

III. Voor eenen lector in de pharmacie:
de heer F. J. SWARTWOUT, apotheker in het binnengasthuis te Amsterdam.

IV. Voor eenen lector in de hygiëne, historia medicinae, encyclopaedie en hodegetiek:
dr. A. H. ISRAELS te Amsterdam.

Uit deze voordragten benoemde de gemeenteraad de heeren:

dr. W. KÜHNE,

dr. H. HERTZ,

dr. A. H. ISRAELS, en

F. J. SWARTWOUT,

die allen de benoeming aannamen.

Op den 18den November 1867 aanvaardde dr. J. L. CHANFLEURY VAN IJSSSELSTEIN zijn hoogleeraarsambt met het uitspreken eener redevoering over *„de speciale klinieken“*. De hoogleeraar J. W. R. TILANUS, die reeds den 4den November 1867 zijne lessen had geopend, hield den 10den Februarij daaraanvolgende zijne inaugurele redevoering *„over de physiologische rigting in de heekunde“*. De inaugurele oratiën van de hoogleeraren KÜHNE en HERTZ, wier lessen reeds in dezen cursus zijn aangevangen, zouden in den volgende cursus worden gehouden; tot adassistenten van eerstgenoemden hoogleeraar werden aangesteld de heeren doctoren A. A. G. GUYE en G. SCHWALBE; van laatstgenoemden dr. H. JACOBSON.

De buitengewone hoogleeraar (honorair) VOORHELM SCHEEVOOGT, werd bij raadsbesluit van 30 October 1867 benoemd tot lector in de psychiatrie en neuropathologie, met behoud van titel, rang en regten van hoogleeraar; wegens zijne betrekking van rijksinspecteur over de krankzinnigengestichten hadden curatoren hem niet tot hoogleeraar kunnen voordragen. Tot lector in de oogheekunde werd benoemd dr. W. M. GUNNING, die deze betrekking aannam; met den benoemde had dr. P. A. VAN DER LAAN op de voordragt van curatoren gestaan.

In Januarij 1868 vereenigden zich de hoogleeraren en de lectoren tot de geneeskundige faculteit behoorende tot één ligchaam, onder den naam van *„de gecombineerde vergadering der natuur- en der geneeskundige faculteit“* ter behartiging der belangen van het onderwijs in de wetenschappen tot die faculteit behoorende; dit ligchaam werd door curatoren erkend. Op voorstel van deze vergadering droegen curatoren het onderwijs in de geregteijke psychiatrie op aan den lector VOORHELM SCHEEVOOGT, dat in de geregteijke geneeskunde aan den hoogleeraar VAN GEUNS, dat in de geregteijke scheikunde aan den hoogleeraar J. W. GUNNING.

De heeren SCHEEVOOGT, ISRAELS en SWARTWOUT vingden in het laatst van Januarij 1868 hunne lessen aan, de lector BARNOUW reeds in November 1867.

In de vergadering van 21 Maart stelden curatoren de volgende voorwaarden vast voor de benoeming van privaat-docenten:

1°. Zij worden aangesteld voor den tijd van 2 jaren;

2°. Zij mogen belooning in geld heffen, voor zoover hunne vakken niet worden opgenoemd in de bepalingen van den 3den September 1867 en mitsdien niet reeds aan hoogleeraren of lectoren zijn opgedragen. In dit geval wordt de heffing van belooning in geld hun als pligt voorgeschreven;

3°. Zij mogen ook polikliniek houden;

4°. Voor de polikliniek mogen zij geene belooning in geld heffen.

Onder deze voorwaarden werden tot privaat-docenten aangesteld:

in laryngoskopie dr. P. F. J. TER MATEN,

in oorheekunde dr. A. A. G. GUYE,

in electrotherapie dr. N. MEURSINGE.

Den hoogleeraar LEHMANN werd bij Koninklijk besluit van 25 Junij, n°. 43, op zijn verzoek eervol ontslag verleend als directeur van 's Rijks kweekschool voor vroedvrouwen, op grond der onverenigbaarheid van het hoogleeraarsambt met die betrekking.

De stads-bibliotheek ontving wederom van verschillende zijden vele geschenken. Zij werd gedurende dezen cursus door 1935 personen bezocht, terwijl 1644 werken werden uitgeleend.

De natuur- en scheikundige kabinetten, de hortus botanicus en het anatomisch museum waren in goeden staat en werden weder uitgebreid. Het physiologisch laboratorium was nog in voorloopigen toestand en zou naar een nieuw gebouw worden overgebracht.

De verzamelingen van anatomisch-pathologische en heekkundige voorwerpen en van heekkundige instrumenten worden goed onderhouden en nemen steeds in uitgebreidheid toe. Door den hoogleeraar HERTZ werd een pathologisch-anatomisch instituut aangelegd.

De embryologische en teratologische verzameling van wijlen den hoogleeraar BAART DE LA FAILLE te Groningen werd door zijne erfgenamen aan het athenaeum ten geschenke gegeven.

De collegien gedurende den cursus 1867/1868 gehouden zijn vermeld in het overzicht, als bijlage C achter dit verslag gevoegd.

Al de aangekondigde lessen werden gegeven, met uitzondering van het collegie van den hoogleeraar LEHMANN en van den lector BARNOUW over de ziekten der pasgeborenen, van de praktische lessen over psychiatrie van den lector VOORHELM SCHNEEVOOGT, en van het collegie over de historia medicinae van den lector ISRAELS.

Behalve de aangekondigde lessen, werden nog gegeven:

door den hoogleeraar LAND collegien over metaphysica en over de semitische letteren;

door den hoogleeraar ASSER een pleitcollegie, tevens ter behandeling van praktische regtsquaestien, waaraan door de candidaten in de regten met veel ijver werd deel genomen;

door den hoogleeraar MODDERMAN een collegie over diplomatische geschiedenis en een over capita selecta uit het bijzondere deel van het strafregt, als voortzetting van het collegie over dat bijzondere deel;

door den hoogleeraar GUNNING een openbare cursus over technische scheikunde;

door den hoogleeraar SURINGAR een collegie over therapeutische pharmacologie, dat vroeger door de hoogleeraren in de kruidkunde werd gegeven, maar als van praktischen aard thans aan eenen hoogleeraar belast met het onderwijs aan het ziekbed is opgedragen;

door den hoogleeraar J. W. R. TILANUS klinische oefeningen en proefnemingen in de operative heekkunde.

Behalve door de kweekelingen van het athenaeum werden sommige collegien, onder anderen die over strafregt, diagnostiek, physiologie, verloskunde, heekkunde, neuropathologie, nog door onderscheidene belangstellenden bijgewoond.

Het aantal studenten, bij het begin van den cursus ingeschreven, bedroeg:

	Bij recensie.	Voor het eerst.	Te zamen.
Godgeleerdheid.	40	11	51
Regtsgeleerdheid	24	5	29
Geneeskunde	8	42 25 pharmacie.	75
Letteren.	9	10	19
Wijsbegeerte	3	"	3
Totaal	84	93	177

Het getal studenten was echter feitelijk grooter dan deze opgave aanwijst, daar velen van hen de recensie verzuimden. De berichten aangaande de belangstelling en ijver der studenten luiden zeer gunstig. Van de studenten in de regtsgeleerdheid promoveerden 3, van die in de geneeskunde 10. De twee gebouwen, waar de meeste collegien worden gegeven, waren in goeden staat.

ATHENAEUM TE DEVENTER.

In het collegie van curatoren kwam geene verandering, terwijl de betrekking van secretaris nog door den curator A. TEN CATE HOEDEMAKER tijdelijk werd waargenomen.

Sedert is bij raadsbesluit van 21 October 1868 tot secretaris benoemd de heer C. ZWAARDEMAKER. Het onderwyzend personeel bestond uit 5 hoogleeraren en 5 leeraren. De heer J. JONGENEEL, bij raadsbesluit van 10 Februarij 1868 benoemd tot hoogleeraar in de geschiedenis, nederlandsche taal en letterkunde (in de plaats van dr. J. VAN VLOTEN ten vorigen jare ontslagen), aanvaardde den 18den Mei zijne betrekking na het houden van eene redevoering over *„den opbouw der geschiedkunde naar den eisch onzer dagen“*. In plaats van dr. J. BRILL is bij raadsbesluit van den 21sten Augustus 1868 tot leeraar in de oude talen benoemd dr. H. G. A. BAKHOVEN, die in October zijne betrekking aanvaardde. Nog werd tot leeraar in de aardrijkskunde aan de voorbereidende afdeling van het atheneum benoemd de heer P. INKLAAR.

Het getal studenten bij den rector magnificus ingeschreven bedroeg 4. Van hen studeerden 3 ter voorbereiding tot de regten en 1 ter voorbereiding tot de wis- en natuurkunde. Behalve deze waren nog aan den voorbereidenden cursus 25 leerlingen, die evenwel onder de rubriek der gymnasia behooren. De lessen zijn geregeld gegeven en met vrucht bijgewoond; de lessen in de geschiedenis konden echter gedurende het eerste gedeelte van het jaar niet worden gegeven, daar de nieuwe hoogleeraar in dat vak eerst in Februarij werd benoemd.

De bibliotheek werd ook dit jaar weder belangrijk uitgebreid; er werd veelvuldig gebruik van gemaakt.

LATIJSCHESCHOLEN EN GYMNASIEN.

De gemeenten waar op 1 Januarij latijnsche scholen en gymnasia gevestigd waren, het getal en de rang der daaraan verbonden leeraren, alsmede het getal leerlingen aan elke inrigting, zijn in het volgend tabellarisch overzicht aangewezen.

PROVINCIEŃ.

PROVINCIE.	Gemeenten, waar gymnasia of latijnsche scholen gevestigd zijn.	Bevolking der gemeenten op 31 December 1867.	ONDERWIJZERS.								LEERLINGEN.			
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wts- en natuur- kunde.	Doctor in de godgeleerdheid of in de regten.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wts- en na- tuurkunde.	Bexitter geneer acte voor het wjs. lager of middelbaar onder-	Zonder grad of acte.	TOTAAL.	Vorbereidende afdeeling.	1ste afdeeling (oude talen).	2de afdeeling.	TOTAAL.
NOORDBRABANT.	's Hertogenbosch.	24 579	2	"	"	"	"	"	"	"	14	"	14	
	Bergen op Zoom.	9 451	"	"	"	1	"	"	"	"	4	"	4	
	Helmond.	6 808	1	"	"	"	"	1	"	"	5	"	5	
	Uden.	5 602	"	"	"	"	"	"	"	"	20	"	20	
	Gemert.	4 847	"	"	"	"	"	"	"	"	29	"	29	
	Eindhoven.	3 303	"	"	"	"	"	2	"	"	13	"	13	
	Grave.	2 921	1	"	"	"	"	"	"	"	9	"	9	
	Honsten.	2 106	"	"	"	"	"	"	"	"	8	"	8	
	Boxmeer.	2 134	1	"	"	"	"	1	"	"	30	"	30	
	Megen.	1 730	"	"	"	"	"	2	"	"	4	"	4	
	Ravenstein.	949	"	"	"	"	"	"	"	"	12	"	12	
				2	"	"	1	"	"	"	2	"	2	
	GELDERLAND.	Arnhem.	30 896	2	"	"	1	"	1	"	"	12	"	12
Nijmegen.		22 712	1	"	"	1	"	"	"	"	11	"	11	
Zutphen.		15 143	3	"	"	1	"	"	"	"	34	"	34	
Tiel.		8 144	1	"	"	"	"	"	"	"	10	"	10	
Harderwijk.		6 487	2	"	"	"	"	2	"	"	12	"	12	
Wageningen.		5 815	1	"	"	"	"	"	"	"	8	"	8	
Doesburg.		4 408	2	"	"	"	"	1	"	"	4	"	4	
Zevenaar.		3 757	1	"	"	"	"	"	"	"	7	"	7	
Zaltbommel.		3 770	1	"	"	"	"	"	"	"	4	"	4	
Groenlo.		2 529	1	"	"	"	"	1	"	"	7	"	7	
Elburg.		2 450	1	"	"	"	"	"	"	"	12	"	12	
Lochem.		2 499	1	"	"	1	"	"	"	"	9	"	9	
Doetinchem (Stad).		2 396	1	"	"	"	"	"	"	"	17	"	17	

Rotterdam	117 104	4	3	1	"	"	3	11	"	85	"	35
's Gravenhage	89 068	5	"	"	"	"	"	10	"	27	"	27
Leiden	38 605	3	1	1	2	4	1	14	"	27	"	27
Dordrecht	24 420	1	"	1	"	"	"	3	"	3	"	3
Delft	22 049	2	"	"	"	"	"	5	"	3	"	3
Schiedam	16 768	1	"	"	"	"	"	2	"	20	"	20
Gouda	15 524	1	"	"	"	"	"	2	"	6	"	6
Gorinchem	9 823	1	"	"	"	"	"	2	"	12	"	12
Brielle	4 168	1	"	1	"	"	"	2	"	9	"	9
Amsterdam	267 627	5	"	"	"	"	"	11	"	74	"	74
Haarlem	30 755	2	"	"	"	"	"	2	"	16	"	16
Alkmaar	11 009	1	"	"	"	"	"	1	"	7	"	7
Hoorn	9 503	2	"	"	"	"	"	5	"	9	"	9
Enkhuizen	5 625	1	"	"	"	"	"	3	"	2	"	2
Middelburg	16 180	1	"	1	"	"	"	4	"	17	"	17
Zierikzee	7 928	1	"	1	"	"	"	4	"	6	"	6
Utrecht	59 763	5	"	1	"	"	"	9	"	44	"	44
Amersfoort	13 258	2	"	1	"	"	"	3	"	24	"	24
Leeuwarden	25 113	2	"	1	"	"	"	5	"	15	"	15
Harlingen	10 500	1	"	1	"	"	"	2	"	7	"	7
Sneek	9 395	2	"	3	"	"	"	5	"	32	"	32
Franeker	6 293	1	"	"	"	"	"	2	"	6	"	6
Dokkum	4 659	1	"	"	"	"	"	1	"	11	"	11
Bolsward	4 747	1	"	"	"	"	"	1	"	3	"	3
Zwolle	20 572	2	"	"	"	"	"	5	"	15	"	15
Deventer	17 846	4	"	"	"	"	"	9	"	25	"	25
Kampen	15 589	2	"	"	2	"	"	5	"	14	"	14
Almelo (Stad)	4 101	1	"	"	"	"	"	3	"	4	"	4
Oldenzaal	3 534	"	"	2	"	"	"	4	"	6	"	6
Ootmarssum	1 829	"	"	1	"	"	"	1	"	3	"	3
Groningen	37 292	5	1	"	"	"	"	8	"	57	"	57
Winschoten	5 790	2	"	3	"	"	"	5	"	17	"	17
Veendam	10 124	1	"	"	"	"	"	1	"	12	"	12
Assen	6 443	2	"	"	"	"	"	5	"	28	"	28
Maastricht	28 557	5	"	1	1	"	"	9	"	43	"	43
Totaal		93	6	17	6	81	16	225	2	940	165	1107

In dezelfde gemeenten als ten vorigen jare waren latijnsche scholen en gymnasia gevestigd, met uitzondering van Breda en Culemborg, waar ze zijn opgeheven, zoo als reeds in het vorig verslag werd vermeld. Het getal leeraren vermeerderde met 1 te Bergen op Zoom, Leeuwarden en Zwolle, met 2 te Hoorn en te Maastricht, met 3 te Zierikzee; het verminderde met 1 te Zaltbommel, Alkmaar, Sneek en Kampen, met 5 te 's Hertogenbosch; aan de overige inrigtingen bleef dit getal onveranderd. Het totaal vermeerderde derhalve met 1, wanneer buiten aanmerking worden gelaten de 2 leeraren in het vorige jaar voor het gymnasium te Breda opgegeven. (1)

Van de leeraren waren 93 doctor in de letteren, 6 doctor in de wis- en natuurkunde, 6 doctor in de godgeleerdheid of in de rechtsgeleerdheid, 17 candidaat in de letteren, 6 candidaat in de wis- en natuurkunde, 81 bezitter eener acte voor het lager of middelbaar onderwijs en 16 zonder rang of acte.

Het totaal getal leerlingen, ten vorigen jare 1165; was thans verminderd tot op 1107. Van deze behoorden 940 tot de eerste afdelingen, 165 tot de tweede afdelingen en slechts 2 tot de voorbereidende. Alleen te Brielle is eene voorbereidende afdeling vermeld met 2 leerlingen, sedert den vorigen cursus met 1 verminderd; de voorbereidende afdeling te Boxmeer werd met de eerste vereenigd. De eerste afdelingen telden hetzelfde getal leerlingen als het vorige jaar. Op vermeerdering valt voor deze te wijzen aan de navolgende inrigtingen met het cijfer achter elke uitgedrukt: Helmond 1, Grave 1, Heusden 3, Boxmeer 16, Tiel 2, Harderwijk 6, Groenlo 2, Elburg 5, Lochem 3, Doetinchem 8, Rotterdam 8, Leiden 5, Gorinchem 4, Brielle 1, Haarlem 1, Hoorn 1, Amersfoort 2, Leeuwarden 3, Franeker 1, Bolsward 1, Zwolle 2, Almelo 1, Winschoten 1.

Vermindering der eerste afdelingen valt daarentegen op te merken aan de volgende inrigtingen: 's Hertogenbosch 4, Uden 4, Ravenstein 3, Arnhem 5, Nijmegen 2, Wageningen 1, Doesburg 2, Zevenaar 2, Zaltbommel 3, 's Gravenhage 10, Dordrecht 2, Delft 2, Schiedam 1, Gonda 1, Amsterdam 3, Alkmaar 1, Enkhuizen 3, Zierikzee 2, Utrecht 3, Harlingen 1, Sneek 1, Dokkum 3, Kampen 4, Oldenzaal 3, Ootmarssum 2, Assen 5, Maastricht 2, terwijl het gymnasium te Breda, dat in het vorige jaar 3 leerlingen telde, opgeheven is.

Onveranderd bleef het getal leerlingen der eerste afdelingen te Bergen op Zoom, Gemert, Eindhoven, Meegen, Zutphen, Middelburg, Deventer, Groningen en Veendam. De tweede afdelingen verminderden in het geheel met 43 leerlingen. Zij zijn nog vermeld aan de volgende 9 inrigtingen met het cijfer achter elke uitgedrukt: Brielle 6, Enkhuizen 18, Franeker 9, Kampen 22, Almelo 24, Oldenzaal 14, Ootmarssum 8, Winschoten 41, Assen 23. Het getal leerlingen vermeerderde in Enkhuizen met 4, in Almelo met 6, in Ootmarssum met 5; daarentegen verminderde het in Brielle met 3, in Franeker met 2, in Kampen met 2, in Oldenzaal met 2, in Assen met 6; in Winschoten bleef het onveranderd. De tweede afdelingen te 's Hertogenbosch, Doesburg, Zaltbommel en Alkmaar, die in het vorige jaar respectievelijk 20, 5, 4 en 13 leerlingen telden, zijn nu niet meer te vermelden. Die te Doesburg werd opgeheven en die in de drie andere gemeenten hebben zich in de hoogere burgerscholen opgelost.

Van de 59 inrigtingen waren er 19, waarvan het getal leerlingen van 3 tot 9 bedroeg, 19 van 10 tot 17, 10 van 20 tot 29, 5 van 30 tot 36, 2 van 43 tot 44, 3 van 51 tot 58, 1 van 74.

13 Inrigtingen telden één leeraar, 15 twee, 7 drie, 5 vier, 9 vijf, 1 zes, 1 acht, 4 negen, 1 tien, 2 elf en 1 veertien leeraren. De verhouding van het getal leeraren tot dat der leerlingen is slechts weinig gewijzigd: voor elk vijftal leerlingen was ruim één leeraar.

Voor zooveel de verslagen omtrent de gymnasia en latijnsche scholen enkele bijzonderheden behelzen, is daarvan in de volgende regelen melding gemaakt. De tweede afdeling van het gymnasium te 's Hertogenbosch, die sedert 1848 had bestaan, is ten gevolge van de opening der Rijks-hoogere burgerschool opgeheven; de leeraren bij deze afdeling J. RINGELING, J. M. SISTERMANS, J. M. F. SERVAIS, J. P. RITSCHIE en E. H. A. VAN DER VEN, verkregen allen eene aanstelling bij die burgerschool. Het onderwijs op de eerste afdeling moest hierdoor worden gewijzigd ten aanzien van de lossen welke hare leerlingen vroeger aan de tweede afdeling volgden; sedert 1 Januarij 1868 zijn zij daarvoor ingedeeld bij de leerlingen der hoogere burgerschool.

De lessen in de wiskunde aan het gymnasium te Bergen op Zoom, werden den geheelen cursus door ongeregeld gegeven en zijn later zelfs geheel gestaakt ten gevolge van den ziekelijke toestand en het overlijden in Maart 1868 van den leeraar J. VAN DER HOEVES. Een der leerlingen van dit gymnasium aan wien nog geen diploma kon worden uitgereikt, legde echter met gunstigen uitslag het zoogenaamde admissie-examen af te Leiden en verliet dien ten gevolge de inrigting.

(1) In het vorig verslag is voor Amsterdam 1 leeraar te veel opgegeven, die dus, bij vergelijking der totalen, van het toen opgegeven totaal behoort te worden afgetrokken.

De leeraar der latijnsche school te Nijmegen J. C. HUMMEL werd tijdelijk vervangen door den candidaat in de letteren J. J. VAN WITSENBURG.

Tot rector der latijnsche school te Tiel werd benoemd de heer J. G. SCHILMER in de plaats van den heer P. H. TYDEMAN, overleden.

Op 16 April 1868 verkreeg de rector der latijnsche school te Doesburg dr. A. G. KOK ten gevolge zijner benoeming tot leeraar aan de latijnsche school te Maastricht, zijn eervol ontslag; tot 1 Augustus daaraanvolgende werd deze betrekking waargenomen door den corrector dr. J. G. SCHILMER, die met dien datum eveneens eervol werd ontslagen. In de vacature van het rectoraat werd voorzien door de benoeming van dr. J. MEULEMAN. De lessen in de wiskunde werden gedurende dezen cursus gegeven door den heer D. B. MANS, hoofdonderwijzer aan de door de gemeente gesubsidieerde bijzondere school.

De tweede afdeling van het gymnasium te Zaltbommel is opgeheven ten gevolge van de opening der Rijks- hoogere burgerschool aldaar op den 1sten September 1867. Aan den rector dr. E. EPKEMA en aan den leeraar in de levende talen F. BRINKGREVE werd eervol ontslag verleend wegens hunne benoeming tot directeur en leeraar aan die burgerschool. Sedert 1 September 1867 werd het rectoraat tijdelijk waargenomen door de heeren H. RAADHUYZEN Jr. en J. G. R. ACQUOY.

De lessen in de natuurkunde aan het gymnasium te Rotterdam werden door den directeur der gemeentelijke hoogere burgerschool, den heer J. P. A. FRANÇOIS gegeven; ook waren de leraren in de fransche, hoogduitsche en engelsche talen en in de staats-huishoudkunde tevens docenten aan die burgerschool.

Aan het gymnasium te 'sGravenhage werd de heer R. WARD BULKLEY, die op grond van voortdurende ongesteldheid zijn ontslag verzocht als leeraar der Engelsche taal- en letterkunde, vervangen door den heer F. S. GOMM. De corrector dr. C. VAN OSENBRUGGEN was mede door ongesteldheid genoodzaakt voor eenigen tijd verlof aan te vragen; door de overige leraren werd met de meeste bereidvaardigheid in de vervulling der opegevallen lessen voorzien. Volgens het verslag van curatoren dezer inrigting blijkt de vierjarige cursus voldoende te zijn bij voortdurender ijver en inspanning van leraren en leerlingen; de curatoren meenden dan ook niet te mogen medewerken tot herstel van een vijfjarigen cursus, waartegen onder anderen deze bedenking zoude gelden, dat de hoogste klassen onbezocht bleven, en wel ten gevolge van de groote toegankelijkheid bij de zoogenaamde toelatingsexamens aan de hoogeschoolen.

Tot curator van het gymnasium te Leiden werd benoemd de heer dr. W. C. VAN DEN BRANDELEN, burgemeester der gemeente, in de plaats van wijlen den hoogleeraar J. VAN DER HOEVEN. Alle leraren, met uitzondering van die voor de oude talen, gaven tevens onderwijs op de gemeentelijke hoogere burgerschool. Het onderwijs in de natuurlijke historie werd tijdelijk opgedragen aan den candidaat in de wis- en natuurkunde H. J. VETH.

Ook te Dordrecht waren drie der docenten van het gymnasium tevens leraren der hoogere burgerschool.

In de vacature, ontstaan door het overlijden van den prorector aan het gymnasium te Delft dr. J. M. VAN GENT, werd voorzien door de benoeming van den heer dr. J. G. VAN EYREN.

De leeraar in de wis- en natuurkunde aan het gymnasium te Amsterdam H. ONNEN werd vervangen door den heer dr. S. R. J. VAN SCHEVICHAVEN.

Aan de latijnsche school te Zierikzee werd volgens een nieuw reglement, dat den 15den Augustus 1867 in werking is getreden, het onderwijs in de oude talen gegeven door den rector, en in de overige vakken door een of meer leraren van de scholen voor meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs, zijnde de heeren G. KOK, C. HOFMAN en J. H. F. DE VOGEL; deze laatste is op zijn verzoek eervol ontslagen met 1 Mei 1868.

De candidaat in de letteren C. DIXHOORN, in den vorigen cursus voor den tijd van één jaar tot hulpleeraar benoemd aan de latijnsche school te Utrecht, verkreeg thans eene vaste aanstelling.

Met den aanvang van dezen cursus is te Leeuwarden een nieuw lokaal door de latijnsche school betrokken, dat aanvankelijk goed voldoet. Tot leeraar in de nieuwe talen werd aan deze school benoemd de heer L. NAUTA.

De latijnsche school te Harlingen werd met het einde van dezen cursus opgeheven uit hoofde van het gering aantal leerlingen en het vertrek van den rector, die tot directeur der Rijks- hoogere burgerschool te Assen was benoemd. Nog tot het einde van dezen cursus werden de lessen in de wiskunde en de nieuwe talen aan de latijnsche school te Sneek gegeven door eenige leraren van de hoogere burgerschool; sedert is daarin door de benoeming van den heer S. VAN BRAAM tot leeraar in die vakken aan de latijnsche school verandering gekomen, en zijn de beide inrigtingen geheel gescheiden.

Te Doventer is, streng genomen, geen gymnasium meer, daar de tweede afdeling

van het athenaeum het heeft vervangen; echter moet deze worden gerangschikt onder de hier behandelde rubriek. Verscheidene der docenten van de eerste afdeling gaven ook aan de tweede onderwijs.

De corrector van het gymnasium te Kampen, dr. P. P. KREMER en de leeraar in de wiskunde P. H. GEIST, zijn op hun verzoek eervol ontslagen en vervangen door den leeraar dr. C. J. SPAT en den candidaat in de wis- en natuurkunde SCHOOTEN.

Aan de latijnsche school te Ootmarssum kon ten gevolge van het vertrek van den waarnemenden rector, die in gelijke betrekking te Bergen op Zoom was geplaatst, gedurende drie maanden geen onderwijs worden gegeven; in Januarij 1868 werd het rectoraat tijdelijk opgedragen aan den heer A. J. TEN BRINK, candidaat in de wis- en natuurkunde.

Even als in het vorige jaar woonden de leerlingen van de latijnsche school te Veendam eenige lessen aan de hogere burgerschool aldaar bij.

Aan het gymnasium te Maastricht werden enkele vakken door leeraren aan de hogere burgerschool aldaar onderwezen.

MIDDELBAAR ONDERWIJS.

§ 1. BURGERSCHOLEN.

In den loop van het jaar 1867 werden in 4 gemeenten burgerscholen geopend, namelijk in Breda, Middelburg, Utrecht en Maastricht. Bij het einde van het jaar waren er alsnu 18 burgerscholen in werking, namelijk 3 burger dag- en avondscholen, 13 verpligte openbare burgeravondscholen, 1 niet verpligte openbare burgeravondschool (te Goes) en 1 bijzondere burgeravondschool, die de plaats eener openbare vervulde (te Leiden).

Van de 36 gemeenten, waar volgens art. 14 der wet van den 2den Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50) eene burger dag- en avondschool behoorde te worden opgericht, is aan 3 volledige vrijstelling verleend, namelijk aan Wonsradeel en Tietjerksteradeel wegens het ver niteen wonen der bevolking en aan Leiden, omdat op eene andere wijze in de behoefte is voorzien: aan 15 gemeenten is ontheffing verleend van de verpligting tot het oprigten eener burgerdagschool, namelijk aan Breda, Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Dordrecht, Delft, Gouda, Haarlem, Zaandam, Middelburg, Harlingen, Deventer en Maastricht, waar reeds burgeravondscholen in werking waren, en aan Schiedam en Zwolle, waar zij nog niet tot stand waren gekomen. In 3 gemeenten waren burger dag- en avondscholen in werking, namelijk in 's Gravenhage, Utrecht, en Groningen, terwijl zij in Amsterdam en Leeuwarden waarschijnlijk spoedig zouden worden geopend. Bovendien moesten nog in 13 gemeenten, te weten: 's Hertogenbosch, Tilburg, Apeldoorn, Ede, Rotterdam, Alkmaar, Helder, Vlissingen, Amersfoort, Weststellingwerf, Opsterland, Schoterland en Kampen volgens hetzelfde art. 14 burgerscholen worden opgericht en wel binnen den termijn in art. 91 der genoemde wet gesteld.

In het hier volgend overzicht zijn de burgerscholen vermeld, die reeds in werking waren met opgave van het bedrag van het schoolgeld voor iederen leerling, alsmede van het getal der leeraren en der leerlingen.

GEMEENTEN.	AARD DER SCHOOL.	BEDRAG VAN HET SCHOOLGELD			GETAL DER LEERAREN			Getal der leerlingen.
		voor dagschool.	voor avondschoon.	voor enkele lessen.	tevens aan de hoogere burger- school werkzaam.	niet aan de hoogere burger- school werkzaam.	Totaal.	
Breda,	burger-avondschoon,	"	f 6,00	f 0,50 per uur 's weeks	5	"	5	20
Arnhem,	idem,	"	6,00	f1,00 tot f6,00	9	"	9	35
Nijmegen,	idem,	"	8,00	f 1,00 per uur 's weeks	9	1	10	21
Zutphen,	idem,	"	6,00	"	6	4	10	106
's Gravenhage,	burger dag- en avondschoon,	f 12,00	6,00	"	"	5	5	40
Leiden,	burger-avondschoon,	"	10,00	"	"	"	"	21
	ambachtsschoon,	f3,00 tot f16,00	"	"	2	16	18	202
Dordrecht,	burger-avondschoon,	"	3,00	"	6	1	7	60
Delft,	idem,	"	gratis	"	4	1	5	84
Gouda,	idem,	"	f2,00 tot f3,00	"	4	2	6	65
Haarlem,	idem,	"	4,00	"	4	5	9	128
Zaandam,	idem,	"	5,00	"	4	3	7	29
Middelburg,	idem,	"	3,00	"	3	6	9	54
Goes,	idem,	"	4,00	"	6	2	8	21
Utrecht,	burger-dagschoon.	"	"	"	"	"	"	21
	burger-avondschoon,	f 12,00	2,00	"	1	9	10	87
	teekenklasse,	"	"	"	"	"	"	102
Harlingen,	burger-avondschoon,	"	5,00	"	4	1	5	38
Deventer,	voorbereidingschoon,	"	4,00	f 0,50 per uur 's weeks, tee- kenlessen f2,50	"	"	"	41
	burger-avondschoon,	"	6,00	teekenlessen f2,50, f0,70 per uur 's weeks	"	"	"	21
	voortgezet onderwijs,	f 1,00 tot f 2,50	"	f 0,60 per uur 's weeks	8	9	17	80 (1)
	volks-teekenschoon,	f 1,20 tot f 2,50	"	"	"	"	"	105
	handteekenschoon,	wintercursus f 8,00	"	"	"	"	"	48
		zomercursus f 4,00	"	"	"	"	"	"
Groningen,	burger-dagschoon,	"	"	"	"	"	"	54
	burger-avondschoon,	f 8,00	f 5,00	"	1	8	9	44
Maastricht,	idem,	"	4,00	"	4	2	6	83
TOTAAL . . .					80	75	155	1610

(1) Bovendien maakten 26 leerlingen der burger-avondschoon van dit onderwijs gebruik.

Omtrent elke van deze inrigtingen volgen thans eenige bijzonderheden.

Ereda. De burgeravondschool werd tegelijk met de hogere burgerschool den 4den November 1867 geopend met 97 leerlingen, welk getal vóór het einde van het jaar nog tot 20 klom. Zij is van tweejarigen cursus. De korte tijd gedurende welken de school in werking was, liet nog geen bepaald oordeel toe over het onderwijs; evenwel was reeds gebleken dat de ongelijke vorderingen en het verschil in leeftijd van de leerlingen, eenig bezwaar gaven bij het onderwijs. Eerst wanneer deze school eenigen tijd in werking zal zijn geweest kan hierin verbetering worden verwacht.

Aan de inrigting werden de navolgende leeraren verbonden:

dr. J. J. H. HÜLSMANN, directeur, wis- en natuurkundige wetenschappen, f 800;

dr. L. ARONSTEIN, natuurkundige wetenschappen, f 600;

J. STEINS, wiskunde, f 500;

N. H. T. TEN BERGE, Nederlandsche taal, aardrijkskunde, f 400,

C. C. KANNEMANS, teekenen, f 166;

die allen tevens aan de hogere burgerschool werkzaam waren.

Arnhem. Bij den aanvang van het jaar telde deze school slechts 9 leerlingen, van welke 2 vóór Julij de school verlieten, terwijl 1 nieuwe leerling in dien tijd werd opgenomen. Na de overgangsexamens, in de tweede week van Julij gehouden, werden van de 6 leerlingen der eerste of voorbereidingsklasse 5 tot de tweede bevorderd; de beide leerlingen der tweede klasse gingen tot de derde over. Dat eene der voornaamste redenen van het slechte bezoek der school was gelegen in het hooge schoolgeld, bleek, toen de raad der gemeente op voorstel der Commissie van toezigt het schoolgeld aanmerkelijk verminderde en zelfs in enkele gevallen geheele vrijstelling toeliet; het nieuwe schooljaar werd namelijk in September geopend met 35 leerlingen. De nieuw aangekomenen behoorden allen tot den ambachtstand, hetgeen met de anderen niet het geval was. Over het algemeen werden de lessen getrouw bijgewoond, alleen op Zaterdag avond bleven velen weg. Om deze reden werden met den nieuwen cursus de gymnastieklessen, die het minst te lijden hebben bij ongeregeld bezoek, op dien avond gegeven; 16 leerlingen hielden deze vrij geregeld. De ijver der leerlingen en de vorderingen van die der tweede en derde klasse waren zeer voldoende. De leerlingen der voorbereidingsklasse waren zeer ongelijk ontwikkeld; velen waren in lezen, schrijven en rekenen weinig gevorderd.

Zutphen. Ten gevolge van de verandering in de wijze van betaling van het schoolgeld, in het vorige verslag vermeld, verlieten met Februarij een dertigtal leerlingen de school, waarvan echter de meeste behoorden tot de hoogste klasse, waarin alleen onderwijs in het teekenen werd gegeven. In de laatste weken van den cursus werd de school nog door vele andere leerlingen verlaten, zoodat bij de overgangsexamens de eerste klasse 26, de tweede 21, de derde 4 en de hoogste klasse geene leerlingen telde, terwijl in Januarij 1867 de school door 111 leerlingen werd bezocht. Bij het overgangsexamen, dat in Julij plaats had, werden 10 leerlingen van de eerste tot de tweede, 7 van de tweede naar de derde klasse bevorderd, terwijl de 4 leerlingen der derde klasse zich onderwierpen aan het eindexamen volgens art. 55 en 56 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, en »met lof" het getuigschrift verwierven. Voor den nieuwen cursus meldden zich 106 leerlingen aan; van hen werden 50 in de eerste of voorbereidingsklasse, 30 in de tweede, 7 in de derde en 19 in de vierde geplaatst; 25 werden vrijgesteld van het betalen van schoolgeld. In den cursus 1866/67 woonden 3, in dien van 1867/68 2 der jongelieden, die reeds met goed gevolg het eindexamen hadden afgelegd, andermaal de lessen bij. Vooral het onderwijs in natuur-, schei- en werktuigkunde werd met groote belangstelling gevolgd.

Nijmegen. Van de 21 leerlingen, bij den nieuwen cursus aanwezig, waren 10 in de eerste of voorbereidingsklasse, 5 in de tweede en 6 in de derde geplaatst. De lessen in de geschiedenis en staatshuishoudkunde schenen weinig belangstelling te wekken. In het slechte bezoek dezer school hoopte men verbetering te brengen door eene andere regeling van de schooluren en van het onderwijs. Bij het einde van den cursus 1866/67 verlieten drie leerlingen de school met een getuigschrift.

's Gravenhage. Het getal der leerlingen nam dit jaar toe. Van de 21 leerlingen bij het einde van den cursus 1866/67 in de toen nog eenige eerste klasse aanwezig, zijn 15 tot de tweede klasse bevorderd, terwijl van de 22, die toelating verzochten, 19 zijn toegelaten, van welke 1 in de tweede klasse.

De burgeravondschool had nog geen leerlingen. Het gebrek aan verband tusschen de burgerschool en de akademie van beeldende kunsten, waar ongeveer 300 leerlingen

viermaal in de week onderwijs ontvangen in handteekenen, bouwkundig teekenen en boetseren schein de voornamen roden daarvan te zijn.

Het onderwijs aan de burgerdagschool werd geprezen.

Tot leeraar in de natuurkundige wetenschappen werd door den gemeenteraad aangesteld dr. L. BLEEKRODE, op eene jaarwedde van f 1600. De localen lieten nog veel te wenschen over, vooral die voor het natuur- en scheikundig onderwijs; voor het teekenonderwijs is dit jaar een voldoende lokaal ingerigt.

Leiden. De localen voor de burgeravondschoon en de ambachtsschool bleven zeer goed voldoende. Het getal der leerlingen aan de ambachtsschool nam weder toe; het maximum van schoolgeld aan deze inrigting werd verhoogd van f 10 tot f 16. Omtrent het onderwijs werden gunstige berichten gegeven.

Dordrecht. Het getal der leerlingen daalde dit jaar van 78 tot 60. Het lokaal bleef voldoende, ook het onderwijs werd zeer voldoende genoemd.

De leeraren dr. H. F. KUYPER en J. GROENEVELT werden vervangen door de heeren dr. H. J. MENALDA VAN SCHOUWENBURG en J. D. BRINKGREVE, beiden ook aan de hogere burgerschool werkzaam.

Delft. Het getal der leerlingen daalde tot 84. De localen lieten veel te wenschen over, er was geen behoorlijk vertrek voor het natuurkundig onderwijs. Terwijl omtrent het onderwijs in het algemeen gunstig werd getuigd, schein dat in het teekenen nog verbetering noodig te hebben.

Tot leeraar in de staatshuishoudkunde werd wederom aangesteld mr. J. VAN GIGCH op eene jaarwedde van f 250. Door het ontslag aan dienzelfden leeraar in den cursus 1866/67 op zijn verzoek verleend, was deze betrekking vacant gebleven. De gemeenteraad heeft toen de jaarwedde verhoogd en besloten dat de beide betrekkingen van leeraar in de staatswetenschappen aan de hogere burgerschool en aan de burgeravondschoon voortaan steeds door denzelfden persoon zouden worden bekleed, zoodat het ontslag uit de eene betrekking altijd zoude moeten gepaard gaan met dat uit de andere.

Gouda. Het getal leerlingen onderging weinig verandering, het bedroeg 65 tegen 70 in het vorige jaar. Gedurende den cursus 1867/68 werd het onderwijs nog even als in het vorige jaar gegeven in de localen der vroegere teekenschool en in enkele der Rijks- hogere burgerschool. Het voornemen bestond echter om een nieuw gebouw voor de burgeravondschoon op te rigten. Omtrent het onderwijs werd zeer gunstig getuigd.

Haarlem. Het getal der leerlingen klom van 110 tot 128. De localen waren slechts tamelijk voldoende; zij werden oorspronkelijk niet voor deze bestemming ingerigt.

Aan dr. P. J. COZYN werd op zijn verzoek eervol ontslag verleend als leeraar in de hollandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, en in zijne plaats benoemd de heer J. A. BLOMMEBAAL, op een jaarwedde van f 300.

Aan het eindexamen, dat den 19den Junij plaats had, namen 2 leerlingen deel, die beiden het getuigschrift verwierven.

Zaandam. Het getal der leerlingen verminderde van 57 tot 29. Het gebouw der hogere burgerschool wordt tevens voor de burgeravondschoon gebruikt; de localen waren zeer voldoende, echter liet de inrigting der teekenzaal te wenschen over. Dit is dan ook eene der redenen, waarom het teekenonderwijs nog gebrekkig was.

De heer J. W. TESCH, naar de hogere burgerschool te Amsterdam vertrokken, werd als leeraar in de wiskunde vervangen door den heer J. W. WEEVERS.

Middelburg. Deze burgeravondschoon is in het najaar van 1867 in werking gekomen en voldeed aanvankelijk goed. De vroeger bestaande teekenakademie en industrijschool zijn er in opgelost. De tot dusverre voor de teekenakademie in gebruik zijnde localen hebben eene zeer doelmatige verandering en uitbreiding ondergaan, terwijl voor het onderwijs in natuur- en scheikunde van de localen der hogere burgerschool wordt gebruik gemaakt. Voor de toelating hadden zich 99 jongelieden aangemeld, van welke echter slechts 46 konden worden aangenomen, na een zeer eenvoudig examen in schrijven, lezen en rekenen. Van hen trokken zich nog 4 terug vóór de opening der lessen. Van de afgewezenen zijn echter 12, allen boven 18 jaar oud, die vroeger de teekenakademie hadden bezocht, uitsluitend tot de teekenlessen toegelaten.

Het onderwijzend personeel was op de volgende wijze zamengesteld:

dr. G. VAN HENNEKELER, directeur, tevens belast met het onderwijs in natuur- en werktuigkunde, jaarwedde f 300;

P. D. KONING, leeraar in de wiskunde, jaarwedde f 400;
 A. CENSE, leeraar in de wiskunde, aardrijkskunde, geschiedenis en nederlandsche taal, jaarwedde f 300;
 dr. F. SEELHEIM, leeraar in de scheikunde, jaarwedde f 200;
 J. W. GERSTENHAUER ZIMMERMANN, leeraar in het teekenen, jaarwedde f 500;
 J. SNEL, leeraar in het teekenen, jaarwedde f 300;
 J. TUYTER, leeraar in het teekenen, jaarwedde f 150;
 C. L. VAN SORGE, leeraar in het teekenen, jaarwedde f 150;
 mr. A. J. VAN DEINSE, leeraar in de staatshuishoudkunde, jaarwedde f 100.
 De heeren VAN HENNEKELER, KONING en SEELHEIM waren ook aan de Rijks-hoogere burgerschool werkzaam.

Goes. Het getal der leerlingen klom van 19 tot 21. Omtrent het onderwijs werd gunstig berigt, terwijl de localen in voldoende toestand waren. In plaats van den leeraar P. VAN HIELE, die overleden was, werd benoemd de heer C. J. WITTE, op eene jaarwedde van f 100.

Utrecht. De burger dag- en avondschool werd den 14den Januarij 1867 geopend; zij verkeerde echter dit jaar nog in een voorloopigen toestand, ten gevolge van het ontbreken van eigene localen en van een voldoende personeel van vaste leeraren. De directeur dr. J. L. HOORWEG en de leeraar C. SCHEPP verlieten de inrigting ten gevolge van hunne benoeming aan de hoogere burgerscholen te Utrecht en te Rotterdam. Hunne plaats werd voorloopig ingenomen door tijdelijk aangestelde leeraren. Het aantal leerlingen nam aanmerkelijk toe. Terwijl bij de opening der school 52 leerlingen waren ingeschreven, van welke 37 uitsluitend voor het teekenonderwijs, werd de school in den cursus 1867/1868 bezocht door 210 leerlingen. Van de 102 leerlingen der teekenklasse ontvingen 37 onderwijs in de bouwkunde, 25 in het machine-teekenen en 40 in het ornament-teekenen en boetseren. Ten gevolge van het verlangen door vele leerlingen te kennen gegeven, werd na afloop van den wintercursus een zomeravondcursus geopend gedurende de maanden April, Mei, Junij en Julij. Het onderwijzend personeel was op de volgende wijze zamengesteld:

M. J. LENS, waarnemend directeur, tevens belast met het onderwijs in het handteekenen;

J. E. FISCHER, wiskunde;

J. RIJNBOUT, boetseren;

O. J. de HAART (tijdelijk), natuur- en scheikunde en natuurlijke geschiedenis;

G. C. J. VAN DER BIE (tijdelijk), nederlandsch, fransch, geschiedenis en aardrijkskunde;

L. F. C. VAN ERP TAALMAN KIP (tijdelijk), boekhouden;

M. DAUVELLIER (tijdelijk), schoonschrijven;

J. D. HUYBERS (tijdelijk), handteekenen;

J. N. BREEBAART (tijdelijk), bouwkundigteekenen;

O. A. GROTHE (tijdelijk), machine teekenen.

De heer DAUVELLIER was ook aan de hoogere burgerschool werkzaam.

Hurlingen. Het aantal leerlingen klom van 24 tot 38. In de vacature ontstaan door het vertrek van den directeur, dr. HOORWEG, werd voorzien door de benoeming van dr. A. J. VAN ROSSEM en toen ook deze de inrigting verliet ten gevolge van zijne aanstelling te Enschede, door de benoeming van dr. N. VAN DER WALL, tevens leeraar aan de hoogere burgerschool, op eene bezoldiging van f 600.

De leeraar in het teekenen R. E. J. ROETERINK vertrok naar Veendam; in zijne plaats was nog niet dan tijdelijk voorzien.

Deventer. Het geheele getal der leerlingen op de verschillende inrigtingen van middelbaar onderwijs verminderde dit jaar van 358 tot 295. De regeling gaf gedurende het eerste jaar van haar bestaan geen reden om naar verandering te wenschen, zij voldeed zeer goed. De handteekenschool is bestemd voor eenigzins meer gevorderden en meer vermogenden; zij verkeerde in bloeienden toestand: 27 jongens en 21 meisjes maakten van het onderwijs gebruik. Bij het overlijden van dr. SCHROEDER VAN DER KOLK werd in zijne plaats tot leeraar in de natuurkunde benoemd de candidaat in de wis- en natuurkunde J. SINKS, op eene bezoldiging van f 300. Deze is tevens leeraar aan de hoogere burgerschool.

Groningen. Bij het toelatingsexamen aan de burgerdagschool, werden van de 28 jongelieden die zich hadden aangegeven, 24, bij dat aan de avondschool van de 18, 4 aangenomen. De scholen verkeerden in zeer bloeienden toestand, er bestond echter gebrek

aan ruimte in de localen, zoodat verscheidene aanvragen om plaatsing moesten worden afgeslagen. Uitbreiding der inrigting was bij het gemeentebestuur in ernstige overweging genomen. Het totaal getal der leerlingen verminderde van 121 tot 98.

Op zijn verzoek werd de heer *mr. W. A. REIGER*, die de betrekking van leeraar in de staatshuishoudkunde tijdelijk had waargenomen, eervol ontslagen; in zijne plaats werd benoemd *mr. M. VAN LIER*, op eene jaarwedde van f 150; deze is tevens leeraar aan de hoogere burgerschool. De heer *DE SONNAVILLE*, die als leeraar in het lijntekenen was aangesteld, werd tijdelijk vervangen door den heer *G. BECHERER*, terwijl een gedeelte der lessen van den heer *dr. D. HUIZINGA* tijdelijk werd waargenomen door den directeur der school *R. RIJKENS*.

Maastricht. De burgeravondschool alhier werd geopend den 17den September 1867, in daarvoor afzonderlijk bestemde en doelmatig ingerigte localen. De school is vereenigd met de voormalige teekenavondschool. Zij telde aanvankelijk 83 leerlingen, van welke 55 alleen voor het teekenen.

Het onderwijzend personeel was op de volgende wijze zamengesteld:

J. TH. DUMOLIN, leeraar in de wiskunde, op eene jaarwedde van f 200;

R. FASBENDER, leeraar in de scheikunde, op eene jaarwedde van f 250;

M. E. C. PLEMP, leeraar in het lijntekenen, de mechanica en de technologie, op eene jaarwedde van f 600;

A. F. ZUCHER, leeraar in het handteekenen, op eene jaarwedde van f 500;

T. H. WAGEMANS, leeraar in de nederlandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, op eene jaarwedde van f 250;

Jhr. mr. L. F. W. E. BINKHORST TOT DEN BINKHORST, leeraar in de staatshuishoudkunde, op eene jaarwedde van f 100.

De keuze van eenen directeur uit deze leeraren had eerst in het volgende jaar plaats.

De vruchten, welke het onderwijs op de burgerscholen draagt, blijken meer en meer zeer bevredigend te zijn. Vooral in de hoogste klassen beseffen de leerlingen zelve van hoeveel praktisch nut de kennis van natuur-, werktuig- en scheikunde en van het teekenen hun in de uitoefening van hun bedrijf kan zijn. De geringe ontwikkeling echter van vele leerlingen der laagste klassen, vooral van hen die reeds sedert eenigen tijd de lagere school hebben verlaten, belemmert nog dikwijls den geregelden voortgang van het onderwijs. Ook staat de maatschappelijke stand der leerlingen, die in den regel alleen over hunne winteravonden kunnen beschikken, een geregeld schoolbezoek in den weg. Slechts moeilijk schijnt zich de gewoonte te kunnen vestigen om ook in den zomer de ambachtsjongens des avonds vrij te laten. Ten einde de vorderingen van hen, die in den zomer de school bezoeken, niet tegen te houden en hunnen ijver uit te dooven, indien bij het begin van den nieuwen cursus de lessen weder moeten worden ingerigt naar de behoefte van de meerderheid, die de lessen van den vorigen cursus niet tot het einde gevolgd heeft, verdient het op vele plaatsen overweging den cursus in semesters te verdeelen.

Te Schiedam is in dit jaar besloten tot oprigting eener burgeravondschool van tweejarigen cursus met daaraan toe te voegen voorbereidings- en herhalingsklasse; in den aanvang van 1868 is het reglement hierop vastgesteld, alsmede het bedrag der jaarwedden voor de leeraren bepaald.

Te Amsterdam is door den gemeenteraad besloten tot oprigting eener burger dag- en avondschool, ingerigt volgens art. 13 der wet, die echter eerst in 1868 in werking is gekomen.

Voor de burger-avondschool te *Alkmaar* is een plan gemaakt.

De oprigting eener burgeravondschool te *Kampen* werd voorbereid.

Behalve de burgerscholen, opgerigt volgens de wet van 1863, behooren nog te worden vermeld sommige bijzondere inrigtingen van middelbaar onderwijs en de teekenscholen, omtrent welke hier enkele bijzonderheden volgen.

Amsterdam. De ambachtsschool van de Maatschappij voor den werkenden stand, telde 102 leerlingen. Aan haar waren 9 onderwijzers verbonden, van welke 5 voor het teekenen; behalve nog die welke waren belast met het professioneel onderwijs, zoo als timmeren, smeden enz. Vooral het teekenenonderwijs werd geprezen. Het lokaal was te bekrompen; er was echter een nieuw in aanbouw, dat men in 1868 in gebruik hoopte te nemen. Aan de andere school dezer maatschappij genoten 63 leerlingen onderwijs; zij telde 10 leeraren, van welke 5 in het teekenen.

Van het volksonderwijs door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gegeven, maak-

ten 176 leerlingen gebruik. Van de 7 onderwijzers, waren 4 belast met het teeken-
onderwijs, dat allen lof verdiende.

De industrieschool voor vrouwelijke jeugd, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen opgericht, heeft voldaan aan de voorwaarden door den Minister aan de toekenning van een subsidie verbonden. In Augustus 1867 is een nieuw lokaal in gebruik genomen, dat zeer voldoende is; het noodig materieel voor het onderwijs is aangeschaft, terwijl uitbreiding is gegeven aan het theoretisch onderwijs, en wat betreft het professioneel onderwijs meer keus is gelaten aan de leerlingen om zich meer bepaald in een der vakken te bekwamen. Het getal leerlingen bedroeg 60, van welke 20 in de eerste en 40 in de tweede afdeling waren. Men was voornemens de beide afdelingen, die alleen verschillen wat betreft den maatschappelijken stand der leerlingen en het bedrag van het schoolgeld, tot ééne te vereenigen.

Op verscheidene plaatsen waren nog inrigtingen meer uitsluitend voor het teeken-
onderwijs bestemd.

's Hertogenbosch. De school voor nuttige en beeldende kunsten is eene avondschool. Zij dient zoowel voor het onderrigt van ambachtslieden als voor de opleiding van kunstenaars. Het getal leerlingen bedroeg ruim 300, de meeste van hen behoorden tot den handwerkstand. Het onderwijs werd gegeven door 7 leeraren. De school is gevestigd in afzonderlijke daartoe bestemde ruime localen. Het onderwijs is kosteloos.

Breda. Aan het stads-teekeninstituut werd door 3 leeraren onderwijs gegeven. Het getal der leerlingen bedroeg 15½ voor den avondcursus, die kosteloos is, en 35 voor den dagcursus, waarvoor een kleine bijdrage wordt betaald. De ruimte in de localen liet nog te wenschen over.

Eindhoven. De teeken-avondschool telde 2 leeraren. De lessen worden gegeven van 1 October tot 1 Maart. Het aantal leerlingen bedroeg 86. Het onderwijs is gratis.

Bergen op Zoom. Voor het onderwijs aan de teekenschool waren 174 jongens en 18 meisjes ingeschreven; echter maakten slechts ongeveer 100 jongens en 13 meisjes geregeld gebruik van de lessen. Het onderwijs gaf goede resultaten, maar liet toch nog verbeteringen toe.

Tilburg. Het onderwijs aan de teeken-avondschool is kosteloos, het wordt alleen des winters gegeven. Aan deze inrigting waren 2 leeraren verbonden; 72 leerlingen volgden de lessen in het handteekenen, 47 die in het bouwkundig teekenen. De ruimte in de localen was onvoldoende; voorziening hierin maakte een punt van ernstige overweging uit bij den gemeenteraad.

Ravestein. Aan de teeken-avondschool waren 2 leeraren verbonden. Het onderwijs wordt gegeven van 1 October tot 1 April. Het aantal leerlingen bedroeg 85. Er wordt geen schoolgeld geheven, behalve van leerlingen, die niet in het voormalig land van Ravestein wonen; deze betalen f 4,00. De teekenzaal is zeer goed ingerigt.

Helmond. De teeken-avondschool is gevestigd in de teekenzalen der Rijks- hoogere burgerschool. Directeur en leeraar was de heer H. VALEENBURG, tevens leeraar aan de hoogere burgerschool. Het onderwijs wordt zoowel des winters als des zomers gegeven en is kosteloos. Het getal der leerlingen bedroeg ruim 70.

Rosendaal. Het onderwijs aan de teeken-avond- en zondagschool werd zoowel in den winter als in den zomer gegeven door 2 leeraren. Het aantal leerlingen bedroeg 72. Er wordt een schoolgeld geheven van f 0,40 in de maand; onvermogensden zijn hiervan vrijgesteld.

Waalwijk. Het onderwijs aan de teekenschool werd door 2 leeraren aan 23 jongelingen gegeven.

Oosterhout. Hier werd door een hulponderwijzer der openbare lagere school en door een architect gedurende een paar uren in de week, geheel voor eigen rekening, onderwijs gegeven in hand- en bouwkundig teekenen. Het gemeentebestuur verschafte een lokaal en hulpmiddelen voor het onderwijs.

Boameer. De teeken-avondschool alhier is eene bijzondere met subsidie uit de gemeentekas. Het schoolgeld bedroeg f 0,30 in de maand, het aantal leerlingen 18. In Januarij 1868 is deze school opgeheven.

Arnhem. De teeken-avondschool van het genootschap „Kunstoefening”, gesubsidieerd door de gemeente, telde 280 leerlingen, van welke 111 het onderwijs kosteloos genoten; 6 leeraren waren er aan verbonden. De pogingen om deze bijzondere inrigting met de burger-avondschool te vereenigen, hadden nog geen gevolg gehad.

Zalt-Bommel. Op de teeken-dag- en avondschool alhier wordt geen schoolgeld geheven. Het onderwijs werd door 2 leeraren gegeven. De lessen over het handteekenen werden door 46, die over het bouwkundig teekenen door 22 leerlingen gevolgd.

Tiel. De teeken-avondschool wordt door de gemeente gesubsidieerd. Het onderwijs wordt van 1 November tot 15 Maart gegeven. De school telde 2 leeraren en 18 leerlingen; het schoolgeld bedraagt f 5,00 voor den geheelen en f 3,00 voor den halven cursus.

Vorden. De teeken-avondschool wordt gesubsidieerd door het departement Vorden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Er was 1 leeraar aan verbonden, 14 leerlingen genoten er onderwijs.

Wageningen. De teeken-avondschool van het departement Wageningen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen telde 3 leeraren. Bovendien werd in de herhalingsschool aan deze inrigting verbonden, door een hoofdonderwijzer onderrigt gegeven in het rekenen en de beginselen der natuurkunde. Deze laatste school is kosteloos; de leerlingen der teekenklasse betalen f 4,00 voor volledig onderwijs, f 2,00 voor het handteekenen alleen. Voor deze bijdrage worden hun de teekenbehoefden verstrekt; 52 leerlingen volgden de lessen.

Culemborg. De ambachtsschool wordt gesubsidieerd door de gemeente en door het schippersgilde; zij is eene avondschool. Er waren 4 leeraren aan verbonden. De wintercursus werd door 30, de zomercursus door 16 leerlingen gevolgd. Het schoolgeld bedroeg voor den wintercursus f 4,00, voor den zomercursus f 2,00.

Barneveld. Aan de teeken-dagschool werd onderwijs gegeven door 1 leeraar, zoowel des zomers als des winters. Het schoolgeld bedraagt f 6,00. De school telde 12 leerlingen.

's Gravesande. De Akademie van beeldende kunsten geeft zoowel gelegenheid tot voorbereiding voor de kunstenaars-loopbaan als tot vorming van hen, die zich op een ambacht wenschen toe te leggen; van deze laatste gelegenheid werd verreweg het meest gebruik gemaakt. Zoo werd gedurende den cursus 1867/1868 de klasse van het naakt model slechts door 7 jongelieden bezocht, die van de anatomie en die in de proportie elk door 9 leerlingen, terwijl de beide klassen voor het perspectief uit 7 en 6 leerlingen bestonden. Daartegenover stond, dat de drie klassen der elementaire teekenkunde werden bezocht door 71, en de ornament-klassen door 139 leerlingen. Het geheel getal der leerlingen bedroeg 288, van welke 46 gratis onderrigt genoten. Het onderwijs werd door 13 leeraren gegeven.

Rotterdam. Aan de Akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen werd door 25 leeraren onderwijs gegeven aan 550 leerlingen. Het onderwijs droeg zeer goede vruchten.

Gorinchem. 20 leerlingen genoten alhier onderrigt in hand-, regtlijnig- en ornament-teekenen.

Schiedam. Aan de teekenschool werd het onderwijs gegeven door 5 leeraren. Zij telde 130 leerlingen.

Alkmaar. Aan de teekenschool genoten 59 leerlingen het onderwijs dat door één leeraar werd gegeven. Het lokaal was gebrekkig.

Zierikzee. De teekenschool telde 45 leerlingen. Het onderwijs, door 3 leeraren gegeven, werd zeer geprezen.

Vlissingen. Het onderwijs aan de teekenschool werd door 4 leeraren gegeven; 71 leerlingen maakten er gebruik van, van welke 36 het onderwijs gratis ontvingen.

Middelburg. De lessen in het hand- en bouwkundig teekenen waren tijdelijk gestaakt, daar na de opening der burger-avondschool voldoende in het teekenonderwijs was voorzien. Indien zich de behoefte naar hooger teekenonderwijs mogt openbaren, dan bestond het voornemen de gelegenheid daartoe open te stellen.

Amersfoort. De herhaling- en handwerkschool telde 35 leerlingen. Het voornemen was om deze school in verband te brengen met eene te vestigen burger-avondschool.

De teekenscholen te *Leeuwarden*, *Dragten*, *Heerenveen*, *Franeker*, *Bolsward*, *Almelo*, *Assen* en *Meppel* verkeerden in kwijnenden toestand; de meeste van deze zijn inrigtingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Sneek. De industrieschool alhier is eene avondschool, die alleen 's winters wordt gehouden; 2 leeraren waren aan haar verbonden; 69 leerlingen maakten van het onderwijs gebruik.

Zwolle. De industrieschool, alwaar gedurende de winteravonden het onderwijs werd gegeven, telde 74 leerlingen.

De teekenschool telde 137 leerlingen, van welke 65 het onderwijs kosteloos ontvingen. Het onderwijs aan deze inrigting werd eenigzins belemmerd door het bouwen van een nieuw lokaal.

Kampen. De wiskundige avondschool en stadsteekenschool werd door 118 leerlingen bezocht. De aanvraag om plaatsing overtrof nog altijd de beschikbare ruimte.

Groningen. Aan de afdeling »beeldende kunsten» van de Akademie van beeldende kunsten en zeevaarkunde, onder den naam »Minerva», werd het onderwijs gegeven door 3 leeraren. Het aantal leerlingen bedroeg 71 in het tijdvak van 1 Januarij tot 30 Junij, en 83 in het tijdvak van 1 September tot 31 December 1867.

Roermond. Het onderwijs aan de teeken-avondschool werd door 2 leeraren gegeven. 107 leerlingen genoten er kosteloos onderwijs.

Venlo. Van wege de gemeente werd het geheele jaar door des zondags kosteloos onderwijs gegeven in het teekenen.

Aan vele der hiervermelde inrigtingen droeg het onderwijs uitstekende vruchten. Echter werden de vorderingen somtijds tegengehouden door het ongeregeld volgen der lessen, hetgeen veelal daaraan was toe te schrijven, dat de leerlingen, tot den handwerksstand behoorende, niet altijd den tijd konden vinden voor een geregeld schoolbezoek.

§ 2. HOOGERE BURGERSCHOLEN.

a. Getal der scholen en der leerlingen.

In het jaar 1867 zijn in werking gekomen 6 rijks- en 1 gemeentelijke hogere burgerschool: eerstgenoemde te 's Hertogenbosch, Helmond, Zaltbommel, Alkmaar, Leeuwarden en Zwolle, laatgemelde te Breda. Behalve de rijkscholen te Leeuwarden en te Zwolle, die van vijfjarigen cursus waren, hadden alle een driejarigen cursus.

Op het einde van 1867 waren er alzoo 32 hogere burgerscholen, waarvan 12 rijkscholen, 19 gemeentelijke scholen en 1 bijzondere school door Rijk en gemeente gesubsidieerd. Van de rijkscholen waren 7 met vijfjarigen cursus, namelijk te Tilburg, Middelburg, Utrecht, Leeuwarden, Zwolle, Groningen en Roermond, en 5 met driejarigen, namelijk te 's Hertogenbosch, Helmond, Zaltbommel, Gouda en Alkmaar; van de gemeentescholen waren 15 met vijfjarigen cursus, namelijk te Arnhem, Nijmegen, Zutphen, 's Gravenhago, Rotterdam, Leiden, Dordrecht, Delft, Amsterdam, Haarlem, Goes, Sneek, Doventer, Voendam en Maastricht, 2 met vierjarigen, namelijk te Zaandam en te Harlingen, 2 met driejarigen, namelijk te Breda en te Venlo; terwijl de bijzondere school te Enschedé een vijfjarigen cursus had. Hierbij valt nog op te merken, dat aan de scholen te Tilburg, Roermond, Goes en Helmond de laagste klasse in twee afdelingen is gesplitst, waarvan de eene als voorbereidende tot de andere kan worden beschouwd, zoodat streng genomen de 3 eerste van zesjarigen, de laatste van vierjarigen cursus is; en dat te Doventer de gelegenheid wordt gegeven om in een zesde jaar de in de vijf eerste jaren gehouden studien voort te zetten en uit te breiden; voorts dat de driejarige cursus der school te Breda het tweedé, derde en vierde studiejaar eener school van vijfjarigen cursus omvat.

In de volgende tabel is het getal der leerlingen in elke klasse aangewezen, benevens het bedrag van het schoolgeld.

GEMEENTEN.	GETAL LEERLINGEN.								SCHOOLGELD PER JAAR.	
	VOLLEDIG ONDERWIJS.						Enkele lessen.	Algemeen totaal.	Volledig onderwijs	Enkele lessen.
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.				
<i>a. Rijkscholen.</i>										
's Hertogenbosch	20	8	5	—	—	33	7	40	f 30	f 7 of f 14
Tilburg	10	9	"	"	"	19	27	46	30	id.
Helmond	41	7	"	—	—	48	2	50	30	id.
Zaltbommel	6	4	1	—	—	11	3	14	30	id.
Gouda	6	17	4	—	—	27	5	32	30	id.
Alkmaar	21	4	1	—	—	26	17	43	30	id.
Middelburg	21	15	13	2	2	53	25	78	40	id.
Utrecht	38	24	14	10	7	93	18	111	60	f 10 of f 20
Leeuwarden	40	12	3	"	"	55	4	59	50	f 7,50 " f 15
Zwolle	43	16	11	3	"	73	7	80	50	id.
Groningen	33	29	28	11	5	106	14	120	50	id.
Roermond	44	16	14	8	4	86	8	94	30	f 5 of f 10
<i>b. Gemeentescholen.</i>										
Breda	—	15	4	"	—	19	9	28	50	f 3 per uur 's weeks.
Arnhem	19	24	20	9	2	74	8	82	60	f 6 tot f 60
Nijmegen	10	18	10	5	"	43	10	53	60	f 5 per uur 's weeks.
Zutphen	21	15	8	6	3	53	15	68	60	f 10 per vak, voor scheidkunde f 20.
's Gravenhage	37	27	30	21	8	123	—	123	60	
Rotterdam	23	33	28	21	4	109	—	109	60	
Leiden	27	27	18	5	3	80	38	118	60	f 10 tot f 25
Dordrecht	25	23	10	6	3	67	10	77	f 54 of f 72	f 10 of f 15
Delft	13	28	29	27	12	109	6	115	70	f 10 tot f 30
Amsterdam	27	50	29	23	8	137	"	137	90	f 10 " f 25
Haarlem	32	33	23	19	8	115	20	135	60	id.
Zaandam	22	13	7	"	—	42	17	59	60	f 20 per vak.
Goes	30	5	6	2	"	43	4	47	f 40 of f 50	f 5 tot f 12
Transporteren	609	472	316	178	69	1644	274	1918		

GEMEENTEN.	GETAL LEERLINGEN.								SCHOOLGELD PER JAAR.	
	VOLLEDIG ONDERWIJS.								Volledig onderwijs.	Enkele lessen.
	1ste Klasse.	2de Klasse.	3de Klasse.	4de Klasse.	5de Klasse.	Totaal.	Enkele lessen.	Algemeen totaal.		
Per transport	609	472	316	178	69	1644	274	1918		
Sneek	23	21	28	8	7	87	9	96	f 30 tot f 50	f 3 tot f 12
Harlingen	22	15	4	9	—	50	16	66	f 40	f 2 " f 6
Deventer	14	10	12	9	7	52	38	90	f 50 tot f 60	f 3 " f 12
Veendam	23	17	13	"	"	53	20	73	f 20 " 50	
Maastricht	50	25	22	16	13	126	4	130	f 30	f 5 of f 10
Venlo	18	3	5	—	—	26	3	29	f 22	
<i>c. Bijzondere scholen.</i>										
Twentsche industrie- en handelsschool te Enschedé	13	5	8	10	2	38	3	41	f 70	f 3 tot f 20
Totaal	772	568	408	230	98	2076	367	2443		

Het teeken — duidt aan, dat volgens de inrigting der school de klasse niet aanwezig is, het teeken » dat zij nog geene leerlingen telt.

Tot toelichting van deze tabel diene voorts het volgende: te Tilburg, Helmond, Goes en Roermond is de eerste klasse verdeeld in twee afdelingen, van welke voor elk der scholen in het bijzonder de laagste telden 1, 19, 10 en 18, de hoogste 9, 22, 20 en 26 leerlingen. Aan de vierde klasse van de school te Groningen en aan de vierde en vijfde klasse van die te Amsterdam zijn verbonden afdelingen, meer speciaal bestemd voor opleiding in den handel, elk in het bijzonder met 2, 5 en 4 leerlingen. Aan de school te 'sGravenhage en die te Rotterdam worden geene leerlingen voor enkele vakken toegelaten; dit was tot November 1867 ook het geval met die te Amsterdam, waar echter op 31 December 1867 nog geen gebruik was gemaakt van de opengestelde gelegenheid om enkele lessen bij te wonen.

Sedert het vorige jaar had geene verandering plaats in het bedrag van het schoolgeld voor de toen reeds geopende scholen. behalve te Amsterdam, waar het schoolgeld voor het volledig onderwijs van f 180 werd verlaagd op f 90, en te Sneek, waar het schoolgeld voor enkele lessen van f 5 tot f 15 werd vermindert op f 3 tot f 12. Voor het volledig onderwijs wordt te Dordrecht, te Goes, te Sneek, te Veendam en te Deventer in de hoogere klassen meer betaald dan in de lagere, namelijk te Dordrecht in de drie laagste klassen f 54, in de twee hoogste f 72, te Goes in de twee laagste klassen f 40, in de drie hoogste f 50, te Sneek in de drie laagste klassen f 30, in de twee hoogste f 50, te Veendam in de eerste klasse f 20, in de tweede f 25, in de derde f 30, in de vierde f 40, in de vijfde f 50, te Doventer in de lagere klassen f 50, in de hoogere f 60. Nog moet worden opgemerkt, dat aan de rijkscholen alleen de eerste leerling uit een gezin het volle schoolgeld moet betalen, doch dat van alle volgende uit hetzelfde gezin slechts de helft gevorderd wordt. Ook te Rotterdam wordt een lager schoolgeld van den tweeden en volgende uit hetzelfde gezin geheven, en wel f 50 in plaats van f 60.

Eene vergelijking der totalen van het aantal leerlingen voor de verschillende klassen met die van het vorige jaar kan tot geene gevolgtrekkingen leiden, omdat sedert 7 nieuwe scholen in werking zijn gekomen. De verhouding van het getal leerlingen in de verschillende jaren kan echter worden nagegaan, door voor elke school dat getal in ieder jaar afzonderlijk op te geven. Eene tabel, waarin deze opgave over de 3 laatste jaren gedaan wordt, volgt hier.

GEMEENTEN.	GETAL LEERLINGEN.					
	VOLLEDIG ONDERWIJS.			ENKELE LESSEN.		
	1865.	1866.	1867.	1865.	1866.	1867.
<i>a. Rijkscholen.</i>						
's Hertogenbosch			33			7
Tilburg		31	19		5	27
Helmond			48		"	2
Zaltbommel			11		"	3
Gouda	24	35	27	"	3	5
Alkmaar			26		"	17
Middelburg	86	66	53	17	17	25
Utrecht		63	93		11	18
Leeuwarden			55		"	4
Zwolle			73		"	7
Groningen	77	108	106	21	8	14
Roermond	62	71	86	4	12	8
<i>b. Gemeentescholen.</i>						
Breda			19			9
Arnhem		73	74		4	8
Nijmegen	44	34	43	"	1	10
Zutphen	91	49	53	5	15	15
's Gravenhage	83	106	123	"	"	"
Rotterdam	75	89	109	"	"	"
Leiden	36	56	80	22	35	38
Dordrecht	38	52	67	15	7	10
Delft	122	116	109	2	9	6
Amsterdam	31	109	137	"	"	"
Haarlem	88	117	115	17	15	20
Zaandam		48	42		15	17
Goes	34	41	43	4	6	4
Sneek	87	86	87	10	15	9
Harlingen	32	34	50	15	14	16
Deventer	39	41	52	33	35	38
Veendam		59	53		15	20
Maastricht	108	105	126	"	7	4
Venlo		22	26		"	3
<i>c. Bijzondere scholen.</i>						
Enschede	37	36	38	"	6	3
Totaal	1194	1647	2076	165	255	367

Bij deze tabel valt nog op te merken, dat in 1865 nog twee bijzondere scholen bestonden, die sedert zijn opgeheven, namelijk de school voor handel en nijverheid te Amsterdam, welke in dat jaar 59 leerlingen telde en de technische school te Utrecht met 48 leerlingen, en voorts dat in 1866 te Goes en te Roermond van het vermelde getal leerlingen in eerstgenoemde plaats 18, in laatstgenoemde 10 in eene voorbereidende klasse waren gezeten.

In 1865 waren, behalve de bijzondere inrigtingen te Amsterdam en te Utrecht, 19 scholen in werking, in 1866 25 scholen, in 1867 32 scholen. De 19 scholen, welke reeds in 1865 in werking waren, telden in 1866 1351 leerlingen voor volledig onderwijs, dus 157 meer dan in 1865, en in 1867 1504, dus 310 meer dan in 1865 en 153 meer dan in 1866. Slechts aan zeer enkele inrigtingen, namelijk te Middelburg, te Zutphen en te Delft, had geregelde vermindering plaats. Aan de meeste scholen nam het getal aanmerkelijk toe en wel vooral te Groningen, Roermond, 's Gravenhage, Rotterdam, Leiden, Dordrecht en Amsterdam. De groote vermeerdering voor Amsterdam, namelijk in 1866 met 70, in 1867 met 30 leerlingen, had zijnen grond in de opheffing der school voor handel en nijverheid aldaar in 1866 en in de aanmerkelijke verlaging van het schoolgeld in 1867. De 25 scholen in 1866 in werking, telden in 1867 1811 leerlingen voor volledig onderwijs, dus 164 meer dan in 1866. Behalve aan de hierboven reeds genoemde scholen had nog eene vermindering plaats te Tilburg, terwijl te Utrecht het aantal aanmerkelijk toenam. Ook het getal toehoorders voor enkele lessen nam over het algemeen genomen elk jaar toe.

De volgende tabel wijst den leeftijd der leerlingen voor volledig onderwijs aan:

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL LEERLINGEN VOOR VOLLEDIG ONDERWIJS.								Totaal.
	Beneden 12 jaar.	Van 12—13 jaar.	Van 13—14 jaar.	Van 14—15 jaar.	Van 15—16 jaar.	Van 16—17 jaar.	Van 17—18 jaar.	Boven 18 jaar.	
<i>a. Rijksscholen.</i>									
's Hertogenbosch	"	4	6	6	10	2	5	"	33
Tilburg	"	1	3	4	6	2	2	1	19
Helmond	6	9	12	8	7	3	1	2	48
Zaltbommel	"	"	4	1	2	4	"	"	11
Gouda	"	2	2	8	7	6	1	1	27
Alkmaar	2	4	10	1	2	5	2	"	26
Middelburg	"	4	8	12	13	8	6	2	53
Utrecht	2	2	7	17	22	18	15	10	93
Leeuwarden	3	11	11	18	8	3	1	"	55
Zwolle	3	12	16	18	11	9	2	2	73
Groningen	"	4	17	21	16	22	17	9	106
Roermond	7	9	15	8	22	9	6	10	86
<i>b. Gemeentescholen.</i>									
Breda	"	1	3	"	6	8	1	"	19
Arnhem	1	1	9	16	20	13	10	4	74
Nijmegen	"	2	7	12	6	9	6	1	43
Zutphen	"	3	6	15	4	11	7	7	53
's Gravenhage	3	13	13	32	30	18	9	5	123
Rotterdam	1	11	14	26	30	12	11	4	109
Leiden	4	10	15	13	15	15	7	1	80
Transporteren	32	103	178	236	237	177	109	59	1131

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL LEERLINGEN VOOR VOLLEDIG ONDERWIJS.								Totaal.
	Beneden 12 jaar.	Van 12—13 jaar.	Van 13—14 jaar.	Van 14—15 jaar.	Van 15—16 jaar.	Van 16—17 jaar.	Van 17—18 jaar.	Boven 18 jaar.	
Per transport	32	103	178	236	237	177	109	59	1131
Dordrecht	"	9	11	17	9	15	4	2	67
Delft	"	3	6	9	19	19	18	35	109
Amsterdam	"	6	18	30	35	23	20	5	137
Haarlem	"	8	16	22	18	25	11	15	115
Zaandam	"	1	7	11	14	4	4	1	42
Goes	4	7	7	9	9	2	4	1	43
Sneek	1	5	9	17	20	17	9	9	87
Harlingen	4	6	10	11	8	5	4	2	50
Deventer	"	3	7	11	8	12	6	5	52
Veendam	1	4	7	15	12	8	5	1	53
Maastricht	3	18	23	15	20	23	12	12	126
Venlo	3	3	9	6	3	2	"	"	26
<i>c. Bijzondere scholen.</i>									
Easchedé	"	2	6	10	4	4	7	5	38
Totaal	48	178	314	419	416	336	213	152	2076

De leeftijd der leerlingen voor enkele lessen was over het algemeen hooger dan van die voor het volledig onderwijs: van hen toch was ongeveer de helft boven de 18 jaar, terwijl slechts ongeveer een veertiende deel der leerlingen voor volledig onderwijs boven dien leeftijd was.

b. Onderwijzend personeel.

Even als in het vorig verslag volgt hier eene tabel, aanwijzende het getal leeraren, die aan het einde van 1867 aan elke school werkzaam waren, met opgave hunner bevoegdheid volgens de wet, tot het geven van middelbaar onderwijs. Die bevoegdheid berust op verschillende bepalingen der wet. In de eerste plaats zijn te vermelden zij, die den graad van doctor in de wis- en natuurkunde, in de letteren of in de rechten hebben verkregen. Ten tweede zij die candidaat in een der beide eerstgenoemde vakken zijn; deze ontleenen aan artt. 86 en 87 der wet hunne bevoegdheid. Ten derde worden opgegeven zij die onder de wet van 2 Mei 1863 eene acte voor middelbaar onderwijs verkregen. Ten vierde, die vóór de invoering der wet eene acte verkregen, welke volgens artt. 84, 85 en 88 thans de bevoegdheid geeft tot het geven van middelbaar onderwijs. Ten vijfde, zij die krachtens hunne betrekking van ingenieur of hunne opleiding aan eene der rijks-instellingen tot opleiding van ingenieurs en officieren bevoegd zijn tot het onderwijs in technische wetenschappen (artt. 82, 89). Ten zesde, Nederlanders of vreemdelingen, aan wie op grond van hunne bevoegdheid in het buitenland, volgens art. 30 door den Koning de bevoegdheid voor het middelbaar onderwijs is gegeven. Ten zevende, zij die reeds vóór de invoering der wet onderwijs gaven in vakken, thans tot het middelbaar onderwijs behorende (art. 83). Ten achtste enkelen, die onderwijs gaven in vakken, waarvoor de wet geen acte vordert.

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL DER LEERAREN, MET AANWIJZING HUNNER BEVOEGDHEID.								TOTAAL.
	Met den graad van doctor.	Met den graad van candidaat.	Met eene acte volgens de wet van 1863.	Met eene acte vane mid- delbaar onderzoek vóór de wet van 1863 ver- kregen.	Met een diploma vol- gens art. 83 of 89.	Bevoegd verklaard krachtens art. 90.	Bevoegd volgens art. 85 der wet.	Zonder acte.	
<i>a. Rijksscholen.</i>									
's Hertogenbosch	1	"	2	3	"	2	1	"	9
Tilburg	3	1	2	2	"	1	"	"	9
Helmond	1	1	3	3	"	1	"	"	9
Zalt-Bommel	3	"	3	2	1	"	"	"	9
Gouda	2	"	5	1	"	"	"	"	8
Alkmaar	1	"	7	"	"	"	"	"	8
Middelburg	4	"	2	4	"	1	1	"	12
Utrecht	6	2	3	3	"	"	"	1	15
Leeuwarden	5	"	3	2	"	"	"	"	10
Zwolle	4	"	6	1	"	"	"	"	11
Groningen	5	"	3	"	1	"	2	1	12
Roermond	2	"	4	2	"	3	1	1	13
<i>b. Gemeentescholen.</i>									
Breda	"	"	3	1	"	3	"	"	7
Arnhem	4	1	4	3	1	1	"	"	14
Nijmegen	1	"	3	5	1	"	2	"	12
Zutphen	2	"	3	5	"	1	"	"	11
's Gravenhage	3	"	2	6	1	"	1	"	13
Rotterdam	4	"	4	3	1	2	1	"	15
Leiden	3	1	2	4	"	1	2	1	14
Dordrecht	4	"	4	2	"	"	1	"	11
Delft	4	1	2	4	"	1	1	1	14
Amsterdam	6	"	5	6	"	"	1	1	19
Haarlem	4	1	2	4	"	"	"	"	11
Zaandam	"	1	3	2	"	"	1	"	7
Goes	2	"	1	4	1	1	"	1	10
Sneek	3	"	2	3	"	"	2	"	10
Harlingen	2	1	"	4	"	"	"	"	7
Deventer	2	1	2	4	2	1	"	1	13
Veendam	4	"	1	4	"	"	"	"	9
Maastricht	2	1	1	5	1	4	"	"	14
Venlo	1	"	1	1	"	2	"	"	5
<i>c. Bijzonderscholen.</i>									
Enschede	2	1	"	2	"	1	"	1	7
Totaal	90	13	88	95	10	26	17	9	348

Van de 9 leeraren zonder acte, zijn 6 uitsluitend belast met eenige lessen in het schoonschrijven, 2 tijdelijk aangesteld voor gymnastiek, terwijl 1 te Doventer tijdelijk belast is met het onderwijs in de pharmakognosie. Tot aanvulling der tabel valt voorts nog op te merken, dat er 13 vacatures bestonden, namelijk te Tilburg, te Alkmaar, te Leeuwarden, te Breda, te Leiden, te Sneek, te Veendam, te Maastricht en te Venlo elk ééne, te Zaandam en te Harlingen elk twee; eindelijk dat aan de volgende hooger burgerscholen het daarbij uitgedrukt aantal leeraren tevens aan het gymnasium in die gemeente werkzaam waren: Nijmegen 4, 's Gravenhage 7, Rotterdam 5, Leiden 8, Dordrecht 3, Haarlem 6, Maastricht 6. Over de bekwaamheid en geschiktheid der leeraren, over hunnen tact om den leerlingen het onderwijs aantrekkelijk te maken en hunne aandacht levendig te houden, zonder dat dit iets te kort deed aan de degelijkheid van het onderwijs, zijn, behoudens zeer enkele uitzonderingen, gunstige getuigenissen afgelegd.

De volgende benoemingen van leeraren hadden in 1867 plaats. De vakken van onderwijs en de jaarwedden zijn daarbij vermeld.

's Hertogenbosch. Dr. A. L. LAMERS, directeur, natuur- en scheikunde en natuurlijke geschiedenis, f 2500.

J. RINGELING, wiskunde, regtlĳnig teekenen en boekhouden, f 2000.

J. M. SISTERMANS, geschiedenis, aardrijkskunde en nederlandsche taal, f 1800.

E. H. P. VAN DER VEN, handteekenen, f 800.

J. P. RITSCHIE, schoonschrijven, f 200.

H. LÜHBACH, fransche, engelsche en hoogduitsche taal, f 1800.

J. M. SERVAIS, nederlandsche en fransche taal, f 1600.

Mr. J. J. M. LAURILLARD, staatshuishoudkunde, f 600.

E. DE JONG, gymnastiek, f 1200, voor welke som deze tevens is belast met het onderwijs aan de kweekelingen der Rijkskweekschool van onderwijzers.

Tilburg. F. F. A. EICK, wiskunde, f 1800.

B. KOUWENBERGH, engelsche taal en letterkunde en nederlandsche taal, f 1800.

Deze twee leeraren kwamen in de plaats van J. W. L. A. Z. VAN ROSENTHAL en F. S. GOMM, die aan de hooger burgerscholen te Zaltbommel en te 's Gravenhage tot leeraren waren benoemd.

De directeur Mr. F. J. A. FLES werd als zoodanig vervangen door dr. W. H. FENGER, wis- en natuurkunde, f 3000. Den heer FLES werd als leeraar f 2400 toegerekend.

Helmoud. H. VALKENBURG, handteekenen, f 900.

Mr. E. J. VAN DEN DUNGEN, staatshuishoudkunde, f 500.

Zalt-Bommel. Dr. E. EPKEMA, directeur, geschiedenis, f 2500.

W. J. BONTE, fransche en nederlandsche taal, f 1800.

W. VAN KEEKEN, aardrijkskunde, hoogduitsche taal en schoonschrijven, f 1800.

J. W. L. A. Z. VAN ROSENTHAL, wiskunde, natuurkunde en regtlĳnig teekenen, f 1800.

Dr. P. G. VAN ANROOY, scheikunde, plant- en dierkunde, f 1800.

Mr. L. J. H. PHILIPS, staatshuishoudkunde, f 500.

J. C. G. ZEITZ, handteekenen, f 700.

A. GÖBEL, gymnastiek, f 500.

Gouda. H. W. F. BONTE, nederlandsche en fransche taal, f 1800, in de plaats van P. H. VAN MOERKERKEN, naar de Rijksschool te Leeuwarden verplaatst.

Alkmaar. Dr. A. T. VAN AREN, directeur, wiskunde, f 2500.

A. LANGERHUIZEN VAN UVEN, wis- en natuurkundige wetenschappen, f 1800.

A. GROENIER, geschiedenis en aardrijkskunde, f 1800.

W. VAN RAVENHORST, fransche en engelsche taal, f 1800.

K. E. SCHELD, duitsche taal en schoonschrijven, f 1800.

M. J. WUYSTER, nederlandsche taal, f 1500.

W. VERBEET, teekenen, f 1500.

C. FOGTELOO, gymnastiek, f 500.

Aan dezen laatsten leeraar was voorloopig het onderwijs in het boekhouden opgedragen.

Middelburg. Mr. E. J. KIEHL, gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland, staathuishoudkunde en statistiek, f 2200, in de plaats van mr. L. BÜCHLER, aan de hogere burgerschool te Zwolle tot leeraar benoemd. De lessen in boekhouden en warenkennis, vroeger door den heer BÜCHLER gegeven, werden opgedragen aan de leeraren J. VERMEULEN en F. SEELHEIM, wier jaarweddien dien ten gevolge van f 2000 zijn verhoogd tot f 2200.

Utrecht. W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, geschiedenis en nederlandsche taal en letterkunde, f 2000.

J. E. STARK, wiskunde en natuurlijke geschiedenis, f 2000.

Dr. J. L. HOORWEG, natuur- en werktuigkunde en technologie, f 2500, in plaats van dr. H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN, benoemd tot hoogleeraar aan de Polytechnische school.

De heer N. J. BONT nam gedurende 5 maanden de lessen in de fransche taal- en letterkunde waar voor den leeraar MATAUD, die door ongesteldheid werd verhinderd zijne lessen te geven.

Leeuwarden. Dr. C. P. BURGER, directeur met behoud van den titel van hoogleeraar, dien hij als docent aan de Polytechnische school gevoerd had, wiskunde, f 3500;

Dr. E. A. VAN DER BURG, scheikunde, kruid- en dierkunde, f 2400;

Dr. J. ZAAIJER, natuur- en werktuigkunde, f 2000;

J. VAN BELKUM, wiskunde, f 1800;

Mr. S. J. COHEN, aardrijkskunde en staathuishoudkunde, f 2000;

Dr. W. BISSCHOP, geschiedenis en nederlandsche taal en letterkunde, f 2500;

P. H. VAN MOERKERKEN, nederlandsche en engelsche taal en letterkunde, f 1800;

F. G. JEANNERET, fransche taal en letterkunde, f 1800;

F. F. W. KOCH, hoogduitsche taal en letterkunde, f 1800;

W. B. G. MOLKENBOER, hand- en regtlijnig teekenen, f 1500.

Zwolle. Dr. W. J. A. HUBERTS, directeur, geschiedenis, f 3000;

Dr. H. F. KUYPER, scheikunde en natuurlijke historie, f 2400;

Dr. F. H. JULIUS, natuurkunde, werktuigkunde en kosmographie, f 2400;

A. BOXMAN, wiskunde, f 1800;

Mr. L. BÜCHLER, staathuishoudkunde en handelswetenschappen, f 2200;

W. A. ELBERTS, nederlandsche en fransche taal en letterkunde, f 2400;

J. LIVESLEY, engelsche taal en letterkunde, f 1800;

J. F. C. OKON, hoogduitsche taal en letterkunde, f 1800;

A. F. C. HOFFMAN, hand- en regtlijnig teekenen, f 1500;

H. MULDER, nederlandsche taal en letterkunde, f 1800.

Groningen. Mr. M. VAN LIER, geschiedenis en staathuishoudkunde, f 2200, in de plaats van mr. E. J. KIEHL, naar de hogere burgerschool te Middelburg verplaatst.

Roermond. G. J. LEGBEKE, f 1800, ter vervanging van J. E. STARK, naar Utrecht verplaatst.

Breda. Dr. J. J. H. HÜLSMANN, directeur, wis- en natuurkundige wetenschappen, f 2400;

Dr. L. ARONSTEIN, natuurkundige wetenschappen, f 1800;

J. STEYNS, wiskunde, f 1500;

N. H. T. TEN BERGE, nederlandsche taal, f 1200;

C. C. KANNEMANS, handteekenen, f 500;

J. N. VALKHOFF, fransche en engelsche taal f 1500;

Dr. A. KRICHEL, hoogduitsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, f 1500.

Al deze leeraren, behalve de twee laatstgenoemden, zijn tevens verbonden aan de burgeravondschool.

Arnhem. J. S. G. VAN DISSE, gymnastiek, f 400;

Mr. E. STAR BUSMANN, staats- en handelswetenschappen, f 1200, in de plaats van mr. P. DIJKMEESTER, die op zijn verzoek eervol was ontslagen.

Nijmegen. Dr. A. J. MERTENS, hoogduitsche en engelsche taal en letterkunde, f 1600, tevens aan het gymnasium werkzaam;

R. E. DE HAAN, wiskunde, dierkunde, aard- en delfstofkunde, f 1600.

De lessen van mr. M. VAN LIER, eervol ontslagen wegens zijne benoeming aan de hogere burgerschool te Groningen, werden tijdelijk waargenomen, die in de geschiedenis door de leeraren JURRIUS en VIERSEN, die in de staathuishoudkunde door den rector van het gymnasium, dr. J. B. KAN.

Ten gevolge van de uitbreiding der school tot eene van vijfjarigen cursus werden de jaarwedden van onderscheidene leeraren verhoogd. Het personeel is thans, buiten de twee reeds genoemde leeraren, die in 1867 werden aangesteld, zamengesteld als volgt:

W. DE HARTOG, directeur, wiskunde en regtlijng teekenen, tevens directeur der burger-avondschool, f 2500;

P. VAN DER BURG, natuurkunde, tevens onderdirecteur der burger-avondschool en leeraar aan het gymnasium, f 2900;

W. J. SCHOEMAKER, wis- en werktuigkunde, tevens leeraar aan de burger-avondschool, f 1600;

R. J. OPWIJDA, scheikunde, tevens aan de burger-avondschool, f 1050;

Th. J. A. ABELEVEN, plantkunde, tevens aan de burger-avondschool, f 575;

W. VIERSEN, nederlandsche en hoogduitsche taal- en letterkunde, tevens aan het gymnasium f 1600;

J. JURRIUS, aardrijkskunde en schoonschrijven, tevens aan het gymnasium, f 1600;

E. PEYROT, fransche taal- en letterkunde, tevens aan het gymnasium, f 1600;

A. HOLSEM, handteekenen, tevens aan de burger-avondschool, f 700;

H. VERKERK, gymnastiek, f 500.

Zutphen. Dr. jhr. D. H. WAUBERT DE PUISEAU, geschiedenis, f 1600, in de plaats van dr. W. J. A. HUBERTS, die tot directeur der hogere burgerschool te Zwolle was benoemd.

's Gravenhage. Dr. W. F. KOPPESCHAAR, scheikunde en natuurlijke historie, f 2000, in de plaats van dr. H. HARTOGH HEYS, op zijn verzoek eervol ontslagen;

F. S. GOMM, engelsche taal- en letterkunde, f 2000, ter tijdelijke vervanging van R. W. BULKLEY, wien tot 1 Mei 1868 verlof was verleend tot herstel van gezondheid.

Rotterdam. C. SCHEPP, aardrijkskunde en geschiedenis, f 2000.

Leiden. H. BRONGERSMA, wiskunde, f 1600, in de plaats van dr. A. T. VAN AREN, benoemd tot directeur der hogere burgerschool te Alkmaar; deze leeraar was reeds sedert het vorige jaar aan deze zelfde school werkzaam, maar onderwees tot dusverre natuurlijke historie op eene jaarwedde van f 600;

W. P. WOLTERS, nederlandsche taal, f 1600, in de plaats van dr. W. BISSCHOP, aan de hogere burgerschool te Leeuwarden geplaatst.

Aan mr. G. A. VAN HAMEL werden tijdelijk opgedragen de lessen in de staatswetenschappen, daar de leeraar mr. J. LUZAC door ongesteldheid werd verhinderd zijn onderwijs te geven.

Het onderwijs in de kosmographie werd aan den leeraar J. VAN LOGHEM opgedragen, waarvoor zijne jaarwedde verhoogd werd tot f 1600.

Onderwijs in de gymnastiek gaf de heer MARTIN, hoofdonderwijzer der gymnastiek-school.

Dordrecht. Dr. H. J. MENALDA VAN SCHOUWENBURG, scheikunde en natuurlijke historie, f 1800, in de plaats van dr. H. F. KUYPER, aan de hogere burgerschool te Zwolle geplaatst;

J. D. BRINKGREVE, teekenen, f 1000, in de plaats van J. GROENEVELT, op zijn verzoek eervol ontslagen.

Delft. Dr. M. SNELLEN, wiskunde en werktuigkunde, f 2000, in de plaats van dr. P. VAN GEER, benoemd tot buitengewoon hoogleeraar aan de hoogeschool te Leiden;

J. KLEIN, hoogduitsche taal en letterkunde, f 1600;

J. MENSION, schoonschrijven, f 150, in de plaats van A. DEMENIE, overleden.

Amsterdam. J. W. TESCH, wiskunde, f 2000, in de plaats van S. DE VRIES, overleden; dr. P. DE BOER, natuurlijke historie, f 2000;

J. L. BOON, nederlandsche taal en letterkunde, f 2000;

M. A. VAN DER EST, gymnastiek, f 500;
 J. J. H. CORNELISSE, schoonschrijven, f 200.

Zaandam. H. CREMER, hoogduitsche taal en letterkunde, f 1300, in de plaats van C. OKON, aan de hoogere burgerschool te Zwolle geplaatst;

J. W. WELVERS, wiskunde, f 1400, in de plaats van J. W. TESCH, te Amsterdam geplaatst;
 De jaarwedde van den directeur A. PELT werd met f 600 verhoogd.

Goes. Mr. M. J. DE WITT HAMER, staats- en handelswetenschappen, f 700;
 P. VAN DER MEULEN, gymnastiek, f 300.

Sneek. Dr. F. H. JULIUS, natuurkunde en werktuigkunde, f 2300, in de plaats van dr. R. J. SCHEVICHAVEN, en later dr. H. ONNEN, f 2000, in de plaats van dr. F. H. JULIUS, naar Zwolle vertrokken;

H. L. HEYKOOP, fransche en hoogduitsche taal en letterkunde, f 1750, en later F. A. VAN VIERHOUTEN, f 1600, in de plaats van H. L. HEYKOOP;

H. C. VAN DEN EERTWEGH, nederlandsche en hoogduitsche taal en letterkunde, f 1600;
 mr. W. H. FRIJLINK, staatshuishoudkunde, f 800, in de plaats van mr. G. J. PRUIM.

Harlingen. Dr. A. J. VAN ROSSUM, natuurkunde, scheikunde en kruidkunde, f 2100, in de plaats van dr. J. L. HOORWEG, aan de hoogere burgerschool te Utrecht benoemd, en later dr. N. VAN DE WALL in de plaats van dr. A. J. VAN ROSSUM, naar Enschedé vertrokken.

Deventer. J. SIRKS, natuurkunde, f 1500, in de plaats van dr. H. W. SCHRÖDER VAN DER KOLK, overleden;

C. H. N. SMITS, adisistent in de scheikunde, f 800.

Veendam. Dr. F. N. OBBES, natuurlijke historie, f 1200;

L. VAN ZANTEN, wiskunde, f 1000, in de plaats van dr. K. D. SCHÖNFELD;

mr. M. G. L. JURISSEN, staatshuishoudkunde, f 1200;

R. L. J. ROETERINK, teekenen, f 800.

Maastricht. Dr. J. W. DE GROOT, aardrijkskunde, geschiedenis, nederlandsche taal en letterkunde, statistiek, f 1500, in de plaats van L. J. STEYNS, tot directeur der hoogere burgerschool te Helmond benoemd;

dr. J. HOFFMANNS, wiskunde en natuurkunde, f 1750, in de plaats van dr. H. HÜLSMANN, benoemd tot directeur der hoogere burgerschool te Breda;

dr. R. FASENDER, scheikunde, natuurlijke historie, scheikundige technologie, f 1800, in de plaats van dr. L. LAMERS, benoemd tot directeur der hoogere burgerschool te 's Hertogenbosch;

A. F. ZURCHER, handteekenen, f 300;

L. KOYMANS, handelswetenschappen en boekhouden, f 300, in de plaats van L. ODERKEREN, naar Luik vertrokken.

De leeraar jhr. mr. L. T. W. E. BINKHORST TOT DEN BINKHORST werd met het onderwijs in het handelsregt belast. De jaarwedde van den leeraar in de engelsche en nederlandsche taal en letterkunde J. A. LEERS werd verhoogd tot f 1200.

Venlo. E. ZICKWOLFF, teekenen, f 500;

Dr. A. DE SÉVAUX, fransche, hoogduitsche en engelsche taal, f 1400, in de plaats van J. G. RIJCKEN.

Enschedé. Dr. A. J. VAN ROSSUM, natuur- en scheikunde en natuurlijke historie, f 1600, in de plaats van dr. H. J. MENALDA VAN SCHOUBENBURG, te Dordrecht geplaatst;

Mr. C. H. MOENS, staatshuishoudkunde, f 1200.

c. *Leerplan van het onderwijs.*

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal uren 's weeks in elke klasse van elke hoogere burgerschool aan de verschillende vakken besteed. De vakken zijn daarbij in drie hoofdafdeelingen gesplitst:

1°. de *wis- en natuurkundige wetenschappen*, namelijk: wiskunde, werktuigkunde en technologie, natuurkunde, scheikunde, natuurlijke historie en kosmographie;

2°. de *letterkundige vakken*, namelijk: de nederlandsche, fransche, hoogduitsche en engelsche taal- en letterkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, staatshuishoudkunde, kennis der staatsinrigting en handelswetenschappen;

3°. *teekenen en schrijven.*

LEERPLAN der hoogere burgerscholen

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	WIS- EN NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.						LETTER	
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.	1ste klasse.	2de klasse.
<i>a. Rijkscholen:</i>								
's Hertogenbosch . . .	8	8	11	—	—	27	17	19
Tilburg	9	8	"	"	"	17	17	19
Helmond	9	11	"	—	—	20	18	21
Zaltbommel	8	9	12	—	—	29	19	19
Gonda	9	9	12	—	—	30	18	19
Alkmaar	9	9	12	—	—	30	18	19
Middelburg	9	9	11	17	19	65	18	19
Utrecht	8	8	10	18	17	61	17	20
Leeuwarden	9	8	10	"	"	27	18	20
Zwolle	9	8	11	17	"	45	19	20
Groningen	8	8	9	16	19	60	20	20
Roermond	9	10	13	16	17	65	19	20
<i>b. Gemeentescholen:</i>								
Breda	—	10	14	"	—	24	—	17
Arnhem	9	11	12	15	18	65	20	18
Nijmegen	7	9	13	19	"	48	18	19
Zutphen	8	9	11	14	15 ^{1/2}	57 ^{1/2}	16	18
's Gravenhage	9	9	13	15	18	64	20	19
Rotterdam	7	7	12	15	19	60	21	20
Leiden	8	9	11	18	17	63	20	18
Dordrecht	9	9	13	17	18	66	18	19
Delft	8	10	11	16	15	60	18	18
Amsterdam	10	9	12	15	18	64	18	21
Haarlem	8	8	12	15	21	64	21	20
Zaandam	9	8	11	"	—	28	18	21
Goes	8	8	11	15	"	42	20	20
Sneek	7	6	11	17	20	61	20	22
Harlingen	8	8	10	5	—	31	18	18
Deventer	6	9	12	17	20	64	19	18
Veendam	8	9	11	"	"	28	20	19
Maastricht	6	8	10	16	15	55	16	21
Venlo	9	9	10	—	—	28	19	19
<i>c. Bijzondere scholen:</i>								
Enschede	7	7	10	11	20	55	16	19

op den laatsten December 1867.

KUNDIGE VAKKEN.

TEEKENEN EN SCHRIJVEN.

3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.
21	—	—	57	7	5	4	—	—	16
"	"	"	36	6	5	"	"	"	17
"	—	—	39	5	4	"	—	—	9
20	—	—	58	5	4	4	—	—	13
20	—	—	57	5	4	4	—	—	13
20	—	—	57	5	4	4	—	—	13
17	15	14	83	5	4	4	4	3	20
18	13	15	83	5	4	4	4	3	20
18	"	"	56	5	4	4	"	"	13
17	15	"	71	4	4	4	4	"	16
19	15	14	88	4	4	4	3	3	18
17	16	15	87	6	4	4	4	4	22
14	"	—	31	—	5	4	"	—	9
16	15	14	83	3	3	4	4	4	18
17	15	"	69	5	3	4	3	"	15
17	14	15 ^{1/2}	80 ^{1/2}	8	5	4	4	4	25
17	16	15	87	2	4	4	3	4	17
17	15	17	90	3	4	2	2	2	13
18	14	15	85	6	7	5	4	4	26
19	18	20	94	5	4	4	4	4	21
17	14	15	82	6	4	4	4	4	22
18	14	12	83	4	2	2	5	4	17
16	15	14	86	3	4	4	4	3	18
19	"	—	58	5	3	2	"	—	10
17	14	"	71	2	2	4	4	"	12
17	15	14	88	5	4	4	4	2	19
18	24	—	78	4	4	2	2	—	12
16	15	16	84	5	4	4	3	1	17
17	"	"	56	4	4	4	"	"	12
19	18	21	95	10	3	4	4	4	25
19	—	—	57	5	5	4	—	—	14
15	18	17	85	7	4	5	3	1	20

Bij zamentrekking van de uren voor de onderscheidene vakken besteed, verkrijgt men voor de verschillende klassen het hiervolgend aantal uren onderwijs in de week. Op deze tabel wordt tevens aangewezen, hoeveel van de uren onder de afdeling voor de wis- en natuurkundige wetenschappen opgegeven, worden besteed aan praktische oefeningen in natuur- en scheikunde.

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	TOTAAL AANTAL UREN.					PRAKTISCHE OEFENINGEN IN NATUUR- EN SCHEIKUNDE.		
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.
<i>a. Rijkscholen.</i>								
's Hertogenbosch.	32	32	36	—	—	—	—	—
Tilburg.	32	32	"	"	"	"	"	"
Helmond	32	36	"	—	—	—	—	—
Zaltbommel	32	32	36	—	—	—	—	—
Gouda	32	32	36	—	—	—	—	—
Alkmaar	32	32	36	—	—	—	—	—
Middelburg	32	32	32	36	36	4	4	8
Utrecht	30	32	32	35	35	4	4	8
Leeuwarden	32	32	32	"	"	"	"	"
Zwolle	32	32	32	34	"	2	"	2
Groningen.	32	32	32	34	35	2	3	5
Roermond.	34	34	34	36	36	2	2	4
<i>b. Gemeentescholen.</i>								
Breda	—	32	32	"	—	"	—	"
Arnhem	32	32	32	34	36	2	4	6
Nijmegen	30	31	34	37	"	2	"	2
Zutphen	32	32	32	32	35	2	3	5
's Gravenhago	31	32	34	34	37	"	3	3
Rotterdam	31	31	31	32	38	"	2	2
Leiden	34	34	34	36	36	2	3	5
Dordrecht.	32	32	36	39	42	2	2	4
Delft	32	32	32	34	34	2	2	4
Amsterdam	32	32	32	34	34	2	2	4
Haarlem	32	32	32	34	38	2	2	4
Zaandam	32	32	32	"	—	"	—	"

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	TOTAAL AANTAL UREN.					PRAKTISCHE OEFENINGEN IN NATUUR- EN SCHEIKUNDE.		
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.
Goes	30	30	32	34	"	2	"	2
Sneek	32	32	32	36	36	4	4	8
Harlingen	30	30	30	31	—	1	—	1
Deventer	30	31	32	35	37	2	4	6
Veendam	32	32	32	"	"	"	"	"
Maastricht	32	32	33	38	40	2	2	4
Venlo	33	33	33	—	—	—	—	—
<i>c. Bijzondere scholen.</i>								
Enschede	30	30	30	32	38	"	6	6

In deze overzichten is het onderwijs in de gymnastiek niet opgenomen, omdat dit gewoonlijk buiten de gewone schooluren werd gegeven. Aan het einde van 1867 werd het nog niet gegeven aan de scholen te 's Hertogenbosch, Breda, Amsterdam, Zaandam, Maastricht, Leeuwarden, Harlingen, Veendam en Venlo; aan de vijf eerstgenoemde zoude daarmede in het begin van 1868 een aanvang worden gemaakt. Aan de meeste scholen werden 2 uren 's weeks aan gymnastische oefeningen besteed, namelijk aan die te Tilburg, Helmond, Zalt-Bommel, Zwolle, Arnhem, Zutphen, Leiden, Dordrecht, Delft, Deventer en Enschedé; aan die te Haarlem twee halve uren; aan die te 's Gravenhage, Rotterdam en Sneek 1 uur; aan die te Utrecht en Nijmegen 1 à 2 uren; aan die te Middelburg en Goes 3 uren; aan die te Groningen 2 à 3 uren; aan die te Gouda 4 uren; aan die te Roermond 4 à 6 uren; aan die te Alkmaar 6 uren. Exerceeroefeningen werden van wege de school gehouden aan de hogere burgerscholen te Tilburg, Helmond, Zalt-Bommel, Gouda, Alkmaar, Middelburg, Utrecht, Groningen, Roermond, Zutphen, Leiden, Haarlem, Deventer en Enschedé, aan de overige niet; deze werden gehouden in een deel der uren voor de gymnastische oefeningen bestemd. Aan alle scholen, waar het getal uren aan de gymnastiek besteed meer dan 2 bedroeg, werd een gedeelte daarvan afgenomen voor de exercitien, behalve te Goes, waar drie uren per week onderwijs in de gymnastiek werd gegeven, zonder dat exerceroefeningen plaats hadden. Over het algemeen werd door de leerlingen ijverig deelgenomen aan de gymnastische oefeningen.

Aan de beide hoogste klassen der scholen te Groningen en te Amsterdam zijn gelijk hierboven met een woord werd vermeld, onderafdeelingen toegevoegd, die meer bepaald voor den handelstand zijn ingerigt, waar dus minder onderwijs wordt gegeven in de natuurwetenschappen en het teekenen, maar meer tijd aan handelswetenschappen besteed: deze afdeelingen zijn niet in de tabellen opgenomen. Het buitengewoon groot aantal lesuren in de twee hoogste klassen der school te Dordrecht heeft zijnen grond daarin, dat de school is ingerigt naar de locale behoeften; geen der leerlingen woont alle lessen bij, maar ieder kiest een gedeelte daaruit, naar gelang hij zich voorbereidt tot het eindexamen of tot den handelstand; te Maastricht had ditzelfde plaats. Bij eene inzage der eerste tabel blijkt dan ook, dat zoowel te Dordrecht als te Maastricht het grooter getal uren wordt besteed voor de letterkundige vakken, onder welke afdeeling ook de handelswetenschappen begrepen zijn. Ook te Harlingen is de school ingerigt naar de behoeften van den handelstand: in de hoogste klasse wordt de meeste tijd aan talen en de verschillende onderdeelen der handelswetenschappen gewijd, zoo als eveneens te Zaandam geschiedt.

Over het algemeen genomen werd aan de Rijksscholen in de beide laagste klassen iets meer dan een vierde gedeelte van het geheel aantal lesuren aan de wis- en natuurkundige

wetenschappen gewijd, meer dan de helft van den tijd aan de letterkundige vakken en ongeveer een zesde aan teekenen en schrijven; in de derde klasse ongeveer de helft van den tijd aan de wis- en natuurkundige wetenschappen, meer dan de helft aan de letterkundige vakken en $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{9}$ aan teekenen en schrijven; in de vierde en vijfde klassen werd iets minder dan de helft van den tijd besteed aan de wis- en natuurkundige wetenschappen, ongeveer $\frac{3}{7}$ aan de letterkundige vakken en $\frac{1}{9}$ à $\frac{1}{11}$ aan teekenen en schrijven.

Voor de gemeentescholen en die te Enschedé was in de beide laagste klassen de verhouding ongeveer dezelfde; echter werd meer tijd aan het teekenen besteed aan die te Zutphen, te Maastricht en te Enschedé in de laagste klasse, minder aan die te Arnhem, te Nijmegen, te Amsterdam, te Goes en te Maastricht in de tweede klasse. In de derde klasse dezer scholen werd aan de letterkundige vakken minder tijd besteed dan aan de Rijksscholen het geval was, maar daarentegen op enkele meer uren aan de wis- en natuurkundige wetenschappen gewijd. In de vierde en vijfde klassen was weder weinig verschil met de Rijksscholen, wat betreft de verhouding der verschillende vakken; over het algemeen werd een weinig meer tijd aan de letterkundige vakken gewijd; hierbij moet echter de bijzondere inrigting der scholen te Amsterdam, te Dordrecht, te Maastricht en vooral te Harlingen in het oog worden gehouden.

d. Toestand van het onderwijs, localen en hulpmiddelen.

's Hertogenbosch. Het onderwijs aan deze school nam den 19den September 1867 een aanvang. Er hadden zich 41 jongelieden aangemeld, van welke na afloop der toelatings-examens 40 als leerlingen werden ingeschreven. De lessen werden geregeld gegeven, met uitzondering van die in het schoonschrijven, die door langdurige ziekte van den leeraar door andere leeraren moesten worden waargenomen.

Het gebouw, door de gemeente voor de Rijkshoogere burgerschool afgestaan, werd in de eerste maanden van 1867 van wege het Rijk afgewerkt, wat de inwendige inrigting betreft; vroeger waren daarin het gemeentelijk gymnasium en het provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen in Noordbrabant gevestigd. Het bevat behalve eene woning voor den concierge en vertrekken voor den directeur en de leeraren, ruime, goed verlichte leer- en werkzalen, benevens vertrekken voor de verzamelingen van hulpmiddelen voor het onderwijs en voor de bibliotheek; eene ruime gymnastiek-zaal bevindt zich achter het gebouw. Door de vereeniging tot beoefening van natuurkundige wetenschappen te 's Hertogenbosch werd de verzameling werktuigen en toestellen welwillend ten gebruikte afgestaan.

Tilburg. De toestand van deze school in 1867 kan niet gunstig worden genoemd. Het getal der leerlingen verminderde, terwijl de school niet vooruitging in aanzien en achting. De oorzaak hiervan was vooral het gebrek aan orde en tucht onder de leerlingen, waarvan enkele vroeger eene geheel onvoldoende opleiding hadden genoten; daarbij kwam nog gemis aan veerkracht aan de zijde van het bestuur der school.

Door de optreding van den nieuwen directeur dr. FENGER, aan het einde van 1867, werd echter een ordelijke gang van zaken hersteld. Het teekenonderwijs aan deze school had uitnemende uitkomsten. Door den leeraar in de scheikunde werd een avond-cursus over dit vak geopend, die door onderscheidene ingezetenen van Tilburg werd bijgewoond. Het scheikundig laboratorium en de verzameling voor het onderwijs in natuurlijke geschiedenis werden met betrekkelijk geringe middelen in uitnemenden toestand gebracht door de zorg van den leeraar in die vakken.

Helmond. Den 21 Januarij 1867 werd deze school geopend met 19 leerlingen. Dit aantal was reeds den 1sten Julij tot 41 gestegen. Al deze leerlingen werden in de laagste klasse geplaatst; echter deden het groot aantal en het ongelijk gehalte der leerlingen, van welke eenige reeds eettelijke jaren de lagere school verlaten hadden, het raadszaam achten deze klasse in twee afdeelingen te splitsen. Het onderwijs was zeer goed, het wordt ook door de bevolking meer en meer op prijs gesteld, zoodat dan ook met den nieuwen cursus het aantal leerlingen wederom toenam. Het gebouw is door de gemeente gesticht en tevens bestemd voor de teeken-avondschool der gemeente, die vóór de vestiging der hoogere burgerschool reeds 61 leerlingen telde. Het bevat, behalve de woning van den directeur en van den concierge, doelmatige, goed ingerichte leer- en teekenzalen, zalen voor de verschillende verzamelingen van hulpmiddelen, benevens vertrekken voor den directeur, de leeraren enz.; de gymnastiekzaal bevindt zich op eene opene plaats achter de school. De hulpmiddelen voor het onderwijs werden in den loop van het jaar aanschaffd. Uit de openbare examens, aan het einde van den cursus in Julij afgenomen, bleek, dat de sedert Januarij verlopen maanden met vrucht waren besteed.

Zalt-Bommel. In 1867 werd de inrigting van het gebouw voltooid. Het bevat drie leezalen, teekenzalen, eene zaal voor de natuur- en scheikundige lessen, eene voor de verzameling van werktuigen, eene gymnastiekzaal, vertrekken voor den directeur en de leeraren, en eene woning voor den conciërge. Een vrij terrein achter het gebouw is tot botanischen tuin ingerigt. De school werd met 12 leerlingen geopend. Voor zoover het korte tijdsbestek, gedurende hetwelk de school in werking was, beoordeeling toeliet, waren de vruchten van het onderwijs bevredigend.

Gouda. De lessen zijn geregeld en goed gegeven, alleen lieten die van éenen leeraar te wenschen over, wegens gebrek aan orde. De orde gedurende de teekenlessen was voldoende.

Alkmaar. Deze school is den 1sten October 1867 geopend met een veertigtal leerlingen. Het gebouw en de meubelen waren zeer goed ingerigt, de voornaamste hulpmiddelen werden aangeschaft; het onderwijs van alle leeraren gaf aanvankelijk reden van tevredenheid.

Middelburg. Het onderwijs werd geregeld en goed gegeven. Aan deze school heerscht een uitmuntende orde en de leeraren kweten zich op lofselijke wijze van hunnen pligt.

Utrecht. De lessen werden geregeld gegeven en trouw bijgewoond. Bij de overgangsexamens in Julij voor de eerste klasse, werd een vrij groot aantal leerlingen nog niet in staat geacht de lessen der tweede klasse te volgen; de oorzaak hiervan lag in het ongelijk gehalte der leerlingen en hunne geringe vorderingen bij het opnemen in de school. Bij den aanvang van den nieuwen cursus werd de eerste klasse in twee afdelingen gesplitst; twee nieuwe leeraren werden dien ten gevolge aangesteld. De lessen in de wapenoefeningen werden aan éen onderofficier opgedragen; door 70 leerlingen werd daaraan des morgens van 8 tot 9 uur deel genomen.

Leeuwarden. Het gebouw werd in September betrokken. De geheele inrigting voldeed uitnemend. Ten aanzien van het onderwijs was bij den korten duur van het bestaan der school nog niets op te merken.

Zwolle. De inrigting van het gebouw was zeer voldoende. In het laatst van 1867 werd de school geopend. Ook zij was nog te kort in werking om reeds een oordeel over het onderwijs toe te laten.

Groningen. De afzonderlijke cursus voor jongelieden die zich tot den handelsstand wenschen te bekwamen, voldeed aanvankelijk zeer wel: 9 leerlingen maakten er gebruik van. Bij dezen cursus werd meer tijd besteed aan het boekhouden, de handelswetenschappen en de handelscorrespondentie in het fransch, hoogduitsch en engelsch. Het onderwijs aan deze school bleef zeer goed. De ongeregelde lessen hielden geheel op, na het optreden van een anderen leeraar in die vakken. Daar het gebouw te bekrompen werd voor het toenemend getal leerlingen, werd tot het stichten van een nieuw gebouw besloten, met welks aanbouw in 1867 een aanvang is gemaakt.

Rosrmond. Het onderwijs aan deze school droeg goede vruchten, zoo als bleek uit de degelijkheid der kennis van 3 van de 4 leerlingen, die zich aan het eindexamen in Julij 1867 onderwierpen. Het gebouw werd nog verbeterd. Uit verschillende geschenken bleek de belangstelling zoowel van particulieren als van het gemeentebestuur in deze inrigting.

Breda. In September werd de school in een hulplocaal geopend, daar het door de gemeente gestichte gebouw nog niet geheel gereed was; 25 jongelieden hadden zich aangemeld, van welke 2 werden afgewezen. De driejarige cursus van deze school omvat, gelijk reeds met een woord werd opgemerkt, het tweede, derde en vierde studiejaar eener school van vijfjarigen cursus; het voornemen bestond daaraan later nog een studiejaar toe te voegen, zoodat de school dan de vier hoogste klassen eener school van vijfjarigen cursus zou bevatten. De openbare en bijzondere scholen voor meer uitgebreid lagor onderwijs werden geacht de laagste klasse overbodig te maken en de leerlingen tot de tweede klasse eener hoogere burgerschool te kunnen voorbereiden; echter waren sommige leerlingen dezer scholen nog achterlijk.

In December werd ten overstaan der commissie van toezigt een herhalingsexamen afgenomen, dat een zeer gunstigen indruk gaf van het gegeven onderwijs.

Arnhem. De ongelijkheid van het gehalte der leerlingen had ten gevolge, dat bij de

overgangsexamens velen niet tot eene hoogere klasse konden worden bevorderd. In het volgende schooljaar viel ten aanzien van de vorderingen der leerlingen eene belangrijke verbetering op te merken. De naauwgezette wijze, waarop de overgangsexamens waren afgenomen, had eene betere indeeling der klassen ten gevolge, terwijl de ondervinding ook aan vele leerlingen beter had doen begrijpen wat van hen geëischt werd. Het onderwijs en de orde in de school waren dan ook vooral in de laatste maanden van 1867 zeer bevredigend. De hulpmiddelen voor het onderwijs werden aanzienlijk uitgebreid.

Nijmegen. De hoogere burgerschool alhier werd tot eene van vijfjarigen cursus georganiseerd. De localen der school werden belangrijk uitgebreid: eene ruime gymnastiekzaal, een scheikundig laboratorium en twee teekenzalen werden aan de bestaande toegevoegd. Het personeel van leeraren werd voorts vermeerderd en de jaarwedden van sommigen verhoogd.

Bij de opening der school van vijfjarigen cursus werden 53 leerlingen ingeschreven. De ijver en het gedrag der leerlingen werden als zeer voldoende geprezen.

Zutphen. Deze school, waaraan in 1866 niets ontbrak dan bestendigheid in het leeraarspersoneel, verkeerde in 1867 in gunstigen toestand. Slechts één leeraar moest wegens verplaatsing worden vervangen en daar dit in de vacantie geschiedde, was geene stoornis in de lessen er het gevolg van. Door eene langdurige ongesteldheid nogtans van den leeraar in de aardrijkskunde en de staats- en handelswetenschappen werden deze lessen geruimen tijd afgebroken; hierin werd door de andere leeraren zoo goed mogelijk voorzien, terwijl een lid der commissie van toezigt de lessen in de staatswetenschappen op zich nam. Vooral aan de leerlingen der hoogste klasse, die aan het einde van den cursus hun eindexamen moesten afleggen, werd hierdoor een groote dienst bewezen.

Vier leerlingen namen deel aan het eindexamen, drie van hen verwierven het getuigschrift. Een van deze drie jongelieden woonde nog gedurende een jaar de lessen in de vijfde klasse bij.

Door den meer geregelden gang van het onderwijs was daarin eene groote verbetering op te merken.

Het gebouw beantwoordt in alle opzigten aan zijn doel. Echter ontbrak nog eene gymnastiekzaal.

's Gravenhage. In den toestand van het onderwijs is sedert het vorige jaar weinig verandering gekomen. De door den inspecteur minder goed geachte regeling van het wiskundig onderwijs is onveranderd gebleven. Het onderwijs in geschiedenis, aardrijkskunde en kosmographie liet veel te wenschen over. De vruchten van het teekenonderwijs waren onvoldoende, ten gevolge van den hoogst gebrekkigen toestand der daarvoor bestende localen. De degelijkheid van het onderwijs werd bovendien hierdoor tegenwerkt, dat men bij de bevordering tot hoogere klassen niet streng genoeg was.

Door de vervanging van den leeraar in de scheikunde werd het onderwijs in dit vak veel verbeterd. De lessen in het engelsch lieten te wenschen over en wel ten gevolge van langdurige ongesteldheid van den leeraar; nadat zij eenigen tijd gebrekkig waren waargenomen, werd den leeraar een halfjaar verlof gegeven en een tijdelijke leeraar aangesteld; het onderwijs van dezen was zeer goed en de vorderingen der leerlingen waren sedert merkbaar.

De inrigting der localen liet nog over het algemeen te wenschen over.

Rotterdam. Bij het begin van den cursus 1867/1868 is het nieuwe gebouw in gebruik genomen met uitzondering van de localen voor scheikunde, die eerst in December gereed waren. Sedert Januarij 1868 worden alle lessen in het nieuwe lokaal gegeven, met uitzondering van die in gymnastiek, waarvoor van de zeer nabij gelegen onlangs opgerigte bijzondere gymnastiekschool werd gebruik gemaakt.

Het nieuwe lokaal had op het onderwijs een gunstigen invloed. Ten gevolge van de splitsing der tweede klasse in twee parallel-afdeelingen werd het onderwijzend personeel met eenen leeraar vermeerderd.

Het onderwijs in het fransch liet nog te wenschen over, ook van dat in het hoogduitsch hadden de vruchten beter kunnen zijn.

Het lokaal is op ruime schaal gebouwd en de vertrekken zijn ruim en goed ingerigt. Echter is volgens het oordeel van den inspecteur de inrigting van de teekenzalen, vooral van die voor het handteekenen, zeer ondoelmatig.

Leiden. Hoewel deze school nog al verandering in haar personeel onderging, heeft dit geen nadeeligen invloed op het onderwijs uitgeoefend, dat goed en geregeld gegeven werd.

Nogtans waren de vorderingen in het engelsch niet voldoende ten gevolge van gebrek aan orde. Door de langdurige ongesteldheid van den leeraar in de staatswetenschappen leed het onderwijs in deze vakken aanvankelijk veel; de later tijdelijk met dit onderwijs belaste leeraar bleek echter uitmunten voor die taak berekend te zijn.

Dordrecht. Omtrent deze inrigting kan weder een gunstig oordeel worden uitgesproken. In het teekenonderwijs is na het optreden van een nieuwen leeraar veel verbetering gekomen.

Delft. De toestand van deze school is sedert het vorige jaar veel verbeterd. Den directeur is door eenige wijsingen in het reglement der school, het handhaven der orde gemakkelijker gemaakt, zoodat eene veel betere orde heerscht. Ook geraakt men langzamerhand bevrijd van de oude overblijfselen der Delftsche Akademie en van den voorbereidenden cursus. Het teekenonderwijs in de lagere klassen liet te wenschen over, dat in de hoogere klassen was daarentegen uitnemend.

Amsterdam. Het gunstig oordeel in het vorig verslag over het onderwijs uitgesproken, kan worden herhaald; het heeft nog aan degelijkheid gewonnen door uitbreiding van het personeel. Echter had het gebrekkige lokaal nog een ongunstigen invloed op het onderwijs in sommige vakken, zoo als in natuur- en scheikunde en vooral teekenen. De tweede klasse was in twee parallel-afdeelingen gesplitst; ook de beide hoogste klassen waren gesplitst om de hierboven vermelde redenen.

Hoezeer in 1867 deze school nog op den ouden voet bleef, werd toch in dat jaar eene geheele reorganisatie van het middelbaar en lager onderwijs vastgesteld. Door de veranderde inrigting van het lager onderwijs heeft de aansluiting aan het middelbaar onderwijs eene groote verbetering ondergaan. De hoogere burgerschool zoude voortaan eene gewone school zijn van vijfjarigen cursus, zonder opleiding voor den handel; in de behoefte aan handelsonderwijs zou worden voorzien door de oprigting van eene afzonderlijke handelsschool met driejarigen cursus. Het schoolgeld aan deze zoude bedragen f 180 voor het volledig onderwijs, f 10 tot f 25 voor enkele lessen en f 30 voor den afzonderlijken avondcursus. Aan de hoogere burgerschool werd met 1 October 1867 het schoolgeld tot op de helft teruggebracht en tevens gelegenheid gegeven tot het bijwonen van enkele lessen; met dienselfden datum werd een Rijkssubsidie van f 10 000 ten behoeve van deze school aan de gemeente verleend.

Het gebouw, waar de hoogere burgerschool dusverre werd gehouden, werd voor de handelsschool bestemd. Voor de hoogere burgerschool zou een nieuw ruim gebouw worden ingerigt, hetwelk 13 klassen-localen, 3 teekenzalen, benevens de noodige ruime vertrekken voor het onderwijs in natuurkunde, scheikunde en gymnastiek bevatten zou. Dit gebouw zou met den cursus 1868/1869 in gebruik worden genomen.

Haarlem. Deze school verkeerde in gunstigen toestand. In het teekenonderwijs is sedert 1866 verbetering gekomen. De localen hebben weder eens zeer doelmatige uitbreiding ondergaan, zij voldoen uitnemend aan de behoefte.

Zaandam. Deze inrigting blijft haren goeden naam handhaven, hetgeen niet het minst aan de zorg van den directeur te danken is. De lessen in het fransch en engelsch werden wegens de ongesteldheid van den leeraar ongeregeld gegeven; later is dezen een verlof verleend tot herstel zijner gezondheid en door de andere leeraren tijdelijk in het onderwijs voorzien. De wisseling van leeraren had geene nadeelen voor het onderwijs ten gevolge.

Goes. Het in gebruik nemen van het nieuwe lokaal heeft een gunstigen invloed uitgeoefend op het onderwijs. Het kon nu geregeld gegeven worden en had goede vruchten. De hulpmiddelen voor het onderwijs waren voldoende; de plantentuin was nog niet gereed.

Sneek. De berichten omtrent deze school luiden niet gunstig. Ziekte en afwezigheid van leeraren en herhaalde afwisseling door bedanken van leeraren en beroep naar elders moesten wel een slechten invloed hebben op het onderwijs; in de twee eerste maanden van het jaar werden de lessen in het fransch, gedeeltelijk die in het hoogduitsch en ook die in de natuur- en werktuigkunde in 't geheel niet gegeven, aangezien het voor de andere leeraren, die reeds met lesuren waren overladen, hoogst bezwaarlijk was het onderwijs in die vakken voor eenigen tijd op zich te nemen. In het overmatig aantal lesuren van sommige leeraren kwam echter sedert verbetering. Door eene verhooging van het Rijkssubsidie toch werd het mogelijk, het onderwijs in het nederlandsch en in de laagste klassen in het hoogduitsch en dat in de staatswiskunde en de handelswetenschappen aan twee leeraren op te dragen; tevens kwam dien ten gevolge

eene volkomene scheiding tot stand tusschen de hoogere burgerschool, de latijnsche school en die van meer uitgebreid lager onderwijs.

Harlingen. Ook aan deze school had de verwisseling van leeraren een nadeeligen invloed op het onderwijs: dien ten gevolge waren de leerlingen een tijdlang verstoken van de lessen in de natuurkundige wetenschappen, daar de andere leeraren te veel uren onderwijs moesten geven, dan dat zij ook in de opengevallene konden voorzien. Ter voorkoming van dergelijke nadeelen is besloten, voortaan elken leeraar te benoemen, onder de uitdrukkelijke voorwaarde van, bij ontslag, zijne lessen te zullen blijven geven, tot zij door eenen opvolger kunnen worden opgevat.

In de regeling der vierde klasse, meer bijzonder aan de handelswetenschappen gewijd, kwam enige verandering: de lesuren in de vreemde talen werden met 3 verminderd, die vroeger aan warenkennis werden besteed; hierdoor werden de lessen meer geschikt ook voor hen, die zich niet zoo bepaald op den handel alleen wenschen toe te leggen,

Deventer. Omtrent deze school is weinig te berigten. Het nieuwe gebouw was nog niet gereed. Voor de leerlingen der derde klasse, die examens wenschen af te leggen voor de Militaire Akademie te Breda, is een gewijzigde cursus ingevoerd, waarbij de lessen in de natuurkunde, scheikunde en natuurlijke historie vervangen zijn door lessen in de wiskunde, de geschiedenis en het nederlandsch.

Veendam. De meeste leeraren aan de hoogere burgerschool alhier waren tevens belast met lessen aan de voorbereidende school en met het onderwijs aan de zeevaartschool; daardoor werd het aantal uren onderwijs, dat van hen gevergd werd, wel wat groot. Alleen zoolang de hoogste klassen der hoogere burgerschool nog geene leerlingen telde, kon deze toestand blijven voortduren.

Maastricht. De lokalen der hoogere burgerschool bleven in denzelfden onvoldoenden toestand, waarop reeds in het vorig verslag werd gewezen. Het gemeentebestuur liet zich weinig aan de inrigting gelegen liggen. De gymnastiekzaal kwam in gereedheid, maar er werd nog geen leeraar aangesteld. De laagste klasse werd in twee afdelingen gesplitst; deze maatregel was thans wegens het groot aantal leerlingen wel noodzakelijk.

Bij het eindexamen der hoogere burgerscholen in Limburg verwierf van de 4 leerlingen dezer school, die daaraan deel namen, slechts één het getuigschrift. Hierbij bleek vooral het onvoldoende van het onderwijs in de talen, in de eerste plaats in de nederlandsche taal. Naar aanleiding daarvan werd voor het volgende jaar het onderwijs in de nederlandsche taal en letterkunde, dat vroeger in de verschillende klassen door verschillende leeraren werd gegeven, aan éénen leeraar opgedragen.

Venlo. De orde en de geregelde gang van het onderwijs aan deze inrigting lieten niets te wenschen over. Echter werden de goede vruchten van het onderwijs nog tegengehouden door de geringe ontwikkeling van de leerlingen der laagste klasse. De school van uitgebreid lager onderwijs, bestemd om hierin verbetering te brengen, kwam in 1867 nog niet in werking; de hoofdonderwijzer werd echter benoemd.

Het personeel der school werd aangevuld door de benoeming van eenen leeraar in het teekenen. Het gelukte niet eenen leeraar in de gymnastiek aan de school te verbinden. De hulpmiddelen van het onderwijs verkregen eene doelmatige uitbreiding.

Enschede. Het onderwijs aan deze school onderging enige wijziging, ten einde in de plaatselijke behoefte beter te voorzien; in de hoogste klasse werden eenige uren meer aan het technisch en handelonderwijs gewijd en daardoor aan den wensch der fabrikanten te gemoet gekomen. De drie leerlingen, die zich tot het afleggen van het eindexamen aanmeldde, verwierven allen het getuigschrift.

Deze bijzondere inrigting gaat voortdurend gebukt onder geldelijke bezwaren. De verschillende subsidien en bijdragen van bijzondere personen zijn niet voldoende om in alle uitgaven van bezoldiging der leeraren, het aankopen van hulpmiddelen en het onderhoud van het gebouw, geheel te voorzien; hiervan zijn bezuinigingen en inkrimpingen het gevolg die nadeelig op het onderwijs moeten werken. Ook is het gebouw in vele opzichten niet behoorlijk ingerigt.

Omtrent de resultaten der hoogere burgerscholen, omtrent de vruchten dier inrigtingen van middelbaar onderwijs voor de maatschappij, kan nog geen beslissend oordeel worden uitgesproken, nu die scholen nog slechts korten tijd in werking zijn. Eerst in latere jaren, wanneer de jongelieden, die den volledige cursus hebben gevolgd in de maatschappij op nuttige wijze werkzaam zijn, zullen die vruchten in het licht treden. Reeds nu blijkt evenwel, dat de vrees van sommigen, dat deze scholen

jongelingen zouden vormen, wel volgepropt met kennis, maar weinig ontwikkeld en zonder eigen oordeel, over het algemeen ongegrond is, en dat hare leerlingen integendeel veelzijdig worden ontwikkeld en praktisch gevormd. De bewijzen hiervan vindt men overvloedig in de verslagen der commissien voor de eindexamens in 1866 en 1867, achter het vorige en achter dit verslag medegedeeld. Wanneer men voorts in aanmerking neemt de zeer geringe ontwikkeling der jongelieden, die zich voor de hoogere burgerscholen aanmelden, en de weinige gelegenheid, die vóór het oprigten dezer scholen bestond om in de vakken van middelbaar onderwijs goed onderrigt te ontvangen, dan schijnt de verzekering niet gewaagd, dat door de regeling van het middelbaar onderwijs het intellectuele peil der burgers aanmerkelijk zal rijzen.

Over het algemeen werden de beste uitkomsten verkregen van het wis- en natuurkundig onderwijs en van dat in geschiedenis, aardrijkskunde en de staatswetenschappen; aan de lessen in de verschillende talen werd in den regel met minder opgewektheid deelgenomen. De redenen hiervan liggen voor de hand. Het onderwijs in de talen is, voornamelijk in den beginne, minder aantrekkelijk, vooral wanneer in betrekkelijk korten tijd drie vreemde talen worden behandeld. Bij de andere vakken wordt in de leerstof zelve gelegenheid genoeg gevonden om de aandacht te boeien, zoo door proeven en aanschouwelijke voorstelling, als door toepassing der regels op het dagelijksch leven en door aanwijzing van de gevolgen der gebeurtenissen op de maatschappelijke toestanden; bij de talen is dit veel minder het geval, zoodat er eene groote mate van tact en begaafdheid en eene veelzijdige kennis bij den leeraar worden vereischt om dit onderwijs aanlokkelijk te maken. Er wordt intusschen menig leeraar gevonden, wien het door geschikte methode, vooral door oordeelkundige afwisseling, gelukt, de aandacht zijner leerlingen onder het aanleeren eener taal levendig te houden. Zoo laten enkelen, — in plaats van eenig stuk zin voor zin te doen voorlezen en vertalen en dan telkens eene spraakkunstige nalezing te houden, die het verband van het gelezene menigmaal doet verloren gaan, — de leerlingen, nadat het opstel, meestal een verhaal, gelezen en verklaard is geworden, met gesloten boek den inhoud van het gelezene in de taal, waarin het geschreven is, navertellen; dit mag niet alleen eene uitmuntende taal oefening worden geacht, die den leerlingen vrijmoedigheid en gewoonte van het spreken eener vreemde taal verschaft, maar het leert hun tevens naauwkeurig en aandachtig lezen en de juiste beteekenis der woorden in het verband van het opstel waarden. Elders wordt, behalve het aanleeren der grammaticale lessen, de themata en vertalingen, in de lagere klassen door de leerlingen over door hen gekozen onderwerpen, onder de leiding van den leeraar, in de vreemde taal onderling gesproken, waardoor zij ongedwongen die taal leeren spreken en er meer of min in beginnen te denken; door de leerlingen wordt hierin veel belang gesteld. Dit wordt nog afgewisseld door hun iets in het nederlandsch voor te lezen, dat terstond in de vreemde taal moet worden opgeschreven. In de hoogere klassen worden vrije opstellen gemaakt of naar een aangegeven onderwerp, dat echter zoodanig gekozen wordt, dat de leerling zijne eigene gedachten of wel zijne kennis in woorden moet brengen en niet eenige kunstmatige van elders geleerde volzinnen neërschrijft.

Waar het onderwijs in de talen op deze of dergelijke wijze werd behandeld, werd ook dit door de leerlingen met lust en ijver gevolgd en begon het uitstekende vruchten te dragen.

In het najaar van 1867 werd te Zierikzee de gemeentelijke school voor lager en middelbaar onderwijs geopend, waarvan reeds in het vorig verslag melding is gemaakt. De inrigting was nog gebrekkig, zoowel wat den omvang van het onderwijs als de lokalen betrof. De drie laagste klassen, bestemd voor lager onderwijs, telden te zamen 23 leerlingen; van de drie klassen voor middelbaar onderwijs waren alleen de twee laagste aanwezig; van deze telde de eerste 5, de hoogste 2, te zamen 7 leerlingen. Deze inrigting verdient, volgens het oordeel van den inspecteur, den naam van hoogere burgerschool niet; om die reden is zij dan ook in het voorafgaande overzigt dier scholen niet vermeld.

Tot leeraren werden in 1867 aangesteld:

G. KOK, directeur en leeraar in wiskunde en hoogduitsch, f 2000; deze had tot dusverre aan het hoofd gestaan van het te Zierikzee aanwezige instituut;

J. H. F. DE VOGEL, nederlandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, f 1400;

en in den aanvang van 1868: C. HOFMAN, fransch en engelsch, f 1600.

De leeraren geven voor deze jaarwedden ook onderwijs aan de met de inrigting verbonden lagere school.

Dit personeel, waarbij alleen voor de lagere school nog een hulponderwijzer werd gevoegd, was geheel onvoldoende om in 5 klassen onderwijs te geven. Dit kon alleen geschieden door aanhoudende vereeniging van verschillende klassen. De ijver der leeraren wordt overigens geroemd.

Eindelijk is hier nog melding te maken van de openbare *middelbare school voor meisjes*

te Haarlem. Deze inrigting is de eenige van dien aard, die tot nog toe tot stand kwam. De wet geeft aangaande deze soort van scholen geene voorschriften, maar laat in art. 21 de regeling daarvan geheel over aan de stichters, natuurlijk behoudens de voorwaarden aan verleende subsidies te verbinden.

In het begin van 1867 is door den gemeenteraad van Haarlem besloten tot oprigting dezer school en in September werd zij geopend. Tot directrice werd benoemd mejufvrouw H. J. VAN SCHUBERTZ, tevens met het onderwijs in de Fransche taal en letterkunde belast, op eene jaarwedde van f 1600 en vrije woning; nog werden tot onderwijzeressen benoemd mejufvrouw C. VISSER, in het nederlandsch, geschiedenis en aardrijkskunde, f 800, en mejufvrouw A. BORNSCHEUER, in hoogduitsche taal en letterkunde en vrouwelijke handwerken, f 800. Het voornemen bestond nog eene onderwijzeres aan te stellen voor de engelsche taal en letterkunde, doch geene enkele van haar die zich aanmeldde, bezat de bevoegdheid tot het geven van dat onderwijs. Toen bovendien bleek, dat van de 5 klassen, waaruit de school zoude bestaan, aanvankelijk niet meer dan drie zouden aanwezig zijn, is er besloten dat onderwijs voorloopig aan een leeraar op te dragen; daartoe werd benoemd de leeraar aan de hoogere burgerschool K. H. VINK, op eene bezoldiging van f 400. Voorts zijn benoemd voor den tijd van één jaar de volgende leeraren:

E. J. SCHOEMAKER, wis- en natuurkunde, f 500, tevens leeraar aan de burger-avondschool;

B. J. C. HAZELHOFF ROELFZEMA, plant- en dierkunde, f 300; A. A. SPRENGER, gymnastiek; deze beiden zijn tevens leeraar aan de hoogere burgerschool en de burger-avondschool.

De leeraar in het teekenen, J. J. GOTELING VINNIS, f 400, werd voor een onbepaalde tijd aangesteld; ook deze was tevens aan de hoogere burgerschool en de burger-avondschool verbonden.

De voornamste reden, waarom de genoemde leeraren slechts voor een jaar werden aangesteld, was deze, dat men liever een afzonderlijken leeraar wilde aanstellen in de wis- en natuurkundige wetenschappen, dan het onderwijs aan leeraren der hoogere burgerschool of burger-avondschool op te dragen; hiertoe is dan ook besloten en met den cursus 1868/1869 zoude deze verandering in werking komen.

Wanneer de school volledig in werking zal zijn, zal zij van vijfjarigen cursus wezen. Den 2den September 1867 werd zij geopend met 19 leerlingen, van welke 8 in de eerste, 7 in de tweede en 4 in de derde klasse werden geplaatst. Dit getal groeide later aan, zoodat het bij het einde van 1867 34 bedroeg, namelijk 16 in de eerste klasse, 11 in de tweede en 7 in de derde. In de beide hoogste klassen waren nog geene leerlingen. Om te worden toegelaten moeten de meisjes den ouderdom van 11 jaren hebben bereikt.

Volgens het reglement wordt aan deze school onderwijs gegeven in nederlandsche, fransche, engelsche en hoogduitsche taal- en letterkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, beginselen der wiskunde, plantkunde, dierkunde, natuurkunde, scheikunde en staats-huishoudkunde, boekhouden, schoonschrijven, handteekenen, handwerken, gymnastiek en zingen. In scheikunde, boekhouden en staats-huishoudkunde werd gedurende den cursus 1867/1868 nog geen onderwijs gegeven.

Het onderwijs werd in 'talgemeen geprezen; dat in wis- en natuurkunde scheen echter weinig geschikt om de belangstelling te wekken.

De kosten van deze school werden op ongeveer f 7000 'sjaars geschat. Het schoolgeld bedraagt f 50.

De lokalen zijn redelijk, ruim genoeg maar niet behoorlijk ingerigt; voor het onderwijs in natuur- en scheikunde is onder andere geen afzonderlijk lokaal. De hulpmiddelen voor deze vakken ontbraken nog geheel.

De goede resultaten, welke deze inrigting met grond doet verwachten, maken het zeer wenschelijk, dat zij nog in enkele opzigten verbetering onderga en dat ook elders de gelegenheid worde opengesteld tot degelijke ontwikkeling en wetenschappelijke vorming der vrouwen.

e. Examens.

Ook in 1867 deed zich bij sommige Rijks- hoogere burgerscholen weder het geval voor, dat eenige jongelieden, die niet hadden voldaan bij het toelatingsexamen, toch de lessen der school volgden. Dit geschiedde onder anderen te Leeuwarden met 18 jongelieden, voor wie het gebrek aan ander onderwijs het zeer wenschelijk maakte de hoogere burgerschool te bezoeken, ook al hadden zij het vooruitzigt eenige jaren in dezelfde klasse te moeten blijven.

Ook te Middelburg werden 2 leerlingen, die niet voldaan hadden, toch op de school geplaatst; het gevolg was dat zij aan het einde van den cursus niet tot eene hoogere klasse konden worden bevorderd. Aan de gemeentescholen was het voldoen aan het toelatingsexamen een vereischte voor de plaatsing op de school.

De overgangsexamens werden wederom met meer gestrengheid afgenomen; vooral

in de lagere klassen konden verscheidene leerlingen niet tot eene hoogere worden bevorderd, hetgeen toe te schrijven was aan hunne geringe ontwikkeling en onvoldoende voorbereiding bij de toelating tot de school. Van den anderen kant is het moeilijk bij de toelatingsexamens de eischen hoog te stellen, omdat de jongelieden dikwijls niet in de gelegenheid zijn geweest betere voorbereiding te erlangen. Eindexamens van hoogere burgerscholen werden in 1867 afgenomen in zeven provincien, namelijk Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Limburg. De verslagen der commissien daarmede belast zijn als bijlage D achter dit verslag gevoegd.

f. Plannen tot oprigting van hoogere burgerscholen.

Schiedam. Door den gemeenteraad is besloten tot oprigting eener hoogere burgerschool van driejarigen cursus, gelijk staande met het 2de, 3de en 4de studiejaar van eene Rijksschool van vijfjarigen cursus, die wanneer later daaraan behoefte bleek te bestaan, tot eene school van vierjarigen cursus zou worden uitgebreid; als voorbereidingschool tot deze inrigting zoude tevens eene burgerschool voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs worden opgericht. Door de Regering is, nadat het plan voor de gebouwen was goedgekeurd, toezegging gedaan, dat een Rijkssubsidie van f 5000 zou worden verleend, in te gaan met het tijdstip waarop de hoogere burgerschool zou worden geopend. In den aanvang van 1868 heeft de aanbesteding van het gebouw voor die school plaats gehad en is tot directeur benoemd de heer J. STEYNIS Gz.

Hoorn. In het begin van 1867 is door den gemeenteraad besloten tot oprigting eener hoogere burgerschool van vijfjarigen cursus, waarvoor door de Regering een subsidie van f 5000 was toegezegd, mits voor goede gebouwen werd gezorgd. Met de verbetering van een voor de school bestemd gebouw is in het najaar aangevangen.

Heerenveen. Deze gemeente behoorde tot die, welke bij het in werking treden der wet voor het verkrijgen eener Rijks- hoogere burgerschool met driejarigen cursus in aanmerking kwamen, en reeds in het begin van 1865 werd met de gemeentebesturen van Aengwirden, Schoterland en Haskerland, onder welke drie gemeenten Heerenveen behoort, over het vestigen van zoodanige school eene briefwisseling geopend, welke grootendeels ten gevolge van de moeilijkheid om de uiteenlopende belangen der gemeenten tot een geheel te brengen, eerst tegen het einde van 1867 tot het besluit leidde om de school te vestigen in dat gedeelte van Heerenveen, hetwelk onder Aengwirden behoort, door welke gemeente een geschikt terrein was aangeboden.

Kampen. Alhier werd de oprigting eener gemeentelijke hoogere burgerschool van vijfjarigen cursus, zonder eenige toelage van Rijkswege, voorbereid.

Nog werden de plannen voor de Rijks- hoogere burgerscholen te Sappemeer, te Warffum en te Assen vastgesteld, had de aanbesteding plaats en werd met den bouw een aanvang gemaakt.

§ 3. LANDBOUWSCHOLEN.

Blijkens het vorig verslag hadden de Staten van Groningen in hunne najaarsvergadering van 1866 aan hunne Gedeputeerden opgedragen om zich, met betrekking tot de voorgenomen hervorming der landhuishoudkundige school te Groningen, nader tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te wenden, aan welke lastgeving door dezen bij schrijven van 25 Januarij 1867 was voldaan. Dat schrijven werd door den Minister aangehouden en in het geheele jaar 1867 kwam er geen verandering in de inrigting der school. Zij telde in het zomerhalfjaar te Haren 13 leerlingen en in het winterhalfjaar te Groningen slechts 5. Vier der leerlingen legden met goed gevolg het eind-examen af, volgens artt. 55 en 57 der wet reglende het middelbaar onderwijs, welk examen thans voor het eerst werd afgenomen. Ten gevolge van de invoering van dit examen werd het programma der lessen oenigzins veranderd.

De vakken van den leeraar dr. M. SNELLEN, wiens vertrek in het vorig verslag werd vermeld, zijn opgedragen aan de heeren JACOMETTI (wiskunde) en J. F. BEINS (werktuigkunde). Naar aanleiding zijner benoeming tot leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia verzocht dr. C. DE GAVERE, leeraar in de scheikunde, aard- en dierkunde, zijn eervol ontslag, hetwelk hem werd verleend. In zijne plaats belastte zich de hoogleeraar dr. M. SALVERDA met het onderwijs in de dierkunde en de heer J. D. BOEKE met dat in de scheikunde. De leeraar in den tuinbouw JACOMETTI hield in den winter 1867/1868 eenige openbare voordragten over de oeffboomteelt, die door een groot aantal toehoorders met belangstelling werden gevolgd.

Provinciale landbouwscholen kwamen ook dit jaar niet tot stand. Daarentegen hadden er met het gemeentebestuur van Haarlem en met de Nederlandsche Tuinbouw-Maatschappij *Linnaeus* te Watergraafsmeer bij Amsterdam overleggingen plaats met betrekking tot het van Rijkswege bevorderen van het onderwijs in den tuinbouw. De pogingen van voorschreven gemeentebestuur om met behulp van krachtige subsidies van de provincie en het Rijk te Haarlem eene tuinbouwschool te vestigen, hadden niet den gewenschten uitslag. Beter slaagden de bemoeijingen van het bestuur der Maatschappij *Linnaeus*. Zoowel de provincie als het Rijk meenden zijn streven om theoretisch en praktisch onderwijs in den tuinbouw te doen geven, te moeten ondersteunen en gaven het vooruitzigt op subsidie gedurende een vijftal jaren. De verdere loop dezer zaak behoort tot het volgend verslag.

Eenigzins hiermede verwant was het verlenen van een subsidie van Rijkswege aan de vereeniging tot bevordering van land- en tuinbouw te Maastricht, ten behoeve van het door haar te geven onderwijs in de ooftboomteelt. Niet alleen bij ontstentenis vener Rijk's landbouwschool, maar in het algemeen achtte de Regering het raadzaam de ijverige pogingen van maatschappijen, om den hier te lande, wat de wetenschappelijke behandeling betreft, zeer achterlijken tuinbouw en de teelt der ooftboomen, te ondersteunen en te bevorderen.

§ 4. POLYTECHNISCHE SCHOOL.

Wederom werd de heer A. C. VAN LOO bij Koninklijk besluit van 8 Augustus 1867, n°. 50, tijdelijk met het onderwijs in het scheepsteekenen belast.

Deze regeling beantwoordde voor dit jaar aan de mate van vorderingen der daarbij betrokken leerlingen. Voor het volgend jaar zou dit niet meer het geval zijn, weshalve bij Koninklijk besluit van 5 Augustus 1868, n°. 45, het onderwijs in scheepsbouwkunde, tevens in scheepsteekenen, voorloopig voor het jaar 1868/69, werd opgedragen aan den heer B. J. TIDEMAN, hoofdingenieur der marine, met vergunning die werkzaamheid gelijktijdig met laatstgemelde betrekking waar te nemen.

De noodig gebleken uitbreiding van de oefeningen in de bouwkundige constructie en het groot aantal leerlingen dat aan die oefeningen deel nam, deed bij dit deel van het onderwijs behoefte aan hulp ontstaan. Dien ten gevolge werd bij Koninklijk besluit van 13 October 1867, n°. 21, de heer C. MUYSKEN, vroeger leerling der Polytechnische school, den leeraar MORRE, als hulp bij de teekenoefeningen, voor dezen cursus toegevoegd. Hierbij werd uitgegaan van het denkbeeld dat het doelmatig is ter vermeerdering van leerkrachten partij te trekken van verdienstelijke leerlingen, die genegen zijn, ten nutte hunner verdere vorming of in afwachting van anderen werkkring, nog eenigen tijd aan de school verbonden te blijven.

De diensten door den heer MUYSKEN bewezen leidden tot vernieuwing der hem verstrekte opdracht voor den cursus 1868 1869, bij Koninklijk besluit van 5 Augustus 1868, n°. 44.

De aanvaarding door den hoogleeraar DE BRUYN KOPS van het lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten-Generaal had ten gevolge dat hij bij Koninklijk besluit van 21 Februarij 1868, n°. 59, voor den duur van zijn lidmaatschap, van de waarneming van het hoogleeraarsambt werd ontheven, en zijne lessen bij Koninklijk besluit van 6 Maart 1868, n°. 47, aan mr. J. van Gigch, leeraar in de Staatswetenschappen aan de hoogere burgerschool te Delft, werden opgedragen.

Met het einde van den cursus werd bij Koninklijk besluit van 29 Augustus 1868, n°. 58, den hoogleeraar LEBRET op zijn om redenen van gezondheid gedaan verzoek, eervol ontslag verleend, onder dankbetuiging voor de aan den lande bewezen diensten: en tevens de ingenieur van den waterstaat E. STEUERWALD bij de Polytechnische school geplaatst en met de functien van hoogleeraar in waterbouwkunde belast.

Het secretariaat van den raad van bestuur werd bij vernieuwing opgedragen aan den hoogleeraar OUDEMANS.

De raad wijdde aan de verschillende hem toebetrouwde belangen vijf vergaderingen.

Het programma der lessen, voor 1867/68, in eene algemeene vergadering van docenten vastgesteld, werd bij ministeriele beschikking van 8 Junij 1867 bekrachtigd en in de *Staats-courant* van 16 en 17 Junij 1867, n°. 141 opgenomen; het onderscheidt zich van dat voor 1866/67 in de volgende opzigten:

de teekeningen, beschrijvende meetkunde B', zijn van 4 op 2 uren gebracht;

de cursus, theoretische mechanica C', is van 3 op 2, toegepaste mechanica van 2 op 3 uren gesteld;

onder de rubriek natuurkunde is een vrije cursus van 1 uur over de theorie van het licht opgenomen;

een eveneens vrije cursus over aardkunde, 1 uur, vervangt dien over palaeontologie; ten behoeve van de in dit jaar voor het eerst vertegenwoordigde categorie mijnen-ingenieurs C² is een cursus van 2 uren over mijnontginning aangekondigd.

De indeeling van het werktuigkundig onderwijs is gewijzigd. De lessen over kennis van werktuigen B¹ en B² zijn van 1 uur voordragt en 6 uren teekenen tot 2 uren voordragt en 9 uren teekenen uitgebreid en onder de rubriek werktuigbouwkunde gebracht. Voor de werktuigkundige ingenieurs C¹ en C² is een cursus van 2 uren over de constructie van stoomwerktuigen bestemd. Daarentegen zijn de lessen over kennis van werktuigen, ingenieurs C¹ en C² 1 uur, en »moteurs» technologen, 2 uren, in één cursus van 2 uren vóór en 1 uur ná Kersmis zamengevat.

Voor de oefeningen in het scheikundig laboratorium, ingenieurs B², zijn 4 in plaats van 2 uren bestemd.

Het onderwijs in scheikundige technologie is op een drie- in plaats van op een twee-jarigen cursus berekend, en in verband daarmee de cursus B² van 3 op 2 uren gebracht.

Voor de burgerlijke bouwkunde B¹ zijn in plaats van 4, 6 teekenuren en, in aansluiting met het onderwijs in schoone bouwkunst, voor de civiele ingenieurs C² 3 uren teekenoefeningen opgenomen.

De cursus eigenlijke waterbouwkunde C², is met 1 uur voordragt, die over wegen en bruggen C¹, met 2 uren teekenen vermeerderd.

Voor het scheidsteekenen zijn 6 uren vastgesteld.

De indeeling van den cursus over landmeten en waterpassen in instrumenten en veldarbeid is vervallen, en het aantal uren na Kersmis is van 4 tot 3 gebracht.

De cursus administratief regt, civiele ingenieurs C², is na Kersmis van 1 op 2 uren gesteld.

De volgende staat geeft van de bij het programma aangekondigde lessen een beknopt overzicht.

	Beschr. meetkunde en teekenen.	Analytische meetkunde.	Bolvormige driehoeksmeting.	Analyse.	Waarschijnlijkheids-rekening.	Theoretische en toegepaste mechanica.	Natuurkunde.	Algemeene, toegepaste en analytische scheikunde.	Oefeningen in het scheikundig laboratorium.	Delfstofkunde.	Aardkunde.
Uren 'sweeks	9	5	(¹) 2	9	1	(¹) 12 (^{2,3}) 14	7	6	15	8	1
Technoloog B ¹	(^{1,2}) 6	2	"	"	"	"	3	3	6	"	"
Technoloog B ²	"	"	"	"	"	3	3	2	6	"	"
Civiel en bouwkundig ingenieur B ¹	6	2	"	5	"	"	3	1	"	"	"
Civiel ingenieur B ²	3	1	(¹) 2	4	"	"	3	1	4	"	"
Civiel ingenieur C ¹	"	"	"	"	"	(¹) 3 (^{2,3}) 5	"	"	"	"	"
Civiel ingenieur C ²	"	"	"	"	"	6	"	"	"	"	"
Bouwkundig ingenieur B ²	3	1	(¹) 2	4	"	"	3	1	4	"	"
Bouwkundig ingenieur C ¹	"	"	"	"	"	(¹) 3 (^{2,3}) 5	"	"	"	"	"
Scheepsbouwkundig ingenieur B ¹	3	1	(¹) 2	4	"	"	3	1	4	"	"
Werktuigkundig ingenieur B ¹	6	2	"	5	"	"	3	1	"	"	"
Werktuigkundig ingenieur B ²	3	1	(¹) 2	4	"	"	3	1	4	"	"
Werktuigkundig ingenieur C ¹	"	"	"	"	"	(¹) 3 (^{2,3}) 5	"	"	"	"	"
Werktuigkundig ingenieur C ²	"	"	"	"	"	6	"	"	"	"	"
Mijnen ingenieur B ¹	6	2	"	5	"	"	3	1	6	4	"
Mijnen ingenieur B ²	3	1	(¹) 2	4	"	"	3	1	6	4	"
Mijnen ingenieur C ²	"	"	"	"	"	(¹) 6 (^{2,3}) 4	"	"	6	"	"

(¹) beteekent tot kersmis; (²) van kersmis tot paschen; (³) van paschen tot het einde van den cursus.

De gelegenheid tot inschrijving werd met 28 Augustus 1867 geopend.

Het aantal der ingeschrevenen bedroeg 158; 122 voor alle, 36 voor enkele lessen. De gemiddelde leeftijd tijdens de inschrijving was 20.3 jaar.

Onder de ingeschrevenen waren 47 leerlingen der voormalige Delftsche Akademie.

In het bezit van het getuigschrift wegens afgelegd eind-examen der hoogere burgerschool, art. 57, of van dat van examen A, art. 59, maar nog niet van B, artt. 61-65 waren 75 leerlingen; 59 in dat van het getuigschrift, art. 57; 16 van het getuigschrift, art. 59; van deze laatsten hebben 10, als leerlingen der voormalige Delftsche Akademie, met gedeeltelijk examen, art. 93, kunnen volstaan; 4 ingeschrevenen vielen onder de termen van geheele vrijstelling van examen A.

In het bezit van het getuigschrift wegens afgelegd examen B waren 39, waaronder 28 van dat voor civiel of bouwkundig ingenieur, 1 van dat voor civiel of bouwkundig en tevens van dat voor scheepsbouwkundig ingenieur; 8 van dat voor werktuigkundig ingenieur; 1 van dat voor civiel- of bouwkundig- en tevens van dat voor werktuigkundig ingenieur; 1 voor dat van mijnen-ingenieur; 16 hunner waren geheel vrijgesteld geweest van examen A, 13 gedeeltelijk, 10 hadden het volledig afgelegd.

Het aantal der nieuw aangekomenen bedroeg 60, gemiddelde leeftijd 19.2 jaar: 37, gemiddelde leeftijd 18.4 jaar, waren in het bezit van het getuigschrift art. 57.

Voor den tweeden keer werden ingeschreven 48, voor den derden 17, voor den vierden 33 leerlingen. De niet geslaagden bij de jongste examens B lieten zich op 3 na, en de niet geslaagden bij C allen op nieuw inschrijven.

De volgende tabel geeft in de eerste kolom een overzicht van de verschillende categorieën, waaronder de ingeschrevenen, met het oog op de lessen voor welke zij zich aanmeldden, kunnen gebragt worden; de tweede kolom geeft het aantal leerlingen in iedere categorie; de derde dat der voor de eerste maal ingeschrevenen.

De benamingen »bouwkundige», »industrieel» en »werktuigkundige» dienen ter aanduiding der leerlingen, die geenszins het verkrijgen van een diploma beoogden en een naar hunne bijzondere behoeften ingerigt studieplan volgden.

Technoloog B ¹	1	1
Idem B ²	1	
Idem B ³	1	
Civiel en bouwkundig ingenieur B ¹	25	23
Idem B ²	24	
Idem C ¹	15	
Idem C ²	13	
Bouwkundig ingenieur of architect C ¹	1	
Idem C ²	1	
Civiel en scheepsbouwkundig ingenieur B ²	1	
Werktuigkundig ingenieur B ¹	7	6
Idem B ²	6	
Idem C ¹	5	
Idem C ²	2	
Technoloog en werktuigkundig ingenieur B ¹	1	1
Civiel en werktuigkundig ingenieur B ¹	3	3
Scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur B ²	1	
Mijnen-ingenieur B ¹	3	3
Idem B ²	1	
Idem C ²	1	
Industrieel	2	1
Bouwkundige	3	
Werktuigkundige	4	1
Acte voor het geven van middelbaar onderwijs	5	3
Ijker	4	1
Verskillende enkele lessen	27	17

Onder de in het overzicht in de laatste plaats voorkomende categorie, bevonden zich 13 leerlingen der gemeentelijke instelling voor onderwijs in de indische taal-, land- en volkenkunde te Delft, ingeschreven voor ééne les, eenmaal 's weeks handelsregt, om lid te kunnen worden van het studentencorps.

Met enkele afwijkingen, meerendeels uitbreiding, is aan het programma volledige uitvoering gegeven.

De reeds in het vorig jaarverslag vermelde vervanging van den hoogleeraar BURGER door den heer STAMKART, gaf aanleiding tot overname van den vroeger door den heer BURGER gegeven ingenieur-cursus in analytische meetkunde door de hoogleeraren BAEHN en VAN DEN BERG en tot uitbreiding van het vroeger tijdelijk aan den heer DE VOS opgedragen onderwijs over den ijk der maten en gewigten, tot een cursus voor meten en wegen, die met de overige lessen van den heer BURGER aan den heer STAMKART ten deel viel. Door deze regeling werd tevens verkregen dat laatstgenoemde zich, zonder bezwaar voor het onderwijs, gedurende de zomermaanden aan de hem opgedragen geodetische metingen kon blijven wijden.

Even als in de vorige jaren waren met de meeste lessen responsien verbonden, voornamelijk bestemd tot onderzoek of het voorgedragene goed was begrepen, zoo noodig tot opheldering en aanvulling.

De bij het onderwijs opgedane bevinding kan, wat de hoofdzaken betreft, aldus worden zamengevat.

Bij de leerlingen der categorieën B¹ en B², in het bezit van het getuigschrift volgens art. 57, stuitte men meermalen op gemis aan kennis der beginselen, noodig om de lessen met vrucht te kunnen volgen.

Was enerzijds het getal der leerlingen die hunne studien veronachtzaamden, uiterst gering, anderzijds beseften of behartigden velen blijkbaar nog niet genoeg het belang van eene geregelde studie die zich over alle vakken in het leerplan opgenomen uitstrekt. Terwijl onderscheidene lessen door een bijna voltallig gehoor met de meeste getrouwheid werden gevolgd, werd bij andere ongeregelde opkomst van eene aanzienlijke minderheid, bij enkele van de meerderheid, opgemerkt.

Gemis aan ijver van meer algemeenen aard werd, eenige zeer loffelijke uitzonderingen daargelaten, bij de ingenieurs C¹ waargenomen. De meeste van de voor deze categorie bestemde voordragten werden nauwelijks door de helft geregeld bezocht; de teekenoefeningen werden door de meerderheid zeer verwaarloosd.

De ingenieurs C² trachten over het geheel het verzuim van het vorig jaar door meerderen toeleg te vergoeden.

Het ontbreken in het examen B art. 64 voor werktuigkundig ingenieur, van het equivalent van de vakken *g*, *h* en *i* van het examen B artt. 61—62 voor civiel- of bouwkundig ingenieur, waardoor, behoudens geringe wijziging, wat betreft de analytische scheikunde, het eerstgenoemde examen slechts een onderdeel van het laatste uitmaakt, doet vele leerlingen voor werktuigkundig ingenieur hunne eigenlijke vakstudien, bijzonder werktuigbouwkunde en werktuigkundig teekenen, te zeer tot na afloop van het examen B verschuiven en zoodoende de eerste jaren niet met het meeste nut besteden. De na-deelige invloed bleek vooral uit het verzuim der teekenoefeningen door de meerderheid der eerstbeginnenden.

De leerlingen, die zich voorgesteld hadden de studien voor werktuigkundig ingenieur zoo mogelijk met die voor civiel-ingenieur te vereenigen, gaven gaandeweg allen dit pogen op, als te veel afleidende van het hoofdoel, en gingen tot de categorie der civile en bouwkundige ingenieurs B¹ over.

Het volgend overzicht geeft omtrent het onderwijs en de daarbij opgedane bevinding nadere bijzonderheden. — II^a en II^b betoekenen eerste en tweede jaar van een tweejarigen cursus.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

II^a. Ingenieurs en gedeeltelijk technologen, B¹, VAN GOENS, 2 uren voordragt, 2 uren teekenen.

Projectien en constructien met betrekking tot den bol; de perspectief, axonometrische projectie en schaduwbeplating voor lichamen door platte bolvormige-, cilinder- en kegelvlakken begrensd; projectien, raaklijnen en normaalvlakken van meetkundige en graphische kromme lijnen; cilinder-, kegel- en omwentelingsoppervlakken, rakend vlak, schijnbaren omtrek en schaduwlijn.

Wegens het groot aantal van hen, die zich tot het bijwonen van deze lessen hadden aangemeld, werd tot eene splitsing bij de teekenoefeningen, met verdubbeling der teekenuren, overgegaan.

IIb. Ingenieurs B², VAN DEN BERG, 1 uur voordragt, 2 uren teekenen.

Voortzetting van de leer der gebogen oppervlakken, voornamelijk onderlinge doorsnijding, rakende vlakken en ontwikkeling; toepassing op perspectief en schaduw.

De lessen B¹ en B² worden om het jaar door de hoogleraren VAN DEN BERG en VAN GOENS, en dus de geheele tweejarige cursus voor dezelfde leerlingen steeds door denzelfden docent gegeven.

Als handleiding diende het leerboek van BADON GHYBEN, evenwel met belangrijke uitbreiding.

ANALYTISCHE MEETKUNDE.

IIa. Ingenieurs B¹, VAN DEN BERG, 2 uren.

Toepassing van de algebra op meetkundige vraagstukken; rechte lijn en cirkel; kegel-snedes. — Naar aanleiding van het leerboek van LÉFÉBURE DE FOURCY.

IIb. Ingenieurs B², BAEHR, 1 uur.

Regte lijn en platte vlak in de ruimte; oppervlakken van den tweeden graad. In den geest van het leerboek van BRIOT et BOUQUET.

De aangekondigde cursus in de beginselen is niet gegeven; de eenig ingeschrevene technoloog B¹ volgde de lessen voor de ingenieurs B¹.

BOLVORMIGE DRIEHOEKSMETING.

Ingenieurs B². STAMKART, 2 uren van Kersmis tot half Mei.

Regthoekige en scheefhoekige driehoeken, in den geest van LEGENDRE, "Eléments de géométrie." Eenige merkwaardige ontwikkelingen in reeksen en uitwerking van voorbeelden in getallen. Toepassing op de formules voor den overgang van een regthoekig coördinatenstelsel tot een ander en op eenvoudige vraagstukken uit wiskundige aardrijkskunde en spherische sterrekunde.

ANALYSE. (Hoogere algebra, differentiaal- en integraalrekening.)

BAEHR. IIa. Ingenieurs B¹, 5 uren.

IIb. Ingenieurs B², 4 uren.

Deze lessen werden geheel in den in het vorig verslag aangeduiden geest gegeven; in den cursus B¹ werden reeds enige der eenvoudigste toepassingen der integraalrekening op het bepalen van inhouden, van het zwaartepunt en van het moment van traagheid, die bij het volgen van een elementaire cursus in mechanica van nut kunnen zijn, opgenomen; in B² werd aan de behandeling van de integratie van differentiaalvergelijkingen eenige meerdere uitbreiding gegeven.

WAARSCHIJNLIJKHEIDSBEREKENING.

BAEHR. Deze vrije cursus, 1 uur, over het verbeteren van door waarneming verkregen uitkomsten, werd door een tweetal hoorders, één reeds in het bezit van het diploma art. 61, gevolgd.

THEORETISCHE MECHANICA.

VAN GOENS. IIa. Ingenieurs C¹, 3 uren, na Kersmis 2 uren.

Leer van het evenwigt naar POINSON, "Eléments de statique," met toevoeging van het voornaamste betrekkelijk het evenwigt van een vast of beweegbaar zamenstel van stangen of staven en van buigbare koorden en over de wrijving. — Cynematiek naar DELAUNAY, "Mécanique rationnelle."

IIb. Ingenieurs C², 3 uren, na Kersmis 2 uren.

Beweging van een stoffelijk punt, beweging van een vast ligchaam, voornamelijk om

eene vaste as; algemeene eigenschappen van de beweging van een veranderlijk zamenstel van vaste lichamen; evenwigt en beweging van vloeistoffen. Insgelijks naar DELAUNAY, met bijvoeging van vele voorbeelden.

TOEGEPASTE MECHANICA.

a. *Wederstand van bouwstoffen.*

VAN DEN BERG. IIa. Ingenieurs C¹. Na Kersmis 3 uren.

Veerkracht en draagvermogen van prismatische en daarvan weinig atwijkende lichamen, onder uitrekkende, zamendrukkende, en doorbuigende krachten; hoofdzakelijk naar het leerboek van WEISBACH.

IIb. Ingenieurs C², 3 uren, na Kersmis 2 uren.

Voortzetting van de leer van veerkracht en draagvermogen. Toepassing op eenvoudige constructien van hout en ijzer. Stabiliteit van bekleedingsmuren en gewelven.

b. *Motors.*

Civile en werktuigkundige ingenieurs C², COHEN STUART, 2 uren na Kersmis.

Arbeid van menschen en dieren; theorie der verticale waterraderen en eenige hoofdpunten uit die der turbinen, naar WEISBACH. Algemeene theorie der calorische werktuigen met aanwijzing der toepassing op de theorie der stoomwerktuigen.

BEGINSELEN DER THEORETISCHE EN TOEGEPASTE MECHANICA.

STAMKART, 3 uren, van half October tot half Mei.

IIa. De leer van het evenwigt en hare voornaamste toepassingen. — Beweging van een stoffelijk punt. Wat de rangschikking der onderwerpen betreft naar WERNICKE, „Lehrbuch der Mechanik.“

Deze cursus, vroeger hoofdzakelijk voor de technologen bestemd, is op zoodanige uren gesteld, dat ook de ingenieurs B¹ en B² dien konden volgen. Men beoogde hiermede de aanvulling van eene leemte, bijzonder in de studien der werktuigkundige ingenieurs, ten gevolge van den betrekkelijk laten aanvang van den hoofdcursus in mechanica, die eerst in de beide laatste studiejaren gegeven wordt, en die ook, zoowel wegens de noodzakelijke voorbereidende kundigheden als om de plaats, welke het vak in de ingenieurs-examens inneemt, bezwaarlijk vroeger kan gesteld worden. De lessen werden gemiddeld door een tiental hoorders gevolgd.

NATUURKUNDE.

a. *Toegepaste natuurkunde.*

VAN DEN SANDE BAKHUYZEN. II^a. Ingenieurs en technologen, B¹, 3 uren.

Leer der electriciteit, bijzonder met toepassing op telegraphie, electriche uurwerken en registreerwerktuigen, electromotors, electriche verlichting en bliksemafleiders.

II^b. Ingenieurs en technologen, B², 3 uren.

Leer van het licht, bijzonder van terugkaatsing en breking met toepassing op optische instrumenten, kustverlichting, photographie, photometrie. Leer der warmte, bijzonder calorimetrie, straling en geleiding, verwarming en luchtverversching.

b. *Theoretische natuurkunde.*

Theorie van het licht; een vrije cursus van 1 uur 's weeks, voor een zestal hoorders, over de trillingstheorie, de interferentie, diffractie, polarisatie en dubbele breking.

Wegens gemis aan ruimte, gedeeltelijk ook aan instrumenten, is de gelegenheid tot praktische oefening vrij gebrekkig. Niettemin werd zij zooveel mogelijk voor de leerlingen opgesteld. Bij afwisseling werd daarvan door een zestal hunner gebruik gemaakt.

SCHEIKUNDE.

a. *Theoretische en anorganische scheikunde.*

OUDEMANS. II^a. Technologen en mijnen-ingenieurs, B¹, 2 uren.

Beknopt overzicht der theoretische scheikunde, gevolgd door de geschiedenis der niet-metalen en alkaliën en van hunne verbindingen.

Deze cursus, vroeger éénjarig, zal in het volgend jaar worden voortgezet.

De lessen werden ook door eenige leerlingen buiten de categorieën, voor wie zij bijzonder bestemd waren, meest ingenieurs, B¹, gevolgd.

b. *Organische scheikunde.*

Dezelfde. Technologen, B², 2 uren.

Volledig overzicht der meest gewichtige groepen van organische verbindingen.

Deze lessen werden, behalve door den eenigen technoloog, B², door enkele belangstellenden gevolgd.

c. *Analytische scheikunde.*

Dezelfde. II^a. Ingenieurs en technologen, B¹, 1 uur.

Uitvoerige behandeling der kwalitatieve analyse; overzicht van de voornaamste methoden der maatanalyse.

Ook deze cursus, vroeger een éénjarige, zal in het volgend jaar voor technologen en mijnen-ingenieurs, B², met de behandeling der quantitative analyse worden voortgezet.

d. *Scheikunde der bouwstoffen.*

LEVOIR. Ingenieurs, B², 1 uur.

Deze cursus, welke in vroegere jaren, in verband met examen B artt. 61—64 tot de analytische scheikunde der bouwstoffen beperkt was, is gaandeweg tot scheikunde der bouwstoffen uitgebreid geworden.

e. *Oefeningen.*

OUDEMANS en LEVOIR. Volgens den rooster: voor technologen en mijnen-ingenieurs, 6 uren; voor ingenieurs, B², 4 uren;

Voor de eerste categorieën en overigens voor allen die zich met meer uitgebreide onderzoekingen wenschten bezig te houden, stond het laboratorium, ook buiten de uren op den rooster vermeld, dagelijks, behalve des Zaturdags, van 8 tot 4 uren open.

DELFSTOFKUNDE.

VOGELSANG. II^a. Mijnen-ingenieurs, B¹, 4 uren.

Algemeene mineralogie, uitvoerig de kristallographie; na Kersmis de beschrijving der enkele mineralen.

II^b. Mijnen-ingenieurs B², 4 uren.

Mineralogische oefeningen; 2 uren onderzoek en bepaling van mineralen; 2 uren repetitie over kristallographische en beschrijvende mineralogie.

AARDKUNDE.

Dezelfde. 1 uur. Bijzondere physische geologie: godaante en temperatuur der aarde; vulkanismus; rijzing, daling en uitschuring van den bodem; inleiding tot de petrographie en tot kennis der verschillende geologische formatien.

Vrije cursus, gevolgd door de mijnen-ingenieurs en enkele andere belangstellenden.

MIJNONTGINNING.

Dezelfde. Mijnen-ingenieurs C², 2 uren

Deze lessen, uitsluitend door den eenig ingeschrevenen mijnen-ingenieur C², candidaat voor het mijnwezen in Nederlandsch Indie, gevolgd, waren geheel naar diens behoeften

ingerigt. De onderwerpen waren de steenkolen-ontginning, naar aanleiding van het handboek van POUSSON, en de erts-ontginning in verband met wat de candidaat daarvan gedurende zijn verblijf te Freiberg had leeren kennen.

WERKTUIGBOUWKUNDE EN WERKTUIGKUNDIG TEEKENEN.

a. *Onderdeelen en werktuigen.*

HUET. II^a. Werktuigkundig-ingenieur, B¹ en B², 2 uren voordragt.

II^b. id C¹ en C², idem.

b. *Stoomwerktuigen.*

Werktuigkundig-ingenieur, C¹ en C², 2 uren voordragt.

Constructie van stoomwerktuigen in het algemeen, en van die van raderstoombooten in het bijzonder; stoomschuifbeweging.

c. *Teekenen.*

De teekenoefeningen, 10 uren, werden naar den verschillende graad van vordering gewijd aan het teekenen naar voorbeelden, het opmeten van modellen, het construeren van onderdeelen, het in elkander zetten van werktuigen uit de onderdeelen, het uitwerken der onderdeelen van een bepaald stoomwerktuig, het maken van een ontwerp in zijn geheel.

Het meerendeel der »werktuigkundigen» onderscheidde zich door bijzonderen ijver en belangstelling. Aan het teekenen bestoeden zij veel tijd en zorg, en ook de voordragten werden geregeld door hen bijgewoond.

Onderscheidene leerlingen maakten een nuttig gebruik van de hun verschafte gelegenheid tot het bezoeken van naburige fabrieken. Ook werden onder de leiding van den leeraar eenige watergemalen in den omtrek bezigtigd.

KENNIS VAN WERKTUIGEN.

GROTHE. II^a. Civile, bouwkundige en mijnen-ingenieurs, C¹ en C², en technologen, B² en B³, 2 uren.

Dynamometrie. Stoomwerktuigen: geschiedenis, verschillende stelsels, onderdeelen. Werktuigen tot het opheffen van lasten; werktuigen tot het opvoeren van water.

Volgens het programma waren voor deze lessen bestemd 2 uren, na Kerstmis 1 uur; ook was het denkbeeld dat de cursus in één jaar zou afloopen. Het belang van het onderwerp en de uit eene zeer getrouwe opkomst gebleken belangstelling der hoorders, leidde tot uitvoeriger behandeling, 2 uren 's weeks, gedurende het geheele jaar, als eerste jaar van een tweejarigen cursus.

De studie werd door autographische afbeeldingen, waarvan eenigen door de leerlingen zelve geteekend, vergemakkelijkt.

MECHANISCHE TECHNOLOGIE.

GROTHE. Technologen en werktuigkundige ingenieurs, B¹, 3 uren.

De mechanische technologie der metalen in ruimen zin, van het uitscheiden van metalen uit de ertsen tot het geheel afwerken van metalen voorwerpen.

Technologen B², werktuigkundig-ingenieur B² en C¹, 3 uren.

Het weversbedrijf; de glasfabricatie; de bewerking van granen en het olieslaan; de papierfabricatie; het verwen en bedrukken van papier; het bewerken van hout.

Twee leerlingen, die na afloop van den cursus, de een in eene fabriek van linnen, de andere in eene van katoenstoffen zijn overgegaan, hebben zich daartoe aan de school, onder de leiding van den hoogleeraar, door oefeningen in het decomponeren van stoffen en het onderzoek van den aard van weefsels voorbereid.

Even als in vorige jaren werden met de leerlingen vele fabrieken en werkplaatsen, zoo te Delft als in naburige steden, bezocht. De welwillende medewerking hierbij van heeren fabrikanten ondervonden, verdient met erkentelijkheid vermeld te worden.

SCHIEKUNDIGE TECHNOLOGIE.

LEVOIR. Technologen B², 2 uren tot Kerstmis. Technologen B¹ en B², 3 uren na Kerstmis.

Technologie der anorganische stoffen.

De geregelde gang van het onderwijs in dit vak werd door de wisselvalligheid van het uiterst kleine gehoor zeer bemoeijelijk. De in het programma vermelde cursus B², die slechts door één leerling gevolgd werd, is na Kerstmis met den van 2 tot 3 uren gebragten cursus B¹ vereenigd geworden, met het doel om te geraken tot een tweejarigen cursus, het eene jaar hoofdzakelijk technologie der anorganische, het andere jaar die der organische stoffen.

BURGERLIJKE BOUWKUNDE EN BOUWKUNDIG TEEKENEN. — CONSTRUCTIE.

a. *Bouwstoffen en onderdeelen van gebouwen.*

MORRE. II^a. Civile en bouwkundige ingenieurs B¹, 2 uren voordragt, 7 uren teekenen. Met assistentie van den heer MUYSKEN.

Timmerwerken: houtverbindingen, deuren, ramen, balklagen, vloeren, verankeringen, scheerwanden, stellingen, trappen, kappen.

II^b. Civile en bouwkundige ingenieurs B², 2 uren voordragt, 4 uren teekenen.

Voortzetting der timmerwerken, voornamelijk kappen, tevens ijzoren kappen en overzigt der meest gebruikelijke dakbedekkingen; metselwerken; overzigt der overige bij huisbouw voorkomende ambachten. Onderwerpen, die niet uitsluitend tot een bijzonder ambacht behooren, als: funderingen, privaten, riolen, regenbakken, worden ter geschikter plaats ingevoegd.

De teekenoefeningen bestonden in het uitwerken van bij de voordragt op het bord geschetste figuren; aanvankelijk voor B¹, van daartoe vervaardigde autographische voorbeelden.

b. *Zamenstelling van eenvoudige gebouwen.*

II^a. Civile ingenieurs C¹, 5 uren teekenen, en na Kerstmis 1 uur voordragt.

II^b. Civile ingenieurs C², 1 uur voordragt, voornamelijk over het maken van bestekken en begrootingen; 2 uren teekenen; bovendien na Kerstmis op een afzonderlijk uur eene uitvoerige responsie.

c. *Beginselen.*

Technologen B², werktuigkundige en mijnen-ingenieurs, C¹ en C², 3 uren, grootendeels teekenoefeningen, met assistentie van den heer MUYSKEN, bestaande in het uitwerken van eenige vooraf uitvoerig besproken hoogst eenvoudige opgaven van loesden, werkplaatsen enz.

d. *Schoone bouwkunst.*

GUGEL. Leer van vormen.

Tot 1 Maart 1 uur voordragt, 2 uren teekenen.

Grondbeginselen van de aethetica met bijzondere toepassing op de bouwkunst; kennis van de vormen der hedendaagsche bouwkunst; regelen bij de toepassing in acht te nemen.

Het laatstgenoemde meer praktische gedeelte van den cursus werd toegelicht door groote en uitvoerige teekeningen, tevens voorbeelden bij de teekenoefeningen.

Deze lessen, bijzonder voor bouwkundige ingenieurs B² bestemd, werden door een 15 à 20tal civile en bouwkundige ingenieurs getrouw gevolgd; aan de teekenoefeningen namen een zestal deel.

Inleiding tot het projecteren.

1 uur, aansluitende aan den bovengenoemden cursus, even als deze bestemd voor de bouwkundige ingenieurs B² en gevolgd door een viertal ingenieurs B², voorts door de groote meerderheid der civile ingenieurs C².

Geschiedenis der bouwkunst.

Civile en bouwkundige ingenieurs C¹, 1 uur voordragt en na Kerstmis 2 uren teekenen; C² 3 uren teekenen.

Ontwikkeling der bouwkunst van de eerste beginselen tot aan het begin der Renaissance, uitvoerig de bouwkunst der Grieken en Romeinen.

Wegens beperktheid van tijd bepaalde de voordragt zich hoofdzakelijk tot de historische ontwikkeling van constructie en techniek, met aanwijzing van den constructieven grondslag der ontwikkeling van de verschillende bouwvormen. Het meer aesthetische gedeelte was in de "leer van vormen" opgenomen; de latere kunsttijdvakken vinden hunne plaats in de lessen over het projecteren.

De met de voordragten verbonden tekenoefeningen hadden oorspronkelijk tot hoofd-doel de leerlingen met de klassieke bouwvormen bekend te maken. Met het oog op de gebleken behoefte aan meerdere oefening in het projecteren en in constructie werd voor de ingenieurs C1 die bestemming gewijzigd. Aan de leerlingen werden projecten uit den burgerlijken huisbouw opgegeven om die op kleine schaal uit te werken, en daarna de daarbij voorkomende vormen en constructieve details op groote schaal met uitvoerigheid te behandelen.

De tekenoefeningen der civile ingenieurs C2 bestonden in het vervaardigen van tekeningen, geheel of gedeeltelijk restauratie van antieke gebouwen, meerendeels op groeter schaal dan die der voorbeelden, en in het nog verder uitwerken der onder-deelen; voorts in het uitwerken van eenig klein project.

OEFFENINGEN IN HET PROJECTEREN.

Bouwkundige ingenieurs of architecten C1 en C2, 6 uren.

Door den architect C2 werden een achttal projectien uitgewerkt; door den archi-
tect C1, een drietal.

ORNAMENT.

4 uren teekenen.

Deze lessen, even als de vorige uitsluitend voor de architecten C1 en C2 bestemd, werden ook gevolgd door een leerling die zich voor het examen ter verkrijging der acten M 1, 2, (*Staatsblad* 1868, n°. 27) voorbereide.

WATERBOUWKUNDE EN WATERBOUWKUNDIG TEEKENEN.

a. *Beginselen.*

Civile en bouwkundige ingenieurs B².

LEBRET. 1 uur voordragt, 2 uren teekenen; na paschen 1 uur voordragt, 5 uren teekenen.

Beschouwingen en bekleedingsmuren, duikers, eenvoudige vaste houten bruggen, bouwstoffen.

b. *Eigenlijke waterbouwkunde.*

LEBRET II^a. Civile ingenieurs C1, 2 uren voordragt.

Hydrographie der zee streken en beneden-rivieren van Nederland, vaste waterkeeringen en oeververdedigingen, hydrographie der boven-rivieren en aangrenzende deelen van Nederland; riviervaart en daartoe betrekkelijke werken.

II^b. Civile ingenieurs C2, 3 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Riviervaart en daartoe betrekkelijke werken, vervolg; kanalen en kanaalwerken, sluisen; havens en reeden; dokken; droogmakerijen, polders en daartoe betrekkelijke werken, bestekken en begrootingen.

c. *Wegen en bruggen.*

HENKET. II^a. Civile ingenieurs C1, 2 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Vaste, hoofdzakelijk houten bruggen; gewone wegen en spoorwegen, beweegbare houten bruggen.

II^b. Civile ingenieurs C2, 2 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Voortzetting der beweegbare houten bruggen; vaste ijzeren bruggen, beweegbare ijzeren bruggen; steenen bruggen.

Van de tekenoefeningen der leerlingen werd partij getrokken tot het maken van

den aanvang eener verzameling van autographische afbeeldingen van de voornaamste deelen van spoorweg- en brugbouw.

Onder de leiding van de hoogleeraren LEHRET en HENKET deden de civile ingenieurs C² eene technische excursie naar Velzen, Alkmaar, Nieuwe diep en Amsterdam, en onder de leiding van laatstgenoemden, de ingenieurs C¹, twee excursien, de eene naar Utrecht, Kuilenburg, Bommel en Dordrecht, de andere als boven naar Noordholland, de terugweg over Utrecht.

SCHEEPSBOUWKUNDIG TEEKENEN.

Scheepsbouwkundige ingenieurs B², VAN LOO, 6 uren.

De onderwerpen waren: het verband der achtergedeelten van schepen, de plannen met de verschillende projectien tot het uitslaan van schepen: de inwendige verdeling en beschietsing en het tuig.

LANDMETEN EN WATERPASSEN.

Civile en bouwkundige ingenieurs C¹, COHEN STUART 4 uren, na Kersmis 3 uren.

Instrumenten tot het meten en tot het uitzetten van hoeken en tot het meten van afstanden; de verschillende handelwijzen voor het opmeten van terreinen, de trigonometrische en barometrische hoogtemeting en het gewone waterpassen.

Even als in het vorige jaar bestonden de praktische oefeningen op het terrein, onder de leiding van den hoogleeraar HENKET, voor de ingenieurs C¹, hoofdzakelijk in waterpassen, voor de ingenieurs C² in landmeten.

GEODESIE.

Civile ingenieurs C², COHEN STUART, 1 uur.

Hoofdzakelijk over het trianguleren en de daarmede verbonden berekeningen, en sterrekundige bepalingen.

SITUATIETEEKENEN.

Civile ingenieurs C¹, HENKET, 2 uren.

METEN EN WEGEN.

met toepassing op den ijk der maten en gewigten.

2 uren voordragt, 2 uren praktische oefeningen, van half October tot half Mei, STAMKART.

De voornaamste onderwerpen der voordragt waren: het meten van lijnen en de daartoe dienende hulpmiddelen; de logarithmenscalen, goniometrische schalen, kwadraat- en kubiekstokken; de verschillende soorten van comparateurs voor eind- en voor streepmaten; de inhoudsvinding van vlakke figuren en lichamen naar aanleiding van de "Verhandeling over de meetkundige inhoudsvinding der Nederlandsche maten en op het Nederlandsch vaatwerk"; de theorie van het wegen; de balans, de verschillende weegtoestellen, vereischen, onderzoek en gebruik; kortelijk de gasmeters.

De oefeningen bestonden hoofdzakelijk in het gebruik van den comparateur van BECKER, het opmeten van verschillende maten; het doen van wegingen, zoo van gewigtsstukken als de hydrostatische weging, bijzonder de allooi-bepaling, en de vochtweging ter inhoudsvinding van vochtmaten.

De lessen werden aanvankelijk door een zestal leerlingen, die allen eene plaatsing als arrondissement-ijkor beoogden, gevolgd. Na het vergelijkend examen ter vervulling eener bestaande vacature, in December, verminderde de belangstelling in die mate, dat in Januarij geen der leerlingen, en eerst in Februarij weder eenige kwamen opdagen. De afbreking van den cursus in Januarij was oorzaak dat de theorie der gasmeters slechts ter loops kon aangestipt worden.

STAATSHUISHOUDKUNDE.

Deze vrije cursus van 2 uren 's weeks werd door den hoogleenaar DE BRUYN KOPS met eene behandeling van de octrooijen van uitvinding aangevangen. Daarop werden eenige lessen gewijd aan eene bespreking der verdiensten van G. K. VAN HOGENDORP en zijne inzigten ten aanzien van de huishouding van Staat. Na de kersvacantie werd de cursus voortgezet met eene beschouwing onzer staatsbegrooting uit een staatshuishoud-

kundig oogpunt. De heer VAN GIECH vervolgde dit onderwerp tot de paaschvacantie en behandelde daarna het vraagstuk van het communisme, vooral uit een historisch oogpunt. De lessen werden door een gedeeltelijk vlottend gehoor van een 12- à 14tal leerlingen bijgewoond.

HANDELSREGT.

Deze vrije cursus, 1 uur, aanvankelijk door den heer DE BRAUYN KOPS, later door den heer VAN GIECH gegeven, handelde, na de noodige inleiding, over de overeenkomst van koop en verkoop, over de verzekering en over naamlooze vennootschappen.

Deze lessen werden door een tweetal belangstellende hoorders geregeld gevolgd.

ADMINISTRATIEF REGT.

Insgelijks aangevangen door den heer DE BRAUYN KOPS, voortgezet door den heer VAN GIECH.

Civile ingenieurs C², 2 uren, na Kersmis 1 uur.

Aan deze lossen werd gedurende de twee laatste maanden van het jaar een namiddagbijeenkomst, bestemd voor uitvoerige repetitie en opheldering, toegevoegd.

Werktuigkundige ingenieurs C², na Kersmis 1 uur.

Met het einde van het jaar werden ten behoeve van den eenig ingeschreven architect C², die reeds het vorig jaar den cursus voor de civile ingenieurs gevolgd had, en voor den mijnen-ingenieur C², afzonderlijk eenige lessen gegeven.

HANDTEEKENEN.

TETAR VAN ELYEN. Meetkundige lichamen, tevens oefeningen in het wasschen, 2 uren.

Onderdeelen van het menschelijk ligchaam naar pleister, 4 uren.

Ornament naar pleister, 4 uren.

Landschap teekenen, met sepia en waterverv. naar platen, 2 uren.

Van deze lessen, steeds voor het meerendeel gesteld op zoodanige uren, — des zomers vóór den aanvang, des winters na den afloop der overige lessen, — dat ieder der leerlingen vrij is deel te nemen aan de oefeningen die hem passen, werd slechts door een klein getal, gemiddeld 6 à 7, van die in het landschapteekenen door 2 leerlingen gebruik gemaakt. Een drietal teekende naar het geheele figuur.

BOETSEREN.

LACOMBLÉ, 6 uren. Naar voorbeelden, meest van ornamenten.

Aan deze oefeningen, waartoe ook buiten de aangekondigde uren de gelegenheid open stond, werd door een vijftal leerlingen deelgenomen.

PRAKTISCHE OEFENINGEN MET GEREEDSCHAP EN DRAAIBANK.

REUVEKAMP. Kennis en gebruik van het gewone timmergereedschap en van de ter modelmakerij aanwezige werktuigen, schaaftbank voor hout en ijzer, draaibank, boorbank enz. Oefening in het bewerken van hout, het afschrijven en het vervaardigen van houtverbindingen en het maken van modellen van houtconstructie; in het verwerken van metalen, als: draaijen, vijlen, schroefsnijden, het harden en zachten van stalen voorwerpen enz.

Aan deze oefeningen, waarvoor vier ochtenden van 7—9 en drie middagen van 1—4 uren bestemd waren, werd door het meerendeel van het veertigtal leerlingen, dat zich had aangemeld, ijverig deel genomen.

De buitenlandsche technische reis, waarvoor volgens het in het vorig verslag vermelde voorschrift de beurt aan de werktuigkundige ingenieurs en technologen zou geweest zijn, bleef ook dit jaar achterwege. Het bleek dat aan dergelijke reis, gelijkelijk bestemd voor leerlingen van min of meer uiteenlopende studierigting en onder de gezamenlijke leiding van meerdere docenten, in het algemeen grootere bezwaren verbonden zijn, dan men zich aanvankelijk had voorgesteld.

De vier mijnen-ingenieurs B¹ en B², allen bestemd voor de dienst in Nederlandsch Indie, bragten de zomervacantie wederom met praktische oefeningen door; twee te Kerkrade en twee te Immekeppel. De drie mijn-candidaten, die in 1867 voldoende examen B hebben afgelegd, bragten het jaar 1867/68 aan de Mijn-Akademie te Freiberg door.

De eindexamens B en C hadden van 20 Junij tot 2 Julij 1868 plaats. Onder ver-

wijzing naar de verslagen der commissien voor die examens, als bijlage E achter dit verslag gevoegd, kan hier het volgende volstaan.

Aan de examens B, artt. 61—65, werd deelgenomen door 33 jongelieden, allen leerlingen der school, met den volgenden uitslag:

	Deel genomen.	Voldaan.
Civiel of bouwkundig ingenieur, artt. 61 en 62.	16	7
Civiel of bouwkundig en scheepsbouwkundig ingenieur, artt. 61, 62 en 63.	1	1
Werktuigkundig ingenieur, art. 64	5	2
Civiel of bouwkundig en werktuigkundig ingenieur, artt. 61, 62 en 64.	9	5 (artt. 61—62)
Scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur, artt. 63 en 64	1	—
Mijnen-ingenieur, art. 65.	1	—

Doordien het examen art. 64 zich tot de wis-, natuur- en scheikunde bepaalt, vervalt grootendeels de bij de overige examens mogelijke compensatie en worden noodzakelijk binnen den beperkten omvang de eischen hooger.

Onder de candidaten, die zich alleen voor artt. 61 en 62 aangemeld hadden, waren er 5, allen behoorende tot de 7 geslaagden, wier examen aan die eischen voldeed; met den candidaat, artt. 61, 62 en 63, was dit mede het geval. Het hun verleende getuigschrift werd dan ook tevens tot art. 64 uitgestrekt.

Aan het examen werd deelgenomen:

voor den eersten keer door 27, waarvan geslaagd 12;
" " tweeden " " 5, " " 2;
" " derden " " 1, " " 1.

Examen A, of wel het eindexamen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, was afgelegd in 1865 door 6, waarvan geslaagd 3; in 1866 door 27, waarvan geslaagd 12.

Evenmin als het niet slagen der meerderheid — gevolg van gedeeltelijk te kort komen, — mag geduid worden als het bewijs dat zij over het geheel slechts geringe vruchten van het onderwijs wegdroeg, evenmin mag daaruit besloten worden, dat de eischen van het examen, voor eene tweejarige studie van wel voorbereide leerlingen, die hunnen tijd op de meest nuttige wijze besteden, te hoog gesteld zouden zijn.

Veeleer versterkte ernstige overweging de overtuiging, dat in het onafscheidbaar belang van onderwijs en leerlingen, en in verband met de algeheele vrijheid der studien, eene billijke gestrengheid der examens zonder aarzelen behoort te worden gehandhaafd.

Aan de examens B, art. 60, en C, artt. 61—65, werd deel genomen door 17 jongelieden, insgelijks allen leerlingen der school; de candidaat, art. 63, had de scheepsbouwkunde reeds vóór zijne komst aan de school praktisch beoefend en zich verder in dat vak door eigen studie bekwaamd.

De uitslag was als volgt:

	Deelgenomen.	Voldaan.
Technoloog, art. 60	1	1
Civiel ingenieur, art. 61.	11	7
Architect, art. 62	1	1
Scheepsbouwkundig ingenieur, art. 63	1	1
Werktuigkundig ingenieur, art. 64	2	2
Mijnen-ingenieur, art. 65	1	1

De candidaat, art. 60, sedert 1865 in het bezit van het getuigschrift examen A, art. 59, deed het examen voor den tweeden keer.

Aan het examen voor civiel ingenieur werd deel genomen voor den eersten keer door 7, waarvan geslaagd 4, voor den tweeden door 3, allen geslaagd. Voldoend examen B was afgelegd in 1865 door 4, die allen slaagden; in 1866 door 5, waarvan slaagden 3; in 1867 door 2, geen van beiden geslaagd.

De candidaat, art. 62, was sedert 1865 in het bezit van het getuigschrift artt. 61 en 62.

De vier overige kandidaten, artt. 63, 64 en 65, deden allen het examen voor den eersten keer en hadden voldoende examen B afgelegd in 1866.

Door de voltooiing van den catalogus en de plaatsing der boeken volgens dezen, kwam de bibliotheek in den lang gewenschten, voor nuttig gebruik meer geschikt toestand. Een nieuw reglement, volgens hetwelk de bibliotheek, in plaats van als vroeger wekelijks twee namiddagen en twee avonden, voortaan iederen namiddag van 12—4 en, behalve des Zaturdags, iederen avond van 7—10 ure zou kunnen worden bezocht, werd in overleg met den Raad ontworpen en bij Ministeriele beschikking van 30 November 1867, vastgesteld. Tegenover de gewone uitbreiding en de aanwinst door onderscheidene meer belangrijke aankopen, meest aanvulling van gedeeltelijk voorhanden reeksen tijdschriften of vervolgwerken, stond echter het verlies van een aanzienlijk deel der technische tijdschriften, meereendeels in vroegeren tijd voor het vak der oetroofen aangeschaft en in de bibliotheek der voormalige Koninklijke Akademie geplaatst, welke tijdschriften naar Haarlem werden overgebracht ten gevolge der benoeming van den hoogleeraar von BAUMHAUER tot adviseur voor werktuig- en scheikunde, ter vervanging van wijlen dr. OVERDUYN, te Delft woonachtig.

Het nog zeer onvolledig natuurkundig kabinet werd zooveel de middelen eenigszins toelieten, uitgebreid. De belangrijkste aanwinsten waren een condensator van KOHLRAUSCH, een weerstandsbank, een wijzertelegraaf van SIEMENS en HALSKE, een toestel om de verschijnselen van polarisatie en dubbele breking te projectoren, een ijstoestel van CARRÉ, een anemometer van COMBES en eene polarisatie-batterij van THOMSEN, uit het magazijn van den Rijkstelegraaf, als bij dezen buiten gebruik, aan de Polytechnische school afgestaan. De goede diensten van den amanuensis in het vervaardigen van onderscheidene eenvoudige toestellen verdienen vermelding. Met het vervaardigen van wandteekeningen werd een aanvang gemaakt; de afdeling bezit thans een dertigtal. In de localen werd enige wijziging aangebracht ter gemeetking aan de behoefte aan ruimte en gelegenheid voor physische onderzoekingen. De kasten in de gaanderij langs de werkzalen zijn verwijderd, en uit die gaanderij zelve zijn twee vertrekjes gevormd; het oostelijke werd met in den grond geheide, van den vloer geïsoleerde palen voor magnetische en electriche waarnemingen ingerigt; het westelijke voor photometrische bepalingen bestemd. In de werkzalen werden van den vloer geïsoleerde tafels en statieven en eene gasleiding aangebracht.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in de scheikunde zijn in het afgelopen jaar aanmerkelijk toegenomen, niet zoo zeer door aankoop van kostbare toestellen, als wel van een aanzienlijk getal van de kleinere schaars voorhanden werktuigen, die in een laboratorium steeds in menigte aanwezig moeten zijn, voorts door uitbreiding van de praeparaten-verzameling.

Een aanzienlijk gedeelte der voor de delfstofkunde beschikbare middelen werd besteed tot aankoop van eenige kostbare boekwerken uit de nalatenschap van den hoogleeraar van BREDA. Het kabinet werd door aankoop van eenige mineralen en rotssoorten vermeerderd en het mineralogisch laboratorium van eenige noodige toestellen voorzien. Eene zeer belangrijke aanwinst bekwam de palaontologische afdeling van het kabinet in de zeer uitgebreide verzameling van petrefacten uit het Limburgsche krijt, bijeengebracht door den heer DE GUASCO, te Valkenburg. Door de vrijgevigheid van eenige buitenlandsche geleerden kwam de petrographische afdeling in het bezit van locaalverzamelingen van kristallijne gesteenten uit Bretagne, Noorwegen en den Ural.

De op het mijnvak betrekkelijke modellen werden vermeerderd met eene collectie van keurig bewerkte modellen betrekkelijk de artesische putboring, het model van een ventilator naar FABRY, beiden geschenken van den heer E. VAN DER ELST te Kerkrade; voorts met een model van eene vrij-valboor en van een werktuig tot het opvoeren van arbeiders en water in mijnschachten, naar de denkbeelden van den heer ingenieur VAN DIJK, en even als de na te melden modellen aan de school zelve gemaakt.

Voor de afdeling werktuigbouwkunde werden talrijke calques van bestaande werktuigen vervaardigd. Een belangrijk plaatwerk, WEISSENBORN, American Engineering, ontving de afdeling van den heer L. A. CROMMELIN ten geschenke.

De verzameling voor de mechanische technologie werd niet slechts door vele min of meer belangrijke aankopen, maar ook door vele geschenken verrijkt. Onder de laatstgenoemde verdienen vooral vermelding eene uitgebreide verzameling van Japansch papier en daaruit vervaardigde voorwerpen, door den heer CHARLES REMY te Rotterdam, eene collectie van grondstoffen en producten betrekkelijk de papierfabrikatie door den heer TH. PANNEBOEK te Heeslum en een model power-loom met ketting en inslaggaren door den heer WHALLEY, directeur der Veenendaalsche katoenspinnerij, aan de school geschenken.

Ten behoeve van de scheikundige technologie werd een aanvang gemaakt met de vervaardiging van groote wandplaten. Overigens bestond de belangrijkste aanwinst in

veuo fraaije collectie grondstoffen in verschillenden staat van afwerking betrekkelijk de stearine-fabrikatie, geschenk van den heer ROESSINGH VAN ITENSON, te Gouda.

De afdeeling burgerlijke bouwkunde, constructie, won een vijftal modellen aan; de afdeeling schoone bouwkunst een modol van een Grieksch-Dorisch tempelgebouw, eenige schoone renaissance ornamenten en onderscheidene boek- en plaatwerken.

Voor de afdeeling wegen en bruggen werden weder eenige modellen en wandteekeningen vervaardigd. Ook kwam zij in het bezit van eene hoogst nuttige verzameling teekeningen betrekkelijk de bruggen te Kuilenburg en Bommel.

De verzameling der landmeetkundige en goodetische instrumenten werd verrijkt met een universaal-instrument van PISTON en MARTENS te Berlijn, met Sduims cirkels, en met een heliotroop naar GAUSS door MEIJERSTEIN.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in meten en wegen werden naar de nieuwe daarvoor ingerigte localen overgebragt. De verzameling werd vermeerderd met eene bascule en een vijftal gasmeters; voorts met eene door den heer A. J. H. VAN DER TOORN te Amsterdam, ter plaatsing aan de school aangeboden verzameling van areometrie enz., met daarbij behoorende documenten.

De modelmakerij verwierf een werktuig voor het schaven van metalen.

De inrigting der gebouwen werd stelselmatig verbeterd.

De bouwvallige verdieping van de vroegere portierswoning in de nevengebouwen werd in goeden toestand gebragt, en daardoor tevens eene als kabinet dienende hoogst gebrekkige zolderkamer, nevens eene der groote teekenzalen, tot een bruikbaar vertrek gemaakt. Het uitwendige van de gebouwen der voormalige akademie, en ook het inwendige van het hoofdgebouw, werden behoorlijk geverwd. De grootendeels nog in het ruw staande teekenzaal, grenzende aan de zaal voor het boetseren, werd ten behoeve van het onderwijs in scheepsbouwkunde verder afgewerkt. De localen in het hoofdgebouw, in gebruik der monleurs, werden voor het onderwijs in meten en wegen in passenden staat gebragt; de vroegere leerzaal voor den ijk tot gips-gieterij ingerigt.

Als voorzorgsmaatregel voor geval van brand werden twee kleine handbrandspuiten en twee extincteurs aangeschaft.

§ 5. SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.

Het onderwijs aan de zeevaartschool te Rotterdam werd door 3 leeraren gegeven aan 81 leerlingen. Het voldeed zeer goed, echter liet een der localen, wat ruimte aangaat, veel te wenschen over.

Aan de kweekschool voor zeevaart te Leiden werden in den aanvang van 1867 55 jongelingen toegelaten, van welke 45 tot hunne bestemming werden gebragt. Op den laasten December had deze school in het geheel afgeleverd 688 jonge schepelingen, namelijk 648 voor de marine en 40 bij de koopvaardij.

Het praktisch zeevaarkundig onderwijs aan de Kweekschool voor zeevaart te Amsterdam kon gedurende den cursus 1867/1868 niet geregeld worden gegeven ten gevolge van den minder gunstigen gezondheidstoestand van den eersten onderwijzer, den eersten stuurman H. FERNHOUT, die dan ook om die reden eervol werd ontslagen. In zijne plaats werd tot eersten stuurman aangesteld A. A. HERMAN, welke bij het begin van den nieuwen cursus in functie is getreden. De hulpmiddelen voor het onderwijs werden weder uitgebreid.

Bij het begin van den cursus bedroeg het getal leerlingen 40 in huis en 80 op zee, van welke 20 op hunne eerste en 10 op hunne tweede reis waren. Van de 40 onbevaren kweekelingen werden 3 wegens te weinig vatbaarheid van de kweekschool verwijderd en zijn 12 in den loop van het jaar naar zee gezonden tot het doen hunner eerste reis. De 20 leerlingen, die op hunne eerste reis waren, zijn allen in den loop van het jaar in het gesicht teruggekeerd; 4 werden daarop eervol ontslagen en 14 weder op koopvaardij-schepen geplaatst tot het doen hunner tweede reis. Van de 10 kweekelingen op hunne tweede reis zijn 8 teruggekeerd, die allen met loffelijk getuigschrift werden ontslagen.

Van de twaalf jongelingen die zich aanmeldden om als kweekelingen te worden toegelaten, werden na het vergelijkend examen in Augustus 1868 slechts 5 op de kweekschool geplaatst.

Van het zeevaarkundig onderwijs in het Zeemanshuis te Amsterdam maakten op het einde van 1867 slechts 15 leerlingen gebruik.

De school voor zeevaarkunde te Vlieland, welke in 1867 voor het eerst door de gemeente, de provincie en het Rijk werd gesubsidieerd, werd dit jaar door 23 leerlingen bezocht. Het onderwijs van den onderwijzer LUTSZ wordt door de commissie van toezigt zeer geprezen.

In den toestand der zeevaartscholen in de provincien Friesland en Groningen kwam geene verandering. Volgens het oordeel van den inspecteur blijven het grootendeels

afrijtingscholen voor het afleggen der examens; de leerlingen die iets meer van het onderwijs opnamen dan zij voor het afleggen van hun examen behoeven, worden uitzonderingen genoemd.

Aan de wis- en zeevaartkundige school te Harlingen genoten in den winter van den cursus 1867/68 63 varenslieden het onderwijs; 25 van hen legden met goed gevolg het stuurmans-examen af voor de groote vaart, en wel 10 als eerste, 8 als tweede en 7 als derde stuurman.

Te Ameland werd het onderwijs in de zeevaartkunde kosteloos gegeven door den hoofdonderwijzer KUIKEN, in een lokaal daartoe door de gemeente afgestaan; 15 varenslieden maakten er gebruik van.

Met den aanvang van 1868 is de zeevaartschool te Schiermonnikoog weder geopend door den nieuwbenaamden hoofdonderwijzer W. HAMAKERS.

De afdeling zeevaartkunde aan de akademie Minerva te Groningen werd in de eerste maanden van 1867 bezocht door 21, in de laatste maanden door 20 varenslieden.

Te Veendam is de zeevaartschool naauw verbonden aan de hoogere burgerschool; dezelfde leeraren geven aan beide inrigtingen onderwijs.

In den winter van 1867 op 1868 werd de school bezocht door 48 leerlingen, van welke 14 zich aan het stuurmans-examen onderwierpen; 4 van hen werden afgewezen, doch de overige 10 verkregen het stuurmansdiploma, en wel 1 als eerste en 3 als derde stuurman voor de groote vaart, en 3 als eerste en 3 als tweede stuurman voor de atlantische vaart.

De zeevaartschool te Delfzijl is in 1867 weder op goeden voet gebracht. Het bestuur der school werd opgedragen aan den onderwijzer in de zeevaartkunde H. BERGHUIS; aan dezen werd toegevoegd voor het onderwijs in de praktijk de schipper W. J. DIJK, en voor aardrijkskunde en talen G. H. J. LAATS. De leerlingen betalen maandelijks f 6 schoolgeld, benevens f 15 voor het eerste en f 5 voor de volgende examens. De school werd in de eerste maanden van 1867 bezocht door 16, in de laatste maanden door 20 varenslieden.

§ 6. KOSTEN VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Even als in het vorige verslag worden in de eerste plaats de uitgaven van wege het Rijk vermeld.

OVERZICHT DER UITGAVEN VOOR MIDDELBAAR ONDERWIJS IN 1867 DOOR HET RIJK.

I. Rijksinstelling voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde.

a. Personeel	f	21 500,00	
b. Materieel		994,06 ⁵	
			f 22 494,06 ⁵

II. Inspecteurs van het middelbaar onderwijs.

a. Jaarweden	f	9 000,00	
b. Reis- en verblijfkosten		2 380,20	
			11 380,20

III. Polytechnische school.

a. Personeel	f	68 513,32	
b. Materieel		24 725,75	
			93 239,07

IV. Rijks hoogere burgerscholen.

a. Personeel:			
's Hertogenbosch	f	3 658,32	
Tilburg		20 075,00	
Helmond		10 858,33	
Zaltbommel		4 224,98 ⁵	
Gouda		12 750,00	
Alkmaar		3 441,66 ⁵	
Middelburg		24 400,00	
			79 408,30
Transporteren f			f 127 113,33 ⁵

	Per transport	f	79 408,30		f	127 113,33 ⁵
Utrecht			28 683,32 ⁵			
Leeuwarden			7 221,73 ⁵			
Zwolle			7 666,66			
Groningen			22 424,99 ⁵			
Roermond			21 850,00			
					f	170 255,01 ⁵

b. Materieel:

's Hertogenbosch		f	12 990,25 ⁵			
Tilburg			8 170,26			
Helmond			15 660,22 ⁵			
Zaltbommel			11 647,22 ⁵			
Gouda			2 948,28			
Alkmaar			11 387,13			
Middelburg			6 183,89			
Utrecht			9 771,15			
Leeuwarden			26 699,57			
Zwolle			46 338,81			
Groningen			48 179,46 ⁵			
Roermond			8 663,17			
Vershillende uitgaven			2 402,11 ⁵			
						211 041,54 ⁵

381 296,56

V. Subsidien voor inrigtingen van middelbaar onderwijs.

Gemeentelijke hogere burgerscholen te	Breda		f	2 083,33		
	Arnhem			7 000,00		
	Zutphen			7 000,00		
	Nijmegen			5 666,66 ⁵		
	Rotterdam			7 000,00		
	Delft			7 000,00		
	Dordrecht			7 000,00		
	Loiden			7 000,00		
	Amsterdam			2 500,00		
	Haarlem			7 000,00		
	Zaandam			5 000,00		
	Goes			7 000,00		
	Sneek			7 000,00		
	Harlingen			5 000,00		
	Deventer			7 000,00		
	Veendam			5 000,00		
Maastricht			10 000,00			
Venlo			5 000,00			
Twentsche industrie- en handelschool te Enschedé			7 000,00			
Industrieschool voor vrouwelijke jeugd te Amsterdam			3 000,00			
Landhuishoudkundige school te Groningen			6 000,00			
Wis- en zeevaartkundige school te Harlingen			500,00			
Zeevaartkundige school te Vlieland			200,00			
idem	Delfzijl			125,00		
	Transporteren		f	127 074,99 ⁵		f 508 409,89 ⁵

Vereniging ter bevordering van tuin- en landbouw te Maastricht, ten behoeve van het onderwijs in de oortboomteelt	Per transport f 127 071,99 ⁵	f 500,00	f 508 409,89 ⁵
			127 574,99 ⁵

VI. Reis- en verblijfskosten en vaetiegelden der leden van de com- missien tot het afnemen der eind-examens voor de hogere burgerscholen en de Polytechnische school, benevens verdere kosten van die examens.			12 742,47

VII. Idem, idem der acten-examens voor het middelbaar onderwijs			2 899,85

Totaal f 651 627,21

Hiervan af te trekken de opbrengst der schoolgelden aan de:

Rijks-instelling voor Indisch onderwijs	f 3 220,00
Polytechnische school	28 800,00
Rijks- hogere burgerschool te 's Hertogenbosch	294,25
idem Tilburg	892,50
idem Helmond	867,00
idem Zaltbommel	117,50
idem Gouda	1 030,25
idem Alkmaar	283,00
idem Middelburg	2 661,99
idem Utrecht	4 855,00
idem Leeuwarden	596,00
idem Zwolle	724,00
idem Groningen	5 591,25
idem Roermond	2 270,00

Batig slot der gelden, ontvangen voor de acten- examens	323,65

52 526,39

Zuiver bedrag der Rijksuitgaven in 1867 f 599 100,82

Eene vergelijking van deze kosten met die in het vorige jaar kan nog tot geene uitkomsten leiden, omdat ook in 1867 vele uitgaven zijn gedaan ter eerste inrigting van het middelbaar onderwijs, die niet als normaal kunnen beschouwd worden. Eerst dan wanneer de scholen voor middelbaar onderwijs op de verschillende plaatsen eenigen tijd in werking zijn, en men dus met eenige waarschijnlijkheid de telken jare terugkeerende uitgaven en inkomsten voor elke school kan nagaan, kan eenig praktisch nut worden verwacht van de vergelijking dier geldsommen, met die in vroegere jaren uitgegeven en ontvangen. Sedert het in werking treden der wet, werden door het Rijk de volgende uitgaven ten behoeve van het middelbaar onderwijs gedaan, in:

1863	f 18 728,45
1864	139 506,45 ⁵
1865	357 667,93 ⁵
1866	500 855,12 ⁵
1867	651 627,21

Totaal 1863 tot 1867 f 1 668 380,17⁵

De ontvangsten van het Rijk waren in:

1863	niets
1864	f 29 194,58
1865	36 160,14
1866	38 411,98
1867	52 526,39

Totaal 1863 tot 1867 f 156 292,49

Het zuiver bedrag der rijksuitgaven sedert het in werking treden der wet tot ultimo December 1867 was alzoo f 1 512 087,68⁵.

De volgende tabel vermeldt de uitgaven en ontvangsten der gemeenten voor hogere burgerscholen en burgerscholen.

OVERZIGT der uitgaven en ontvangsten door de

UITGAVEN.

GEMEENTEN.	PERSONEEL.		MATERIEEL.		Commission van toezigt.	Subsidien aan bijzondere inrigtingen.
	Hoogere burgerscholen.	Burger-scholen.	Hoogere burgerscholen.	Burger-scholen.		
Breda	f 3 521,81	"	f 888,175	"	"	"
Tilburg	"	"	"	"	33,35	"
Arnhem	21 517,81	"	14 049,915	"	200,00	"
Nijmegen	10 120,525	f 4 329,165	4 437,49	"	200,00	"
Zutphen	12 683,33	5 650,00	3 185,425	"	75,00	"
Zaltbommel	"	"	"	"	"	"
's Gravenhage	25 524,705	4 271,60	2 787,585	361,17	120,00	"
Rotterdam	27 242,785	"	101 583,565	"	453,57	"
Delft	17 653,69	2 979,90	4 485,05	1 331,96	100,00	"
Dordrecht	18 098,61	3 324,995	8 509,385	"	194,925	"
Leiden	20 859,61	"	1 841,715	"	50,00	3 300,00
Gouda	"	2 580,00	"	292,17	50,00	"
Amsterdam	28 266,66	"	4 288,24	"	278 85	7 000,00
Haarlem	17 557,67	3 305,83	3 347,275	1 168,065	40,765	"
Alkmaar	"	"	"	"	"	"
Zaandam	9 200,00	1 650,00	2 566,92	410,245	200,00	"
Middelburg	"	1 368,75	"	3 654,215	110,10	"
Goes	12 338,935	233,33	8 836,845	"	50,00	"
Utrecht	"	7 611,155	"	2 929,565	75,00	"
Leeuwarden	"	"	"	"	"	"
Sneek	14 368,03	"	2 121,245	"	80,00	"
Harlingen	8 699,995	1 546,87	2 107,405	"	15,00	"
Zwolle	"	"	"	"	100,00	"
Deventer	19 807,665	5 993,735	3 041,435	941,56	121,35	"
Enschede	"	"	"	"	"	3 750,00
Groningen	"	7 268,605	"	965,94	112,20	"
Veendam	9 916,165	"	7 508,125	"	94,02	"
Maastricht	18 335,58	837,45	2 856,245	265,37	52,10	"
Venlo	5 664,665	"	1 689,52	"	"	"
Totaal	f 354 329,625		f 192 451,82		2 806,23	14 050,00
	f 279 860,43	f 52 951,385	f 139 005,095	f 12 320,26		

gemeenten voor middelbaar onderwijs in 1867.

		ONTVANGSTEN.				Zuiver bedrag der uitgaven.
Bijdragen aan het Rijk voor Rijks hoogere burgerscholen.	TOTAAL.	Subsidien van het Rijk.	SCHOOLGELDEN.		TOTAAL.	
			aan de gemeentelijke hoogere burgerscholen.	aan de burgerscholen.		
"	f 4 409,98 ⁵	f 2 083,33	f 609,08	"	f 2 692,41	f 1 717,57 ⁵
"	33,35	"	"	"	"	33,35
"	35 767,72 ⁵	7 000,00	4 632,58	"	11 632,58	24 135,14 ⁵
"	19 087,18	5 666,66 ⁵	2 565,25	142,50	8 374,41 ⁵	10 712,76 ⁵
"	21 593,75 ⁵	7 000,00	3 765,00	423,00	11 188,00	10 405,75 ⁵
f 32 816,67	32 816,67	"	"	"	"	32 816,67
"	33 065,06	"	6 535,00	324,60	6 859,60	26 205,46
"	129 279,92	7 000,00	5 730,00	"	12 730,00	116 549,92
"	26 550,60	7 000,00	7 810,00	"	14 810,00	11 740,60
"	30 127,91 ⁵	7 000,00	3 531,00	190,00	10 721,00	19 406,91 ⁵
"	26 051,32 ⁵	7 000,00	5 483,75	"	12 483,75	13 567,57 ⁵
"	2 922,17	"	"	92,00	92,00	2 830,17
"	39 833,75	2 500,00	16 020,00	"	18 520,00	21 313,75
"	25 419,60 ⁵	7 000,00	8 730,00	490,00	16 220,00	9 199,60 ⁵
5 399,00	5 399,00	"	"	"	"	5 399,00
"	14 027,16 ⁵	5 000,00	3 500,00	145,00	8 645,00	5 382,16 ⁵
"	5 133,06 ⁵	"	"	49,50	49,50	5 083,56 ⁵
"	21 459,11	7 000,00	1 858,25	72,00	8 930,25	12 528,86
"	10 615,72	"	"	391,00	391,00	10 224,72
12 506,25	12 506,25	"	"	"	"	12 506,25
"	16 569,27 ⁵	7 000,00	2 823,75	"	9 823,75	6 745,52 ⁵
"	12 369,27	5 000,00	1 975,00	195,00	7 170,00	5 199,27
31 247,39	31 347,39	"	"	"	"	31 347,39
"	29 905,74 ⁵	7 000,00	4 509,75	1 031,90	12 541,65	17 364,09 ⁵
"	3 750,00	"	"	"	"	3 750,00
"	8 346,71 ⁵	"	"	730,50	730,50	7 616,24 ⁵
"	17 518,31	5 000,00	1 486,77	"	6 486,77	11 031,54
"	22 346,74 ⁵	10 000,00	2 912,50	"	12 912,50	9 434,24 ⁵
"	7 354,18 ⁵	5 000,00	563,00	"	5 563,00	1 791,18 ⁵
f 81 969,31	f 645 606,98 ⁵	f 110 249,99 ⁵	f 89 317,68		f 199 567,67 ⁵	f 446 039,31
			80 408,10	4 277,00		

Hierbij moeten nog worden gevoegd de kosten der gemeentelijke instelling voor Indisch onderwijs te Delft, tot een bedrag van f 15 888,35⁵, waarvan f 14 850 voor personeel en f 1 038,35⁵ voor materieel; de opbrengst der schoolgelden was f 7600. Voor het gebouw der Rijks-hoogere burgerschool is door de gemeente Helmond betaald eene som van f 47 221,61, en wel in het jaar 1865 f 23 712,86, in het jaar 1866 f 23 508,75, welk bedrag nog niet is opgenomen onder de kosten der hoogere burgerscholen; de totalen der gemeentelijke uitgaven in 1865 en 1866 behooren dus hiermede te worden vermeerderd, na aftrek der f 2025 in het vorige verslag daarvoor opgegeven.

Enkele cijfers in de tabel opgenomen behoeven eenige toelichting. Het subsidie der gemeente Leiden is betaald aan het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix voor de burgeravondschool; dat van Amsterdam aan de ambachtsschool (f 4000), de industrijschool voor vrouwelijke jeugd (f 1500) en het volksonderwijs der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (f 1500); dat van Enschedé aan de Twentsche industrie- en handels-school. Op onderscheidene plaatsen worden de hoogere burgerschool en de burgerschool in dezelfde localen gehouden, zoodat de kosten voor het materieel aldaar niet kunnen gesplitst worden. Voorts werd door het gemeentebestuur van Arnhem berigt, dat de uitgaven voor personeel en de schoolgelden voor beide inrigtingen betaald, evenmin gesplitst konden worden. Onder de uitgaven en ontvangsten der gemeentelijke hoogere burgerschool te Haarlem zijn ook begrepen de kosten en ontvangsten schoolgelden der school voor middelbaar onderwijs voor meisjes, terwijl de uitgaven voor het personeel aan de hoogere burgerschool te Leiden ook voor een deel strekten voor de leeraren aan het gymnasium, die tevens aan de hoogere burgerschool werkzaam zijn. Nog moet hier worden opgemerkt, dat onder de uitgaven der gemeenten niet zijn vermeld de subsidien en kosten voor teeken- en industrijscholen in sommige gemeenten, maar alleen de uitgaven voor de scholen ten gevolge der wet van 1863 opgericht; van wege den meer bijzonderen aard der instellingen, waarvoor zij werden toegekend, zijn bovendien de subsidien van de gemeenten Leiden, Amsterdam en Enschedé vermeld. Om dezelfde reden als bij de rijksuitgaven kan ook hier eene vergelijking met vorige jaren achterwege blijven. Sedert het in werking treden der wet waren de gemeentelijke uitgaven in

1863	niets
1864	f 204 447,84 ⁵
1865	610 573,17
1866	584 665,84
1867	661 495,34
Totaal 1863 tot 1867 . . . f 2 061 182,19 ⁵	

De ontvangsten waren in

1863	niets
1864	f 37 054,90
1865	107 183,49
1866	177 880,03
1867	207 167,67 ⁵
Totaal 1863 tot 1867 . . . f 529 286,09 ⁵	

Het zuiver bedrag der gemeentelijke uitgaven sedert het in werking treden der wet tot ult. December 1867 was alzoo f 1 531 896,10.

Eene zamentrekking van de uitgaven voor het middelbaar onderwijs door het Rijk en de gemeenten over 1867 geeft de volgende uitkomsten:

Indisch onderwijs.

Rijksinstelling te Leiden	f 22 494,06 ⁵
Gemeentelijke instelling te Delft	15 888,35 ⁵

Transporteren f 38 382,42

Per transport f 38 382,42

Toezigt op het middelbaar onderwijs:

Inspecteurs	11 380,20
Commissien van toezigt	2 806,23

Polytechnische school en Rijks- hogere burgerscholen:

Polytechnische school	93 239,07
's Hertogenbosch	16 648,57 ⁵
Tilburg	28 245,26
Helmond	26 518,55 ⁵
Zaltbommel	48 688,88
Gouda	15 698,28
Alkmaar	20 227,79 ⁵
Middelburg	30 583,89
Utrecht	38 454,47 ⁵
Leeuwarden	46 427,55 ⁵
Zwolle	85 252,86
Groningen	70 604,46
Roermond	33 513,17
Verschillende uitgaven	2 402,11 ⁵

Gemeentelijke hogere burgerscholen:

Breda	4 409,98 ⁵
Arnhem	35 567,72 ⁵
Nijmegen	14 558,01 ⁵
Zutphen	15 868,75 ⁵
's Gravenhage	28 312,29
Rotterdam	128 826,35
Delft	22 138,74
Dordrecht	26 607,99 ⁵
Leiden	22 701,32 ⁵
Amsterdam	32 554,90
Haarlem	20 904,94 ⁵
Zaandam	11 766,92
Goes	21 175,78
Sneek	16 489,27 ⁵
Harlingen	10 807,40
Deventer	22 849,10
Veendam	17 424,29
Maastricht	21 191,82 ⁵
Venlo	7 354,18 ⁵

Burgerscholen:

Arnhem (niet afzonderlijk op te geven)	
Nijmegen	4 329,16 ⁵
Zutphen	5 650,00

Transporteren f 1 100 562,75⁵

	Per transport f	1 100 562,75 ⁵
's Gravenhage	4 632,77	
Delft	4 311,86	
Dordrecht	3 324,99 ⁵	
Gouda	2 872,17	
Haarlem	4 473,89 ⁵	
Zaandam	2 060,24 ⁵	
Middelburg	5 022,96 ⁵	
Goes	233,33	
Utrecht	10 540,72	
Harlingen	1 546,87	
Deventer	6 935,29 ⁵	
Groningen	8 234,54 ⁵	
Maastricht	1 102,82	
Subsidien aan bijzondere inrigtingen	31 375,00	
Examen-commissien	15 642,32	

Totaal der uitgaven in 1867 f 1 202 872,55⁵

Hierbij valt nog op te merken, dat onder de uitgaven voor de gemeentelijke hogere burgerschool te Arnhem begrepen zijn die voor de burgerschool, terwijl voor de gemeenten Nijmegen, Zutphen, Dordrecht, Goes en Harlingen, alwaar de uitgaven voor het materieel aan beide inrigtingen van middelbaar onderwijs niet konden gesplitst worden, het geheele bedrag dier uitgaven is opgenomen onder de kosten der hogere burgerschool. Voorts moet nog worden in het oog gehouden, dat met het verkregen totaal van alle uitgaven niet kan overeenstemmen eene zamenvoeging van de uitgaven van het Rijk en de gemeenten, omdat de subsidien van het Rijk aan de gemeenten begrepen zijn in de sommen, uitgetrokken voor gemeentelijke hogere burgerscholen. Wanneer men echter de som der uitgaven voor het Rijk en de gemeenten opgegeven, waarbij ook moeten gevoegd worden de kosten der gemeentelijke instelling voor Indisch onderwijs te Delft, te zamen uitmakende een bedrag van f 1 313 122,55

vermindert met het bedrag der genoemde subsidien ad 110 249,99⁵

dan verkrijgt men eveneens als totaal van alle uitgaven f 1 202 872,55⁵

De opbrengsten van het middelbaar onderwijs voor het Rijk en de gemeenten waren:

schoolgelden door het Rijk geheven f 52 202,74

" " de gemeenten geheven 96 917,68

batig slot der gelden, ontvangen voor de acten-examens 323,65

Totaal bedrag der ontvangsten in 1867 f 149 444,07

Het zuiver bedrag der uitgaven van het Rijk en de gemeenten voor het middelbaar onderwijs in 1867 was alzoo f 1 053 428,48⁵.

§ 7. GESTICHTEN VOOR DOOFSTOMMEN EN BLINDEN.

Bij den aanvang van den cursus 1867/1868 werden op het instituut voor doofstommen te Groningen 30 kinderen opgenomen: van deze waren 6 uit Gelderland, 5 uit Noord-holland, 3 uit Utrecht, 6 uit Friesland, 2 uit Overijssel, 5 uit Groningen en 3 uit Drenthe. Het opnemen van eenige kinderen, voor wie midden in den cursus aanvragen tot plaatsing werden gedaan, moest tot het begin van het volgende schooljaar worden uitgesteld, omdat eene toelating midden in den cursus voor de andere kweekelingen in hooge mate nadeelig kon zijn en van weinig nut voor de nieuwelingen; voor één kind werd hierop echter eene uitzondering gemaakt en wel omdat deze reeds bijna den

ouderdom bereikt had, dat het volgens het reglement niet meer zoude mogen worden opgenomen.

Eén kweekeling was wegens ongesteldheid het geheele jaar afwezig; een ander bleef weg daar zijne moeder naar Luik verhuisde; deze werd door de bemiddeling van de hoofddirectie der inrigting op het doofstommen-instituut te Luik als kweekeling aangenomen.

Twee kweekelingen, een jongen en een meisje, overleden gedurende dezen cursus. Over het algemeen was de gezondheidstoestand der leerlingen zeer voldoende.

De ijver en het gedrag der kweekelingen worden geroemd.

9 Kweekelingen werden bij het einde van den cursus ontslagen. Van hen hebben 8 den cursus afgehoopen en waren, naar gelang van hunne vermogens, in meerdere of mindere mate bekwaam om in de maatschappij te verkeeren. De negende had na een zevenjarig verblijf nog geen voldoende trap van ontwikkeling bereikt; de reden hiervan was, dat hij eenigzins aan verstandsverbijstering leed.

Wegens het groot aantal nieuwe kweekelingen werd nog één hulponderwijzer, C. REYNTJES, aangesteld. De onderwijzer in het kuipen H. W. C. REUTER, werd op zijn verzoek op de meest eervolle wijze ontslagen.

Het gezamenlijk getal kweekelingen aan het einde van den cursus 1867/1868 was 162, namelijk 82 jongens en 80 meisjes. Van hen waren op 31 December 1867 6 van den ouderdom van 6 jaren, 14 van zeven jaren, 19 van acht jaren, 12 van negen jaren, 12 van tien jaren, 14 van elf jaren, 12 van twaalf jaren, 14 van dertien jaren, 18 van veertien jaren, 16 van vijftien jaren, 13 van zestien jaren, 9 van zeventien jaren en 3 van achttien jaren.

114 der kweekelingen waren doof geboren en 26 in het eerste of tweede levensjaar doof geworden. Behalve uit Limburg waren uit alle provincien leerlingen opgenomen, en wel het volgende aantal: uit Noordbrabant 2, Gelderland 20, Zuidholland 8, Noordholland 43, Zeeland 2, Utrecht 10, Friesland 26, Overijssel 10, Groningen 28 en Drenthe 13. Slechts 3 leerlingen werden buiten het instituut verpleegd; van hen betaalden 2 het volle schoolgeld f 60.

129 Kweekelingen werden geheel op kosten van het instituut verpleegd, 3 betaalden het volle kostgeld f 250 en 1 het halve kostgeld; de anderen droegen jaarlijks van f 20 tot f 100 bij.

26 Kweekelingen leerden nog geen handwerk; van de overigen beoefenden 13 het kleermaken, 20 het schoenmaken, 9 het schrijnwerken, 5 het kuipen, 1 het timmeren, 1 het koperslaan, 1 het smeden, 2 het verwen, 1 het letterzetten, 1 het koekbakken, 1 het mandenmaken, 1 het tuinioren, 59 het naaijen, borduren enz., 21 het breijjen.

Bij het einde van den cursus had het instituut 78 jaren bestaan en in dien tijd was het door 1040 kweekelingen bezocht.

Gedurende het jaar 1867/1868 zijn in de inrigting voor doofstommen-onderwijs te Rotterdam opgenomen 20 leerlingen, namelijk 8 jongens en 12 meisjes, terwijl 8 bij het jaarlijksch examen werden ontslagen, 2 (een jongen en een meisje) overleden en 1 na de vacantie niet terugkeerde. Bij het einde van den cursus maakten 100 leerlingen gebruik van het onderwijs, namelijk 54 jongens en 46 meisjes. Van hen waren 5 uit Noordbrabant, 4 uit Gelderland, 60 uit Zuidholland, 21 uit Noordholland, 3 uit Zeeland, 4 uit Utrecht, 1 uit Friesland, 1 uit Amboina en 1 uit Engeland. Van de 100 leerlingen waren er 18, voor wie f 100, 1 voor wie f 60, 4 voor wie f 50 en 4 voor wie f 25 schoolgeld aan de kas werd betaald; 73 genoten het onderwijs kosteloos, terwijl van deze laatste 50 ten behoeve hunner verpleging eene tegemoetkoming uit de kas der inrigting ontvingen. Acht knapen werden tot een ambacht opgeleid, en wel 2 tot kleermakers, 2 tot schoenmakers, 2 tot boekbinders, 1 tot draaijer en 1 tot meubelmaker; 54 van de leerlingen waren doof geboren.

Aan het onderwijs in het handteekenen, en voor de vrouwelijke kweekelingen aan dat in linnen- en wollennaaijen, werd de meest mogelijke zorg besteed.

Een der onderwijzers G. A. J. FRANKE werd op zijn verzoek in het laatst van den cursus eervol ontslagen; in zijne plaats werd tot hulponderwijzer benoemd H. VAN BERNE. Het sterk toegenomen aantal leerlingen maakte eene vermeerdering van het onderwijzend personeel noodzakelijk, weshalve J. B. EGELIE en W. CATS tot hulponderwijzers werden benoemd, die met den aanvang van den volgende cursus zouden in functie treden; ook was het voornemen nog eene hulponderwijzeres aan te stellen.

Op den 1sten Januarij 1867 waren er in het gesticht voor doofstommen te St. Michiels-Gestel 63 jongens en 46 meisjes. In den loop van dit jaar werden 9 jongens en 1 meisje ontslagen en overleden 4 meisjes, terwijl 6 jongens en 5 meisjes werden aangenomen, zoodat op den 31sten December 1867 het aantal kweekelingen 107, namelijk 60 jongens en 47 meisjes bedroeg. Van de ontslagen kweekelingen was er een, die wegens onverbeterlijke halsstarrigheid van de inrigting moest worden verwijderd; de overige 8 jongens verlieten haar behoorlijk onderwezen en in staat om in de maat-

schappij te verkeeren; het meisje was zeer bedreven in de vrouwelijke handwerken. Voor twee kweekelingen werd het volle kostgeld betaald, voor 30 een gedeelte daarvan, terwijl 75 geheel voor rekening van het gesticht werden verpleegd.

Aan het instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam werden gedurende dezon cursus onderwezen 52 kweekelingen, namelijk 33 jongens en 19 meisjes. Bij het einde van het vorige schooljaar zijn 2 kweekelingen, namelijk een jongen en een meisje, na volbragten leertijd ontslagen; één jongen overleed in den vacantietyd bij zijne ouders. In den loop van 1867/1868 werden 3 jongens en 2 meisjes opgenomen, van welke één meisje na kort verblijf overleed en een ander wegens ongesteldheid tijdelijk werd verwijderd.

Bij het einde van den cursus verlieten 4 kweekelingen, drie jongens en één meisje, na volbragten leertijd het instituut. Een der jongens werd tot organist te Warnsveld aangesteld.

Onder de leervakken bekleedden de muziek en de handwerken eene zeer belangrijke plaats. Met betrekking tot de vakken voor gewoon lager onderwijs waren de leerlingen in drie klassen ingedeeld: de eerste telde 12 kweekelingen, namelijk 8 jongens en 4 meisjes, de tweede 14, namelijk 7 jongens en 7 meisjes, de hoogste 26, namelijk 17 jongens en 9 meisjes; deze laatste was in twee afdelingen gesplitst. Dit onderwijs werd door 4 onderwijzers gegeven en dat in de muziek eveneens door 4. In de week werden aan verschillende afdelingen gegeven 12 uren zangonderwijs, 24 uren onderrigt in het pianospel en 20 uren in het bespelen van het orgel en in hetgeen verder tot de vorming van organisten behoort. De handwerken, die even als in vroegere jaren op het instituut geleerd werden, waren voor de jongens het mandenmaken, het stoelenmatten, het vlechten van koperdraad, riet en veterband, het touwknopen tot netten of tot tassen, het mattenmaken enz., terwijl de meisjes onderwijs ontvingen in het breijen, het vlechten van beurzen, enz. Tot het aanleeren van deze handwerken werden 46 uren in de week besteed. Er waren voor de jongens twee onderwijzers in de handwerken en twee onderwijzeressen voor de meisjes. Omtrent den ijver en de naauwgezette pligtsbetrachting van het personeel wordt zeer gunstig getuigd. Het gedrag en de ijver der kweekelingen werden over het geheel voldoende genoemd en hun gezondheidstoestand gunstig.

In het gesticht voor volwassen blinden, tot nog toe verbonden aan het instituut tot onderwijs van blinden, werden gedurende het jaar 1867/68 14 mannen en 26 vrouwen verpleegd; 2 mannen werden gedurende dit jaar op hun verzoek ontslagen en 2 nieuwe opgenomen, terwijl ééne vrouw overleed. Bij voortdoring mogt men zich verheugen over vele bestellingen. Reeds lang hadden bestuurders van het gesticht naar een ruimer lokaal omgezien wegens de overbevolking der inrigting. Dit heeft thans geleid tot den bouw van een nieuw gesticht, dat voor een honderdtal verploegden wordt ingerigt en waarvan reeds de eerste steen is gelegd. Eerlang zal dus een grooter aantal volwassen blinden dan tot nu toe het geval was, aldaar een gewenscht onderkomen vinden.

De school van F. IJ. KINGMA te Amsterdam, bestemd tot onderwijs aan spraakgebrekkigen, doofstommen en dergelijken, is bij ministeriele beschikking van den 18den April 1867 eene inrigting van middelbaar onderwijs verklaard, voor zooveel het toezigt betreft. In 1867 maakten 31 leerlingen van het onderwijs gebruik.

§ 8. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 20sten April 1867 werd bepaald, dat de commissien voor het examineren van hen, die eene acte van bekwaamheid voor het middelbaar onderwijs wenschten te verkrijgen, voor 1867 zitting zouden houden te 's Gravenhage, en werden tevens benoemd:

a. tot lid en voorzitter der commissie voor de examens in wis- en natuurkundige wetenschappen, zeevaartkunde, teekenen en boetseren, dr. J. BOSSCHA, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

tot leden:

- dr. W. C. H. STARING, inspecteur van het middelbaar onderwijs;
- dr. P. J. VAN KERCKHOFF, hoogleeraar aan de hoogeschool te Groningen;
- dr. M. HOEK, hoogleeraar aan de hoogeschool te Utrecht;
- dr. G. F. W. BAEHR, hoogleeraar aan de Polytechnische school;
- J. M. OBREEN, directeur van het depôt van kaarten enz. aan het Departement van Marine;
- dr. L. J. A. BURGERSDIJK, hoogleeraar, directeur der hogere burgerschool te Deventer;

J. PH. KOELMAN, directeur der Akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te 's Gravenhage;

b. tot lid en voorzitter der commissie voor de examens in de Nederlandsche taal- en letterkunde en de geschiedkundige wetenschappen, de staatshuishoudkunde, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, het schoonschrijven en de gymnastiek, dr. D. J. STEYN PARVÉ, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

tot leden:

mr. O. VAN REES, hoogleraar aan de hoogeschool te Utrecht;
 mr. H. E. MOLTZER, hoogleraar aan de hoogeschool te Groningen;
 dr. M. P. LINDO, inspecteur van het lager onderwijs in Zuidholland;
 E. H. C. SCHAEFER, directeur der Rijks- hoogere burgerschool te Roermond;
 dr. E. PIAGET, leeraar aan de hoogere burgerschool te Rotterdam;
 dr. W. BISSCHOP, leeraar aan de hoogere burgerschool te Leiden;
 dr. D. LUBACH, adjunct-inspecteur voor het geneeskundig Staatstoezicht in Noordholland;
 H. PFAPP, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Tilburg.

Na afloop der examens, in de maanden Mei en Junij gehouden, zijn door deze commissie de rapporten uitgebragt, welke als bijlage F achter dit verslag zijn gevoegd.

Toepassing van art. 90 der wet, — volgens hetwelk, gedurende de eerste zes jaren na het in werking treden der wet, door den Koning aan hen, die buiten 'slands de bevoegdheid tot het geven van middelbaar onderwijs verkregen hebben, gelijke bevoegdheid hier te lande kan worden verleend, — had in 1867 elf malen plaats. Vier malen werd de gevraagde bevoegdheid volgens art. 90 niet verleend, op grond dat niet was gebleken, dat de adressanten buiten 'slands die bevoegdheid bezaten.

Drie vreemdelingen verkregen, na het afleggen van een voldoende examen voor bovengemelde commissie, op hun verzoek, overeenkomstig het tweede lid van art. 4 der wet, 's Konings vergunning om hier te lande middelbaar onderwijs te geven.

Eéne aanvraag geschiedde om 's Konings vergunning te verkrijgen tot het geven van middelbaar onderwijs, volgens het tweede lid van art. 5, die echter niet kon worden ingewilligd wegens het ontbreken der voorwaarden in dat artikel gesteld.

§ 9. TOEZIGT OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Ook in 1867 deden de inspecteurs veel om het middelbaar onderwijs te regelen en te verbeteren. Waar de toestand nog te wenschen overliet, wezen zij op de gebreken, gaven voor zooveel mogelijk de middelen aan om daarin te voorzien en drongen krachtig op verbetering aan. Bij elke nieuwe regeling werden zij geraadpleegd, en in den regel mogten zij zich in den goeden uitslag hunner bemoeijingen verheugen. Zoowel van de zijde der gemeentebesturen en der commissie, als van het onderwijzend personeel ondervonden zij meestal medewerking; niet zelden werden door samenwerking goede resultaten verkregen. In 1867 waren er in verscheidene gemeenten, waar middelbare scholen waren gevestigd, nog geene commissie van toezigt aanwezig; in het begin van 1868 werd echter op aansporing van Gedeputeerde Staten, in vele dezer gemeenten aan het hierop betrekkelijk voorschrijf der wet voldaan. Meermalen hielden de inspecteurs, zoowel onderling als afzonderlijk, met den Minister of onder zijne leiding, bijeenkomsten ter overweging en bevordering der belangen van het middelbaar onderwijs.

§ 10. ONDERWIJS IN TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE.

a. *Rijksinstelling te Leiden.*

Tot voorzitter van den raad van bestuur werd voor het studiejaar 1867/68 benoemd mr. M. W. SCHELTEMA en tot secretaris dr. J. PYNAPPEL.

Voor dezen cursus lieten zich 22 jongelieden inschrijven, waarvan 8 voor alle, 14 voor slechts enkele lessen, te weten: voor de staatsinstellingen van Nederlandsch Indie 10, het maleisch 9, de land- en volkenkunde 8, het javaansch 7, de geschiedenis van Nederlandsch Indie 5 en de godsdienstige wetten enz. 4.

Van die 22 ingeschrevenen waren 6 meester en 4 candidaat in de regten, 1 proponent, 2 oud-leerlingen van de landhuishoudkundige school te Groningen en hadden er 7 het eind-examen der hoogere burgerschool of het examen A afgelegd, terwijl 2 de hoogere burgerschool te Leiden nog bezochten. Voorts was er van die 22 een vijftal dat reeds in het vorige jaar den cursus had bijgewoond.

De lessen zijn gegeven volgens het programma dat door den Minister van Binnenlandse Zaken was goedgekeurd, en wel de geschiedenis van Nederlandsch Indie ge-

durende 2 uren, de land- en volkenkunde 4, de staatsinstellingen 5 en de godsdienstige wetten 2 uren per week, en voorts het javaansch en maleisch elk 4 uren aan ieder studiejaar afzonderlijk en daarenboven nog 2 uren per week javaansche wetten. Zij hebben, op ééne uitzondering na, het geheele jaar door zonder stoornis plaats gehad. Die uitzondering betreft de lessen over de staatsinstellingen, welke de heer SCHELTEMA ten gevolge van ziekte niet geregeld heeft kunnen geven en die hij op het einde van den cursus zelfs heeft moeten overlaten aan den heer VETH, die daarin toen, voor zooveel zijne overige werkzaamheden dat toelieten, voorzien heeft.

Diezelfde ziekte van den heer SCHELTEMA heeft ook ten gevolge gehad, dat de collegies over de rechtspleging der inlanders dit jaar nog niet hebben kunnen gegeven worden.

Het examen in Junij 1868 afgenomen is door 8 kweekelingen en 1 oud-kweekeling der instelling met gunstigen uitslag afgelegd; door 1 met ongunstigen. Van die 9 hadden 2 het javaansch en maleisch beide, 1 alleen het javaansch, en 6 alleen het maleisch, en voorts 6 de godsdienstige wetten en 1 het boekhouden als verpligte vakken gekozen. Onverpligte vakken had geen hunner opgegeven.

Wat de hulpmiddelen voor het onderwijs betreft, ging de Raad van Bestuur voort met de boekwerken, handschriften, kaarten, enz. aan te koop, die hij voor het onderwijs geschikt achtte, voor zoover de aangewezen gelden het toelieten. Vooral met javaansche en maleische handschriften is de bibliotheek in dit jaar aanmerkelijk verrijkt.

Het gebouw der instelling heeft dit jaar niets dan het gewone onderhoud vereischt.

Ten gevolge van den voortdurenden ongunstigen gezondheidstoestand van den heer SCHELTEMA is met den nieuwen cursus tot zijn plaatsvervanger benoemd de heer mr. T. A. VAN DER LITH.

b. Gemeentelijke instelling te Delft.

Het programma der lessen voor den cursus 1867/1868 door burgemeester en wethouders vastgesteld, bepaalde voor het onderwijs in de onderscheidene vakken het volgende aantal uren 's weeks.

Eerste studiejaar.

Maleische of javaansche taal ter keuze van de studerenden 3, land- en volkenkunde 2,

Tweede studiejaar.

Maleische of javaansche taal ter keuze van de studerenden 3, land- en volkenkunde 2, geschiedenis 1.

Derde studiejaar, tevens eerste studiejaar van den tweejarigen cursus.

Maleische taal 3, javaansche taal 3, land- en volkenkunde 2, geschiedenis 2, staatsinstellingen 3, godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken 2, landmeten en waterpassen 2.

Vierde studiejaar, tevens tweede studiejaar van den tweejarigen cursus.

Maleische taal 5, javaansche taal 5, land- en volkenkunde 3, geschiedenis 2, staatsinstellingen 3, godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken 3, landmeten en waterpassen 3.

De lessen werden volgens dit programma gegeven. Echter moest de hoogleeraar directeur mr. S. KEYZER reeds in het begin van den cursus zijne lessen staken, ten gevolge van eene ernstige ongesteldheid, waaraan hij, na korte beterschap, den 25 Februarij 1868 overleed. Ten einde in zijne lessen te voorzien werd de medewerking verkregen van mr. D. KOORDERS, indisch ambtenaar met verlof hier te lande, die zich van den 1sten Maart tot het einde van den cursus met de lessen over de staatsinstellingen heeft belast, terwijl dr. JUYNBOL die over de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken op zich nam, en de heer MEINSMa voortging met de behandeling van de geschiedenis, reeds tijdens de ziekte van den hoogleeraar KEYZER begonnen. De werkzaamheden van den directeur werden na diens overlijden waargenomen door den heer MEINSMa.

In September 1867 werden de lessen geopend met 37 leerlingen; dit getal klom in den loop van het jaar tot 42. Van deze waren 37 voor den tweejarigen en 5 voor den vierjarigen cursus; 24 waren voor het eerst ingeschreven. Van de 42 ingeschrevenen waren 4 meester en 1 candidaat in de regten.

Hoewel de ongesteldheid van den hoogleeraar KEYZER gedurende het eerste gedeelte

van den cursus nadeelig op de studie werkte, hebben toch de kweekelingen, nadat de lessen voor goed geregeld en hervat waren, zich met ijver er op toegelegd de schade in te halen, zoodat aan het einde van den cursus allen, ten getale van 16, die zich aan het examen B voor indische ambtenaren onderwierpen, daarin goed zijn geslaagd.

Wederom is de bibliotheek door aankoop en geschenken met ruim 100 nummers vermeerderd; er werd veelvuldig gebruik van gemaakt.

§ 11. RIJKSKEEKSCHOOL VOOR VROEDVROUWEN.

De zevende cursus van deze school liep, als naar gewoonte, van het midden van September 1867 tot het einde van Junij 1868.

Even als in vroegere jaren werd vóór de sluiting een vergelijkend examen door den directeur afgenomen, in tegenwoordigheid der commissie van toezigt en van de meestressen-vroedvrouwen. De voorzitter der commissie betuigde na den afloop zijne tevredenheid over de vorderingen der leerlingen.

Deze zevende cursus werd bijgewoond door 11 leerlingen van het voorafgegane jaar en door 15 voor het eerst. Behalve deze 26 leerlingen werden de lessen ook nog gevolgd door 12 vrouwen, die als leerlingen waren ingeschreven bij den inspecteur voor het geneeskundig Staatstoezigt in Noordholland.

De theoretische lessen werden 4 malen 'sweeks op de daartoe bepaalde dagen en uren geregeld gegeven en getrouwd door alle leerlingen gevolgd.

De huiselijke werkzaamheden der rijkskweekelingen, die meestal bestonden in het herhalen der lessen, het schriftelijk beantwoorden van opgegeven vragen en oefeningen op het fantôme, werden onder het bestuur van eene der meestressen-vroedvrouwen verrigt.

Vier leerlingen woonden afzonderlijk, alle overigen waren in eene gemeenschappelijke woning gehuisvest.

Met de praktische oefeningen op de kraamzaal van het binnengasthuis werd door de leerlingen van het tweede studiejaar terstond, door de andere 15 eerst met Mei 1868 een begin gemaakt. Gedurende elke week werd bij afwisseling even als vroeger telkens door twee leerlingen van 'smorgens tien tot 's avonds elf ure onder toezigt van den directeur of van de in het gasthuis wonende meestresse-vroedvrouw al datgene verrigt, wat tot bijstand en verzorging van zwangere en barende vrouwen en van jonggeborenen betrekking had. Gedurende dien tijd werd door de gezamenlijke leerlingen aan ongeveer 250 zwangere het verloskundig onderzoek in het werk gesteld, aan 300 barenden bijstand verleend en de verzorging van omstreeks 400 kraamvrouwen gadedeslagen, terwijl nog bovendien aan de meergevorderden op de gynaekologische afdeling van dit gasthuis onderrigt werd gegeven in het zetten van bloedzuigers, het verrigten van inspuitingen, het gebruik van den catheter en het speculum, enz.

Het gedrag, de vlijt, de ijver en de vorderingen der leerlingen werden zeer geroemd. Alle leerlingen van het tweede studiejaar hebben zich aangemeld voor het examen als vroedvrouw, dat in Julij 1868 is afgenomen: 9 van haar verkregen de acte en 2 werden afgewezen.

Onder dagteekening van den 15den Junij 1868, werd door den Koning een nieuw reglement voor de kweekschool vastgesteld met intrekking van het vroegere. Dit reglement is onder n°. 74 in het *Staatsblad* opgenomen.

§ 12. RIJKS-VEEARTSENISCHOOLO.

Het onderwijs werd geregeld gegeven, met uitzondering echter der lessen in de scheikunde, die gedurende den zomercursus meermalen zijn gestaakt, wegens ongesteldheid van den leeraar met dat onderwijs belast. De lessen in heel- en verloskunde, veeteelt en leefregelkunde zijn, ten gevolge van de terugkomst van den leeraar HENGEVELD, hervat en op geregelde wijze voortgezet.

Het onderwijs is bijgewoond door 38 kweekelingen, waaronder drie die voor rekening van het Departement van Oorlog tot paardenarts bij het leger werden opgeleid. Ofschoon hun gedrag buiten de lessen tot geene ernstige aanmerkingen heeft aanleiding gegeven, was, in den regel, de studiejver zeer gering en waren de vorderingen weinig bevredigend; de uitslag der disciplineaire en overgangsexamens was dien ten gevolge vrij ongunstig. Van de 8 kweekelingen van het eerste leerjaar werden slechts 4 tot de lessen van een volgend jaar toegelaten. Van de 8 kweekelingen van het 2de jaar zijn drie bevorderd en moesten vijf in dezelfde klasse blijven; terwijl van de 12 kweekelingen van het 3de leerjaar slechts 5 met algemeene en de overige met eene geringe meerderheid van stemmen tot de lessen der vierde klassen werden bevorderd.

Aan het eindexamen, hetwelk in tegenwoordigheid der tijdelijke commissie van examinatie werd afgenomen, hebben zich 8 kweekelingen onderworpen, aan wie allen

de rang van veearts werd toegekend, doch zonder bijvoeging der woorden » met lof » op het diploma. Het gemis aan ijver voor gezette studie en aan lust om zich te bekwamen, schijnt, behalve aan minder aanleg en ontwikkeling, ook voornamelijk te moeten worden toegeschreven aan te oppervlakkige kennis van voorbereidende wetenschappen. Meer en meer blijkt het dat het toelatingsexamen met groote gestrengheid afgenomen, of de eischen daarvan hooger gesteld moeten worden.

Voor het toelatingsexamen voor den cursus 1868/69 hebben zich 16 aspiranten aangemeld; twee zijn niet opgekomen, slechts 3 hebben een voldoende examen kunnen afleggen, elf werden afgewezen.

Aan de ziekenstallen der inrigting zijn opgenomen en behandeld 758 dieren.

De volgende tabel geeft een overzicht der opgenomen diersoorten en van de uitkomst die de behandeling gehad heeft:

DIERSOORT.	Opgenomen.	Hersteld of gebeterd.	Gestorven of gedood.	Afloop onbekend.
Paarden	344	264	9	71
Runderen	22	18	2	2
Geiten	11	9	2	"
Varkens	2	2	"	"
Honden	316	213	26	77
Katten	29	17	4	8
Gevogelte	34	15	10	9
Totaal	758	538	53	167

Buiten het terrein der school zijn in behandeling genomen 40 paarden, 89 runderen en 3 varkens; van de eerstgenoemde diersoort zijn hersteld 31, afgemaakt 1, bij 8 bleef de uitkomst der behandeling onbekend. Van de runderen herstelden 70, 7 zijn gedood of afgemaakt.

Bij de verlossingen, die voorkwamen bij de aan de school toebehoorende runderen, waren de kweekelingen van het 4de jaar tegenwoordig en behulpzaam; voor de oefeningen op het fantôme werden 10 kalveren aangekocht.

De operaties, die door de kweekelingen van het 4de jaar onder medehulp van die van het 3de jaar zijn verricht, bedragen 211. Voor deze oefeningen, alsmede voor de dissectielessen werden aangekocht 19 paarden, 2 runderen, 1 ezol en 4 honden; voor laatstgenoemde lessen werden buitendien gebezigd de dieren die aan de inrigting waren gestorven of op verlangen van de eigenaars werden gedood.

In de apotheek zijn gereed gemaakt 2552 recepten; ook de eenvoudige tincturen en de dagelijks voorkomende winkelvoorschriften zijn aldaar bereid.

Was de receptuur in de laatste jaren steeds afnemende, zoo maakte het laatst voorgaande jaar daarop eene gunstige uitzondering door eene vermeerdering van ruim 200 recepten; het afgelopen schooljaar wijst eene vermeerdering aan van ongeveer 700 recepten. Het schijnt dat het door de veebezitters aan de inrigting geschonken vertrouwen, hetwelk wegens redenen reeds vroeger opgegeven zeer verminderd was, meer en meer terugkeert.

In de hoefsmederij werden door de kweekelingen van het 1ste en 2de leerjaar 413 ijzers van verschillend model vervaardigd en aangelegd bij paarden, die aan de inrigting wegens hoofgebreken behandeld werden, of bij voorwerpen die in het belang van het onderwijs waren aangekocht.

Het materieel voor het onderwijs in schei- en natuurkunde is behoorlijk onderhouden en aangevuld.

De zoölogische verzameling en die voor ontleedkunde telt thans 3965 nummers; die voor ziektekundige ontleedkunde 1229.

In het dagelijksch onderhoud der gebouwen werd voorzien, doch de verbeteringen die aan het schoolgebouw en de ziekenstallen moesten worden aangebragt, bleven nog achterwege.

ONDERWIJS BIJ DE LAND- en ZEE MAGT.

§ 1. KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

Ten gevolge van de wijzigingen, die, met goedkeuring des Konings, in de grondslagen der Akademie zijn gebragt, in afwachting dat zij later in het reglement voor die inrigting zullen worden opgenomen, hebben de regeling en verdeeling van het onderwijs bij den aanvang van het studiejaar 1867/1868 belangrijke veranderingen ondergaan.

Voornamelijk is het aantal lesuren verminderd en daardoor tevens de gelegenheid geopend, om aan de kadets meer tijd tot eigen oefening te geven en hun eene meer vrije beoefening der wetenschappen toe te laten.

In hoeverre deze nieuwe regeling, welke gedurende dezen cursus is gevolgd, over het algemeen gunstig heeft gewerkt, is moeilijk thans reeds te beoordeelen.

De uitslag der eind-examens van het hoogste studiejaar is wel over het geheel gunstiger geweest dan het vorige jaar, en ook de overgangs-examens van het tweede studiejaar hebben bevredigende uitkomsten opgeleverd, maar daarentegen moet de uitslag van de overgangs-examens door het 1ste studiejaar afgelegd, bijzonder ongunstig worden genoemd. Die ongunstige uitkomst wordt door den gouverneur der Akademie toegeschreven aan een niet doelmatig gebruik van den tijd, aan die kadets tot eigen oefening gegeven, niettegenstaande zij herhaaldelijk daaromtrent zijn te regt geweest. Het nadeel dat velen hunner door het overblijven in hetzelfde studiejaar hebben ondervonden, zal hen ongetwijfeld aansporen in het vervolg beter gebruik van den tijd te maken en meer vlijt te betoonen, terwijl men hoopt dat dit voorbeeld den nieuw aangekomenen kadets ten spoorslag zal strekken om zich al dadelijk met ijver op de studie toe te leggen.

De kadets van de beide hoogste studiejaaren hebben echter over het algemeen veel vlijt betoond.

Het gedrag der kadets mag, voornamelijk gedurende de laatste helft van het studiejaar, in alle opzichten zeer goed worden genoemd.

De gouverneur der Akademie, de kolonel SCHÖNSTEDT, is op zijn verzoek eervol van zijne betrekking ontheven en vervangen door den luitenant-kolonel der infanterie ENGELVAART. Voorts verlieten vijf officieren deels door bevordering, deels door verplaatsing, de Akademie; zij werden door anderen vervangen.

In September 1867, bij den aanvang van het studiejaar, bedroeg het aantal kadets 234.

Daarvan bevonden zich:

In het 3de (voormalig 4de) studiejaar	74,
„ „ 2de („ 3de) „	63,
„ „ 1ste („ 2de) „	93,
„ „ voormalige 1ste „	4.

In den loop van den cursus zijn:

4 kadets op verzoek eervol ontslagen,
1 kadet „ „ ontslagen,
1 „ eervol ontslagen,
2 kadets overleden.

Tot officier zijn bevorderd:

43 bij het leger hier te lande,
23 „ „ „ in Oost-Indie,
1 „ „ „ „ West-Indie.

Een kadet van het hoogste studiejaar, die voor den tijd van een jaar bij een regiment van het leger was gedetacheerd, heeft geen deel genomen aan het eind-examen en bleef alzoo voor memorie in zijne klasse over, terwijl het eind-examen van drie anderen niet als geheel voldoende kon worden aangemerkt.

Voorts zijn 132 kadets in een hooger studiejaar overgegaan en moesten 27 wegens onvoldoende vorderingen andermaal de lessen van het vorige studiejaar volgen, te weten:

6 van het 2de (voormalig 3de) studiejaar,
21 „ „ 1ste „ 2de „

Bij het aspiranten-examen is dit jaar het programma gevolgd, dat in de maand Mei van het jaar 1867 is vastgesteld en sedert algemeen bekend gemaakt.

Van de 96 aspiranten, die zich tot het afleggen van dat examen hadden aangemeld, werden 8 ongeschikt voor de militaire dienst bevonden, zoodat 88 jongelingen aan het examen hebben deel genomen, waarvan 43 aan de vereischten hebben voldaan.

Die uitslag komt nagenoeg overeen met dien in vorige jaren verkregen, daar toch in den regel de helft, soms meer aspiranten, wegens onvoldoende kennis moesten worden afgewezen. Bij het examen is echter gebleken dat het programma aan enkelen niet volledig bekend was, niettegenstaande het herhaaldelijk in de *Staats-courant* werd opgenomen. Enkele aspiranten bijv. konden, ofschoon zij overigens een zeer voldoende examen hadden afgelegd, door de Commissie niet worden aangenomen, omdat zij een vereischt gedeelte van de gewone meetkunde in het geheel niet hadden beoefend.

Van de 45 aspiranten, die niet aan de vereischten hebben voldaan, zijn achterlijk bevonden:

in de cijferkunde	23
„ het practisch rekenen	18
„ de stelkunde	37
„ „ meetkunde	23
„ „ goniometrie en vlakke driehoeksmeting.	34
„ „ aardrijkskunde	22
„ „ geschiedkunde	19
„ „ nederlandsche taal	14
„ „ fransche taal.	22
„ „ hoogdnitsche taal, van de 26 aspiranten bestemd voor de dienst hier te lande, die niet hebben voldaan.	6
„ „ engelsche taal, van de 19 aspiranten bestemd voor de dienst in de kolonien, die onvoldoende zijn bevonden	6

Gemiddeld bezat alzoo de helft der te zwak bevonden aspiranten onvoldoende kennis in al de voorgeschreven vakken van het onderwijs.

De bibliotheek der Akademie verkreeg ook dit jaar, zoowel door aankoop als door geschenken, eene gewenschte uitbreiding.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in de natuur- en scheikunde hebben eene vermeerdering ondergaan, waarvan zich de noodzakelijkheid meer en meer deed gevoelen.

De verzameling modellen, thans in daartoe meer geschikte lokalen geplaatst, is dit jaar, ook door die gunstiger plaatsing, meer dan vorige jaren dienstig geweest om het onderwijs aanschouwelijk en tevens aantrekkelijk te maken.

Aan de applicatie-school werden den 15den December 1867 gedetacheerd 10 officieren der infanterie en 1 officier der artillerie. Een der eerstbedoelde officieren is reeds in de maand Januarij op zijn verzoek naar zijn corps terug gekeerd. Een ander trad in September 1868 aan de Akademie als leeraar in de wiskunde op, zoodat 8 officieren der infanterie en 1 van de artillerie tot het einde van den cursus (1 November 1868), de lessen aan genoemde school hebben gevolgd.

Met wijziging van hetgeen vroeger met de applicatie-school werd beoogd, werden bedoelde officieren dit jaar, bij wijze van proef, aan die school gedetacheerd om onder-richt in die vakken te ontvangen, waarvoor zij aanleg, lust en geschiktheid bezaten, met het doel om later daarin als leeraar bij de Akademie onderwijs te geven of als instructeur bij het corps te kunnen optreden.

§ 2. INSTRUCTIE-BATAILLON.

De sterkte van dit corps bedroeg den 15den October 1868, 31 officieren en 639 onder-officieren, korporaaIs en vordere manschappen. Bovendien waren nog, hetzij tot het geven van onderwijs, hetzij om opgeleid te worden tot den graad van onderofficier hier te lande, of tot dien van onderofficier en korporaal in Oost-Indie, alsmede ter voorziening in eenige bijzondere diensten, 82 onderofficieren, korporaaIs en soldaten bij het bataillon gedetacheerd.

Van den 16den October 1867 tot en met 15 October 1868, werden bij het bataillon aangenomen:

voor de dienst hier te lande 513,

„ „ „ in Oost-Indie geene jongelingen.

De volgende staat wijst het aantal jongelingen aan van 16 October 1867 tot 15 October 1868 bij het bataillon aangenomen, de provincien, waaruit zij herkomstig zijn en de maatschappelijke betrekking der vaders.

Klasse van het schoolonderwijs, waarbij zij op het tijdstip hunner aanneming waren ingedeeld.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeiland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Nederl. kolonien.	Buitenland.	TOTAAL.
Eerste	9	10	43	18	6	4	7	9	5	"	7	11	1	130
Tweede	13	29	45	38	18	12	9	12	10	5	14	16	3	224
Derde	6	14	38	34	10	10	9	4	8	7	9	"	10	159
TOTAAL	28	53	126	90	34	26	25	25	23	12	30	27	14	513
<i>Maatschappelijke betrekking der vaders.</i>														
Officieren	8	6	4	1	1	1	1	2	"	"	2	14	1	41
Onderofficieren en soldaten	1	1	2	1	1	1	"	"	"	"	3	1	"	11
Hoofdbeamten	2	9	17	9	6	4	5	5	3	1	3	7	7	78
Mindere beamten, winkeliers enz.	15	36	88	73	26	18	16	18	17	9	20	5	6	347
Ambachtslieden	2	1	15	6	"	2	3	"	3	2	2	"	"	36
TOTAAL	28	53	126	90	34	26	25	25	23	12	30	27	14	513

NUMERIEKE OPGAVE van onderofficieren en korporaa's die aan het leger hier te lande en in de kolonien zijn verstrekt van 16 October 1867 tot 15 October 1868.

	Hier te lande.	Oost-Indie.	TOTAAL.
Sergeanten	12	41	53
Korporaa's	467	2	469
Fourriers, die dien graad hebben verkregen nadat zij als korporaal bij het bataillon zijn gedetacheerd geweest	21	"	21
TOTAAL	500	43	543

Aangaande den omvang, de leiding en indeeling van het onderwijs kan wederom naar het verslag van 1861 worden verwezen, aangezien daarin geene veranderingen van eenig gewigt plaats hebben gehad.

De uitkomsten van het wetenschappelijk onderwijs, hetwelk ook bij dit bataillon wordt gegeven, mogen als zeer bevredigend worden beschouwd.

Van 1 November 1867 tot 15 October 1868, hadden bij dat onderwijs de volgende overgangen plaats:

Van de 3de naar de 2de klasse	5
„ „ 2de „ „ 1ste „	3
„ „ 1ste klasse 2de afd. naar de 1ste klasse 1ste afd.	1

Bovendien werden van de 5 onderofficieren, die in de maand November 1867 aan het officers-examen deel namen, 4 tot 2den luitenant aangesteld, terwijl één onderofficier in de maand April jl. tot 2den luitenant-kwartiermeester werd benoemd.

§ 3. ARTILLERIE INSTRUCTIE-COMPAGNIE.

De getalsterkte van de militairen, die bij deze compagnie onderwijs ontvingen, bedroeg den 1sten November 1867, 179.

Van 1 November 1867 tot en met 31 October 1868, zijn 94 jongelingen bij de compagnie aangenomen.

Uit het volgend overzicht blijkt, bij welke klasse van het schoolonderwijs deze jongelingen na hunne aankomst worden ingedeeld, in welke provincie des lands zij te voren onderwijs hadden ontvangen, zoome de maatschappelijke betrekking hunner vaders.

Klasse van het schoolonderwijs, waarbij zij op het tijdstip hunner aanneming waren ingedeeld.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Oost-Indië.	TOTAAL.
Eerste	1	2	5	8	1	1	„	2	3	„	„	1	24
Tweede.	2	2	9	2	4	3	„	„	1	„	1	„	24
Derde	5	3	16	6	3	8	1	„	4	„	„	„	46
TOTAAL	8	7	30	16	8	12	1	2	8	„	1	1	94
<i>Maatschappelijke betrekking der vaders.</i>													
Officieren, ambtenaren of particulieren, daarmede gelijk staande.	„	1	4	2	„	1	„	1	„	„	„	„	9
Onderofficieren, of daarmede gelijk staande.	6	4	14	9	3	6	„	1	5	„	1	1	50
Soldaten, of daarmede gelijk staande	2	2	12	5	5	5	1	„	3	„	„	„	35
TOTAAL der aangenomen jongelingen.	8	7	30	16	8	12	1	2	8	„	1	1	94

Gedurende bovenvermeld tijdsverloop hebben 87 jongelingen de compagnie verlaten als korporaal der artillerie.

De jongelingen werden naar den uitslag van een na hunne aankomst afgelegd examen ingedeeld in eene der drie klassen, waarin het onderwijs gesplitst is.

Onder de nieuw aangenomen jongelingen was een aantal, dat aan de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs onderrigt had genoten, terwijl enkelen de hoogere burgerscholen hadden bezocht.

Het grootste gedeelte der aspiranten werd echter in het lager onderwijs achterlijk

bevonden, het gevolg van eene verwaarloosde opvoeding of wel van te vroegtijdige opleiding voor eenig ambacht.

Daar de omvang en inrigting van het onderwijs geene noemenswaardige verandering ondergaan hebben, kan dienaangaande naar de verslagen van vorige jaren worden verwezen.

De vorderingen, die de jongelingen in de onderscheidene klassen gemaakt hebben, zijn allezins voldoende.

§ 4. WETENSCHAPPELIJKE CURSUS BIJ DE CORPSEN.

De uitkomsten van het wetenschappelijk onderwijs, dat bij de corpsen wordt gegeven, zijn zeer bevredigend. Het werd door een gemiddeld aantal van 292 onderofficieren bijgewoond.

Tot het afleggen van het officiers-examen in December 1867, werd het volgend aantal onderofficieren der infanterie toegelaten:

Voor het gewoon examen	40
„ „ ligter „	8
	48

Van dat getal werden na voldoende afgelegd examen tot 2den luitenant bevorderd:

Van het gewoon examen	35
„ „ ligter „	3
	38

Van de andere wapens namen geene onderofficieren aan het examen deel.

§ 5. SCHOLEN BIJ DE CORPSEN.

De volgende staat geeft een overzicht van den toestand der scholen bij de corpsen gedurende den cursus 1867/1868. Over het algemeen getuigen zoowel het groot aantal leerlingen in de verschillende klassen van het onderwijs, als de vorderingen door hen gemaakt, van de groote belangstelling en de ijverige bemoeijingen der hoofd- en verdere officieren in deze zoo gewigtige aangelegenheid.

CORPSEN.	AANTAL ONDERWIJZERS.			AANTAL	
	Zonder het radicaal.	Met het radicaal.	TOTAAL.	Onder- officieren en korporaals.	Soldaten (staande armée), tamboers enz.
INFAN					
Regement grenadiers en jagers .	4	"	4	261	110
1ste regiment infanterie . . .	16	"	16	160	192
2de " " . . .	16	"	16	159	107
3de " " . . .	18	"	18	173	89
4de " " . . .	14	"	14	170	123
5de " " . . .	10	"	10	155	73
6de " " . . .	16	4	20	151	63
7de " " . . .	14	"	14	173	157
8ste " " . . .	13	1	14	138	159
Algemeen depôt van discipline .	4	"	4	15	57 ⁽¹⁾
Koloniaal werfdepôt	1	"	1	41	5 ⁽²⁾
Totaal . . .	126	5	131	1596	1135
CAVA					
1ste regiment huzaren	5	"	5	39	45
2de " "	5	1	6	24	43
3de " "	5	1	6	9	66
4de " "	4	"	4	28	55
Totaal . . .	19	2	21	100	209
ARTIL					
Regement veld-artillerie . . .	"	"	"	14	142
1ste regiment vesting-artillerie .	"	"	"	23	53
2de " " . . .	"	"	"	17	63
3de " " . . .	"	"	"	24	81
Regement rijdende artillerie . .	"	"	"	4	26
Corps pontonniers	"	"	"	8	7
Totaal . . .	"	"	"	90	372
MINEURSEN					
Bataillon mineurs en sapeurs .	5	"	5	19	73
Algemeen totaal . . .	"	"	"	1805	1789

LEERLINGEN.		Aantal leerlingen, die bij hunne toelating niet of zeer gebrekkig konden lezen en schrijven.	AANMERKINGEN.
Miliciens.	TOTAAL.		

LERIE.

"	371	5 hoogst gebrekkig.	
117	469	144 { 47 slechts weinig. 40 alleen lezen. 57 noch lezen noch schrijven.	
143	409	72 idem. idem.	
228	485	38 hoogst gebrekkig.	
118	411	70 { 41 hoogst gebrekkig. 29 noch lezen noch schrijven.	
193	421	124 { 71 hoogst gebrekkig. 53 noch lezen noch schrijven.	
196	410	155 { 27 alleen gebrekkig lezen. 78 gebrekkig. 50 noch lezen noch schrijven.	
199	529	135 { 67 hoogst gebrekkig. 31 alleen lezen. 37 noch lezen noch schrijven.	
48	345	"	
"	72	"	(1) Hieronder begrepen 50 manschappen aan de strengere tucht onderworpen.
"	46	"	(2) Vreemdelingen.
1287	3968	743	

LERIE.

"	84	36 { 32 gebrekkig. 4 noch lezen noch schrijven.	
"	67	13 { 10 gebrekkig. 3 noch lezen noch schrijven.	
4	79	26 { 16 gebrekkig. 10 noch lezen noch schrijven.	
"	83		
4	313	75	

LERIE.

"	156	89 { 21 redelijk. 49 gebrekkig. 19 noch lezen noch schrijven.	
"	76	34 { 19 redelijk. 10 gebrekkig. 5 noch lezen noch schrijven.	
"	80	50 { 24 redelijk. 15 gebrekkig. 11 noch lezen noch schrijven.	
"	105	64 { 32 redelijk. 25 gebrekkig. 7 noch lezen noch schrijven.	
"	30	14 { 4 gebrekkig. 10 redelijk	
14	29	4 noch lezen noch schrijven.	
14	476	255	

SAPEURS.

"	92	"	
1255	4849	1073	Bovendien worden bij dit corps nog 10 sergeanten voor de betrekking van forti- ficatie-opzigtter opgeleid.

Vermits de onvermijdelijke kosten op dat onderwijs vallende, niet meer zoo als tot dusver door de leerlingen worden bestreden, maar voortaan geheel door het Rijk zullen worden gedragen, is het te voorzien dat het schoolonderwijs bij het leger nog eene belangrijke uitbreiding zal ondergaan.

Uit den staat blijkt, dat bedoelde corpsscholen met zeer geringe hulpmiddelen, niet weinig tot ontwikkeling der volksbeschaving medewerken. Immers is gedurende dezen cursus wederom aan ruim 1000 volwassen personen, welke lezen noch schrijven konden en die hoogstwaarschijnlijk anders nimmer onderrigt zouden hebben genoten, onderwijs gegeven; terwijl 3800 anderen, welke die kundigheden bij hunne aankomst bij het corps reeds bezaten, verdere ontwikkeling hebben verkregen.

Bij hun vertrek met onbepaald verlof konden de huiswaarts keerende miliciens, die gedurende het wintersaizoen onder de wapens waren gebleven, over het geheel genomen, dan ook vrij goed lezen en schrijven.

§ 6. KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE MARINE TE WILLEMSOORD.

a. *Personeel.*

Het bevel over het instituut bleef gedurende het studiejaar 1867/1868 opgedragen aan den kapitein ter zee F. A. A. GREGORY, terwijl de betrekking van eersten officier-instructeur, belast met het algemeen toezigt over het onderwijs, die door de benoeming van den kapitein-luitenant ter zee L. G. BROCK tot Minister van Marine in Junij openviel, aan den kapitein-luitenant ter zee K. F. R. ANDRAU werd opgedragen. Deze, die van 1 September 1867 was belast geweest met het toezigt op de dienst aan boord van het wachtschip, werd den 16den Junij vervangen door den kapitein-luitenant ter zee W. F. L. DE VRIESE.

Als officier van politie bleef werkzaam de luitenant ter zee der 2de klasse F. SIMON VAN DER AA, terwijl op 10 November de luitenant ter zee der 2de klasse J. M. A. VAN MULKEN als officier van politie werd vervangen door den luitenant ter zee der 2de klasse W. F. BLAAUW, en den 1sten Mei de luitenant ter zee der 2de klasse J. W. VISSER door den luitenant ter zee der 2de klasse C. C. VERMEER.

De officier van administratie der 1ste klasse F. WOLFSON was met het administratief beheer belast.

Gedurende de ongesteldheid van den hoogleeraar P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, die in de maand December zoozeer toenam, dat hem op zijn verzoek eene tijdelijke verwijdering van het instituut werd toegestaan, werd de cursus in de wis- en natuurkundige vakken vervolgd door den eersten officier-instructeur; na diens vertrek ging het geven van onderwijs in de hoogere wiskunde over op den luitenant ter zee der 1ste klasse H. DYSERINCK.

Dat laatstgenoemde officier voor die betrekking uitnemend geschikt was, bleek uit de gunstige resultaten bij de overgangs-examens verkregen.

Daar in den toestand van den hoogleeraar BRUTEL DE LA RIVIÈRE geene gunstige verandering kwam, werd bij Koninklijk besluit van 1 Augustus 1868, tijdelijk aan de inrigting geplaatst de heer G. A. OSKAMP, doctor in de wis- en natuurkundige wetenschappen, voor het geven van onderwijs in de wis-, natuur- en werktuigkundige vakken.

De wintercursus werd zoodanig geregeld, dat de adelborsten, die de lessen in genoemde vakken eenigen tijd hadden moeten missen, de vereischte kundigheden nog konden verkrijgen.

De hoofdingenieur A. J. H. BEELOO werd met 31 Augustus 1868, onder dankbetuiging eervol ontheven van het geven van onderwijs in het vak van scheepsbouw, en die werkkring bij den aanvang van den nieuwen cursus opgedragen aan den luitenant ter zee van de 1ste klasse W. STEFFENS, die tevens belast bleef met het praktisch zeevaartkundig onderrigt bij het Instituut.

Met de zamenstelling en gedeeltelijke uitgave van wetenschappelijke werken in de vakken waarin zij onderwijs geven, hielden zich bezig de leeraren B. L. VRIES en J. J. BACKER DIRKS, terwijl de vertaling van Bourne's handboek *„of the steam engine“* door den officier-machinist P. A. VAN AREN, korten tijd geleden het licht zag.

De uitkomsten van het aspiranten-examen in Junij en Julij 1867 gehouden, waren de volgende:

Voor de 25 opengestelde plaatsen hadden zich 81 aspiranten aangemeld, waarvan 1 niet opkwam, zoodat 80 geneeskundig werden onderzocht. Hiervan werden er 8 afgewezen. Het aantal geëxamineerden bedroeg alzoo 72, waarvan 38 aan het examen hebben voldaan.

Van de overige 31, die niet aan de vereischten voldeden, gaven geene blijken van genoegzame kennis:

in de rekenkunde	28
„ „ evenredigheden	17
„ „ stekunst	25
„ „ meetkunst	30
„ „ nederlandsche taal	4
„ „ fransche „	16
„ „ engelsche „	13
„ „ algemeene geschiedenis	17
„ „ vaderlandsche geschiedenis	14
„ „ aardrijkskunde	13

Het studiejaar nam een aanvang met 64 adelborsten, waarvan:

18 adelborsten 2de klasse in de 1ste afdeling;
18 „ 3de „ „ 2de „
28 „ 3de „ „ 3de „

Hieronder waren er 8 die voor de 2de maal in dezelfde afdeling moesten plaats nemen,

namelijk 4 in de 1ste afdeling:

1 „ 2de „
3 „ 3de „

Aan 3 adelborsten der 3de klasse in de 3de en 2de afdeling, waaronder een, die wegens het gebrek van stotteren door eene geneeskundige commissie voor de active dienst was afgekeurd, werd op hun verzoek een eervol ontslag uit de dienst verleend.

Met het nieuw gebouwde vaartuig *Urania*, onder bevel van den luitenant ter zee der 1ste klasse J. W. BINKES, bijgestaan door den luitenant ter zee der 2de klasse W. F. BLAAUW, werd in de maanden Junij en Julij met de adelborsten der 2de klasse uit de 1ste afdeling een kruistocht in de Zuider Zee ondernomen, na afloop waarvan door hen het eindexamen werd afgelegd, met het gunstig gevolg dat allen met 1 September tot adelborst der 1ste klasse konden worden benoemd.

Aan den eerste hunner werd van wege den Minister van Marine een geschenk uitgereikt.

Op het einde van het studiejaar gingen 43 adelborsten der 3de klasse, waarvan 23 zonder examen, in eene hogere afdeling over; van die welke het overgangsexamen aflegden, voldeden allen en zelfs werd aan diegenen, welke in de 1ste afdeling overgingen, bij hunne benoeming tot adelborst der 2de klasse de bijzondere tevredenheid van den Minister over hunnen in den laatsten tijd aan den dag gelegden leerijver en gedrag kenbaar gemaakt.

2 Adelborsten voor welke het overgangs-examen mede verplichtend werd geacht, en die gedurende dat tijdstip wegens ziekte in het hospitaal verpleegd werden, gingen evenwel, daar zij in de rangschikking een voldoende nommer innamen, zonder examen over.

Onder de wijzigingen in het reglement van het Koninklijk instituut gebragt, werd ook opgenomen de bepaling dat adelborsten van de 3de afdeling, die een onvoldoend examen afleggen, van het instituut zullen worden verwijderd.

Alleen worden hiervan uitgezonderd de zoodanigen, wier ontoereikende kunde aan langdurige ongesteldheid moet worden toegeschreven; uit dien hoofde bleef dan ook een hunner in de 3de afdeling over.

b. Opvoeding en onderwijs.

Over het algemeen bleven de adelborsten met lust en goeden geest voor hunne studien bezield, en liet hun gedrag, op enkele uitzonderingen na, niets te wenschen over.

Ook dit jaar deden zich weder eenige ligte ongesteldheden voor, meest van catarrhalen aard, die slechts bij één adelborst een eenigzins ernstig karakter aannamen, zoodat die jongeling gedurende den verloftijd in het hospitaal moest achterblijven, doch thans in eenen steeds beterenden toestand verkeert, waarom hem tot verder herstel eene maand verlof is verleend.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat slechts één adelborst verhinderd werd den cursus geregeld te volgen, dan bestaat er genoegzame grond om de uitkomsten van het afgehoopen studiejaar als zeer gunstig te beschouwen.

§ 7. OPLEIDING VAN KADETS BIJ HET CORPS MARINIERS TE AMSTERDAM.

In het onderwijzend personeel kwam geene verandering; ook bleef de regeling en verdeling van het onderwijs onveranderd.

De localen aanvankelijk ingerigt voor 7 kadets, werden zoodanig gewijzigd dat er thans 9 kadets onderwezen en gehuisvest kunnen worden.

Voor de zes opengestelde plaatsen bij het toelatings-examen in September 1867, hadden zich 21 aspiranten aangemeld; 4 daarvan werden geneeskundig afgekeurd, zoodat 17 jongelingen aan het examen hebben deel genomen.

Van de 11 aspiranten die niet voldeden, zijn achterlijk bevonden:

in het schrijven	1
„ de rekenkunde	6
„ „ stelkunst	8
„ „ meetkunst	8
„ „ aardrijkskunde	5
„ „ vaderlandsche geschiedenis	4
„ „ algemeene geschiedenis	6
„ „ nederlandsche taal	4
„ „ fransche „	5
„ „ engelsche „	7
„ „ hoogduitsche „	8

Het aantal kadets bedroeg bij den aanvang der lessen op 1 September 1867 4, die tot het laatste studiejaar behoorden.

Een hunner, een veelbelovend jongeling, stierf in den loop van dit jaar, ten huize van zijne ouders.

De drie overigen werden na afgelegd eindexamen in Augustus 1868 tot 2den luitenant bij het corps benoemd.

De 6 aspiranten, die aan het admissie-examen hadden voldaan, werden den 1sten October 1867 als kadet bij het corps aangesteld; 5 daarvan zijn na afgelegd examen in een volgend studiejaar overgegaan, de zesde moest op nieuw de lessen van het 1ste studiejaar bijwonen. Het gedrag en de ijver der kadets worden zeer geroemd, hunne voeding en verpleging lieten niets te wonschen over.

§ 8. OPLEIDING VAN MACHINIST-LEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE HELLEVOETSLUIS.

In het onderwijzend personeel bij deze inrigting kwam geene verandering.

Van de dertig aanwezige machinist-leerlingen der 2de klasse werden 14 in de maand April 1868 na een zeer voldoende examen tot machinist-leerling der 1ste klasse bevorderd, om op verschillende stoomschepen over te gaan.

Wegens buitengewonen ijver en bekwaamheden werden in de maand Junij 1868 nog vier machinist-leerlingen der 2de klasse tot het examen voor 1ste klasse toegelaten en tot die betrekking bevorderd.

Na voldoende afgelegd vergelijkend examen werden in diezelfde maand 18 machinist-leerlingen der 2de klasse aan boord van het wachtschip geplaatst, en in de maand Julij daaraanvolgende dit getal nog met 8 vermeerderd, zoodat het geheele aantal machinist-leerlingen laatstelijk bedroeg 38, verdeeld in 2 klassen, waarvan 12 in de eerste en 26 in de tweede. Door de uitbreiding van het cijfer der leerlingen, werden de voor hen bestemde localen zoowel aan boord van het wachtschip als op 's Rijks werf vergroot, zoodat thans voor een aantal van 50 leerlingen voldoende ruimte aanwezig is. Het onderwijzend personeel bleef bij voortdurende redenen tot tevredenheid geven.

§ 9. OPLEIDING VAN STUURMANSLEERLINGEN EN JONGENS AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE AMSTERDAM.

a. Stuurmansleerlingen.

Blijkens het vorig verslag waren er 12 stuurmansleerlingen aan boord van het wachtschip.

Op 1 September 1868 werden na voldoende afgelegd examen tot stuurmansleerling bevorderd 3 scheepjongens en 1 lichtmatroos van het wachtschip te Hellevoetsluis, terwijl 2 burgerknepen voor die betrekking in de zeedienst werden aangenomen.

De uitslag der opleiding in den afgelopen cursus was dat 5 stuurmansleerlingen werden bevorderd tot 4den stuurman, dat 4 leerlingen werden overgeplaatst op active schepen en 1 wegens aanhoudend slecht gedrag tot de betrekking van jongen werd teruggebragt, zoodat er laatstelijk 8 stuurmansleerlingen aan boord van het wachtschip aanwezig waren, die met lust en ijver hunne lessen en andere diensten waarnamen en goede vorderingen maakten.

b. Jongens.

De vorming van jongens, afkomstig uit de kweekscholen te Leiden en te Groningen en uit de wervingen, tot bruikbare matrozen bleek ook in den cursus 1867/68 tot niet ongunstige uitkomsten te hebben geleid, niettegenstaande de onvoltalligheid in de bemanning van het wachtschip oorzaak was dat het onderrigt aan het groot aantal jongens vooral in de praktische oefeningen, niet altijd even volledig kon zijn.

Dat aantal bedroeg volgens het vorig verslag	39
daaraan werden toegevoegd:	
door de kweekschool te Leiden	53
" " " te Groningen	9
uit de verschillende wervingen	111
wegens degradatie van stuurmansleerling.	1
Totaal	213
hiervan zijn afgegaan:	
wegens bevordering tot stuurmansleerling	3
" " " lichtmatroos	89
waarvan 1 werd geplaatst bij de opleiding van bootmansleerlingen.	
wegens plaatsing op de active schepen	185
" ontslag uit de zeedienst	1
—	178
Blijven aan boord	35

Van de geschiktheid van het onderwijzend personeel, alsmede van het goede gedrag, de opgeruimdheid en den ijver der jeugdige schepelingen, kan loffelijke melding worden gemaakt.

§ 10. OPLEIDING VAN BOOTSMANSLEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE WILLEMSOORD.

Het onderrigt in verschillende vakken, gedurende den wintercursus, onder het onmiddellijk toezigt van den luitenant-ter-zee der 1ste klasse E. DE STUERS, gegeven, leverde goene aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

De zomercursus, welke omstreeks half April 1868 aanving en tot in September in de Zuiderzee werd voortgezet, werd door buitengewoon goed weder begunstigd, en gaf daardoor ruimschoots gelegenheid tot degelijk onderrigt in alle praktische zaken van het zeemansvak, die voor de vorming der jongelieden tot toekomstige onderofficieren noodig waren.

Bij ongunstig weder werd, in het daartoe goed ingerigt tusschendecks, onderwijs in de meest noodzakelijke winterlessen gegeven.

De gezondheidstoestand liet gedurende den zomerkruistogt niets te wenschen over, waartoe het schoone weder, de afwisselende werkzaamheden en de gepaste voorzorgmaatregelen in de kleeding bij verandering van temperatuur veel hebben bijgedragen.

De doelmatigheid van de Zuiderzee voor bovengemelde oefeningstogten bleek ook wederom dit jaar, daar toch, behalve de exercitien en de oefeningen onder zeil, het omgaan met sloepen en de werkzaamheden met ankers en werpen een voornaam deel van het onderwijs uitmaakt, en zulks bezwaarlijk in naauwe vaarwaters, met veel stroom, kan geschieden.

Op 1 October 1867 genoten 41 bootmansleerlingen 2de klasse, 1 matroos 3de klasse, 11 lichtmatrozen en 19 jongens aan deze inrigting het onderwijs.

Gedurende het studiejaar werden tot bootmansleerlingen 1ste klasse bevorderd 1 matroos 3de klasse en 25 bootmansleerlingen 2de klasse.

Allen werden na hunne bevordering op naar zee bestemde bodems overgeplaatst. 7 bootsmansleerlingen 2 klasse zijn, nadat daarvan alvorens 5 tot matroos 3de klasse en 2 tot ligtmatrozen waren teruggebracht, van de inrigting verwijderd, omdat bij twee achtereenvolgende examens, hunne onvoldoende bekwaamheid genoegzaam was gebleken, en het gedrag van sommigen daarenboven van dien aard was, dat hun langer verblijf niet wenschelijk werd geoordeeld.

Bij wijze van proef werden in dit studiejaar bij de inrigting gedetacheerd 32 ligtmatrozen, waarvan 12, en 14 jongens, waarvan 8 tot bootsmansleerling 2de klasse werden bevorderd, terwijl 10 ligtmatrozen en 15 jongens weder van de inrigting werden verwijderd, zoowel om redenen van gedrag als ter zake van gebrek aan aanleg of mindere geschiktheid.

De nieuwe cursus ving alzoo aan met 29 bootsmansleerlingen 2de klasse, 21 ligtmatrozen en 10 jongens.

Over het algemeen onderscheidde zich de bemanning ook dit jaar door ijver en goed gedrag. De opperschipper DE RAPPER werd in Maart 1868 door den schipper voor binnenslandsche dienst, KIRSCHBAUM, vervangen.

§ 11. RIJKSWEESCHOOL VOOR GENEESKUNDIGEN.

Gedurende den cursus 1867/1868 is het personeel der leeraren met 1 verminderd, aan wien eene andere bestemming werd aangewezen.

Even als in het vorige jaar is het onderwijs gegeven in verband met de eischen gesteld bij de wet regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van geneeskundige.

De kweekelingen, die na de invoering dier wet werden aangenomen, zijn als student aan de Utrechtsche Hoogeschool ingeschreven, ten einde bij de professoren DONDRS en HARTING de collegien in de physiologie en zoölogie bij te wonen.

De cursus begon met een getal van 101 kweekelingen.

In den loop van het jaar is dat getal door het verleend eervol ontslag aan 7 kweekelingen tot 94 terug gebracht.

Aan het eind-examen der kweekelingen van het 4de studiejaar namen 28 deel; 27 hunner legden het examen met goed gevolg af; 1 werd wegens onvoldoende bekwaamheid afgewezen en later op zijn verzoek eervol uit de dienst ontslagen.

De plaatsing der nieuw benoemde officieren van gezondheid was als volgt:

voor de landmagt	10
„ „ zeemagt.	9
„ „ Oost-Indie.	8
Totaal.	27

Alle kweekelingen van de jongere studie jaren zijn bij het overgangs-examen in een hooger studiejaar geplaatst.

Het gedrag der kweekelingen heeft geene aanleiding gegeven tot aanmerkingen.

Tot het afleggen van het admissie-examen hebben zich dit jaar 37 adspiranten aangemeld, en wel alle voor de landmagt.

Door 34 werd aan het examen deel genomen: 2 kwamen niet op en één werd lichamelijk ongeschikt bevonden.

Van die 34 jongelingen legden 10 een voldoende examen af, die werden geplaatst als volgt:

voor de landmagt	3
„ „ Oost-Indie.	7

Van de 24 afgewezen adspiranten werden achterlijk bevonden in:

de nederlandsche taal.	11
„ fransche, „	15
„ latijnsche „	17
„ hoogduitsche „	15
„ engelsche „	22
„ grieksche „	11
„ algemeene geschiedenis	4

" vaderlandsche geschiedenis	9
" aardrijkskunde	14
" tiendeelige breuken	10
" stekunde	12
" meetkunde	9

De cursus begon alzoo met een getal van 77 leerlingen verdeeld als volgt:

landmagt:	
1ste studiejaar.	3
2de "	7
3de "	8
4de "	5
	23
zeemagt:	
1ste studiejaar.	"
2de "	2
3de "	2
4de "	3
	7
Oost-Indie:	
1ste studiejaar.	7
2de "	19
3de "	12
4de "	7
	45
West-Indie:	
1ste studiejaar.	"
2de "	1
3de "	"
4de "	1
	2
Totaal. 77	

Van dat getal verkeerden 71 onder de verplichtingen der wet van 1 Junij 1865 (*Staatsblad* n°. 59).

Voorts werden aan 's Rijks kweekschool gedurende den afgelopen cursus geëxamineerd:

13 officieren van gezondheid der 2de klasse, voor de 1ste klasse, allen met goeden uitslag;

3 officieren van gezondheid der 3de klasse, voor de 2de klasse, waarvan 2 met gunstigen uitslag;

5 burgerpersonen voor de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse in Oost-Indie, van welke 2 met goeden uitslag; voorts, allen met goed gevolg, 1 burgerpersoon voor de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse in West-Indie, 2 apothekers der 2de klasse hier te lande voor de 1ste klasse; 1 apotheker der 3de klasse hier te lande voor de 2de klasse; 1 burgerpersoon voor de betrekking van apotheker der 3de klasse in Oost-Indie.

De verzameling hulpmiddelen heeft geene buitengewone uitbreiding ondergaan.

§ 12. OPLEIDING VAN MILITAIRE APOTHEKERS VOOR HET LEGER IN OOST- EN WEST-INDIE.

Aan dezen cursus namen 15 jongelieden deel: 3 in het eerste studiejaar, allen voor Oost-Indie, 4 in het tweede, van welke 1 voor West-Indie, 4 in het derde, van welke 1 voor West-Indie en eveneens 4 in het vierde studiejaar, waarvan 1 voor West-Indie.

De lessen werden geregeld gegeven door de hoogleeraren MIQUEL, BUYS BALLEOT, HARTING en de heeren dr. E. MULDER, dr. REINECKE, dr. VAN DEN BROEK en dr. VAN RIJN VAN ALKEMADE, terwijl zij bovendien praktisch onderrigt genoten van drie apothekers. De hoogleeraar G. J. MULDER, hoezeer om ongesteldheid een jaar met verlof uit Utrecht verwijderd, hield toch de leiding der school en ging den loop der studien na door zich wekelijks verslaggen en opgaven zoo van de kweekelingen als van de apothekers, bij wie

zij onderrigt bekwamen, te doen toezenden. Het onderwijs in de verschillende vakken werd gegeven: 1°. aan de hoogeschool, waar de leerlingen meer theoretisch werden onderwezen; 2°. aan de militaire geneeskundige school, waar het nut meer op den voorgrond stond, en 3°. in de apotheken, waar alleen praktisch onderrigt werd gegeven.

Het onderwijs in de geregtelijke scheikunde, de pharmacologie en pharmacie werd nieuw geregeld; hierdoor werden de gapingen die nog in het onderwijs bestonden aangevuld en tevens te gemoet gekomen aan de klagten uit Indië over gemis aan voldoende praktisch pharmaceutische en toxicologische kennis der kweekelingen.

De lessen werden ijverig gevolgd en de vorderingen der leerlingen over het algemeen geprezen; alleen over één leerling van het tweede, en 2 van het derde studiejaar was het oordeel van den hoogleeraar G. J. MELDER minder gunstig.

De 4 leerlingen van het hoogste studiejaar legden met goed gevolg het eind-examen af voor militairen apotheker der 3de klasse; hoezoer twee van hen meer ontwikkeld waren dan de overigen, bezaten allen toch, naar het oordeel hunner leeraren, voldoende kennis om de betrekking van apotheker goed te kunnen vervullen.

LAGER ONDERWIJS.

§ 1. GETAL EN AARD DER SCHOLEN.

De volgende tabel wijst het aantal openbare en bijzondere scholen aan op het einde van 1867.

PROVINCIEËN.	OPENBARE SCHOLEN.			GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			NIET GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			TOTAAL.		
	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.
Noordbrabant . . .	231	68	299	2	8	10	35	93	128	268	169	437
Gelderland . . .	268	52	320	8	32	40	34	77	111	310	161	471
Zuidholland . . .	270	54	324	—	13	13	77	119	196	347	186	533
Noordholland . . .	243	63	306	3	9	12	55	165	220	301	237	538
Zeeland . . .	107	40	147	3	1	4	12	13	25	192	54	176
Utrecht . . .	71	11	82	—	14	14	22	50	72	98	75	168
Friesland . . .	327	27	354	—	8	8	22	11	33	349	46	395
Overijssel . . .	192	14	206	11	20	31	25	19	44	228	53	281
Groningen . . .	211	13	224	5	8	13	19	10	29	235	31	266
Drenthe . . .	147	3	150	—	5	5	6	1	7	153	9	162
Limburg . . .	118	54	172	—	5	5	15	36	51	129	95	228
Totaal . . .	2185	399	2584	32	123	155	322	594	916	2535	1116	3655
In 1866 . . .	2177	395	2572	31	119	150	306	611	917	2514	1125	3639
Vermeerdering	8	4	12	1	4	5	16	—17	—1	25	—9	16

Het geheel aantal scholen is alzoo sedert 1866 met 16 toegenomen. Voor de scholen van gewoon lager onderwijs is op eene nog grootere vermeerdering te wijzen, namelijk met 25. De scholen ook voor meer uitgebreid lager onderwijs verminderden daarentegen met 9. De toename komt voornamelijk voor rekening der openbare scholen, wier getal met 12 vermeerderde; ook het aantal bijzondere scholen alleen voor gewoon lager onderwijs vermeerderde aanmerkelijk en wel met 17, maar daar tegenover staat, dat bij de bijzondere scholen ook voor meer uitgebreid lager onderwijs eene vermindering van 13 valt op te merken.

In Noordbrabant waren 4, in Zuidholland 1, in Noordholland 1, in Zeeland 1, in Overijssel 1, in Groningen 2, in Drenthe 1 en in Limburg 1 openbare school meer dan in 1866; in de overige provincien bleef het getal onveranderd. Van de gesubsidieerde bijzondere scholen vermeerderde het getal in Gelderland met 2, in Noordholland met 1, in Overijssel met 4, in Groningen met 1; het verminderde in Noordbrabant met 2, in Limburg met 1; overigens bleef het onveranderd.

Vermeerdering der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen had plaats in Gelderland met 5, in Zuidholland met 1, in Utrecht met 1, in Friesland met 4; vermindering in Noordbrabant met 4, in Noordholland met 4, in Groningen met 4; in Zeeland, Overijssel, Drenthe en Limburg bleef het getal onveranderd.

Voor alle lagere scholen te zamen genomen valt op vermeerdering te wijzen in Gelderland met 7, in Zuidholland met 2, in Zeeland met 1, in Utrecht met 1, in Friesland met 4, in Overijssel met 5, in Drenthe met 1; op vermindering in Noordbrabant met 2, in Noordholland met 2, in Groningen met 1, terwijl in Limburg het getal gelijk bleef.

Noordbrabant. Zoo als reeds werd opgemerkt, vermeerderde het getal openbare scholen met 4. Zij werden opgericht te Dussen, Sleenwijk, Zesgehuchten en Breda. Door deze derde school te Dussen werd voorzien in eene bestaande behoefte, daar een groot aantal kinderen op aanzienlijken afstand van de overige scholen woonden. Op den 15den October werd deze school, die den 1sten October geopend werd, dan ook reeds door 32 leerlingen bezocht. Te Sleenwijk was eene school noodzakelijk geworden, daar de kinderen sedert 1 Junij niet meer op de openbare school te Werkendam werden toegelaten. Zesgehuchten, wier kinderen vroeger te Geldrop ter school moesten gaan, kreeg eene eigene school. Te Breda werd de gemengde armenschool gesplitst in twee scholen, de eene uitsluitend voor jongens, de andere voor meisjes. De vermindering van het getal gesubsidieerde bijzondere scholen met 2 was daaraan toe te schrijven dat de scholen te Oirschot en te Zwingelspaan niet meer gesubsidieerd werden. Opgeheven werden niet-gesubsidieerde bijzondere scholen te 's Hertogenbosch, Heusden, Princenhage 4, Zevenbergen, Oosterhout, Waspik, Steenberg en te Breda 3; daarentegen werden 4 dergelijke scholen opgericht te Heyningen (Fijnaart), te Wagenberg (Terheijden), te Waspik en te Oudenbosch; deze laatste is ook voor meer uitgebreid lager onderwijs.

In alle gemeenten waren openbare scholen aanwezig. Vermeerdering van het aantal scholen volgens het 2de, 3de en 4de lid van art. 17 werd in 1867 niet bevolen.

Gelderland. Het getal openbare scholen bleef onveranderd; op ééne school van gewoon lager onderwijs werd ook meer uitgebreid lager onderwijs ingevoerd. Te Culemborg en te Doornburgh werden gesubsidieerde bijzondere scholen opgericht; aan de niet gesubsidieerde school voor meisjes te Bennekom (Ede) werd een subsidie toegekend. Daarentegen werd de gesubsidieerde avondschool te Voorst opgeheven. Niet gesubsidieerde bijzondere scholen ook voor meer uitgebreid lager onderwijs werden opgericht te Arnhem, Bommel, Dieren (Rheden), Huissen, Tiel, Wageningen en te Zalt-Bommel, en alleen voor gewoon lager onderwijs te Andelst (Valburg) en te Neerbosch (Nijmegen). De scholen te Arnhem, Bommel en Dieren waren alleen voor jongens, die te Wageningen was alleen voor meisjes. De school te Tiel werd voor kinderen van Rooms-Katholieken opgericht, die te Huissen door geestelijke zusters. Die te Andelst was eene zoogenaamde christelijk nationale school. Opgeheven werden niet gesubsidieerde bijzondere scholen te Nijkerk, Nijmegen 2 en te Lienden; die te Ede werd gesubsidieerd.

In alle gemeenten der provincie waren openbare scholen gevestigd, behalve te Hemmen. Deze gemeente heeft echter eene gemeenschappelijke school met de gemeente Valburg, gevestigd te Zetten. Door de ingezetenen te Hemmen werd van deze school geen gebruik gemaakt; alle leerlingen bezochten de niet gesubsidieerde bijzondere school aldaar.

Vermeerdering van het getal scholen werd niet bevolen.

Zuidholland. Te Capelle a/d IJssel en te Charlois werden openbare scholen opgericht, te Gorinchem ééne opgeheven. Niet gesubsidieerde bijzondere werden opgericht te Delft, Leiden, Lisse en te Leerdam, te 'sGravenhage 2, te Rotterdam 7; opgeheven te Maastuis, Schiedam en te Vianen, te 'sGravenhage 2, te Rotterdam 8.

Te Stein en te Vlaardingerbacht zijn geene openbare scholen gevestigd. De kinderen uit eerstgenoemde gemeente gaan school te Sluipwijk en te Gouda, die uit laatstgenoemde te Vlaardingen, Schipluiden en Kethel. Geene eigen maar alleen eene gemeenschappelijke school hadden de volgende gemeenten: Broek, Noord-Waddinxveen en Zuid-Waddinxveen; Zuid-Beijerland en Goudawaard; Peursum en Giessendam; Peursum en Giessen-Nieuwkerk; Tienhoven en Ameide; Vlist en Polsbroek; Zegwaard en Zoetermeer; Zevenhoven, Nieuwkoop en Wilnis; Rietveld en Barwoutswaarder.

Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Noordholland. Te Amsterdam werd eene openbare school opgericht, evenzeer te Beemster. De gemeenschappelijke school der gemeenten Bergen en Egmond in 't Woud is opgeheven; op het beroep tegen de goedkeuring door Gedeputeerde Staten van dit besluit dier gemeenteraden werd door den Koning afwijzend beschikt. Het hiertoe betrekkelijk besluit is onder n°. XXXIII van bijlage G achter dit verslag gevoegd.

Te Amsterdam is eene nieuwe verordening tot regeling van het openbaar onderwijs vastgesteld. Volgens deze zullen er in de hoofdstad zijn: 25 armenscholen, ieder bestemd voor 360 leerlingen, 9 tusschenscholen voor 300 leerlingen ieder, 5 jongens- en 3 meisjesscholen 1ste klasse, voor 200 leerlingen, waar, behalve de vakken van het gewoon lager onderwijs, eenige van meer uitgebreid lager onderwijs (fransch, *n*, *o* en *p*) zullen worden behandeld, en 7 jongens- en 5 meisjesscholen 2de klasse, waar nog bovendien de hoogduitsche en engelsche taal en op de jongensscholen ook de beginselen der wiskunde zullen onderwezen worden.

De gesubsidieerde bijzondere scholen zijn met ééne vermeerderd, namelijk te Helder.

Opgeheven worden de volgende niet-gesubsidieerde bijzondere scholen: 7 te Amsterdam, 1 te Uithoorn, 2 te Haarlem, 1 te Alkmaar en 1 te Helder; daarentegen werden opgericht: 1 te Amsterdam, 1 te Naarden, 2 te Haarlem, 1 te Velzen, 1 te Enkhuizen, 1 te Andijk en 1 te Zaandijk.

In alle gemeenten waren openbare scholen gevestigd.

Toepassing van art. 17, alin. 2, 3 of 4 der wet had geene plaats.

Zeeland. Te Stoppeldijk werd dit jaar eene tweede openbare school opgericht. Te Zierikzee werd eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs opgeheven, maar tevens eene nieuwe openbare school opgericht voor meer uitgebreid en voor middelbaar onderwijs, waaromtrent hierboven op bl. 53 meer uitvoerig is berigt; de vroegere school kan gezegd worden de drie laagste klassen der nieuwe uit te maken.

Eene niet-gesubsidieerde bijzondere school te Vlissingen werd opgeheven. Daarentegen wordt thans het eerst vermeld eene school van denzelfden aard te Sas van Gent, die, hoewel reeds in het laatst van 1865 opgericht, tot dusverre niet aan het schooltoezigt was opgegeven.

In alle gemeenten bestonden openbare scholen behalve te Heille, alwaar in het onderwijs wordt voorzien door overeenkomsten met Aardenburg en Sluis. In 1865 is het bevel om in deze gemeente eene openbare school op te rigten, voorloopig voor 3 jaren buiten werking gesteld.

In 1867 werd geene vermeerdering van het aantal scholen bevolen.

Utrecht. Eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Wijk bij Duurstede werd opgeheven; daarentegen werd eene openbare school voor gewoon lager onderwijs, met toepassing van art. 20 der wet, opgericht te Polsbroekerdam (Benschop).

Te Amersfoort werd eene gesubsidieerde bijzondere school opgeheven, te Wijk eene opgericht. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden opgericht te Utrecht 2, te IJsselstein 1; opgeheven te Utrecht 1 en te Wijk 1.

In 12 gemeenten dezer provincie waren geene openbare scholen, namelijk te Achttienhoven, te Breukelen St. Pieters, te Maarssenveen en te Ouden-Rijn, welke 4 gemeenten gemeenschappelijke scholen hadden met andere gemeenten, en verder te Haarzuilens, te Hoenkoop, te Laagnieuwkoop, te Loenersloot, te Rijzenburg, te Snelrewaard, te Veldhuizen en te Willekop, die alle overeenkomsten hebben aangegaan met naburige gemeenten, ten einde in het onderwijs te voorzien.

Het tweede lid van art. 17 der wet werd toegepast op de gemeente Benschop, alwaar de oprigting der hierboven vermelde tweede openbare school door Gedeputeerde Staten werd bevolen, welk bevel bekrachtigd is bij Koninklijk besluit van 10 Januarij 1867, n°. 73. Dit besluit wordt onder n°. XXX van bijlage G achter dit verslag medegedeeld.

Friesland. De openbare school te Edens (Hennaarderadeel) werd opgeheven en te Firdgum (Barradeel) eene opgericht. Te Sloten werd de gesubsidieerde bijzondere school opgeheven. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden opgericht te St. Annaparochie

(Het Bildt), te Woudsend (Wijmbritseradeel), te Menaldum (Menaldumadeel), te Wons en te Schraard (Wonseradeel).

In alle gemeenten waren openbare lagere scholen gevestigd; in 69 dorpen waren er echter geene; de daar wonende kinderen bezochten de scholen in de nabijgelegen plaatsen. Vermeerdering van het aantal scholen werd in 1867 niet bevolen.

Overijssel. Te Kerspelgoor (Markelo) werd eene openbare school voor gewoon lager onderwijs opgericht, terwijl in eene school te Zwartsluis ook de vakken van meer uitgebreid onderwijs werden opgenomen. Gesubsidieerde bijzondere scholen werden opgericht te Raalte, te Oldenzaal en 2 te Enschedé. Opgeheven werden niet-gesubsidieerde bijzondere scholen te Zwolle, te Enschedé en te Ambt-Hardenbergh; daarentegen werden er opgericht te Kampen, te Olst en te Oldenzaal. In alle gemeenten waren openbare lagere scholen gevestigd; vermeerdering van het getal werd niet bevolen.

Groningen. In 1867 werden 2 openbare scholen opgericht, namelijk te Groningen en te Uithuizen. Te Stadskanaal (Wildervank) werd eene niet-gesubsidieerde bijzondere school in eene gesubsidieerde veranderd, terwijl 3 niet-gesubsidieerde scholen te Groningen werden opgeheven. In alle gemeenten waren openbare scholen.

Door Gedeputeerde Staten werd de oprichting eener school bevolen aan den Hamweg (Slochteren). Tegen dit besluit is de raad der gemeente Slochteren in beroep gekomen bij den Koning, waarop in 1867 nog geene beslissing was gevolgd.

Drenthe. Te Assen werd eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs opgericht. De 3 scholen van de Maatschappij van Weldadigheid, in de gemeente Vledder gelegen, werden in het begin van 1867 door het Rijk overgenomen en alzoo tot Rijks-lagere scholen gemaakt.

In alle gemeenten waren openbare scholen gevestigd. Toepassing van art. 17, al. 2, 3 of 4 had geene plaats.

Limburg. Het getal openbare scholen werd met eene voor gewoon lager onderwijs vermeerderd, namelijk te Heugem (Gronsveld); terwijl die te Heer en te Ulestraten ook voor meer uitgebreid lager onderwijs werden ingerigt. Eene gesubsidieerde bijzondere school te Venlo ging over tot de niet-gesubsidieerde. Opgeheven werden niet-gesubsidieerde bijzondere scholen te Vaals, te Venlo en 2 te Maastricht, daarentegen nieuwe opgericht te Noderweert, te Weert en te Maastricht.

In drie gemeenten waren geene openbare scholen gevestigd, namelijk te Rijkholt, te Schin op Geulle en te Strucht. De kinderen uit eerstgenoemde gemeente gingen ter school te Gronsveld, die uit de beide laatstgenoemde gemeenten op eene bijzondere school te Schin op Geulle; voor deze twee gemeenten was eene gemeenschappelijke openbare school in aanbouw te Schin op Geulle.

Vermeerdering van het getal scholen is niet bevolen.

§ 2. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Het hiervolgend tabellarisch overzicht vermeldt het getal hoofd- en hulponderwijzers, hoofd- en hulponderwijzeressen, benevens mannelijke en vrouwelijke kweekelingen bij de lagere scholen in 1867.

Getal der onderwijzers en onderwijzessen.

PROVINCIE.	Bij de openbare scholen.						Bij de gesubsidieerde bijzondere scholen.						Bij de niet gesubsidieerde bijzondere scholen.						Bij alle lagere scholen to zamen.					
	Hulp onderwijzers.			Hulp onderwijzessen.			Hulp onderwijzers.			Hulp onderwijzessen.			Hulp onderwijzers.			Hulp onderwijzessen.			Hulp onderwijzers.			Hulp onderwijzessen.		
	Hoofdontderrwijzers.	Hulp onderwijzers.	Kwekelingen. (Mannen.)	Hoofdontderrwijzessen.	Hulp onderwijzessen.	Kwekelingen. (Vrouwen.)	Hoofdontderrwijzers.	Hulp onderwijzers.	Kwekelingen. (Mannen.)	Hoofdontderrwijzessen.	Hulp onderwijzessen.	Kwekelingen. (Vrouwen.)	Hoofdontderrwijzers.	Hulp onderwijzers.	Kwekelingen. (Mannen.)	Hoofdontderrwijzessen.	Hulp onderwijzessen.	Kwekelingen. (Vrouwen.)	Hoofdontderrwijzers.	Hulp onderwijzers.	Kwekelingen. (Mannen.)	Hoofdontderrwijzessen.	Hulp onderwijzessen.	Kwekelingen. (Vrouwen.)
Noordbrabant	287	163	147	3	5	5	8	5	4	2	2	1	39	62	33	88	221	16	334	230	184	93	228	22
Gelderland	316	219	182	6	12	5	22	21	3	11	11	1	73	73	55	39	76	10	411	313	240	56	99	16
Zuidholland	309	501	390	11	68	72	7	10	3	6	6	—	132	270	186	66	131	53	448	781	579	83	205	125
Noordholland	297	393	279	7	40	11	7	6	2	5	10	—	148	305	117	82	162	74	452	704	398	94	212	85
Zeeland	140	114	84	6	11	10	4	—	—	—	—	—	18	11	21	5	10	—	162	125	105	11	21	10
Utrecht	81	87	69	—	7	5	9	9	1	5	6	2	54	74	42	18	36	16	143	170	112	23	49	23
Friesland	341	194	193	7	16	28	7	4	—	1	1	—	32	14	27	2	1	1	380	212	220	10	18	29
Overijssel	202	156	148	—	1	2	22	19	3	7	13	4	29	22	27	15	13	—	233	197	178	22	27	6
Groningen	224	147	165	—	16	3	10	3	1	3	2	—	27	16	38	2	6	9	261	166	204	5	24	12
Drenthe	142	55	80	—	—	—	3	1	—	2	2	—	6	4	2	—	—	—	151	60	82	2	2	—
Limburg	173	82	110	—	5	3	—	—	—	5	7	3	17	23	12	32	82	14	190	105	122	87	94	20
Totaal	2512	2111	1847	40	181	144	99	78	17	47	60	11	375	874	560	349	738	193	3185	3063	2424	436	979	348
In 1866	2500	1989	1884	38	157	89	101	75	22	43	61	14	570	835	609	349	736	193	3171	2899	2515	430	954	296
Vernoeëring	12	122	—	2	24	55	—	3	—	4	—	—	5	39	—	0	2	0	14	164	—	6	25	52

Blijkens deze tabel waren:

bij de openbare scholen 2512 hoofdonderwijzers, 2111 hulponderwijzers, 1847 mannelijke kweekelingen, 40 hoofdonderwijzeressen, 181 hulponderwijzeressen en 144 vrouwelijke kweekelingen;

bij de gesubsidieerde bijzondere scholen 99 hoofdonderwijzers, 78 hulponderwijzers, 17 mannelijke kweekelingen, 47 hoofdonderwijzeressen, 60 hulponderwijzeressen, 11 vrouwelijke kweekelingen;

bij de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen 575 hoofdonderwijzers, 874 hulponderwijzers, 560 mannelijke kweekelingen, 349 hoofdonderwijzeressen, 738 hulponderwijzeressen, 193 vrouwelijke kweekelingen;

bij alle lagere scholen te zamen 3185 hoofdonderwijzers, 3063 hulponderwijzers, 2424 mannelijke kweekelingen, 436 hoofdonderwijzeressen, 979 hulponderwijzeressen, 348 vrouwelijke kweekelingen.

Sedert het jaar 1866 valt de volgende vermeerdering op te merken:

bij de openbare scholen 12 hoofdonderwijzers, 122 hulponderwijzers, 2 hoofdonderwijzeressen, 24 hulponderwijzeressen, 55 vrouwelijke kweekelingen;

bij de gesubsidieerde bijzondere scholen 3 hulponderwijzers, 4 hoofdonderwijzeressen;

bij de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen 5 hoofdonderwijzers, 39 hulponderwijzers, 2 hulponderwijzeressen; het getal hoofdonderwijzeressen en vrouwelijke kweekelingen bleef onveranderd;

bij alle lagere scholen te zamen 14 hoofdonderwijzers, waarvan een zoowel aan het hoofd van eene openbare als van eene niet-gesubsidieerde bijzondere school stond, 164 hulponderwijzers, 6 hoofdonderwijzeressen, 25 hulponderwijzeressen, 52 vrouwelijke kweekelingen;

Op vermindering is te wijzen:

bij de openbare scholen met 37 mannelijke kweekelingen;

bij de gesubsidieerde bijzondere scholen met 2 hoofdonderwijzers, 5 mannelijke kweekelingen, 1 hulponderwijzeres, 3 vrouwelijke kweekelingen;

bij de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen met 49 mannelijke kweekelingen;

bij alle lagere scholen te zamen met 91 mannelijke kweekelingen.

Bij vergelijking van deze opgaven met de vermeerdering van het getal scholen, komt men tot de volgende uitkomsten:

tegenover eene vermeerdering van 12 openbare scholen stond eene vermeerdering van 12 hoofdonderwijzers, 122 hulponderwijzers, 2 hoofdonderwijzeressen, 24 hulponderwijzeressen, 55 vrouwelijke kweekelingen, doch eene vermindering van 37 mannelijke kweekelingen;

tegenover eene vermeerdering van 5 gesubsidieerde bijzondere scholen eene vermeerdering van 3 hulponderwijzers, 4 hoofdonderwijzeressen, doch eene vermindering van 2 hoofdonderwijzers, 5 mannelijke kweekelingen, 1 hulponderwijzeres, 3 vrouwelijke kweekelingen,

tegenover eene vermeerdering met één niet-gesubsidieerde bijzondere school eene vermindering van 49 mannelijke kweekelingen, doch eene vermeerdering van 5 hoofdonderwijzers, 39 hulponderwijzers en 2 hulponderwijzeressen;

tegenover eene totale vermeerdering van 16 lagere scholen eene vermeerdering van 14 hoofdonderwijzers, 164 hulponderwijzers, 6 hoofdonderwijzeressen, 25 hulponderwijzeressen, 52 vrouwelijke kweekelingen, doch eene vermindering van 91 mannelijke kweekelingen.

In het algemeen nam het onderwijzend personeel in aantal toe; de belangrijkste vermeerdering is bij het hulppersoneel op te merken, namelijk met 164 hulponderwijzers, 25 hulponderwijzeressen en 52 vrouwelijke kweekelingen, waar tegenover echter stond eene vermindering van het aantal mannelijke kweekelingen met 91.

Die vermindering van het aantal kweekelingen bragt er dan ook het zijne toe bij, dat zich wederom klagten deden hooren over de moeilijkheid om geschikte kweekelingen te verkrijgen, vooral in kleine plaatsen en ten platten lande, waar de gelegenheid tot verdere opleiding in mindere mate aanwezig is. Vermeerdering van het hulppersoneel zoude nog op verscheidene plaatsen wenschelijk zijn. Echter werd aan het voorschrijf der wet omtrent het getal hulponderwijzers aan iedere school wel voldaan. Door den Koning werd bij besluit van den 10den Februarij 1867 (*Staatsblad* n°. 7), vernietigd een besluit van den raad der gemeente Zijpe, waarbij de betrekking van hulponderwijzer

aan de openbare school aan het Zand onder die gemeente was opgeheven. Dit besluit is van den volgenden inhoud:

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 8sten Januarij 1867, n°. 228, 5de afdeeling, tot vernietiging van een besluit van den Raad der gemeente Zijpe, van den 5den December 1866, n°. 12, hetwelk de burgemeester dier gemeente, krachtens art. 70 der gemeentewet, verklaard heeft niet ten uitvoer te zullen leggen;

Overwegende, dat bij dat besluit de betrekking van hulponderwijzer aan de openbare school aan het Zand onder de gemeente opgeheven is, op grond dat bij negen verschillende opnemingen het getal der in de school aanwezige leerlingen is gebleken beneden de honderd te zijn;

dat blijkens het berigt van Gedeputeerde Staten der provincie Noordholland, van 12 December 1866, n°. 31, in 1866 het getal leerlingen tot die school behoorende op 15 Januarij heeft bedragen 107, op 15 April 122, op 15 Julij 119 en op 15 October 116, alzoo gemiddeld 116;

dat art. 18 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) onder anderen voorschrijft, dat wanneer het getal leerlingen op eene openbare school meer dan honderd bedraagt, de hoofdonderwijzer door eenen hulponderwijzer bijgestaan wordt;

dat met de uitdrukking »leerlingen op eene school" niet anders kan zijn bedoeld dan de leerlingen aan die school ingeschreven of daartoe behoorende, niet diegenen, die, op willekeurig of toevallig gekozen dagen, zich in het schoollocaal bevinden, en dat, bij het uit den aard der zaak veranderlijke van het cijfer der tot de school behoorende leerlingen, aan de bedoeling des wetgevers het best wordt beantwoord door het gemiddelde getal der driemaandelijksche tellingen tot maatstaf te nemen;

dat alzoo bovengenoemd besluit met art. 18 voornoemd in strijd is;

Gelet op art. 153 der gemeentewet;

Den Raad van State gehoord (advies van den 5den Februarij 1867, n°. 12);

Gezien het nader rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 9den Februarij 1867, n°. 253, 5de afdeeling;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het besluit van den Raad der gemeente Zijpe, van 5 December 1866, n°. 12, te vernietigen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in afschrift aan den Raad van State medegedeeld en in het *Staatsblad* geplaatst zal worden.

's Gravenhage, den 10den Februarij 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

§ 3. GETAL DER LEERLINGEN,

De vier volgende tabellarische overzigten bevatten de leerlingen, die op 15 Januarij, 15 April, 15 Julij en 15 October tot de dagschool behoorden.

STAAT van het getal leerlingen, die in 1867

PROVINCIE.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	1 162	8 653	8 608	4 143	22 566	1 232	8 640	7 692	2 179	19 743
Gelderland	1 137	10 014	9 858	4 825	25 834	1 498	10 028	8 296	2 550	22 372
Zuidholland	667	13 065	12 671	4 575	30 978	727	13 066	12 445	3 679	29 917
Noordholland	992	9 546	10 027	3 791	24 356	1 161	9 471	9 943	3 624	24 199
Zeeland	497	3 966	3 948	2 830	11 241	540	4 022	3 373	1 238	9 173
Utrecht	157	2 742	2 821	730	6 450	193	2 793	2 718	496	6 200
Friesland	2 129	7 636	7 227	3 293	20 285	2 274	7 560	6 663	2 388	18 885
Overijssel	1 589	6 424	5 662	2 139	15 824	1 779	6 321	5 086	1 489	14 675
Groningen	2 027	5 559	5 469	2 214	15 269	2 024	5 615	5 221	1 640	14 500
Drenthe	947	2 874	2 629	953	7 403	991	2 805	2 268	570	6 634
Limburg	536	4 834	5 399	1 944	12 713	647	4 864	4 921	1 536	11 968
Totaal in 1867	11 840	75 323	74 319	31 437	192 919	13 066	75 185	68 626	21 389	178 266
In 1866	11 709	76 106	74 402	33 201	195 418	13 548	74 492	67 103	20 867	176 010
Vermeerdering	131	— 783	— 83	— 1764	— 2 499	— 482	693	1 523	522	2 256

J O N

M E I S										
Noordbrabant	766	5 190	4 505	1 554	12 015	812	5 169	3 994	858	10 833
Gelderland	958	8 319	7 636	2 365	19 278	1 314	8 263	6 507	1 406	17 490
Zuidholland	656	11 774	11 060	2 392	25 882	693	11 979	11 058	2 054	25 784
Noordholland	832	8 642	8 630	1 959	20 063	1 038	8 387	8 723	2 038	20 186
Zeeland	426	3 517	3 138	1 308	8 389	467	3 573	2 729	786	7 555
Utrecht	152	2 575	2 272	336	5 335	193	2 620	2 167	301	5 281
Friesland	2 026	6 871	6 173	1 698	16 768	2 171	6 935	5 771	1 402	16 279
Overijssel	1 444	5 712	4 768	950	12 874	1 644	5 672	4 334	683	12 333
Groningen	1 823	5 216	4 885	1 104	13 028	1 874	5 239	4 768	932	12 813
Drenthe	883	2 557	2 260	468	6 168	954	2 508	2 003	333	5 798
Limburg	359	3 415	3 632	725	8 131	502	3 426	3 296	570	7 794
Totaal in 1867	10 325	63 788	58 959	14 859	147 931	11 662	63 771	55 350	11 363	142 146
In 1866	9 988	64 646	59 380	15 754	149 768	11 760	64 365	53 999	11 353	141 477
Vermeerdering	337	— 858	— 421	— 895	— 1 837	— 98	— 594	1 351	10	669

aan de openbare scholen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
1 569	8 883	6 360	1 369	18 181	1 372	7 871	5 303	1 197	15 743
1 613	9 983	6 921	1 579	20 096	1 421	9 696	6 602	1 568	19 287
941	13 774	11 706	2 906	29 327	913	13 636	11 601	3 010	29 160
1 418	10 392	9 733	2 981	24 524	1 270	10 406	9 667	3 264	24 607
696	4 126	2 684	771	8 277	653	3 831	2 610	766	7 860
308	3 044	2 542	353	6 247	320	3 032	2 527	419	6 298
2 472	7 562	6 153	1 792	17 979	2 450	7 595	6 191	1 872	18 108
1 926	6 251	4 277	997	13 451	1 780	6 135	4 179	1 026	13 120
2 259	5 523	4 898	1 286	13 966	2 155	5 462	4 823	1 277	13 717
1 100	2 762	1 825	374	6 061	1 019	2 687	1 729	380	5 815
729	4 531	3 996	990	10 246	609	4 058	3 257	729	8 653
15 031	76 881	61 095	15 398	168 355	13 962	74 409	58 489	15 508	162 368
15 448	75 495	60 667	16 022	167 632	14 250	73 237	58 289	15 886	161 662
— 417	1 336	428	— 624	— 723	— 288	1 172	200	— 378	706

G E N S.

J E S.

1 188	5 337	3 165	552	10 242	1 030	4 826	2 957	580	9 393
1 462	8 388	5 552	933	16 335	1 258	8 083	5 322	930	15 593
873	12 573	10 432	1 759	25 637	892	12 379	10 349	1 872	25 492
1 316	9 393	8 348	1 681	20 738	1 108	9 382	8 295	1 806	20 591
649	3 663	2 368	514	7 134	605	3 561	2 330	519	7 015
291	2 784	2 047	211	5 333	276	2 804	2 058	233	5 371
2 429	7 142	5 279	1 084	15 934	2 357	7 262	5 363	1 124	16 106
1 747	5 758	3 643	466	11 614	1 605	5 694	3 582	533	11 414
2 155	5 174	4 506	741	12 576	2 089	5 140	4 306	753	12 238
1 099	2 521	1 631	179	5 430	1 035	2 474	1 613	202	5 324
595	3 210	2 438	345	6 588	496	2 874	1 988	258	5 616
13 804	65 943	49 409	8 465	137 621	12 701	64 479	48 163	8 810	134 153
13 829	65 157	48 997	8 720	136 703	12 910	63 025	48 004	8 856	132 795
— 25	786	412	— 255	918	— 209	1 454	159	— 46	1 358

STAAT van het getal leerlingen, die in 1867 aan de

PROVINCIE.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	10	59	84	201	354	12	66	68	182	328
Gelderland	22	216	315	411	964	24	207	319	361	911
Zuidholland	5	64	103	177	349	6	58	107	178	349
Noordholland	19	68	41	76	204	19	63	40	76	198
Zeeland	6	60	55	51	172	9	52	39	22	122
Utrecht	"	17	56	141	214	"	14	52	188	204
Friesland	2	5	31	145	183	"	"	19	138	157
Overijssel	9	49	99	158	315	16	60	164	256	496
Groningen	21	67	70	154	312	23	66	73	135	297
Drenthe	"	1	16	69	86	"	1	19	66	86
Limburg	"	28	24	6	58	"	28	24	6	58
Totaal in 1867	94	634	894	1 589	3 211	109	615	924	1 558	3 206
In 1866	134	570	884	1 684	3 272	148	554	862	1 552	3 116
Vermeerdering	40	64	10	95	61	39	61	62	6	90

J O N

M E I S										
Noordbrabant	7	42	48	32	129	7	51	33	43	134
Gelderland	30	185	242	208	665	43	180	232	205	660
Zuidholland	2	49	51	84	196	2	46	49	45	142
Noordholland	7	76	86	114	283	11	80	77	114	282
Zeeland	13	50	44	15	122	8	52	36	14	110
Utrecht	"	18	38	112	168	4	13	43	108	168
Friesland	1	5	9	46	61	"	6	2	24	32
Overijssel	9	34	80	289	412	10	38	143	355	546
Groningen	15	52	71	118	256	18	52	68	121	259
Drenthe	"	1	29	52	82	"	2	28	50	80
Limburg	37	193	239	164	633	52	211	212	202	677
Totaal in 1867	121	705	947	1 234	3 007	155	731	923	1 281	3 090
In 1866	148	677	920	1 240	2 985	160	680	861	1 179	2 880
Vermeerdering	27	28	27	6	22	5	51	62	102	210

gesubsidieerde bijzondere scholen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.

G E N S.

9	64	79	173	325	7	63	81	171	322
28	206	315	349	898	28	207	328	381	944
7	63	81	164	315	7	61	113	171	352
25	70	44	67	206	17	76	48	62	203
14	44	38	5	101	8	49	35	8	100
"	12	57	114	183	"	12	60	142	214
"	"	19	131	150	"	"	21	145	166
18	58	164	260	500	16	49	187	304	556
26	64	67	110	267	27	65	68	116	276
"	1	21	65	87	"	1	12	68	81
"	28	24	6	58	"	"	"	"	"
127	610	909	1 444	3 090	110	583	953	1 568	3 214
157	590	826	1 483	3 056	163	636	811	1 377	2 987
30	20	83	39	34	53	53	142	191	227

J E S.

8	51	27	29	115	7	52	35	26	120
50	188	201	191	630	45	193	208	193	639
4	48	51	83	186	3	46	57	79	185
20	81	72	102	275	14	81	73	99	267
9	50	29	3	91	10	46	31	6	93
"	9	37	106	152	"	14	46	95	155
"	3	6	25	34	"	"	4	26	30
6	49	124	346	525	7	43	139	379	568
34	53	75	106	268	30	55	69	111	265
"	2	27	40	69	"	"	22	51	73
49	236	205	175	665	40	284	216	139	629
180	770	854	1 206	3 010	156	764	900	1 204	3 024
206	762	865	1 167	3 000	203	728	864	1 122	2 917
26	8	11	39	10	47	36	36	82	107

STAAT van het getal leerlingen, die in 1867 aan de

PROVINCIE.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	321	900	1 096	924	3 241	312	812	1 016	923	3 063
Gelderland	255	1 018	1 160	1 183	3 616	302	999	1 092	1 043	3 436
Zuidholland	274	3 877	4 085	1 841	10 077	258	3 843	4 112	1 813	10 026
Noordholland	368	2 968	3 904	2 463	9 703	374	2 955	3 898	2 290	9 517
Zeeland	84	450	442	253	1 229	92	475	368	169	1 104
Utrecht	75	1 446	1 417	693	3 631	64	1 484	1 388	607	3 543
Friesland	131	576	535	218	1 460	157	614	525	168	1 464
Overijssel	165	587	529	298	1 579	161	535	549	252	1 497
Groningen	233	577	614	342	1 816	316	541	558	258	1 673
Drenthe	86	141	152	56	435	72	146	132	24	374
Limburg	61	531	564	225	1 381	47	523	566	237	1 373
Totaal in 1867	2 103	13 071	14 498	8 496	38 168	2 155	12 927	14 204	7 784	37 070
In 1866	1 948	12 811	14 555	8 884	38 198	2 184	12 812	13 940	7 945	36 881
Vermeerdering	155	260	57	368	30	29	115	264	161	189

J O N

M E I S										
Noordbrabant	914	3 522	3 939	2 344	10 719	996	3 469	3 678	2 174	10 317
Gelderland	365	1 509	1 868	1 347	5 089	352	1 663	1 909	1 241	5 165
Zuidholland	285	3 950	4 121	1 798	10 154	288	3 901	4 277	1 895	10 361
Noordholland	368	2 934	4 167	2 381	9 850	350	2 900	4 062	2 313	9 625
Zeeland	69	499	467	218	1 253	85	519	447	158	1 209
Utrecht	87	1 336	1 342	662	3 427	88	1 363	1 322	588	3 361
Friesland	135	506	390	139	1 170	155	521	396	106	1 178
Overijssel	214	630	625	334	1 803	169	607	612	370	1 758
Groningen	257	581	534	212	1 584	274	524	535	152	1 485
Drenthe	63	135	103	28	329	67	144	94	13	318
Limburg	209	1 248	1 213	871	3 541	239	1 238	1 321	790	3 538
Totaal in 1867	2 966	16 850	18 769	10 334	48 919	3 063	16 849	18 653	9 800	48 365
In 1866	2 790	16 297	18 446	10 085	47 618	2 964	16 536	17 790	9 635	46 925
Vermeerdering	176	553	323	249	1 301	99	313	863	165	1 440

niet-gesubsidieerde bijzondere scholen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
G E N S.									
447	957	1 040	867	3 311	461	1 485	1 464	892	4 302
359	1 057	1 050	976	3 442	333	1 081	1 069	1 062	3 545
293	4 011	4 199	1 717	10 220	280	3 961	4 133	1 817	10 191
412	3 045	3 931	2 281	9 669	365	3 052	3 785	2 332	9 534
107	476	354	140	1 077	85	454	369	131	1 039
75	1 433	1 379	604	3 491	69	1 470	1 341	591	3 471
201	640	534	156	1 531	191	649	549	165	1 554
195	564	557	258	1 574	178	538	496	284	1 496
352	560	531	237	1 680	328	620	549	253	1 750
83	147	113	15	358	88	139	101	22	350
53	534	557	207	1 351	50	513	585	186	1 334
2 577	13 424	14 245	7 458	37 704	2 428	13 962	14 441	7 735	38 566
2 436	13 000	13 779	7 560	36 775	2 380	13 049	14 150	7 542	37 121
141	424	466	102	929	45	913	231	193	1 445
J E S.									
1 029	3 731	3 635	1 881	10 276	1 070	3 553	3 533	1 591	9 747
417	1 615	1 793	1 136	4 961	373	1 724	1 747	1 156	5 000
272	4 108	4 320	1 761	10 461	350	4 102	4 279	1 808	10 539
342	3 079	4 022	2 237	9 680	374	3 024	3 948	2 138	9 544
113	493	434	109	1 149	85	517	438	168	1 208
81	1 268	1 306	594	3 249	84	1 331	1 323	642	3 380
165	581	407	85	1 238	159	580	414	86	1 239
198	646	631	370	1 845	224	649	566	340	1 779
348	593	520	149	1 610	324	663	583	117	1 687
84	157	100	10	351	70	142	114	24	350
247	1 293	1 289	735	3 614	257	1 276	1 269	768	3 570
3 296	17 564	18 457	9 117	48 434	3 370	17 561	18 214	8 898	48 043
3 243	16 719	17 699	8 898	46 559	3 188	16 618	17 804	9 006	46 616
53	845	758	219	1 875	182	943	410	108	1 427

STAAT van het getal leerlingen, die in 1867

PROVINCIEËN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	1 493	9 612	9 788	5 268	26 161	1 556	9 518	8 776	3 289	23 139
Gelderland	1 414	11 248	11 833	6 419	30 414	1 824	11 234	9 707	3 954	26 719
Zuidholland	946	17 006	16 859	6 593	41 404	991	16 967	16 664	5 670	40 292
Noordholland	1 379	12 582	13 972	6 330	34 263	1 554	12 489	13 881	5 990	33 914
Zeeland	587	4 476	4 445	3 134	12 642	641	4 549	3 780	1 429	10 399
Utrecht	232	4 206	4 294	1 564	10 296	257	4 291	4 158	1 241	9 947
Friesland	2 262	8 217	7 793	3 656	21 928	2 431	8 174	7 207	2 694	20 506
Overijssel	1 768	7 070	6 290	2 595	17 718	1 956	6 916	5 799	1 997	16 668
Groningen	2 331	6 203	6 153	2 710	17 397	2 363	6 222	5 852	2 033	16 470
Drenthe	1 033	3 016	2 797	1 078	7 924	1 063	2 952	2 419	660	7 094
Limburg	597	5 393	5 987	2 175	14 152	694	5 415	5 511	1 779	13 399
Totaal in 1867	14 037	89 029	89 711	41 522	234 299	15 330	88 727	83 754	30 736	218 547
In 1866	13 791	89 488	89 845	43 769	236 891	15 880	88 758	81 905	30 364	216 907
Vermeerdering	246	459	132	2 247	2 592	550	31	1 849	372	1 640

J O N

PROVINCIEËN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	1 687	8 754	8 492	3 930	22 863	1 815	8 689	7 705	3 075	21 284
Gelderland	1 353	10 013	9 746	3 920	25 032	1 709	10 106	8 648	2 852	23 315
Zuidholland	943	15 773	15 242	4 274	36 232	983	15 926	15 384	3 994	36 287
Noordholland	1 207	11 652	12 883	4 454	30 196	1 399	11 367	12 862	4 465	30 093
Zeeland	508	4 066	3 649	1 541	9 764	560	4 144	3 212	958	8 874
Utrecht	239	3 929	3 652	1 110	8 930	285	3 996	3 532	997	8 810
Friesland	2 162	7 382	6 572	1 883	17 999	2 326	7 462	6 169	1 532	17 489
Overijssel	1 667	6 376	5 473	1 573	15 089	1 823	6 317	5 089	1 408	14 637
Groningen	2 095	5 849	5 490	1 434	14 868	2 166	5 815	5 371	1 205	14 557
Drenthe	946	2 693	2 392	548	6 579	1 021	2 654	2 125	396	6 196
Limburg	605	4 856	5 084	1 760	12 305	793	4 875	4 829	1 562	12 059
Totaal in 1867	13 412	81 343	78 675	26 427	199 857	14 880	81 351	74 926	22 444	193 601
In 1866	12 926	81 620	78 746	27 079	200 371	14 884	81 581	72 650	22 167	191 282
Vermeerdering	486	277	71	652	514	4	230	2 276	277	2 319

M E I S

aan alle lagere scholen te zamen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
G E N S.									
2 025	9 904	7 479	2 409	21 817	1 840	9 419	6 848	2 260	20 367
2 000	11 246	8 286	2 904	24 436	1 782	10 984	7 999	3 011	23 776
1 241	17 848	15 986	4 787	39 862	1 200	17 658	15 847	4 998	39 703
1 855	13 507	13 708	5 329	34 399	1 652	13 594	13 500	5 658	34 344
817	4 646	3 076	916	9 455	746	4 334	3 014	905	8 999
383	4 489	3 978	1 071	9 921	389	4 514	3 928	1 152	9 983
2 673	8 202	6 706	2 079	19 660	2 641	8 244	6 761	2 182	19 828
2 139	6 873	4 998	1 515	15 525	1 974	6 722	4 862	1 614	15 172
2 637	6 147	5 496	1 633	15 913	2 510	6 147	5 440	1 646	15 743
1 183	2 910	1 959	454	6 506	1 107	2 827	1 842	470	6 246
782	5 093	4 577	1 203	11 655	659	4 571	3 842	915	9 987
17 735	90 865	76 249	24 300	209 149	16 500	88 954	73 883	24 811	264 148
18 041	89 085	75 272	25 065	207 463	16 793	86 922	73 250	24 805	201 770
306	1 780	977	765	1 686	293	2 032	633	6	2 378
J E S.									
2 225	9 119	6 827	2 462	20 633	2 107	8 431	6 525	2 197	19 260
1 929	10 191	7 546	2 260	21 926	1 676	10 000	7 277	2 279	21 232
1 149	16 729	14 803	3 603	36 284	1 245	16 527	14 685	3 759	36 216
1 678	12 553	12 442	4 020	30 693	1 496	12 487	12 316	4 103	30 402
771	4 206	2 831	626	8 434	700	4 124	2 799	693	8 316
372	4 061	3 390	911	8 734	360	4 149	3 427	970	8 906
2 594	7 726	5 692	1 194	17 206	2 516	7 842	5 781	1 236	17 375
1 951	6 453	4 398	1 182	13 984	1 836	6 386	4 287	1 252	13 761
2 537	5 820	5 101	996	14 454	2 393	5 858	4 958	981	14 190
1 183	2 680	1 758	229	5 850	1 105	2 616	1 749	277	5 747
891	4 739	3 932	1 305	10 867	793	4 384	3 473	1 165	9 815
17 280	84 277	68 720	18 788	189 065	16 227	82 804	67 277	18 912	185 220
17 278	82 638	67 561	18 785	186 282	16 301	80 371	66 672	18 984	182 328
2	1 639	1 159	3	2 803	74	2 433	605	72	2 892

Bij de openbare scholen is sedert 1866 het aantal kinderen toegenomen op de drie laatste der aangewezen tijdstippen; op den 15den Januarij waren er daarentegen 2499 jongens en 1837 meisjes minder ingeschreven dan op dat tijdstip in het vorige jaar. De aanzienlijkste vermindering was die van de leerlingen boven de 12 jaar; ook op 15 Julij en 15 October was voor deze eene vermindering op te merken. Op vermeerdering valt hoofdzakelijk te wijzen voor de kinderen van 6 tot 12 jaar, die op de drie laatstgenoemde tijdstippen niet onbeduidend waren toegenomen, hoewel het getal leerlingen beneden zes jaar eenigzins was afgenomen. Daarentegen was op 15 Januarij het getal leerlingen beneden zes jaar toegenomen, maar boven dien leeftijd verminderd.

Voor de gesubsidieerde bijzondere scholen valt ook sedert 1866 op de drie laatste tijdstippen op eene vermeerdering van het aantal schoolgaande kinderen te wijzen; op den 15den Januarij was alleen het aantal meisjes toegenomen met 22, dat der jongens echter met 61 afgenomen. Geregelde vermeerdering op de vier tijdstippen was op te merken bij de leerlingen van 6 tot 12 jaar, terwijl daarentegen bij die beneden 6 jaar steeds vermindering viel op te merken. Van de leerlingen boven 12 jaar was het aantal (zoo wel jongens als meisjes) toegenomen op den 15den April en den 15den October, verminderd op den 15den Januarij; op den 15den Julij kwam de vermindering van het aantal jongens juist overeen met de vermeerdering van het aantal meisjes.

Voor de niet gesubsidieerde bijzondere scholen valt voor de vier tijdstippen op vermeerdering te wijzen; alleen het aantal jongens was op den 15den Januarij een weinig verminderd, namelijk met 30, waar tegenover echter eene vermeerdering stond der schoolgaande meisjes met 1301. De aanzienlijkste vermeerdering was wederom bij de leerlingen van 6 tot 12 jaar op te merken, ook die beneden 6 jaar namen geregeld toe. Van de leerlingen boven 12 jaar was het aantal jongens toegenomen alleen den 15den October, op de andere tijdstippen verminderd, dat der meisjes daarentegen alleen den 15den October verminderd, op de andere tijdstippen toegenomen.

Voor alle lagere scholen te zamen was alleen op den 15den Januarij eene vermindering in het aantal leerlingen; op de drie overige tijdstippen was het sedert 1866 toegenomen. De vermeerdering is wederom voornamelijk toe te schrijven aan het grooter aantal leerlingen van 6 tot 12 jaar in April, Julij en October; op den 15den Januarij was het aantal van deze verminderd. In het aantal leerlingen boven 12 jaar kwam weinig verandering; echter was het in Januarij niet onbeduidend afgenomen, terwijl ook in Julij en October eene kleine vermindering viel op te merken; daarentegen nam het in April eenigzins toe. Voor kinderen beneden 6 jaar was er vermeerdering van het aantal in Januarij, maar vermindering op de drie overige tijdstippen.

Over het algemeen valt dus voor 1867 op weinig gunstige uitkomsten te wijzen. Wel nam het totaal aantal leerlingen in den loop van het jaar toe, maar daartegenover staat eene geringe vermindering der leerlingen boven 12 jaar, terwijl niet uit het oog moet worden verloren, dat telken jare de bevolking toeneemt en dus ook het aantal kinderen die op de lagere school onderwijs zouden behooren te ontvangen.

Over het te kort schoolbezoek werd wederom geklaagd; vele kinderen verlaten de school op eenen leeftijd, dat zij het meest vrucht zouden plukken van het onderwijs. Dit valt terstond in het oog wanneer men het aantal leerlingen van 6, 7 en 8 jaar vergelijkt met dat van de leerlingen boven 12 jaar: in Januarij waren aan alle lagere scholen 89 029 jongens en 81 343 meisjes van 6, 7 en 8 jaar, tegen 41 522 jongens en 26 427 meisjes boven 12 jaar; in October was de verhouding nog meer ongunstig: er waren 88 954 jongens en 82 804 meisjes van 6, 7 en 8 jaar, tegen 24 811 jongens en 18 912 meisjes boven 12 jaar. Dit grootte verschil komt voor verreweg het grootste deel voor rekening van de openbare scholen; op de gesubsidieerde bijzondere scholen waren meer leerlingen boven 12 jaar dan van 6, 7 en 8 jaar; op de niet gesubsidieerde was de verhouding ongeveer als van 1 tot 2 en dus minder ongunstig dan voor alle lagere scholen te zamen.

Ook het geregelde schoolgaan bleef nog veel te wenschen overlaten. In enkele streken trachtte men het schoolbezoek door verschillende middelen, waarover nader, te bevorderen en hier en daar met goeden uitslag. De opmerking van een der inspecteurs, dat het ongeregeld schoolbezoek op de bijzondere scholen minder plaats heeft dan op de openbare, mag op het geheele Rijk van toepassing worden geacht, zoo als uit eene inzage der cijfers blijkt; het verschil tusschen het hoogste en het laagste cijfer (Januarij en October) van het totaal leerlingen op de openbare scholen was 30 551 voor de jongens en 13 778 voor de meisjes, dus ongeveer 16 en 9 per cent, terwijl dat verschil aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen bedroeg 1496 jongens (tusschen April en October) en 876 meisjes (tusschen Januarij en October), dus ongeveer 4 en 2 per cent van het geheele getal. Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen was ook het verschil tusschen het hoogste en het laagste cijfer van leerlingen slechts ongeveer $3\frac{1}{2}$ per cent voor de jongens en 2 per cent voor de meisjes; om het gering aantal leerlingen zijn echter deze scholen minder belangrijk voor dergelijke vergelijking.

Op de openbare scholen was het ongeregeld schoolbezoek het ergst voor de kinderen boven 8 jaren: van de 74 319 jongens en 58 959 meisjes van 9, 10 en 11 jaar, die in Januarij ter school gingen, waren in October slechts 58 489 jongens en 48 163 meisjes meer aanwezig; van de 31 437 jongens en 14 859 meisjes boven 12 jaar, die in Januarij de school bezochten, bleven in October 15 929 jongens en 6049 meisjes, dus ongeveer 50 en 40 per cent weg.

Voor alle lagere scholen te zamen genomen, valt op het grootste aantal leerlingen te wijzen in Januarij; op de drie andere tijdstippen was het geregeld verminderd. Die vermindering was weder het sterkst bij de oudere leerlingen, vooral bij die boven 12 jaar: van de 41 522 jongens en 26 427 meisjes van dezen leeftijd, die in Januarij de school bezochten, bleven in October 40 en 28 per cent weg.

Deze cijfers van het te kort en ongeregeld schoolbezoek, moeten wel tot de gevolgtrekking leiden, dat er veel grond bestaat voor de opmerking van een der inspecteurs, „dat het voor vele leerlingen der volksschool op hun twintigste jaar eigenlijk evenzoo is, als hadden zij nooit lager onderwijs genoten“. Nog erger is het echter, dat een groot aantal kinderen van elk onderwijs verstoken zijn. In de hier volgende tabel is het vermoedelijk getal kinderen van 6 tot 12 jaar op den 1sten Januarij 1867 opgegeven; door hiervan af te trekken het aantal kinderen van dien leeftijd, die op den 15den Januarij de dagschool bezochten, verkrijgt men ongeveer het aantal der niet schoolgaande kinderen. Voor deze vergelijking is het gunstigste tijdstip (15 Januarij) genomen, omdat blijken moet hoeveel kinderen in het geheel geen onderwijs ontvangen.

Bij dit overzicht moet nog worden opgemerkt, dat onder de kinderen, die geen school bezoeken, natuurlijk eenigen zijn, aan wie huisonderwijs wordt gegeven; deze nu behoorden van het totaal aantal te worden afgetrokken om het getal der kinderen, die in 't geheel geen onderwijs genieten, te kunnen vermelden.

Uit de verkregen cijfers blijkt, dat sedert het vorige jaar het schoolverzuim is toegenomen. Voor de meisjes hield het hogere cijfer ongeveer gelijken tred met de vermeerdering der bevolking, zoo als uit de berekening percentsgewijze blijkt: van de jongens echter bleven in 1866 23 (6 tot 9 jaar) en 19 per cent (9 tot 12 jaar) geheel van de school weg, in 1867 24 en 20 per cent.

In het geheel waren er in Januarij 1867, in de maand waarin de schoolbevolking het grootst is, 28 372 jongens en 32 709 meisjes van 6 tot 9 jaar en 22 491 jongens en 29 393 meisjes van 9 tot 12 jaar die de dagschool in 't geheel niet bezochten. Het schoolverzuim was het ergst in de provincien Noordholland, Zeeland en Noordbrabant.

Wanneer nu bij deze opgave nog in aanmerking wordt genomen, dat niet het aantal aanwezige kinderen, maar het aantal dat op de schoollijsten is ingeschreven, als grondslag der statistieke opgaven wordt aangenomen, dat dus toevallige afwezigheid wegens ziekte of anderszins geen invloed op deze cijfers kan hebben, dat bovendien vele der ingeschreven leerlingen ten gevolge van onregelmatig schoolbezoek of te vroeg verlaten der school weinig of geene vruchten trekken van het onderwijs, — waarop hierboven reeds is gewezen, — dan blijkt overtuigend, dat van het lager onderwijs op verre na nog niet die vruchten worden getrokken, welke het zoude kunnen opleveren, en moet elke poging om den kanker van het schoolverzuim eenigermate te verminderen, worden toegejuicht.

Op vele plaatsen werden middelen daartegen aangewend: door het houden van schoolfeesten, examens en prijsuitdeelingen en door het verleenen van toelagen aan de onderwijzers, naarmate het getal hunner leerlingen toenam en deze de school getrouwer bezochten, werd getracht hierin verbetering te brengen en hier en daar ook met goeden uitslag. Zoo werden onder anderen te Velp (Rheden) door eene vereeniging van dames kleine prijzen uitgelooft voor die kinderen, welke het ijverigst de openbare school bezoeken; ten gevolge der goede vruchten van dezen maatregel werd hetzelfde beproefd door de plaatselijke schoolcommissie in voorschreven gemeente en door die te Apeldoorn, te Voorst en te Bemmels, echter aanvankelijk nog zonder veel vrucht. De vereenigingen tot bevordering van geregeld schoolgaan te Kampen en te Deventer, waarvan reeds in het vorig verslag melding werd gemaakt, stichten in dit opzigt veel goeds: de vruchten van baren arbeid waren reeds, dat te Kampen in 1867 ruim viermaal meer kinderen werden gevonden dan in 1866, die op grond van hun naauwgezet schoolbezoek, goed gedrag en ijver, in aanmerking konden komen voor een geschenk, terwijl te Deventer binnen den tijd van één jaar het cijfer der schoolverzuimen op de armenschool van 23 per cent tot 14 per cent gedaald is; terwijl bovendien leerlingen, die anders half onderwezen de school zouden verlaten hebben, nog een jaar langer gebleven zijn. Te Hengelo werd door eenige fabrikanten, die aldaar fabriekscholen hebben opgericht en onderhouden en zich daarvoor belangrijke opofferingen getroosten, het schoolgaan zeer in de hand gewerkt, hetgeen ten gevolge had, dat niet alleen het cijfer der schoolgaande kinderen in die gemeente sterk toenam, maar ook dat een groot aantal zelfs na hun twaalfde jaar de school bleven bezoeken: van ± 300 kinderen die de fabriekscholen bezochten, waren ± 153 boven de 12 jaar. Een minder gunstig verschijnsel moet echter genoemd worden dat op enkele plaatsen de gemeentebesturen het geregelde schoolgaan belemmeren, alleen om niet volgens art. 18 der wet verplicht te zijn tot het aanstellen van een tweeden hulponderwijzer.

Eene afdoende verbetering ten aanzien van het onvoldoend schoolbezoek schijnt alleen hiervan te wachten, dat bij de ouders de belangstelling in het onderwijs wordt opgewekt, dat zij leeren beseffen hoe voordeelg en heilzaam het voor hunne kinderen en ook voor hen zelve is, dat deze een goed schoolonderwijs ontvangen, en ook dat vele mingevoeden niet meer door hunne schrèle verdiensten genoot worden hunne kinderen door allerlei kleine verrigtingen, althans voor een deel, in hun eigen onderhoud te laten voorzien.

Het getal der dagscholieren, die in 1867 tevens de avondschool bezocht hebben, is in de volgende tabel aangewezen:

Getal der dagscholieren, die tevens de avondschoon bezoeken in 1867.

	Aan de openbare scholen.				Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan alle lagere scholen te zamen.			
	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.
PROVINCIEIEN.																
	Jongens.															
Noordbrabant	2 610	1 625	1 615	1 422	1 932	1 62	165	113	939	876	920	589	3 741	2 669	2 700	2 124
Gelderland	2 647	956	836	903	274	238	178	294	865	775	629	663	3 786	1 969	1 643	1 860
Zuidholland	4 786	3 275	2 907	3 008	94	88	30	85	1 422	1 072	1 025	1 309	6 302	4 435	4 022	4 402
Noordholland	3 131	2 321	2 343	2 620	85	89	84	75	1 026	827	801	1 049	4 232	3 237	3 238	3 744
Zeeland	2 328	947	802	794	7	"	"	"	204	163	159	165	2 539	1 110	961	959
Utrecht	237	117	86	118	80	82	67	71	570	580	545	541	779	698	730	730
Friesland	6 289	3 845	3 160	4 099	145	66	36	96	484	418	360	453	6 918	4 329	3 616	4 648
Overijssel	1 984	1 580	1 351	1 417	125	124	120	117	396	338	308	332	2 455	2 042	1 779	1 866
Groningen	4 990	3 704	2 831	3 100	85	93	77	87	504	471	451	398	5 579	4 268	3 359	3 585
Drenthe	1 504	796	658	656	49	58	48	51	82	74	79	87	1 655	928	785	794
Limburg	202	154	146	157	"	"	"	"	45	17	18	19	247	171	164	176
Totaal in 1867.	50 648	19 320	16 735	18 294	1 136	1 000	935	989	6 537	5 611	5 295	5 605	38 321	25 931	22 955	24 888
" " 1866.	31 011	19 107	16 715	18 373	1 164	1 118	1 099	942	6 678	5 906	5 724	6 226	38 853	26 131	23 588	25 541
Verneederding.	— 363	213	20	— 79	— 28	— 118	— 174	47	— 141	— 295	— 429	— 621	— 532	— 200	— 533	— 653
Meesjes.																
Noordbrabant	361	307	313	254	11	5	37	34	267	286	259	202	639	598	609	490
Gelderland	464	224	153	157	27	26	25	45	147	152	232	151	638	402	410	353
Zuidholland	1 261	925	798	906	35	"	"	1	477	190	201	449	1 773	1 113	999	1 356
Noordholland	1 746	1 527	1 483	1 509	"	"	"	"	316	316	297	308	2 062	1 843	1 780	1 817
Zeeland	631	259	197	223	6	"	1	1	38	31	26	40	675	40	290	264
Utrecht	590	544	567	575	"	"	"	"	688	712	700	730	1 278	1 256	1 267	1 305
Friesland	4 044	2 501	2 000	2 825	30	15	14	"	203	156	117	151	4 277	2 672	2 131	2 776
Overijssel	432	269	160	222	67	62	68	61	83	63	47	69	582	394	270	374
Groningen	2 782	2 094	1 868	2 146	56	46	44	49	360	335	309	217	3 198	2 475	1 599	1 834
Drenthe	640	491	395	432	"	33	35	36	26	13	16	30	666	537	446	498
Limburg	37	34	24	22	"	7	18	18	48	54	54	54	85	95	96	94
Totaal in 1867.	12 988	9 175	7 336	8 493	232	194	237	245	2 653	2 308	2 258	2 401	15 873	11 677	9 831	11 139
" " 1866.	13 164	8 507	6 888	8 551	263	215	202	194	2 771	2 430	2 338	2 487	16 198	11 152	9 438	11 232
Verneederding.	— 176	688	448	— 58	— 31	— 21	35	51	— 118	— 122	— 80	— 86	— 325	535	403	— 93

Even als in vorige jaren was het gemeenschappelijk bezoek der dag- en avondschool het sterkst in den winter: op 15 Januarij bezochten 38 321 jongens en 15 873 meisjes tevens de avondschool, in Julij slechts 22 955 jongens en 9831 meisjes. Sedert 1866 is dit bezoek verminderd, voor de jongens op alle tijdstippen, voor de meisjes alleen in Januarij en October. De ongunstigste cijfers geven in dit opzigt de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen, waar op alle tijdstippen het bezoek geringer was dan het vorige jaar. Op de openbare scholen was in April en in Julij eene toename van het aantal, zoowel jongens als meisjes, daarentegen in Januarij en October eene vermindering. Even ongunstige uitkomsten geeft het volgende overzicht, dat het getal van hen, die in 1867 uitsluitend de avondschool hebben bezocht, vermeldt:

GETAL

Gefal der leerlingen, die uitsluitend de avondschool bezochten in 1867.

	Aan de openbare scholen.				Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan alle lagere scholen te zamen.			
	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.
Jongens.																
Noordbrabant	3 545	430	241	614	35	14	12	12	76	62	42	72	3 657	506	295	638
Gelderland	3 381	247	180	241	85	54	56	56	409	193	187	193	3 875	494	420	490
Zuidholland	2 442	508	202	639	11	1	14	14	695	400	373	481	3 148	909	575	1 134
Noordholland	1 070	238	192	371	12	13	11	14	332	172	167	206	1 414	433	370	591
Zeeland	940	104	61	93	16	2	3	3	122	50	47	56	1 078	156	109	152
Utrecht	376	43	48	94	2	2	5	2	35	27	11	33	413	75	61	139
Friesland	1 829	533	312	687	20	17	15	15	271	169	148	147	2 120	739	477	849
Overijssel	810	493	321	466	296	142	182	187	335	308	272	243	1 441	943	775	896
Groningen	868	232	73	154	11	"	1	1	246	131	75	113	1 125	423	148	268
Drenthe	987	192	144	174	2	6	6	8	25	12	8	9	1 014	210	155	189
Limburg	96	7	16	5	"	"	"	"	28	11	9	23	121	18	25	28
Totaal in 1867	16 345	3 107	1 790	3 538	490	254	281	310	2 574	1 535	1 389	1 576	19 409	4 896	3 410	5 424
" " 1866	16 405	3 022	1 925	3 615	506	266	266	237	2 931	1 686	1 432	1 678	19 845	4 974	3 623	5 330
Vernoeëring	— 60	85	— 135	— 77	— 16	— 12	15	73	— 360	— 151	— 93	— 102	— 436	— 78	— 213	— 106
Meejes.																
Noordbrabant	408	197	155	351	3	1	2	2	55	46	28	48	466	244	185	404
Gelderland	415	131	115	117	22	16	11	8	220	157	155	147	657	304	281	772
Zuidholland	840	276	168	334	1	"	"	4	371	339	349	351	1 212	615	517	689
Noordholland	500	223	187	299	1	"	"	"	347	301	271	278	848	524	438	577
Zeeland	413	98	49	98	1	"	"	"	69	42	34	48	483	140	83	146
Utrecht	53	6	9	29	"	"	"	"	57	37	34	41	110	43	70	80
Friesland	1 556	615	399	632	1	1	1	1	241	149	143	149	1 798	765	543	802
Overijssel	328	241	207	252	92	44	36	36	183	189	149	143	603	474	392	431
Groningen	491	248	102	145	1	1	1	3	146	118	131	136	637	367	234	284
Drenthe	274	155	142	135	"	"	"	"	14	3	2	3	288	158	144	138
Limburg	18	9	5	5	"	"	"	"	61	80	96	84	79	89	101	89
Totaal in 1867	5 296	2 199	1 588	2 420	121	63	51	54	1 764	1 461	1 392	1 428	7 181	3 723	2 981	3 902
" " 1866	5 472	2 259	1 659	2 283	129	79	65	74	2 008	1 484	1 408	1 680	7 609	3 822	3 132	4 037
Vernoeëring	— 176	— 60	— 121	— 137	— 8	— 16	— 14	— 20	— 244	— 23	— 15	— 252	— 428	— 99	— 151	— 135

Wederom moet dit verslag op een verminderd bezoek der avondschool wijzen. Op alle vier tijdstippen was het aantal leerlingen, zoowel jongens als meisjes, geringer dan in 1866. Deze vermindering was het sterkst aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen; aan de openbare scholen was in April voor de mannelijke en in October voor de vrouwelijke leerlingen eenige vermeerdering op te merken. Het uitsluitend bezoek der avondschool was in den winter het sterkst; vooral voor de jongens is een groot verschil tusschen het bezoek in Januarij (19 409) en in Julij (3410). Hoewel nog aanmerkelijk, is dit verschil toch minder groot bij de meisjes: de 7181 die in Januarij de school bezochten, waren in Julij tot 2981 verminderd. Deze wisseling van het aantal in de verschillende maanden is het sterkst bij de openbare scholen: de cijfers voor de mannelijke leerlingen opgegeven in Januarij en in Julij staan aan deze scholen tot elkander als 9 tot 1, aan de gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde bijzondere scholen als 2 tot 1; voor de vrouwelijke leerlingen was de verhouding tusschen die cijfers aan de openbare scholen ongeveer als 3 tot 1, aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen als 5 tot 4, aan de gesubsidieerde als $2\frac{1}{2}$ tot 1. Door de vrouwelijke leerlingen werd uitsluitend van de avondschool minder gebruik gemaakt dan door de mannelijke, maar zij bezochten de school veel geregelder.

Het getal der dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvingen in 1867, is in de volgende tabel aangewezen:

Getal der dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvingen in 1867.

	Aan de openbare scholen.				Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan de niet gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan alle lagere scholen te zamen.			
	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Juli.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Juli.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Juli.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Juli.	Op 15 Oct.
Jongens.																
Noordbrabant	10 825	9 485	8 782	7 968	29	15	19	21	1 202	1 186	1 375	1 325	12 056	10 636	10 176	9 914
Geideland	14 832	12 852	11 264	10 731	100	104	96	81	725	684	674	758	15 647	13 637	12 691	11 570
Zuidholland	18 083	17 313	16 251	15 786	9	9	8	6	3 916	3 826	3 989	3 496	22 008	21 148	20 198	19 288
Noordholland	15 029	14 780	14 912	14 840	83	54	39	44	3 628	3 492	3 607	3 615	18 657	18 272	18 519	18 455
Zeeland	6 728	5 492	4 652	4 392	83	54	39	44	218	192	196	151	7 029	5 738	4 827	4 587
Utrecht	3 760	3 545	3 589	3 438	"	"	"	"	1 353	1 635	1 613	1 593	5 113	5 180	5 202	5 031
Friesland	15 675	14 111	13 296	13 471	"	"	"	"	98	141	159	142	15 773	14 252	13 455	13 613
Overijssel	7 681	7 410	6 692	6 427	96	96	359	365	401	314	362	363	8 178	8 085	7 413	7 155
Groningen	8 692	8 456	8 014	7 837	51	30	55	66	179	198	209	207	8 922	8 704	8 278	8 110
Drenthe	3 803	2 810	2 571	2 333	"	"	"	"	"	"	8	"	3 303	2 810	2 574	2 333
Limburg	3 722	3 480	2 925	2 580	"	"	"	"	695	693	656	658	4 417	4 173	3 561	3 238
Totaal in 1867	108 820	94 684	92 948	89 803	368	590	576	588	12 415	12 361	12 738	12 308	121 108	112 635	106 257	102 634
" " 1866	109 645	98 730	92 660	90 120	384	317	320	312	12 463	12 202	12 781	12 347	122 512	111 309	105 711	102 779
Vormeederling	—	894	288	317	16	273	256	271	68	159	2	39	—	1 326	546	85
Meisjes.																
Noordbrabant	5 888	5 395	5 164	4 694	15	8	11	18	4 739	4 543	4 600	4 308	10 642	9 946	9 775	9 020
Geideland	11 146	10 304	9 465	8 910	89	117	107	104	1 497	1 426	1 298	1 421	12 732	11 747	10 870	10 435
Zuidholland	15 416	15 150	14 410	14 030	12	9	9	4	3 458	3 702	3 587	3 541	18 896	18 861	18 006	17 595
Noordholland	13 211	12 990	13 259	13 129	"	"	"	"	4 012	3 858	3 890	3 846	17 223	16 848	17 149	16 975
Zeeland	5 181	4 519	4 057	3 960	58	50	34	33	263	210	194	199	5 502	4 779	4 285	4 192
Utrecht	3 220	3 179	3 151	3 047	"	"	"	"	1 621	1 605	1 595	1 598	4 841	4 784	4 680	4 645
Friesland	12 993	12 089	11 808	12 030	"	"	"	"	81	104	121	117	13 004	12 193	11 929	12 147
Overijssel	6 512	6 827	5 961	5 752	63	211	298	230	531	539	525	551	7 106	7 077	6 784	6 533
Groningen	7 634	7 568	7 276	7 040	41	43	62	61	176	197	190	206	7 851	7 808	7 528	7 307
Drenthe	2 865	2 807	2 401	2 288	"	"	"	"	"	"	2	"	2 865	2 507	2 403	2 238
Limburg	2 209	2 084	1 742	1 516	293	293	297	273	1 415	1 432	1 405	1 402	3 917	3 809	3 444	3 191
Totaal in 1867	86 205	82 012	78 934	76 366	571	731	818	723	17 803	17 616	17 341	17 159	104 579	100 359	96 853	94 278
" " 1866	87 427	82 111	78 939	76 841	626	526	511	532	17 621	17 180	16 772	16 734	105 674	99 817	96 282	94 107
Vormeederling	—	99	305	475	55	205	307	191	182	436	569	455	—	542	571	171

PROVINCIE.

In het aantal kosteloos onderwezenen kwamen sedert 1866 geene groote veranderingen. In April en in Julij was het aantal jongens grooter, in Januarij en October kleiner dan het vorige jaar, terwijl voor de meisjes alleen in Januarij op vermindering valt te wijzen; in April, Julij en October was het aantal toegenomen. Het getal der kosteloos onderwezen meisjes was op de vier tijdstippen aan de openbare scholen verminderd, daarentegen aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen toegenomen.

Het getal der kosteloos onderwezen jongens was op de verschillende tijdstippen 121 103, 112 635, 106 257 en 102 694, dat is ongeveer 51 per cent van de geheele mannelijke schoolbevolking; dat van de kosteloos onderwezen meisjes 104 579, 100 359, 96 853 en 94 278, dat is in Januarij en April ongeveer 52, in Julij en October ongeveer 51 per cent der geheele vrouwelijke schoolbevolking.

Eene vergelijking van de vermeerdering en vermindering sedert 1866 van het aantal dagscholieren aan de onderscheidene scholen met de toe- en afname van het aantal kosteloos onderwezenen, geeft de volgende uitkomsten: aan de openbare scholen was in Januarij het aantal leerlingen verminderd met 2499 jongens en 1837 meisjes, ook het aantal kosteloos onderwezenen was 1325 jongens en 1222 meisjes kleiner; in April was eene vermeerdering der leerlingen met 2256 jongens en 669 meisjes, het aantal kosteloos onderwezen jongens was ook toegenomen met 894, maar dat der meisjes verminderd met 99; in Julij en October was het aantal mannelijke leerlingen vermeerderd met 723 en 706, dat der vrouwelijke leerlingen met 918 en 1358; voor de kosteloos onderwezenen was alleen in Julij voor de jongens op eene vermeerdering van 288 te wijzen; in October was het getal jongens met 317 verminderd, terwijl op beide tijdstippen het aantal meisjes met 305 en 475 afnam.

Op de gesubsidieerde bijzondere scholen was de vermeerdering van het aantal kosteloos onderwezenen betrekkelijk veel grooter dan de toename van de dagscholieren.

Aan de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen was het geheele aantal mannelijke leerlingen in Januarij verminderd met 30, in April, Julij en October vermeerderd met 189, 929 en 1445, terwijl het aantal kosteloos onderwezenen in Januarij en October was verminderd met 68 en 39, maar in April en Julij vermeerderd met 159 en 2; voor de vrouwelijke leerlingen was op elk der vier tijdstippen vermeerdering op te merken en wel met 1301, 1440, 1875 en 1427; daarmede kwam overeen de vermeerdering van het aantal kosteloos onderwezenen met 182, 436, 569 en 455.

Over den invloed van het kosteloos onderwijs op het schoolverzuim kan moeilijk een beslist oordeel worden uitgesproken. Over het algemeen schijnt het kosteloos onderwijs het schoolbezoek te bevorderen, omdat vele ouders zich geene opofferingen willen getroosten voor iets waarvan zij de waarde dikwijls niet inzien; ook zijn er ouders die hunne kinderen liever in 't geheel niet ter school zenden, dan dat zij onder de onvermogenenden gerangschikt worden. Echter wordt door eenige inspecteurs berigt, dat het heffen van schoolgeld geen nadeeligen invloed uitoefent op het schoolbezoek. Veel zal hierbij zeker afhangen van den maatschappelijken toestand en van de geaardheid der inwoners in verschillende streken, zoodat geen algemeene regel kan worden gesteld. Een matig schoolgeld, mits bij lange termijnen geheven, bijv. over het geheele of halve jaar, schijnt op het tijdelijke verzuim of ongerogeld schoolbezoek een bepaald gunstigen invloed uit te oefenen. Hieromtrent kan worden verwezen naar het behandelde in de inspecteursvergadering van Mei 1866, op pag. 18 en volg. van het vorig verslag medegedeeld.

Ten slotte volgt eene opgave van het getal leerlingen aan de scholen voor volwassenen, benevens van het getal dier scholen en der daaraan verbonden onderwijzers.

Scholen voor volwassenen.

PROVINCIE.	Openbare scholen.				Gesubsidieerde bijzondere scholen.				Niet gesubsidieerde bijzondere scholen.				TOTAAL.											
	Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Gemiddeld getal leerlingen.		Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Gemiddeld getal leerlingen.		Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Gemiddeld getal leerlingen.		Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Gemiddeld getal leerlingen.									
			Mannen.	Vrouwen.			Mannen.	Vrouwen.			Mannen.	Vrouwen.												
	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.	Totaal.									
Noordbrabant	20	46	4	1444	303	1747	5	6	1	126	80	156	25	15	71	813	1666	2479	50	67	76	2883	1999	4882
Gelderland	12	34	"	425	115	540	4	8	"	117	"	117	9	14	3	216	126	342	25	56	3	758	241	999
Zuidholland	9	24	"	826	111	437	"	"	"	"	"	"	19	45	2	437	390	827	28	69	2	763	501	1264
Noordholland	5	6	"	97	63	160	1	1	"	35	13	48	20	39	2	617	628	1245	26	46	2	749	704	1453
Zeeland	2	3	"	76	25	101	6	13	"	106	78	184	2	4	"	30	50	80	10	20	"	212	153	365
Utrecht	16	23	"	281	22	303	1	3	"	22	"	22	13	21	2	264	191	475	30	47	2	587	213	800
Friesland	"	"	"	"	"	"	4	10	"	222	169	391	9	13	"	241	257	498	13	23	"	463	426	889
Overijssel	3	5	"	114	34	148	2	3	"	124	"	124	4	7	1	173	123	296	9	15	1	411	157	568
Groningen	5	10	"	119	56	175	"	"	"	"	"	"	11	21	"	215	209	424	16	31	"	384	265	599
Drenthe	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	3	"	94	57	151	1	3	"	94	57	151
Limburg	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	9	2	132	108	230	5	9	2	122	108	230
Totaal in 1867	72	151	4	2882	729	3611	23	44	1	752	290	1042	118	191	83	3242	3805	7047	213	386	88	6876	4894	11700
In 1866	64	131	2	2128	491	2619	16	30	2	637	272	909	125	210	80	3282	3927	7209	205	369	84	6347	4690	11037
Vermeerdering	8	20	2	754	238	992	7	14	-1	115	18	133	7	19	3	40	122	162	8	17	4	429	134	563

* Dit totaal van het getal onderwijzers in 1866 is twee minder dan de som der totalen onder de drie rubrieken opgegeven; de reden daarvan is, dat in Gelderland in twee gesubsidieerde bijzondere scholen en in twee niet gesubsidieerde bijzondere dezelfde onderwijzers waren.

Het ligt in den aard der zaak, dat, wanneer zich geene buitengewone omstandigheden voordoen, in den loop van één jaar de algemeene toestand, het gehalte van het onderwijs, geene belangrijke veranderingen zal ondergaan. Op ingrijpende verbeteringen valt in 1867 dan ook niet te wijzen. De omstandigheden die dusverre den vooruitgang van het onderwijs tegenhielden, deden zich ook thans voor. Wederom maakte het onregelde schoolbezoek het hoogst moeilijk, op vele plaatsen zelfs onmogelijk, het onderwijs verder uit te strekken dan de meest noodzakelijke leervakken: lezen, schrijven, rekenen en eenige taalkunde, en den leerlingen inzicht te doen verkrijgen in de andere vakken van lager onderwijs die wat meer vatbaarheid vorderen. »De reden,» zegt een der inspecteurs, »waarom de vakken *a—i* der wet niet op alle openbare scholen worden onderwezen, ligt vooral in den toestand van vele scholen, waar des zomers slechts weinig kinderen komen en bijna allen van de onderste klasse, wier onderwijs zich van zelf tot de eerste beginselen beperkt, terwijl ze des winters overkropt zijn met leerlingen, wier langdurige afwezigheid hen sterk heeft doen achteruitgaan, eene behoorlijke klassificatie hoogst bezwaarlijk maakt en dus het werkelijk klassikale onderwijs belemmert. De onderwijzer verkeert dan in de ongunstigste positie tegenover een veel te groot aantal van leerlingen en moet bijna al zijnen tijd besteden om ten minste eenig nut te stichten met zijn onderwijs in lezen, schrijven, rekenen en Nederlandsche taal.» Over het gemis van een voldoende hulp personeel werd mede van verschillende zijden geklaagd; ook dit belemmert nog den geregelden gang van het onderwijs, wanneer de hoofdonderwijzer zijnen tijd moet verbrokkelen tusschen al de klassen en afdelingen van klassen zijner school.

Dergelijke toestand is niet geschikt om de ambitie, den ijver der onderwijzers, op te wekken en te versterken. Toch wordt vrij algemeen de pligtsbetrachting en de onvermoeide ijver der onderwijzers, hunne grondige kennis en tact van onderwijzen, geroemd. Minder gunstige uitzonderingen op dezen regel kunnen er voorzeker nog worden aangewezen, maar zij nemen gedurig af.

Indien in 1867 ook al geene gewichtige verbeteringen hebben plaats gehad, zoo is toch in alle provincien op eenigen vooruitgang te roemen. Vooral hierin dat langzamerhand meer gelet te worden op de ontwikkeling van verstand en hart, op leeren denken en begrijpen en ook op de praktische toepassing van het geleerde in het dagelijksch leven.

In sommige plaatsen werden de avondscholen ingericht tot herhaling van het geleerde of ook wel tot beoefening der vakken *d—i* der wet.

Omtrent de afzonderlijke vakken kan weinig nieuws dat meldenswaardig is worden medegedeeld.

Bij het lezen werd op een behoorlijk begrijpen van het gelezene, op de verklaring der woorden en zaken meer dan vroeger gelet, hoewel dit onderwijs nog niet overal goed kon genoemd worden en hier en daar vrij wat te wenschen overliet. Dit vak werd op sommige scholen dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling der leerlingen door, naar aanleiding van het gelezene, eenige algemeen wetenswaardige zaken op het gebied van geschiedenis, aardrijkskunde of natuurkunde te bespreken.

De oefeningen in het groot schrift verminderden weder. Er begon meer werk van te worden gemaakt de leerlingen in het loopend schrift te oefenen door dictionen of anderszins. Echter verlaten zeer vele kinderen de school te vroeg om zich reeds eene vaste hand van schrijven te hebben eigen gemaakt.

In het rekenonderwijs kwam eenige vooruitgang. Vooral leggen verscheidene jonge onderwijzers zich er op toe om dit onderwijs aan de opscherping van het verstand en de ontwikkeling van het denkvermogen dienstbaar te maken. Toch wordt nog te veel de oude methode gevolgd om de leerlingen zoo lang mogelijk bezig te houden met de vier hoofdregels met zeer groote onbenoemde getallen, alvorens hen die bewerkingen op eenvoudige voorbeelden uit het dagelijksch leven te doen toepassen. De oefeningen in het rekenen uit het hoofd kwamen meer en meer in zwang.

Slechts in enkele scholen werd de vormleer op doelmatige wijze onderwezen; de leerlingen toonden dan ook in den regel weinig ingenomenheid met dit leervak. Op verscheidene scholen werd er geen onderwijs in gegeven.

Het onderwijs in de Nederlandsche taal maakte wederom vorderingen. Vooral in Limburg werd hiernaar meer zorg besteed, waar dit vak door het aanleeren van vreemde talen dikwijls op den achtergrond geraakt; door vele gemeenten is eene door den inspecteur ontworpen plaatselijke verordening op het schoolwezen vastgesteld, volgens welke meer tijd aan de nederlandsche taal zal worden gewijd. Het gebruik der spelling volgens DE VRIES en TE WINKEL wordt meer algemeen. Op vele scholen werd dit vak alleen bij het lezen behandeld, zonder dat er afzonderlijke uren aan werden gewijd.

Dit was ook het geval met het onderwijs in de geschiedenis en aardrijkskunde, welke vakken overigens met vrucht worden onderwezen. De oefeningen in schetsen van kaarten

gaven goede uitkomsten. Van aardglobes werd echter nog niet genoeg gebruik gemaakt, ook bleven hier en daar landkaarten ontbreken.

Het onderwijs in de natuurkunde ging doorgaans niet verder dan het lezen en bespreken van losse stukken. Het werd bijna overal met lust en ijver gevolgd.

Praktische oefeningen in het zingen hadden op de meeste scholen plaats; slechts op enkele kwam de theoretische behandeling daarbij.

Van de vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs werd de kennis van de levende talen het meest beoefend; de vorderingen hierin voldoen over het algemeen. Van de letterkunde werd weinig werk gemaakt, omdat de leerlingen daarvoor in den regel niet ver genoeg waren gevorderd.

Op vele scholen werd het onderwijs in de wiskunde des avonds gegeven; het bepaalde zich doorgaans tot de eerste beginselen. Slechts op enkele scholen, waar de leerlingen voor eene bepaalde bestemming werden opgeleid, ging men verder.

De landbouwkunde werd nog nergens als een afzonderlijk leervak behandeld; het werd echter somtijds met het onderwijs in de natuurkunde in verband gebracht.

De beoefening der gymnastiek nam weder zeer toe, even als het teekenonderwijs.

De gelegenheid voor het onderwijs in de vrouwelijke handwerken werd meer en meer opengesteld. In Gelderland gaven de echtgenooten der onderwijzers in sommige gemeenten buiten de gewone schooluren onderwijs in de nuttige handwerken. Gewoonlijk wordt dit onderwijs door afzonderlijke onderwijzeressen gegeven.

Over niet-naleving van art. 23, alin. 2, der wet werd in de meeste provincien in het geheel niet geklaagd. Zoowel het schooltoezigt als de Regering zorgden voor zooveel noodig voor de stipte naleving van dit voorschrift.

Slechts enkele klachten over niet behoorlijke inachtneming daarvan kwamen ter kennis van het schooltoezigt en van de Regering.

Door eenige ingezetenen, meereendeels leden der vereeniging voor christelijk nationaal onderwijs te Zuid-Beijerland, werd geklaagd, dat de hoofdonderwijzer op de openbare school aldaar niet alleen een doorgaand gebruik maakte van den bijbel, maar zelfs gedurende den schooltijd aan de jeugd onderrigt gaf in de bijbelsche geschiedenis en de christelijke geloofsleer naar aanleiding van den Heidelbergschen catechismus. Na onderzoek bleek, dat het onderwijs in de godsdienst alleen buiten den schooltijd door den onderwijzer werd gegeven in het schoollocaal op verzoek van eenige ouders.

De Minister gaf dien ten gevolge aan de adressanten te kennen, dat hunne klachten in zooverre ongegrond waren bevonden, dat het onderwijs in de christelijke leer nooit gedurende den schooltijd, maar na afloop daarvan door den openbaren onderwijzer was gegeven, maar dat overigens nu aan dien onderwijzer uitdrukkelijk was verboden met dat onderwijs, ook buiten den schooltijd, voort te gaan.

Dat dit den onderwijzer opgelegde verbod aanvankelijk door dezen werd nageleefd, blijkt uit een adres van 105 ingezetenen van Zuid-Beijerland, daarbij verzoekende dat de Regering den onderwijzer verlof mogt geven op de openbare school den bijbel te laten lezen, of anders onder zijne leiding buiten de gewone schooluren. Hun werd daarop door den Minister te kennen gegeven, dat ingezetenen hunner gemeente zich geklaagd hadden dat de hoofdonderwijzer der openbare lagere school aldaar onderwijs gaf in de christelijke godsdienstleer naar den Heidelbergschen catechismus, waardoor die adressanten den eerbied voor hunne godsdienstige gezindheid gekrenkt achtten, hoezeer zelve die leer belijdende; dat zij zich uit dien hoofde op art. 23 der wet hadden beroepen en dat toen de hierboven vermelde beslissing was genomen, waarbij werd geper sisteerd.

In het laatst van 1868 werd echter door den onderwijzer der bijzondere school te Zuid-Beijerland wederom geklaagd, dat op de openbare school in den bijbel gelezen en positief christelijke leer- en leesboeken werden gebezigd. Toen deze klacht gegrond bleek, is door den Minister aan Gedeputeerde Staten bij schrijven van den 8sten Maart 1869, n°. 262, 5de afdeling, te kennen gegeven, dat naar zijn oordeel het gemeentebestuur behoorde te worden uitgenoodigd den onderwijzer bij de eerste nieuwe overtreding overeenkomstig de bepalingen der wet te schorsen, en hem kennis te geven dat dit geschieden zou. Door Gedeputeerde Staten werd hieraan voldaan.

De tweede klacht over niet behoorlijke naleving van art. 23 betrof het feit, dat de onderwijzer der openbare school te Oosterlittens (Baarderadeel), aan eenigen zijner leerlingen afdrucken had medegegeven van de door de » Vereeniging tot verdediging en bevordering van het openbaar volksonderwijs » in de *Provinciale Friesche Courant* geplaatste artikelen. Deze had dit gedaan als correspondent dier vereeniging, ten einde die afdrucken op deze wijze te doen toekomen aan die leden, wier kinderen zijne school bezochten.

Het schooltoezigt heeft den onderwijzer het verkeerde van zijne handelwijze onder het oog gebracht, die dan ook beloofd heeft zich daarvan voortaan te zullen onthouden. Voorts heeft de Minister aan het schooltoezigt doen weten, dat zoo dergelijk geval zich

weder aldaar mogt voordoen, op schorsing of ontslag van den onderwijzer behoorde te worden aangedrongen.

In het laatst van 1867 werd nog door de hoofdcommissie der vereeniging voor christelijk nationaal schoolonderwijs te Amsterdam eene klacht ingediend, dat de openbare onderwijzer der gemeente Scharnegoutum (Wijmbritseradeel) zich in eene circulaire op heftigen toon tegen het bijzonder onderwijs had uitgelaten. Aan de adressanten werd door den Minister te kennen gegeven, dat reeds door het schooltoezigt aan den bedoelden onderwijzer het verkeerde zijner handelwijze onder het oog was gebragt en dat deze beloofd had zich van herhaling daarvan te zullen onthouden.

Eindelijk werd van verschillende zijden geklaagd over het gebruik van het leesboekje: *Bijbelsche verhalen voor kinderen* door C. SCHMID, als bevattende stellingen strijdig met de godsdienstige begrippen van adressanten. Door het schooltoezigt is het gebruik van dit werkje op de openbare school voor zooveel noodig ontraden, zooals blijkt uit het verhandelde in de vergadering van de inspecteurs, nader in dit verslag mede te deelen.

§ 5. KOSTEN VAN HET OPENBAAR LAGER ONDERWIJS.

De volgende tabel geeft een overzicht van de uitgaven en ontvangsten van Rijkswego in 1867.

Uitgaven ten behoeve van het lager onderwijs in 1867, door het Rijk.

	Noord- brabant.	Gelderland.	Zuid- holland.	Noord- holland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	TOTAAL.
Bijdragen aan gemeenten, krachtens art. 36 der wet	f 7 701,00	"	f 5 558,00	f 24 111,50	"	f 150,00	f 2 057,00	f 6 780,82 ²	"	f 892,00	f 4 380,00	f 51 630,32 ²
Bijdragen aan gemeenten, vervangende de vroegere Rijks jaarwedden	38 427,50	f 8 481,80	"	1 496,00	f 3 902,00	845,00	664,00	7 262,50	f 8 794,10	446,90	"	78 000,00
Rijks-lagere school te Maastricht.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	9 066,85	"	7 891,74 ²
Rijks-lagere schoolen te Vlieddermerschans en Veenhuizen . . .	"	"	"	"	"	"	"	1 048,54 ²	"	3 616,08	"	9 066,85
Gratificatie aan onderwijzers . .	"	"	40,00	"	"	"	"	200,00	"	59,75	"	4 664,57 ²
Pensioenen aan onderwijzers . . .	8 957,27 ²	7 369,00 ³	12 582,10 ³	12 258,97	2 744,00	4 608,10 ³	8 639,85	4 413,77	3 492,83	1 928,67 ²	4 282,34 ³	239,75
Opleiding van onderwijzers . . .	35 810,74 ²	10 285,56 ²	12 395,33 ²	44 360,51 ²	4 430,80	6 240,00	8 435,80	6 210,00	29 628,71	4 604,14	4 222,06	71 311,33
Onderwijzergezelschappen	715,00	590,00	495,00	660,00	330,00	275,00	495,00	440,00	885,00	275,00	440,00	166 683,66
Jaarwedden der inspecteurs	2 500,00	2 500,00	2 500,00	2 500,00	2 000,00	2 000,00	2 300,00	2 300,00	2 300,00	2 000,00	2 300,00	5 100,00
Reis- en verblijfskosten der inspecteurs	551,25	791,25	520,70	804,65	282,30	159,15	635,25	502,65	298,95	294,30	313,80	25 200,00
Reis- en verblijfskosten der schoolopzieners	5 767,87 ²	4 740,51	5 498,62 ²	5 952,62 ²	2 819,37 ²	2 000,00	4 303,50	3 576,50	3 052,87 ²	2 265,50	3 723,62 ²	5 154,25
Nadeelig slot der examengelden . .	49,93	"	470,91	"	156,01 ²	"	"	134,01	"	14,64	"	43 641,61
Totaal	f 100 480,57 ²	f 34 758,12	f 42 682,07 ²	f 92 144,36	f 16 664,49	f 16 273,25 ²	f 27 649,90	f 32 868,60	f 47 951,96 ²	f 25 404,03 ²	f 37 593,33 ²	f 464 489,60
In 1866	90 664,66 ²	45 043,36	56 575,84	81 415,18	18 151,54	16 656,97 ²	27 677,37 ²	28 899,72	47 931,71 ²	18 507,28	31 943,77	462 967,32 ²
Vernoeding	f 9 816,01	f— 10 988,24	f— 13 883,70 ²	f 10 720,07 ²	f— 1 487,05	f— 384,72	f— 27,47 ²	f 4 463,88	f 20,25	f 6 896,75 ²	f— 4 350,44 ²	f 1 502,27 ²
Van de uitgaven in 1867 af te trekken:												
Batig slot der examengelden in Gelderland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Groningen en Limburg	694,70											
Bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen	46 358,80 ²											
Opbrengst der schoolgelden aan de Rijks- lagere schoolen	9 040,60											
Zuiver bedrag der uitgaven in 1867 f 408 375,49 ²												
" " " " " " " " " " " " " " " " f 408 624,52												
Vernoeding f— 249,02 ²												

Uit deze tabel blijkt, dat sedert het vorige jaar de uitgaven eenigzins waren toegenomen en wel met f 1502,275. Terwijl het bedrag der subsidien volgens art. 36 aanmerkelijk geringer was, namelijk ongeveer f 15 500, en ook de uitgaven voor de geslachten Ommerschans en Veenhuizen met ongeveer f 2000 waren verminderd, waren daarentegen 'de uitgaven voor de pensioenen van onderwijzers met ongeveer f 4000 en die voor de opleiding van onderwijzers met ongeveer f 6000 toegenomen, waarbij nog kwam de nieuwe uitgave voor de Rijks lagere scholen te Vledder ad f 9066,85. Zonder deze nieuwe uitgave zoude er ook dit jaar, even als het vorige, vermindering in het totaal bedrag der uitgaven hebben plaats gehad. Tegenover de vermeerdering der uitgaven stond eene meerdere toename der inkomsten, hoofdzakelijk veroorzaakt door de meerdere bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, zoodat het zuiver bedrag der uitgaven in 1867 eene som van f 249,025 minder beliep dan in 1866.

Vermeerdering der Rijksuitgaven sedert 1866 vond over 1867 plaats in de provincien Noordbrabant, Noordholland, Overijssel, Groningen en Drentho, vermindering daarentegen in Gelderland, Zuidholland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Limburg.

Omtrent de tabel valt nog op te merken, dat aan de Rijks lagere school te Maastricht is uitgegeven voor het personeel f 6610,42, voor het materieel f 1281,325; aan de scholen te Vledder voor het personeel f 1824,855, voor het materieel f 7241,995; aan de geslachten te Ommerschans en Veenhuizen voor jaarwedden van onderwijzers de sommen van f 827,30 en f 3394,75, voor de hulpmiddelen van het onderwijs f 442,495.

De uitgaven der provincien waren, behalve de subsidien volgens art. 36 die dezelfde zijn als die van wege het Rijk toegokend, de volgende:

Zuidholland: voor pensioenen f 258,33;

Utrecht: aan de kwoekschool voor jeugdige onderwijzers te Utrecht f 600, aan die te Amersfoort f 300;

Friesland: aan het fonds voor onderwijzersweduwen en weezen f 300 en voor bijdragen in de verhooging van de jaarwedden van onderwijzers f 1025;

Drentho: voor pensioenen f 25 en uit de kas ad pios usus ter gedeeltelijke bestrijding der kosten van het lager onderwijs te Kloosterveen en Hijkersmilde f 1000.

Sedert het vorige jaar is wederom het bedrag der nog door de provincien Zuidholland en Drentho betaalde toelagen aan enkele gemeenten voor pensioenen gedaald, voor eerstgenoemde provincie van f 382,33 tot f 238,33, voor laatstgenoemde van f 31,82 tot f 25. De andere provinciale uitgaven bleven dezelfde, met uitzondering van de bijdragen der provincie Friesland in de verhooging der jaarwedden van onderwijzers, die in het vorige jaar nog niet werden gegeven. Het volgend tabellarisch overzicht wijst de uitgaven en inkomsten van de gemeenten voor het lager onderwijs aan:

UITGAVEN EN INKOMSTEN der gemeenten

O N D E R W E R P E N .	UITGAVEN			
	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
Onderwijzend personeel	f 228 527,90 ⁵	f 267 144,01 ⁵	f 574 369,04	f 447 319,56
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocalen	2 319,99 ⁵	11 090,13	17 734,49 ⁵	14 798,99
Nieuwe schoollocalen	62 983,64 ⁵	63 505,81	86 391,20	200 756,89
Onderhoud van schoollocalen	18 962,33 ⁵	21 734,11	73 918,46	58 077,13
Schoolmeubelen en schoolbehoefden	32 569,92	38 750,36	60 232,99 ⁵	51 919,06
Vuur en licht in de schoollocalen	8 365,23 ⁵	9 520,87 ⁵	21 227,38	16 023,35
Schoolcommissien	783,43 ⁵	1 380,79	3 268,29	3 479,64
Pensioenen aan onderwijzers	5 185,81	4 934,49 ⁵	9 838,77	6 129,47
Subsidien aan bijzondere scholen	2 133,33	13 908,65	6 796,11 ⁵	2 931,44
Opleiding van onderwijzers	"	1 161,09	8 218,84	4 783,59 ⁵
Uitkeeringen aan andere gemeenten	2 790,99 ⁵	1 493,25	4 193,08	2 586,59
Andere uitgaven	4 228,12 ⁵	3 768,95	19 732,73 ⁵	5 461,45
Totaal in 1867	f 368 850,83	f 438 392,52 ⁵	f 885 921,40	f 814 267,22 ⁵
In 1866	369 117,97	436 376,65	909 894,85	810 617,56 ⁵
Vermeerdering	f — 267,14	f 2 015,87 ⁵	f— 23 973,45	f 3 649,66
				Inkom
Opbrengst der schoolgelden	f 57 956,04 ⁵	f 86 944,06	f 197 016,57 ⁵	f 124 497,06 ⁵
Bijdragen van het Rijk, vervangende de vroegere Rijksjaarwedden	38 427,50	8 481,80	2 680,40	1 496,00
Bijdragen van andere gemeenten	2 698,53 ⁵	455,00	4 323,08	2 495,84
Subsidien krachtens art. 36	15 402,00	"	11 116,00	48 223,00
Andere subsidien van de provinciën	"	"	258,33	"
Opbrengst van bijzondere fondsen	372,50	3 749,29 ⁵	3 022,15	6 004,69
Totaal in 1867	f 114 856,58	f 99 630,15 ⁵	f 218 416,53 ⁵	f 182 716,59 ⁵
In 1866	105 151,39 ⁵	126 090,22 ⁵	249 243,96	168 949,26
Vermeerdering	f 9 705,18 ⁵	f— 26 460,07	f— 30 827,42 ⁵	f 13 767,33 ⁵
Zuiver bedrag der uitgaven in 1867	f 253 994,25	f 338 762,37	f 667 504,86 ⁵	f 631 550,63
Zuiver bedrag der uitgaven in 1866	263 966,57 ⁵	310 286,42 ⁵	660 650,89	641 668,30 ⁵
Vermeerdering	f— 9 972,32 ⁵	f 28 475,94 ⁵	f 6 853,97 ⁵	f— 10 117,67 ⁵

ten behoeve van het lager onderwijs in 1867.

Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg	Totaal.
ven.							
f 156 040,39	f 95 056,45	f 283 690,53	f 165 631,74	f 167 175,98	f 69 271,73	f 100 961,80	f 2 555 189,15
5 630,87	2 648,18	6 824,83	7 410,43	1 985,00	2 466,64	2 055,30	74 964,86
41 069,82	2 887,40	43 876,02	74 307,61	35 532,13	14 468,48	31 812,88	657 591,90
11 600,34	8 946,02	27 146,14	17 108,23	18 365,55	4 318,83	7 577,00	267 754,21
17 830,90	12 750,53	24 449,77	21 492,48	26 810,71	10 995,58	13 627,02	311 429,34
4 819,66	3 103,18	15 227,30	6 911,03	10 265,73	2 755,87	4 494,69	102 714,46
728,92	251,15	2 597,29	1 021,46	1 274,28	99,75	154,29	15 039,30
1 622,00	2 485,56	5 144,65	3 367,16	1 846,17	1 239,32	2 131,15	43 924,57
820,00	3 087,03	2 936,77	8 276,24	5 556,96	3 338,08	1 225,00	51 009,62
159,70	420,00	"	50,00	"	"	"	14 793,22
600,00	3 749,97	640,21	2 541,62	689,32	537,25	395,09	20 217,58
3 659,82	3 202,62	6 848,41	4 625,78	4 621,88	110,91	325,12	56 585,82
f 244 582,43	f 138 588,09	f 419 381,95	f 312 743,85	f 274 123,92	f 109 602,47	f 164 759,35	f 4 171 214,05
262 520,42	171 622,91	405 005,15	281 538,99	275 948,23	113 318,88	185 962,17	4 221 923,80
f— 17 937,98	f— 33 034,82	f 14 376,80	f 31 204,85	f— 1 824,31	f— 3 716,41	f— 21 202,81	f— 50 709,75
sten.							
f 54 298,60	f 31 689,71	f 43 570,47	f 48 574,44	f 53 385,38	f 21 314,70	f 32 741,48	f 751 988,54
3 902,00	845,00	664,00	7 262,30	8 794,10	446,90	"	73 000,00
600,00	4 680,72	640,21	2 609,87	739,52	487,25	487,55	20 217,58
"	300,00	4 114,00	13 561,65	"	1 784,00	8 760,00	103 260,65
"	79,74	1 025,00	"	"	1 025,00	"	2 388,07
2 368,21	198,00	38 706,80	1 610,98	500,00	137,00	409,66	57 079,29
f 61 168,81	f 37 793,17	f 88 720,49	f 73 619,24	f 63 419,00	f 25 194,85	f 42 398,69	f 1 007 934,13
66 158,30	42 012,21	97 489,14	66 887,12	66 116,39	25 468,39	48 735,21	1 062 301,62
f— 4 989,49	f— 4 219,04	f— 8 768,65	f 6 732,12	f— 2 697,39	f— 273,54	f— 6 336,51	f— 54 367,48
f 183 413,62	f 100 794,92	f 330 661,46	f 239 124,60	f 210 704,92	f 84 407,62	f 122 360,66	f 3 163 279,92
196 362,11	129 610,70	307 516,00	214 651,87	209 831,84	87 850,49	137 226,96	3 159 622,18
f— 12 948,49	f— 28 815,78	f 23 145,45	f 24 472,73	f 873,07	f— 3 442,87	f— 14 866,30	f 3 657,73

Uit deze tabel blijkt, dat bij vergelijking met het vorige jaar, in 1867 een minder bedrag door de gemeenten voor het lager onderwijs werd uitgegeven. Daartegenover stond echter eene eenigzins sterkere vermindering der inkomsten, zoodat het zuiver bedrag der uitgaven eene vermeerdering onderging van f 3682,73⁵.

De vermindering van uitgaven was voornamelijk in de volgende posten op te merken: vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocalen, ongeveer f 2000; nieuwe schoollocalen, ongeveer f 108 000, schoolmeubelen en schoolbehoeften, ongeveer f 19 000; andere uitgaven, ongeveer f 10 000.

Vermeerdering van uitgaven had plaats voor de volgende onderwerpen: onderwijzend personeel, ongeveer f 70 000; onderhoud van schoollocalen, ongeveer f 10 000; vuur- en licht in de schoollocalen, ongeveer f 1000; pensioenen aan onderwijzers, ongeveer f 2000; subsidies aan bijzondere scholen, ongeveer f 6000.

Van de inkomsten verminderde de opbrengst der schoolgelden, ongeveer met f 20 000; het bedrag der subsidies, volgens art. 36, ongeveer met f 30 000; de opbrengst van bijzondere fondsen, met ongeveer f 4000. Daarentegen vermeerderten de subsidies der provincien, niet volgens art. 36, met ruim f 1000.

In de provincien Gelderland, Noordholland, Friesland en Overijssel had vermeerdering van uitgaven plaats, in de overige vermindering. Op vermeerdering van inkomsten valt te wijzen in de provincien Noordbrabant, Noordholland en Overijssel. Het zuiver bedrag der uitgaven was toegenomen in de provincien Gelderland, Zuidholland, Friesland, Overijssel en Groningen; in de overige was het verminderd.

De volgende tabel bevat eene zamentrekking der uitgaven van het Rijk, de provincien en de gemeenten, voor het lager onderwijs in 1867.

ALGEMEEN OVERZICHT der kosten van het lager onderwijs in 1867.

ONDERWERPEN.	Noord-brabant.	Gelderland.	Zuid-holland.	Noord-holland.	Zeeiland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	TOTAAL.
	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.	Guld.
Onderwijzend personeel.	228 527,90 ^s	267 144,01 ^s	571 409,04	447 919,56	156 040,39	95 056,45	283 630,53 ^s	156 659,04	167 175,98	74 491,37	107 631,97 ^s	2 568 146,26
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocaal.	2 819,99 ^s	11 090,13	17 734,49 ^s	14 798,89	5 630,87	2 648,18	6 824,83	7 410,43	1 985,00	2 466,64	2 055,30	74 964,86
Nieuwe schoollocaal.	62 983,64 ^s	68 505,81	86 391,20	200 756,89	41 069,82 ^s	2 887,40	43 876,02 ^s	74 307,61 ^s	35 632,13	11 468,48	31 812,88	657 591,90
Onderhoud van schoollocaal.	18 962,88 ^s	21 734,11	73 918,46	58 077,13 ^s	11 600,34	8 946,02	27 146,14 ^s	17 108,23 ^s	18 865,55	4 318,88 ^s	7 577,00	267 754,21 ^s
Schoolmeubelen, schoolbehoefden enz.	40 935,20 ^s	48 271,23 ^s	81 460,37 ^s	67 942,44 ^s	22 650,56 ^s	15 853,71 ^s	39 677,08	28 023,56	37 076,44 ^s	21 215,95	19 408,04	423 109,61 ^s
Pensioenen aan onderwijzers.	14 143,08 ^s	12 303,50	22 680,20 ^s	18 388,44 ^s	4 366,00	7 088,66 ^s	13 844,00	7 780,93 ^s	5 338,50	3 133,00	6 333,50	115 519,88 ^s
Subsidien aan bijzondere scholen.	2 183,33	13 908,65	6 706,11 ^s	2 931,44 ^s	820,00	3 087,03	2 930,77	8 276,24	5 556,96	3 338,08	1 225,00	51 009,62
Opleiding van onderwijzers.	35 810,74 ^s	11 446,64 ^s	20 614,17 ^s	49 144,11	4 500,50	8 460,00	8 493,80	6 260,00	29 638,71	4 604,14	4 222,06	183 276,88 ^s
Onderwijzersgezelschappen.	715,00	598,00	493,00	660,00	330,00	275,00	493,00	440,00	385,00	275,00	440,00	5 100,00
Schooltoezigt	9 602,56	9 412,55	11 727,61 ^s	12 736,92	5 830,50 ^s	4 410,30	3 836,04 ^s	7 400,61	6 920,10 ^s	4 659,55	6 491,71 ^s	89 034,56 ^s
Uitkeeringen tusschen gemeenten	2 790,99 ^s	1 433,25	4 193,08	2 686,69	600,00	3 749,97	640,21	2 541,63 ^s	689,52	537,25	393,09	20 217,58
Andere uitgaven (gemeenten).	4 228,12 ^s	3 768,95	19 732,73 ^s	5 461,45 ^s	3 659,82 ^s	3 292,62	6 848,41	4 625,78	4 621,88 ^s	110,91 ^s	325,12	56 585,82
Totaal in 1867.	423 152,97 ^s	464 663,84 ^s	920 152,49 ^s	860 803,98 ^s	257 188,01	155 665,35	444 810,85	331 434,07	313 281,78 ^s	183 679,21	187 972,68	4 512 311,15 ^s
in 1866.	419 074,23 ^s	461 677,21	943 333,31 ^s	874 315,25	274 913,22	186 339,89	428 735,52 ^s	299 750,49 ^s	314 352,87 ^s	130 561,08 ^s	210 663,64	4 544 385,66
Vermeerdering	4 078,72	2 991,63 ^s	23 183,72	6 488,73 ^s	17 730,31	30 674,54	15 515,32 ^s	31 683,57 ^s	1 671,09	3 138,12 ^s	22 690,96	— 32 074,50 ^s

Bij de uitgaven in 1867 zijn nog te voegen de sommen van f 300 en van f 130,80⁵, eerstgemelde het bedrag van het subsidie der provincie Friesland aan het reservefonds voor weduwen en weezen van onderwijzers aldaar, laatstgemelde het bedrag van het nadeelig slot der examengelden.

De totale kosten van het openbaar lager onderwijs in 1867 bedroegen derhalve een som van f 4 512 741,96, zijnde f 32 517,10⁵ minder dan in 1866.

Vermindering van uitgaven had plaats in de provincien Zuidholland, Zeeland, Utrecht, Groningen en Limburg; in de overige plaatsen daarentegen waren de kosten gestegen.

Meerdere uitgaven hadden plaats: voor het onderwijzend personeel ongeveer f 70 000; voor onderhoud van schoollocalen, ongeveer f 9000; voor pensioenen aan onderwijzers, ongeveer f 7000; voor subsidien aan bijzondere scholen, ongeveer f 6000; voor opleiding van onderwijzers, ongeveer f 8000.

Hiertegenover stond eene vermindering van uitgaven: voor de vergoeding van vrije woning enz., van ongeveer f 2000; voor nieuwe schoollocalen, van ongeveer f 108 000; voor schoolmeubelen en schoolbehoefden, van ongeveer f 12 000; voor andere uitgaven der gemeente, van ongeveer f 10 000.

Van de ruim 4 $\frac{1}{2}$ millioen gulden voor het openbaar lager onderwijs uitgegeven, werden ruim 2 $\frac{1}{2}$ millioen besteed voor het onderwijzend personeel en ongeveer 1 $\frac{1}{2}$ millioen voor gebouwen en schoolbehoefden; voor de opleiding en de pensioenen der onderwijzers, voor het schooltoezigt, enz. bleef dus ongeveer $\frac{1}{2}$ millioen gulden over.

§ 6. SCHOOLGELDEN.

In 252 gemeenten werd aan het einde van het jaar 1867 aan de openbare school geen schoolgeld geheven.

Het getal dezzer gemeenten, dat der openbare en bijzondere scholen aldaar, benevens het aantal leerlingen die er onderwijs genoten, wordt voor de verschillende provincien op de volgende tabel aangevozen.

PROVINCIEEN.	Getal der gemeenten.	Aantal scholen.		Aantal leerlingen.	
		Openbare.	Bijzondere.	Op de openbare scholen.	Op de bijzondere scholen.
Noordbrabant	43	56	4	4 610	607
Gelderland	17	53	10	6 143	543
Zuidholland	65	85	23	12 053	1122
Noordholland	40	63	5	7 347	310
Zeeland	27	34	2	3 697	156
Utrecht	5	7	3	1 102	99
Friesland	24	213	14	19 765	897
Overijssel	13	37	13	4 562	813
Groningen	14	47	7	5 844	617
Drenthe	1	6	"	413	"
Limburg	3	3	2	211	110
Totaal	252	604	83	65 747	5274

Eene nadere opgave van elke gemeente met hare bevolking en het getal openbare en bijzondere scholen aldaar met de leerlingen volgt hier.

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
<i>Provincie Noordbrabant.</i>						
Aston	3 247	1	170(1)	1(2)	195	(1) Van deze betalen 100 leerlingen voor het meer uitgebreid lager onderwijs. (2) Deze school is niet gesubsidieerd; de betaling van schoolgeld is facultatief.
Baardwijk	1 455	1	181	"	"	
Beers	689	1	64	"	"	
Berkel	1 086	1	53	"	"	
Bokhoven	280	1	22	"	"	
Cromvoirt	520	1	30	"	"	
Cuyk	2 257	2	115	1(1)	91	(1) Deze school is niet gesubsidieerd; er wordt schoolgeld geheven.
Dieden	605	2	74	"	"	
Diessen	1 015	1	55	"	"	
Dinteloord	2 521	2	251	"	"	
Drunen	2 743	1	263	"	"	
Engelen	502	1	47	"	"	
Erp	2 096	2	137	"	"	
Esch	493	1	27	"	"	
Escharen	845	2	56	"	"	
Gassel	563	1	73	"	"	
's Gravenmoer	971	1	130	"	"	
Haps	712	1	61	"	"	
Hedikhuizen	1 063	2	164	"	"	
Helvoirt	1 415	1	160	"	"	
Herpen	1 598	2	84	"	"	
Herpt	538	1	58	"	"	
Klundert	3 042	2	352	"	"	
Lithoijen	657	1	65	"	"	
Mill	2 224	2	222	"	"	
Nistelrode	2 236	1	131	"	"	
Oeffelt	984	1	58	"	"	
Ossendrecht	1 875	1	118	1(1)	67(2)	(1) Deze school is niet gesubsidieerd. (2) Van deze 45 kosteloos.
Oudheusden	775	2	113	"	"	
Putte	937	1	123	"	"	
Reek	929	1	78	"	"	
Reusel	1 059	1	67	"	"	
Sambeek	1 463	1	78	"	"	
Schayk	1 605	1	82	"	"	
Teteringen	1 143	1	53	"	"	
Velp	635	1	35	"	"	
Vessem	1 152	3	108	"	"	

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Vierlingsbeek	1 433	2	195	"	"	
Vlijmen	3 059	1	78	1(1)	254	(1) Deze school is niet gesubsidieerd; aan 122 leerlingen wordt het onderwijs kosteloos gegeven.
Wanroy	1 036	1	85	"	"	
Woensdrecht	2 215	1	137	"	"	
Zeeland	1 706	2	157	"	"	
<i>Provincie Gelderland.</i>						
Epe	7 705	4	907	"	"	
Ermelo	5 138	5	429	1(1)	69	(1) Deze school is niet gesubsidieerd; aan 37 leerlingen wordt het onderwijs kosteloos gegeven.
Gorssel	4 087	3	309	1(1)	141	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en kosteloos.
Haaften	2 214	3	176	"	"	
Heerde	5 342	4	531	"	"	
Hemmen (1).	219	"	"	1(2)	57	(1) In deze gemeente is geene openbare school, maar gemeenschappelijk met Valburg, waarvan echter door Hemmen geen gebruik wordt gemaakt. (2) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Heumen	1 440	2	115	"	"	
Kerkwijk.	943	2	112	"	"	
Lienden	3 861	3	462	1(1)	3	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Oldebroek	4 665	2	342	1(1)	176	(1) Op deze niet gesubsidieerde school is het onderwijs niet kosteloos.
Steenderen	3 487	3	322	"	"	
Voorst	9 086	7	1 059	2(1)	14	(1) Beide scholen zijn gesubsidieerd en niet kosteloos.
Vorden	2 879	2	266	1(1)	10	(1) Deze school is niet gesubsidieerd; er wordt geen kosteloos onderwijs gegeven.
Warnsveld	2 562	2	249	"	"	
Wisch.	6 051	6	445	2(1)	73	(1) Een dezer scholen met 23 leerlingen is gesubsidieerd, de andere met 50 niet gesubsidieerd. Alleen op de eerstgenoemde wordt schoolgeld geheven.
Zelhem	3 721	2	228	"	"	
Zoelen.	2 213	3	191	"	"	
<i>Provincie Zuidholland.</i>						
Aarlanderveen	2 826	1	88	3(1)	163	(1) Deze scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Alkemade	3 750	5	285	2(1)	96	(1) Deze scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Alphen	3 349	1	303	2(1)	82	(1) Van deze school is eene met 26 leerlingen gesubsidieerd, de andere met 56 leerlingen niet gesubsidieerd. Op beide wordt schoolgeld geheven.

GEMEENTEN.	Bevolking	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Arkel	640	1	70	"	"	
Benthuizen	655	1	69	"	"	
Berkel	1 509	1	169	"	"	
Bleiswijk	1 405	2	166	"	"	
Bleskensgraaf	913	1	96	"	"	
den Bommel	1 419	1	233	"	"	
Brandwijk	687	1	90	"	"	
Gondswaard	978	1	108	"	"	
's Gravesande	3 184	1	399	"	"	
Haastrecht	1 443	1	116	"	"	
Hazerswoude	2 935	2	368	"	"	
Heinenoord	1 471	1	141	"	"	
Nieuw-Helvoet	1 320	1	160	"	"	
Hendrik Ido Ambacht	2 494	2	334	"	"	
Hillegom	2 444	1	230	2 (1)	65	(1) Van deze scholen is eene met 17 leerlingen gesubsidieerd, de andere met 48 leerlingen niet gesubsidieerd. Op beide wordt schoolgeld geheven.
Hoog Blokland	621	1	72	"	"	
Hoornaar	520	1	82	"	"	
Koudekerk	1 324	1	159	"	"	
Leyderdorp	2 198	1	205	1 (1)	109	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
de Lier	1 008	1	129	"	"	
Loosduinen	2 406	1	268	"	"	
Maasdam	1 551	3	179	"	"	
Maasland	2 301	2	185	"	"	
Meerkerk	1 987	1	159	"	"	
Middelharnis	3 147	1	411	1 (1)	23	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Molenaarsgraaf	415	1	77	"	"	
Monster	3 676	3	377	1 (1)	90	(1) Op deze school gaan 29 leerlingen kosteloos; zij is niet gesubsidieerd.
Mijnsheerenland	1 360	1	101	"	"	
Noordeloos	977	1	127	"	"	
Oegstgeest	2 325	1	135	"	"	
Ooltgensplaat	2 236	2	276	"	"	
Oudenhoorn	775	1	80	"	"	
Oudshoorn	2 165	1	187	"	"	
Poortugaal	1 046	1	133	"	"	
Puttershoek	1 802	1	211	"	"	
Pijnacker	1 777	2	228	"	"	
Rijnsburg	1 916	1	261	"	"	
Ridderkerk	5 908	3	585	1 (1)	93	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Rozenburg	1 375	2	141	"	"	
Rijnsaterwoude	569	1	67	"	"	
Rijswijk	2 820	1	232	2 (1)	59	(1) Beide scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Sommelsdijk	2 374	1	182	"	"	
Strijen	3 784	3	376	"	"	
Oude Tonge	2 476	1	257	"	"	
Valkenburg	458	1	49	"	"	
Veur	1 022	1	94	"	"	
Voorburg	2 560	1	226	"	"	
Voorhout	1 100	1	112	"	"	
Voorschoten	2 138	2	235	1 (1)	26	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Noord-Waddinxveen (1)	1 467	"	"	1 (2)	9	(1) In deze gemeente is geene openbare school, maar gemeenschappelijk met Zuid-Waddinxveen. (2) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Zuid-Waddinxveen	799	1	285	"	"	
Warmond	1 244	1	113	1 (1)	11	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Wassenaar	3 246	1	323	1 (1)	22	(1) Niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Wateringen	1 614	1	146	1 (1)	78	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Westmaas	891	1	85	"	"	
Woubrugge	1 882	2	206	1 (1)	43	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Wijngaarden	355	1	48	"	"	
IJsselmonde	2 932	2	300	"	"	
Zegwaard	1 388	1	162	1 (1)	98	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Zevenhuizen	1 894	1	234	"	"	
Zoetermeer (1)	1 037	"	"	1 (2)	55	(1) In deze gemeente is geene openbare school, maar gemeenschappelijk met Zegwaard. (2) Niet gesubsidieerd noch kosteloos.
Zoeterwoude	2 965	1	128	"	"	
<i>Provincie Noordholland.</i>						
Abbekerke	790	1	107	"	"	
Bergen	1 218	2	202	"	"	
Blekker	1 647	2	257	"	"	
Bovencarspel	1 325	1	204	"	"	
Bussum	1 136	1	118	"	"	
Castricum	1 386	1	154	"	"	
Egmond aan zee	1 764	1	301	"	"	
Egmond binnen	1 228	2	167	"	"	

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	1 436	2	134	"	"	
Harenkarspel	1 751	3	237	"	"	
Heerhugowaard	2 022	2	255	"	"	
Heilo	993	1	120	"	"	
Helder	18 332	6	2 045	5 (1)	310	(1) Van deze scholen zijn 4 gesubsidieerd met 226 leerlingen, een met 84 leerlingen niet gesubsidieerd; op alle wordt schoolgeld geheven.
Hoogkarspel	1 207	2	150	"	"	
Hoogwoud	2 052	3	387	"	"	
Katwoude	204	1	38	"	"	
Koedijk	924	1	114	"	"	
Limmen	689	1	73	"	"	
Nibbikswoud	1 029	2	161	"	"	
Nieuwe Niedorp	1 388	1	214	"	"	
Oosthuizen	1 045	2	136	"	"	
Opmeer	467	1	66	"	"	
St. Pancras	419	1	89	"	"	
Rijp	2 123	1	246	"	"	
Schellinkhout	665	1	120	"	"	
Schoorl	1 193	2	156	"	"	
Schoten	573	1	50	"	"	
Spanbroek	1 307	1	146	"	"	
Sijbekarspel	1 255	2	188	"	"	
Twisk	687	1	92	"	"	
Urk	1 618	1	225	"	"	
Venhuizen	1 862	2	306	"	"	
Warmenhuizen	1 107	2	156	"	"	
Wervershoof	765	1	94	"	"	
Westwoud	861	2	114	"	"	
Winkel	1 578	1	186	"	"	
Wijdewormer	667	1	63	"	"	
Wijk aan Zee en Duin	1 108	1	95	"	"	
Zuidscharwoude	926	1	124	"	"	
Zwaag	1 926	2	257	"	"	
<i>Provincie Zeeland.</i>						
Aardenburg	1 723	1	169	"	"	(1) Niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Axel	2 701	1	264	1 (1)	"	
Biervliet	2 083	2	205	"	"	
Clinge	1 959	2	151	"	"	
Dreischor	1 030	1	109	"	"	

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Graauw	1 890	1	96	"	"	
Haamstede	978	1	102	"	"	
's Heer Abtskerke	303	1	27	"	"	
Heille (1)	576	"	"	"	"	(1) In deze gemeente is geene afzonderlijke openbare school, maar gemeenschappelijk met Aardenburg en Sluis.
Hengstdijk	782	1	51	"	"	
Hontenisse	4 885	4	483	"	"	
Kortgene	1 044	1	105	"	"	
Oosterland	1 371	2	140	"	"	
Ossenisse	924	1	86	"	"	
Oudelande	594	1	52	"	"	
Oud-Vossemeer	1 687	1	101	"	"	
Poortvliet	1 534	1	126	"	"	
St. Annaland	2 107	1	179	"	"	
St. Kruis	658	1	42	"	"	
St. Maartensdijk	2 410	1	203	"	"	
Sluis	1 512	1	201	"	"	
Stoppeldijk	1 747	2	129	"	"	
Waterlandkerkje	604	1	40	"	"	
Westdorpe	1 448	1	116	"	"	
Wissekerke	3 254	2	228	1 (1)	80	(1) Deze school is niet gesubsidieerd; er wordt schoolgeld geheven.
Wolphaartsdijk	778	1	190	"	"	
Zuidzande	1 131	1	102	"	"	
<i>Provincie Utrecht.</i>						
Leersum	1 334	1	144	"	"	
Maarssen	1 707	1	208	2 (1)	77	(1) Beide scholen zijn gesubsidieerd; er wordt schoolgeld geheven.
Polsbroek	819	1	107	"	"	
de Bilt	1 942	1	205	"	"	
Rhenen	4 125	3	438	1 (1)	22	(1) Deze school is gesubsidieerd; er wordt schoolgeld geheven.
<i>Provincie Friesland.</i>						
Achtkarspelen	9 285	12	1 186	1 (1)	39	(1) Deze school is gesubsidieerd en niet kosteloos.
Aengwirden	3 392	4	396	"	"	
Ameland	2 322	4	443	"	"	
Baarderadeel	5 589	14	846	"	"	
Barradeel	7 074	8	846	1 (1)	78	(1) Deze school is gesubsidieerd en niet kosteloos.
't Bildt	8 362	7	943	1 (1)	118	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Dantumadeel	8 455	9	962	"	"	

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
Doniawerstal	3 411	9	468	"	"	
Ferwerderadeel	8 518	8	809	2 (1)	170	(1) Deze scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Franekeradeel	4 807	10	615	1 (1)	71	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Hemelmer Oldephaert en Noordwolde	4 277	6	526	1 (1)	82	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Hennaarderadeel	4 263	9	562	"	"	
Idaarderadeel	5 098	6	716	1 (1)	12	(1) Deze school is gesubsidieerd en niet kosteloos.
Kollumerland en Nieuw-Kruisland	6 799	8	776	"	"	
Leeuwarderadeel	7 780	13	1 076	"	"	
Lemsterland	5 094	6	531	2 (1)	95	(1) Deze scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Menaldumadeel	9 422	11	1 142	1 (1)	10	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Oostdongeradeel	7 858	13	771	1 (1)	142	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Ooststellingwerf	9 372	11	1 209	"	"	
Rauwerderhem	2 650	6	384	"	"	
Smalingerland	8 910	8	1 147	"	"	
Utingeradeel	4 759	4	684	1 (1)	13	(1) Deze school is gesubsidieerd en niet kosteloos.
Westdongeradeel	7 588	13	944	1 (1)	67	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Weststellingwerf	13 051	14	1 783	"	"	
<i>Provincie Overijssel.</i>						
Ambt Almelo	5 461	3	535	2 (1)	50	(1) Deze scholen zijn gesubsidieerd en niet kosteloos.
Stad Delden	1 686	1	170	1 (1)	24	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Denekamp	4 546	6	448	"	"	
Diepenveen	3 743	4	518	"	"	
Genemuiden	2 325	3	327	"	"	
Hengelo	4 995	4	503	4 (1)	475	(1) Niet gesubsidieerd en kosteloos.
Kamperveen	613	1	57	"	"	
Losser	5 066	2	329	"	"	
Oldemarkt	2 634	5	460	"	"	
Olst	4 535	3	466	1 (1)	38	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Ootmarssum	1 829	1	293	3 (1)	62	(1) Deze scholen zijn niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Wijhe	4 218	3	387	2 (1)	164	(1) Van deze scholen is eene met 26 leerlingen gesubsidieerd, de andere met 138 leerlingen niet gesubsidieerd; op beide wordt schoolgeld geheven.
Zalk en Veecatzen	798	1	69	"	"	

GEMEENTEN.	Bevolking.	Openbare scholen.		Bijzondere scholen.		Aanmerkingen.
		Getal.	Leerlingen.	Getal.	Leerlingen.	
<i>Provincie Groningen.</i>						
Aduard	2 297	3	305	1 (1)	16	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Baflo	2 891	4	359	"	"	
Bedum	4 039	4	377	1 (1)	192	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en kosteloos voor kinderen beneden 12 jaar.
Eenrum	2 686	3	430	"	"	
Grootegast	4 149	6	477	1 (1)	66	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Hoogezand	8 102	7	1 170	1 (1)	26	(1) Deze school is gesubsidieerd en niet kosteloos.
Kantens	2 347	5	330	"	"	
Marum	3 798	5	525	"	"	
Meeden	1 499	1	196	"	"	
Sappemeer	4 068	2	569	1 (1)	133	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Uithuizen	3 287	2	366	1 (1)	156	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
Usquert	1 859	1	203	"	"	
Winsum	2 048	2	211	"	"	
Zuidbroek	2 236	2	326	1 (1)	28	(1) Deze school is niet gesubsidieerd en niet kosteloos.
<i>Provincie Drenthe.</i>						
Coevorden	2 689	6	413	"	"	
<i>Provincie Limburg.</i>						
Berg en Terblijt	855	1	54	"	"	
Borgharen	581	1	55	"	"	
Posterholt	1 364	1	102	2 (1)	110	(1) Van deze scholen is eene met 65 leerlingen gesubsidieerd en kosteloos, de ander met 45 leerlingen niet gesubsidieerd en niet kosteloos.

Ter toelichting van dit overzicht moet nog worden opgemerkt, dat hoewel in deze gemeenten het onderwijs op de dagscholen voor gewoon lager onderwijs geheel kosteloos was, in de meeste eenig schoolgeld werd geheven voor de avondschool, of voor het meer uitgebreid lager onderwijs, of voor kinderen beneden 6 en boven 12 jaren, of wel voor het onderwijs aan kinderen uit andere gemeenten. Voorts dat alleen die gemeenten zijn opgenomen, waar in *alle* openbare dagscholen voor gewoon lager onderwijs kosteloos onderwijs werd gegeven.

Invoering of afschaffing van schoolgeld had in 1867 plaats in de volgende gemeenten.

Noordbrabant. Putte, Erp en Boekel, schoolgeld voor de avondschool ingevoerd. Vlierden en Zesgehuchten, schoolgeld voor de dag- en avondschool ingevoerd.

Zuidholland. Benthuzen, schoolgeld afgeschaft. Oud-Beijerland en Zwammerdam, schoolgeldheffing ingevoerd.

Zeeland. Hoofdplaat, schoolgeld ingevoerd ook voor kinderen uit deze gemeente. St. Jan Steen, reeds met 1 Januarij 1867 schoolgeld ingevoerd.

Overijsel. Rijssen en Zwartsluis, schoolgeld ingevoerd.

Groningen. Oldekerk, met 1 Januarij 1868 schoolgeld ingevoerd.

De volgende tabel vermeldt de opbrengst van het schoolgeld aan de openbare lagere scholen in elke provincie gedurende het jaar 1867.

PROVINCIEËN.	Bij de Rijks- lagere scholen.	Bij de openbare gemeentescholen.	Door de onderwijzers geheven.	Totaal bedrag.
Noordbrabant . . .	f 1 211,50	f 57 956,04 ⁵	f 2 229,00	f 61 396,54 ⁵
Gelderland	"	86 944,06	1 922,55	88 866,61
Zuidholland	"	197 016,57 ⁵	6 302,29	203 318,86 ⁵
Noordholland	2 346,00	124 497,06 ⁵	3 122,70	129 965,76 ⁵
Zeeland	"	54 298,60 ⁵	"	54 298,60 ⁵
Utrecht	"	31 689,71 ⁵	55,00	31 744,71 ⁵
Friesland	"	43 570,47 ⁵	"	43 570,47 ⁵
Overijssel	"	48 574,44	1 734,88	50 309,32
Groningen	1 232,85	53 385,38	3 977,13	58 595,36
Drenthe	"	21 314,70	467,80	21 782,30
Limburg	4 250,25	32 741,48 ⁵	2 411,94	39 403,67 ⁵
Totaal in 1867.	f 9 040,60	f 751 988,54 ⁵	f 22 223,09	f 783 252,23 ⁵
In 1866.	8 711,40	771 430,15 ⁵	25 737,34 ⁵	805 878,30
Vermeerdering.	f 329,20	f — 19 441,61	f — 3 514,25 ⁵	f — 22 626,66 ⁵

De geheele opbrengst van het schoolgeld is dit jaar verminderd met f 22 626,66⁵. Terwijl het bedrag der schoolgelden aan de Rijksscholen eenigzins toenam, was aan de gemeentescholen eene nog al aanmerkelijke vermindering te bespeuren, en wel met ruim 2½ per cent. Die vermindering viel in alle provinciën op te merken, het meest in Noordbrabant, Friesland en Groningen, het minst in Utrecht en Drenthe. Ook door de onderwijzers werd een minder bedrag van schoolgeld geheven dan in het vorige jaar. In de provincie Overijssel nam dit aanzienlijk af, namelijk van f 5709,75 op f 1734,88, dus eene vermindering van ongeveer f 4000. In verscheidene provinciën was echter dit bedrag toenemende en wel in Noordbrabant met ongeveer f 30, in Gelderland met ongeveer f 400, in Zuidholland met ongeveer f 400, in Groningen met ongeveer f 100; in de provinciën Noordholland, Utrecht, Drenthe en Limburg nam het eenigzins af. Het totaal bedrag van alle schoolgelden was in 1867 in alle provinciën minder dan het vorige jaar.

§ 7. SUBSIDIEËN VAN HET RIJK EN DE PROVINCIEËN KRACHTENS ART. 36 DER WET.

De beide volgende overzichten vermelden de gewone en buitengewone subsidieën, krachtens art. 36 der wet door het Rijk en de provinciën elk in het bijzonder over 1867 uitbetaald. De gewone subsidieën strekten ter voorziening in de gewone jaarlijksche kosten van het lager onderwijs; de buitengewone subsidieën ter voorziening in den bouw van schoollocalen en onderwijzerswoningen.

GEWONE SUBSIDIEN.

Noordbrabant.		Friesland.	
Drongelen	f 112,50	Ameland	f 811,00
Geldrop	150,00	Hindeloopen	496,00
Gemert	200,00	Stavoren	350,00
Grave	500,00	Schiermonnikoog	200,00
Putten	100,00	IJlst.	200,00
	f 1 062,00		f 2 057,00
Zuidholland.		Overijsscl.	
Hardinxveld	f 200,00	Wanneperveen	f 400,00
Herkingen	250,00		
de Lier	85,00		f 400,00
Maasdam	330,00		
Maassluis	500,00		
Rijnsburg	400,00		
Rozenburg	450,00		
Sluipwijk	200,00		
Stad aan 't Haringvliet	125,00		
Zwartewaal	300,00		
	f 2 840,00		
Noordholland.		Limburg.	
Egmond aan Zee	f 580,00	Bemelen	f 110,00
Oostzaan	1 000,00	Bingelrade	90,00
Petten	400,00	Elsloo	250,00
Spaarndam	225,00	Merkelbeek	160,00
Terschelling	875,00	Nieuwstadt	90,00
Urk	467,50	Jabeek	225,00
Vlieland	475,00	Limbricht	75,00
	f 4 022,50	Oirschot	250,00
		Oud Valkenburg	90,00
		Rimburg	50,00
		Roggel	80,00
		Slenaken	125,00
		Spaubeek	50,00
		Stein	200,00
		Vlodrop	75,00
		Schimmert	75,00
			f 1 995,00
Utrecht.		Totaal der gewone subsidies	
Achtienhoven	f 25,00	in 1867	f 11 527,00
Jaarsveld	75,00		
Westbroek	50,00		
	f 150,00		

BUITENGEWONE SUBSIDIEN.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	Totaal bedrag der kosten.	Bedrag van het subsidie van het Rijk.	Bedrag van het subsidie van de provincie.	Bedrag van hetgeen ten laste der gemeente is gebleven.
Noordbrabant.	Eersel.	f 8 415,00	f 2 642,00	f 2 642,00	f 3 131,00
id.	Grave.	11 668,00	2 684,00	2 684,00	6 300,00
id.	Hoogemierde.	3 314,02 ⁵	767,00	767,00	1 780,02 ⁵
id.	Meeuwen.	2 182,00	545,50	545,50	1 091,00
Zuidholland.	Abbenbroek.	8 436,00	2 718,00	2 718,00	3 000,00
Noordholland.	Kwadijk.	10 072,00	3 286,00	3 286,00	3 500,00
id.	Oostzaan.	15 698,00	7 849,00	7 849,00	Niets.
id.	Ransdorp.	9 888,00	4 944,00	4 944,00	Niets.
id.	Texel.	11 020,00	4 010,00	4 010,00	3 000,00
Overijssel.	Dalfsen.	3 165,00	1 055,00	1 055,00	1 055,00
id.	Oldenzaal.	6 465,47	2 155,16	2 155,16	2 155,15
id.	Stad Vollenhove	9 512,00	3 170,66 ⁵	3 170,66 ⁵	3 170,67
Drenthe.	Peize.	5 314,12 ⁵	892,00	892,00	3 530,12 ⁵
Limburg.	Grathem.	3 481,70	1 000,00	1 000,00	1 481,70
id.	Schimmert.	370,00	185,00	185,00	Niets.
id.	Schin op Geulle.	5 527,70	1 200,00	1 200,00	3 127,70
Totaal der buitengewone subsidies			f 39 103,32 ⁵	f 39 103,32 ⁵	
Totaal der gewone subsidies			12 527,00	12 725,00	
Algemeen totaal			f 51 630,32 ⁵	f 51 630,32 ⁵	

VERZAMELING DER GEWONE EN BUITENGEWONE SUBSIDIEN.

Noordbrabant	f 7 701,00
Zuidholland	5 558,00
Noordholland	24 111,50
Utrecht	150,00
Friesland	2 057,00
Overijssel	6 780,82 ⁵
Drenthe	892,00
Limburg	4 380,00

Algemeen totaal f 51 630,32⁵

Ten aanzien der gewone subsidies voor de gemeenten in de provincie Limburg valt op te merken, dat hier die subsidies zijn opgegeven, wier bedrag over het jaar 1867 zijn verevend. Een gedeelte daarvan, namelijk die aan de gemeenten Bemelen, Nieuwstadt, Oud-Valkenburg, Slenaken, Rimburch, Roggel en een gedeelte der aangewezen sommen voor de gemeenten Elsloo (f 125), Oirsbeek (f 125), Stein (f 100), Merkelbeek (f 100), en Jabek (f 100), (totaal f 1095), werden over 1866 verleend, maar uit de voor 1867 toegestane gelden verevend, zoodat zij in het overzicht over 1867 moesten

worden opgenomen. In dat overzicht zijn niet vermeld de volgende subsidies over 1867 verleend aan de gemeenten: Amstenrade f 95, Bemelen f 110, Mesch f 100, Urmond f 150, Schinnen f 75, Slenaken f 125, totaal f 655, en wel omdat deze uit de gelden voor het jaar 1868 toegestaan zijn betaald en dus in het verslag over dat jaar moeten worden opgenomen.

Sedert 1866 zijn de volgende subsidies voor de gewone kosten van het onderwijs vervallen:

Zuidholland. Schelluinen f 75.

Noordholland. Huizen f 150, Wormer f 275.

Drenthe. Vledder f 850.

Limburg. Hunsel f 50, Wijnandsrade f 80. Hierbij echter op te merken, dat aan Amstenrade en Urmond voor het jaar 1867 elk een subsidie is verleend van f 95 en f 150, die beide eerst over 1868 verevend zijn.

Nieuwe subsidies werden verleend aan de volgende gemeenten:

Noordbrabant. Geldrop f 150.

Limburg. Jabeek f 225, Limbricht f 50, Rimburg f 50, Spaubeek f 50 en Vlodrop f 75. Hierbij in het oog te houden, dat het subsidie aan Rimburg voor 1866 was verleend en de gelden aan Jabeek betaald de som uitmaken van het bedrag over 1866 en 1867 verleend.

Alleen het subsidie aan de gemeente Drongelen in Noordbrabant werd dit jaar verminderd en wel met een bedrag van f 137,50.

Verhoging van subsidie had plaats in de volgende gemeenten:

Noordbrabant. Herkingen met f 100.

Limburg. Elsloo met f 125, Merkelbeek met f 60, Oirsbeek met f 125, Stein met f 100. De verhogingen in deze provincie hadden echter haren grond alleen hierin, dat de subsidies aan de gemeenten voor het jaar 1866 en die voor 1867 toegestaan alle over het jaar 1867 verevend zijn.

Het bedrag der gewone subsidies van het Rijk en der provincien elk in het bijzonder over 1867, was f 1727,50 minder dan in het vorige jaar.

De buitengewone subsidies bedroegen in 1866 f 54 032,90⁵, in 1867 f 39 103,32⁵, dus f 14 929,58 minder dan in het vorige jaar.

In 1867 werden in de provincien Gelderland, Zeeland en Groningen in 't geheel geene subsidies verleend; in de provincien Utrecht en Friesland geene voor de buitengewone; in de provincie Drenthe geene voor de gewone kosten van het lager onderwijs.

§ 8. INKOMSTEN VAN ONDERWIJZERS.

De volgende tabel bevat eene opgave van hetgeen door het Rijk, de gemeenten en de leerlingen tot bezoldiging der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in 1867 is bijgedragen.

INKOMSTEN.

INKOMSTEN VAN

ONDERWERPEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
<i>a. Van het Rijk:</i>				
Jaarwedden bij de Rijks- lagere scholen.	"	"	"	"
Jaarwedden bij de Rijks-kweekscholen en daaraan verbonden leerscholen.	f 14 189,99	"	"	f 15 160,00
Toelagen voor normaallessen	1 225,00	f 1 685,55 ⁵	f 1 433,32 ⁵	2 125,00
Toelagen voor opleiding volgens art. 12, 2de lid. . . .	1 000,00	1 200,00	1 900,00	1 250,00
Toelagen voor opleiding van onderwijzeressen	"	1 950,00	500,00	500,00
Gratificaties	"	"	40,00	"
Totalen in 1867	f 16 414,99	f 4 835,55⁵	f 3 873,32⁵	f 19 035,00
<i>b. Van de gemeenten:</i>				
Vaste jaarwedden der hoofdonderwijzers.	f 160 222,12 ⁵	f 170 083,62	f 289 036,69	f 247 773,48 ⁵
Veranderlijke jaarwedden der hoofdonderwijzers . . .	15 247,33 ⁵	15 706,79 ⁵	24 474,67 ⁵	18 307,03 ⁵
Vaste jaarwedden der hulponderwijzers	45 096,13	72 197,31 ⁵	230 636,34 ⁵	169 727,51
Veranderlijke jaarwedden der hulponderwijzers	1 452,31	638,87	268,40 ⁵	230,50
Toelagen aan kweekelingen	4 458,48 ⁵	5 545,93	27 217,37	14 595,61 ⁵
Gratificaties	2 051,52	2 371,48 ⁵	2 685,55 ⁵	1 685,41 ⁵
Totalen in 1867	f 228 527,90⁵	f 267 144,01⁵	f 574 369,04	f 447 319,56
<i>c. Opbrengst der schoolgelden, door de onderwijzers geheven in 1867</i>				
	f 2 229,00	f 1 932,55	f 6 302,29	3 122,70
Algemeen totaal in 1867	f 247 171,89⁵	f 273 902,12	f 584 544,65⁵	f 469 477,26
Algemeen totaal in 1866	241 417,53	268 771,88	569 992,34	448 315,06
Vermeerdering	f 5 754,36⁵	f 5 130,24	f 14 552,31⁵	f 21 162,20

ONDERWIJZERS IN 1867.

Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
"	"	"	f 827,30	"	f 5 219,63 ⁵	f 6 610,42	f 12 657,35 ⁵
"	"	"	"	f 12 729,16	"	"	42 079,15
f 750,00	f 300,00	f 1 800,00	2 010,00	300,00	850,00	453,04	12 931,92
380,00	450,00	900,00	750,00	700,00	400,00	600,00	9 590,00
"	"	208,32 ⁵	"	"	"	369,02	3 527,34 ⁵
"	"	"	200,00	"	"	59,75	299,75
f 1 130,00	f 750,00	f 2 908,32 ⁵	f 3 787,30	f 13 729,16	f 6 469,63 ⁵	f 8 092,23	f 81 025,52
f 101 932,80	f 59 474,35 ⁵	f 190 673,20	f 97 673,63 ⁵	f 114 229,03 ⁵	f 53 536,53 ⁵	f 74 697,63 ⁵	f 1 559 933,11 ⁵
6 173,89 ⁵	2 378,49 ⁵	16 654,21 ⁵	6 808,61	1 543,34	227,19	1 189,54 ⁵	103 711,13
44 931,21	30 891,59 ⁵	68 469,36	52 598,39 ⁵	45 091,93	13 272,45 ⁵	22 028,30	794 985,54 ⁵
32,99 ⁵	"	175,98	1 345,60	140,66	"	95,00	4 880,32
2 227,58	1 774,86 ⁵	5 814,16	3 959,39	5 886,01 ⁵	1 897,96 ⁵	2 629,57 ⁵	76 006,95
741,91	537,14	1 908,62	3 246,11	285,00	337,59	326,75	16 172,09 ⁵
f 156 040,39	f 95 056,45	f 283 690,58 ⁵	f 165 631,74	f 167 175,98	f 69 271,73 ⁵	f 100 961,80 ⁵	f 2 555 189,15 ⁵
"	f 55,00	"	f 1 734,88	f 3 977,13	f 467,00	f 2 411,94	f 22 223,09
f 157 170,39	f 95 861,45	f 286 598,86	f 171 153,92	f 184 882,27	f 76 208,97	f 111 465,97 ⁵	f 2 658 437,76 ⁵
153 001,01 ⁵	94 423,34 ⁵	283 165,52 ⁵	172 084,06	175 382,75 ⁵	74 442,05	108 853,74	2 589 849,30
f 4 169,37 ⁵	f 1 438,10 ⁵	f 3 433,33 ⁵	f — 330,14	f 9 499,51 ⁵	f 1 766,92	f 2 612,23 ⁵	f 68 588,46 ⁵

Bij deze tabel valt nog op te merken, dat door de provincie Friesland aan de gemeenten Aengwirden, Baarderadeel en Oostdongeradeel is uitbetaald een totaal bedrag van f 1025, als altera tanta uit de provinciale fondsen van de verhoogingen der jaarwedden van openbare onderwijzers.

Even als in vorige jaren is het totaal van de inkomsten der onderwijzers in 1867 toegenomen, en wel met f 68588,46⁵. Behalve de provincie Overijssel, waar eene vermindering van f 930,14 plaats had, deelden alle provincien in die toename. Slechts bij enkele posten valt op eene vermindering te wijzen: de gratificatie van het Rijk verminderden met ongeveer f 120; de veranderlijke jaarwedden der hoofdonderwijzers aan de gemeentescholen met ongeveer f 480, en de opbrengst der schoolgeldten door de onderwijzers geheven met f 3514,25⁵. Voor de toelagen van het Rijk voor normaallessen wordt in dit overzicht een bedrag van f 4500 minder opgegeven dan in 1866; de reden hiervan is niet eene vermindering der rijksuitgaven voor dezen post, maar het geringe bedrag is hieraan toe te schrijven, dat thans alleen worden opgegeven de gelden regstreeks door het Rijk aan de onderwijzers betaald voor het houden der normaallessen, terwijl in 1866 hierbij was gevoegd een deel der gelden aan bijzondere inrigtingen verleend. Op de belangrijkste toename der inkomsten is te wijzen voor de volgende posten en wel met het bedrag daarachter uitgedrukt:

vaste jaarwedden der hoofdonderwijzers bij de gemeentescholen ongeveer f 17 000;
vaste jaarwedden der hulponderwijzers bij die scholen, ongeveer f 47 000;
veranderlijke jaarwedden der hulponderwijzers bij die scholen, ongeveer f 1200;
jaarwedden bij de Rijks- lagere scholen, ongeveer f 1600;
jaarwedden bij de kweekscholen, ongeveer f 2600;
toelagen van het Rijk voor opleiding van onderwijzeressen, ongeveer f 2700;
voorts namen de toelagen voor opleiding volgens art 12, alinea 2, toe met f 400,
die der gemeenten aan kweekelingen, met f 1184,34⁵, de gratificatie der gemeenten met f 2775,70⁵.

Behalve de bovengenoemde jaarwedden genoten nog 1346 openbare onderwijzers inkomsten uit andere betrekkingen, waarvan 1233 van kerkelijken aard. De onderwijzers, die bovendien kerkelijke betrekkingen bekleedden, waren over de onderscheidene provincien verdeeld als volgt: Noordbrabant 20, Gelderland 174, Zuidholland 174, Noordholland 162, Zeeland 90, Utrecht 55, Friesland 260, Overijssel 66, Groningen 172, Drenthe 49, Limburg 11.

Van de onderwijzers, die bovendien andere ambten dan kerkelijke bekleedden, waren er in Noordbrabant 11, Gelderland 18, Zuidholland 9, Noordholland 19, Zeeland 12, Utrecht 6, Friesland 20, Overijssel 4, Groningen 6, Drenthe 3, Limburg 5.

In het vorige jaar waren er 1364 openbare onderwijzers, die nog inkomsten uit andere betrekkingen trokken, waarvan 1248 van kerkelijken aard.

De raad der gemeente Hellendoorn kwam bij den Koning in beroep van een besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, waarbij de goedkeuring werd onthouden aan de vermindering van jaarwedde van den hulponderwijzer aan de openbare school van f 300 tot f 250. Door den Koning werd bij besluit van 24 Augustus 1867, n°. 67, de beschikking van Gedeputeerde Staten gehandhaafd en het beroep ongegrond verklaard. Eveneens is bij Koninklijk besluit van den 8sten November 1867, n°. 63, afgewezen het beroep van den hoofdonderwijzer te Finsterwold tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, houdende goedkeuring van de regeling zijner jaarwedde door den gemeenteraad.

Daarentegen werd bij Koninklijk besluit van den 21sten Mei 1867, n°. 56, toegewezen het in 1866 door den hoofdonderwijzer te Dalen ingestelde beroep van een besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, houdende goedkeuring van de vaststelling zijner jaarwedde op f 450.

De drie hier vermelde besluiten zijn onder n°s. XXXIV, XXXVI en XXXII in bijlage G. van dit verslag medegedeeld.

§ 9. PENSIOENEN AAN ONDERWIJZERS.

In 1867 is aan 29 hoofdonderwijzers en 3 hulponderwijzers pensioen verleend. Van hen waren uit Noordbrabant 4, Gelderland 8, Zuidholland 3, Noordholland 6, Utrecht 2, Friesland 1, Overijssel 2, Groningen 1, Limburg 5. Het bedrag der pensioenen was:

1	beneden de f 100;
5	tusschen " 100 en f 200;
9	" " 200 " 300;
7	" " 300 " 400;
5	" " 400 " 500;
3	" " 500 " 600;
1	" " 600 " 700;
1	" " 700 " 800.

De volgende tabel geeft een overzicht van het bedrag der uitbetaalde pensioenen, zoo wel van die na de invoering der wet als van die welke vóór 1858, hetzij door de provincien, hetzij door de gemeenten, verleend zijn. Bovendien is op deze tabel de opbrengst der bijdragen van de onderwijzers voor hun pensioen vermeld.

PROVINCIE.	Pensioenen volgens de wet.		Pensioenen vóór 1858 verleend.		Totaal.	Opbrengst van de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen.
	Aandeel van het Rijk.	Aandeel van de gemeenten.	Van de provincien.	Van de gemeenten.		
Noordbrabant . . .	f 8 957,27 ⁵	f 4 478,64	"	f 707,17	f 14 143,08 ⁵	f 3 996,91
Gelderland	7 369,00 ⁵	3 684,49 ⁵	"	1 250,00	12 303,50	4 920,26 ⁵
Zuidholland	12 583,10 ⁵	6 291,56	f 258,33	3 547,21	22 680,20 ⁵	10 286,71 ⁵
Noordholland . . .	12 258,97	6 129,47 ⁵	"	"	18 388,44 ⁵	7 894,86
Zeesland	2 744,00	1 372,00	"	250,00	4 366,00	2 920,91
Utrecht	4 603,10 ⁵	2 301,56	"	184,00	7 088,66 ⁵	1 774,53 ⁵
Friesland	8 699,35	4 349,65	"	795,00	13 844,00	5 178,04 ⁵
Overijssel	4 413,77	2 206,88 ⁵	"	1 160,28	7 780,93 ⁵	2 997,97
Groningen	3 492,33	1 746,17	"	100,00	5 338,50	3 166,46
Drenthe	1 928,67 ⁵	964,32 ⁵	25,00	275,00	3 193,00	1 332,65
Limburg	4 262,94 ⁵	2 181,15 ⁵	"	"	6 393,50	1 889,45 ⁵
Totaal in 1867 . . .	f 71 311,93	f 35 655,91 ⁵	f 283,33	f 8 268,66	f 115 519,83 ⁵	f 46 358,80 ⁵
" " 1866	66 861,67	33 430,79	414,15	7 569,82	108 276,43	45 084,29 ⁵
Vermeerdering . . .	f 4 450,26	f 2 225,12 ⁵	f — 130,82	f 698,84	f 7 243,40 ⁵	f 1 274,51

In alle provincien nam het totaal der pensioenen toe, behalve Overijssel en Drenthe, waar het met f 136,00 en f 77,00 verminderde.

In het geheel werd f 7243,40⁵ meer uitbetaald voor pensioenen dan in 1866, terwijl de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen toenamen met f 1274,51.

§ 10. SCHOOLLOCALEN, SCHOOLMEUBELN, ENZ.

Noordbrabant. In 1867 werden 12 nieuwe localen voor openbare scholen gebouwd en in 4 gemeenten alles voorbereid om nieuwe op te richten; 22 schoollocalen werden verbeterd. Bovendien werd in 8 gemeenten tot het bouwen van geheel nieuwe of herbouwen der bestaande schoollocalen besloten.

Voor bijzondere scholen werden 2 nieuwe localen gebouwd en 2 verbeterd.

Vier nieuwe onderwijzerswoningen werden gebouwd en 2 aanmerkelijk verbeterd.

De bijzondere scholen, vooral die waar geestelijke zusters aan het hoofd staan, werden door den inspecteur, wat zindelijkheid en orde betreft, nog boven de openbare gesteld.

In de schoolmeubelen kwam dit jaar verbetering.

Gelderland. Vier schoollocalen werden in 1867 afgekeurd. Nieuwe schoollocalen

werden er 8 gebouwd of betrokken, waarvan 1 voor eene bijzondere school, 7 verbeterd en de bouwing van 6 voorbereid of daarmede een aanvang gemaakt.

Er bleef echter nog veel te verbeteren over wat de ruimte en de ventilatie op sommige scholen betrof. In enkele gemeenten moesten verscheidene leergierige kinderen worden afgewezen, alleen wegens de onvoldoende ruimte der school.

Vijf nieuwe onderwijzerswoningen werden gebouwd, waarvan 1 voor den onderwijzer eener bijzondere school.

Zuidholland. Voor openbare scholen werden in 1867 8 nieuwe lokalen gebouwd, 11 verbeterd. Voor bijzondere scholen werden 8 lokalen gebouwd en 2 verbeterd.

In enkele kleine gemeenten kostte het nog zeer veel moeite de besturen te bewegen tot het doen der vereischte verbeteringen of vergrootingen en wel vooral om de groote kosten.

Eén lokaal werd door het Staatstoezigt afgekeurd, ten gevolge waarvan eene nieuwe school is gebouwd, die in het begin van 1868 in gebruik zou komen. Door den Koning werd voorts bij besluit van den 19den Januarij 1867, n°. 44, afwijzend beschikt op een beroep van den raad der gemeente Lisse tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, waarbij bekrachtigd werd de ongeschiktverklaring der openbare school in die gemeente door den districtsschoolopziener in 1866 uitgesproken; dit besluit is onder n°. XXXI van bijlage G achter dit verslag gevoegd.

Drie nieuwe onderwijzerswoningen werden gebouwd en 8 verbeterd.

Noordholland. Acht nieuwe schoollocalen werden gebouwd en betrokken, waarvan 4 in Amsterdam en van deze 1 voor eene bijzondere school. Verbeteringen werden aangebragt in 3 lokalen. Vele lokalen voor bijzondere scholen verkeerden nog in gebrekkigen toestand. Onderwijzerswoningen werden er dit jaar 5 nieuwe gebouwd en 1 verbeterd.

Zeeland. In 1867 werden 5 nieuwe schoollocalen in deze provincie gesticht, alle voor openbare scholen.

Eene aanmerkelijke vergrooting en vernieuwing ondergingen 3 lokalen, terwijl aan 2 andere minder belangrijke verbeteringen werden aangebragt. Nog waren in eenige gemeenten plannen voor den bouw van nieuwe of de verbetering van bestaande schoollocalen in overweging.

Eéne nieuwe onderwijzerswoning werd gebouwd.

Utrecht. Eéne nieuwe openbare school werd in 1867 in gebruik genomen, terwijl eene andere werd vergroot en verbeterd. Ook in den toestand eener bijzondere school is verbetering gekomen.

Met enkele gemeenten werd nog door het schooltoezigt over verbeteringen onderhandeld en hier en daar toezegging daarvoor gedaan.

Friesland. Op 8 plaatsen werden nieuwe scholen gebouwd, waarvan 3 voor het bijzonder en 5 voor het openbaar onderwijs. In 5 gemeenten werden nieuwe onderwijzerswoningen gebouwd.

Meer of min belangrijke verbeteringen werden aangebragt in 7 scholen en in 3 onderwijzerswoningen.

Op eenige plaatsen werd nog geklaagd over te weinig ruimte in de schoollocalen.

Overijssel. In deze provincie werden in 1867 6 nieuwe schoollocalen gebouwd of in gebruik genomen en 8 verbeterd of vergroot. Eene nieuwe onderwijzerswoning werd gebouwd. Op eenige andere plaatsen waren nieuwe lokalen in aanbouw, terwijl het plan om eenige te vergrooten reeds was vastgesteld.

De lokalen voor bijzondere scholen waren over het algemeen in zeer goeden staat; slechts enkele waren niet ruim genoeg.

Groningen. Acht nieuwe schoollocalen werden in 1867 gesticht, één van deze was bestemd voor het bijzonder onderwijs. Aanmerkelijk verbeterd werden 9 lokalen, alle voor het openbaar onderwijs. Voor 8 schoollocalen waren bovendien plannen tot vernieuwing of verbetering aanhangig.

Door het schooltoezigt behoefde geen lokaal te worden afgekeurd. Echter werd door Gedeputeerde Staten afgewezen het beroep van den raad der gemeente Leek tegen de verklaring van den schoolopziener, waarbij het lokaal der openbare school in die gemeente was afgekeurd; ten gevolge van deze beslissing werd die school gesloten en het onderwijs in een hulplocaal gegeven, tot dat er eene nieuwe school zou zijn opgericht.

Drenthe. Twee nieuwe schoollocalen werden gebouwd, 1 voor het openbaar onderwijs.

dat tevens betrokken is en 1 voor het bijzonder onderwijs. In ééne school werd verbetering aangebracht.

Bovendien was ééne school in aanbouw en waren er nog plannen voor andere aanhangig. Echter bleven er buiten deze nog die dringend verbetering behoeven.

Limburg. Zeven nieuwe schoollocalen werden gebouwd en in gebruik genomen, terwijl 2 werden verbouwd en aanmerkelijke verbetering ondergingen. In twee gemeenten was een lokaal in aanbouw, waarvan één met eene onderwijzerswoning. In 5 gemeenten waren bovendien plannen aanhangig tot het stichten eener nieuwe school. Er waren echter nog verscheiden scholen, die noodzakelijk vernieuwing, verbetering of vergroo-ting eischten.

Over het algemeen wordt het getal scholen die dringend verbetering behoeven telken jare kleiner. Wel blijft er nog hier en daar veel te doen over, zoowel wat den goeden toestand als vooral de ruimte der localen betreft, maar toch is in elke provincie op vooruitgang in dezen te wijzen.

Het was echter ook in 1867 soms zeer moeilijk voor het schooltoezigt de gemeentebesturen tot de verberingen te bewegen van kleine gebreken, die geene reden voor eene geheele afkeuring der school konden zijn.

Ook de schoolmeubelen en hulpmiddelen voor het onderwijs werden doelmatiger en beter; hier en daar was evenwel nog gebrek aan goede wandkaarten, platen voor het aanschouwelijk onderwijs en leermiddelen voor de vormleer.

In 1867 werd in 583 localen van openbare scholen buiten de schooluren onderwijs gegeven in de godsdienst volgens art. 23, derde lid, der wet. Van deze waren er in Noordbrabant 26, Gelderland 44, Zuidholland 59, Noordholland 65, Zeeland 20, Utrecht 22, Friesland 107, Overijssel 30, Groningen 122, Drenthe 43, Limburg 45.

In 1866 werden hiervoor 484 localen opgegeven.

§ 11. BENOEMING, SCHORSING EN ONTSLAG VAN ONDERWIJZERS.

Het getal vacatures als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres en dat der daarop gevolgde examens bedroeg 133; zij waren over de onderscheidene provincien op de volgende wijze verdeeld: Noordbrabant 17, Gelderland 25, Zuidholland 15, Noordholland 14, Zeeland 7, Utrecht 2, Friesland 12, Overijssel 18, Groningen 7, Drenthe 4, Limburg 12.

Het volgend overzicht wijst de gemeenten aan, waar vergelijkende examens gehouden zijn, het getal der daarbij opgekomen candidaten en het volgnummer op de ranglijst van den benoemde.

GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volnummer op de ranglijst van den benoemde.	GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volnummer op de ranglijst van den benoemde.
Noordbrabant.			Valburg	4	1
Esch	2	1	Varik	7	1
Uitwijk	6	1	Wageningen.	18	1
Nieuwkuik	1	1	Wamel	5	1
Dussen	5	4	Wisch.	7	2
Genderen	10	1	Zuidholland.		
Haps	2	1	Nieuw Beijerland.	2	1
Vierlingsbeek	3	2	't Beijersche (Stoiwijk)	8	1
Zijtaart	1	1	Charlois	29	2
Riethoven	1	1	Capelle aan den IJssel	35	3
Bladel.	1	1	Delft	32	1
Tongeren.	1	1	Delfshayen	2	1
Spoordonk	3	2	Giessen Nieuwkerk	14	6
Breda	6	2	's Gravenhage	46	1
Achtmaal	3	1	ter Heide (Monster).	4	2
Sprang	3	1	Hendrik-Ido-Ambacht	40	2
St. Willebrord	1	1	de Lier	24	1
Heerle.	2	1	Middelharnis	3	1
Gelderland.			Schiedam.	49	1
Ammerzoden	3	2	Vianen	19	3
Appeltern	1	1		5	1
Arnhem	25	1	Noordholland.		
Barneveld	5	1	Akersloot	5	3
Bensichem	9	1	Amsterdam	30	1
Borculo	3	1		95	1
	4	4	Avenhorn	7	1
Culemborg	17	1	Beemster.	11	1
Doesburg.	14	1	Bergen	13	1
Ede	4	1	Enkhuizen	3	1
	3	1	Ipendam.	2	1
Epe	4	1	Obdam	8	2
Ermelo	6	2	Oostzaan.	4	1
Haften	3	1	Parmerend	19	2
Hoevelaken	5	2	Rijp	6	1
Horssen	1	1	Zaandam.	5	1
Nijkerk	4	2	Zijpe	14	1
Putten.	2	2	Zeeland.		
	8	3	Goes	7	1
Steenderen.	10	2			

GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volgnommer op de ranglijst van den benoemde.	GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volgnommer op de ranglijst van den benoemde.
's Gravenpolder	4	1	Ootmarssum	2	1
Kloetinge	11	1	Raalte	3	2
St. Philipsland	4	1	Tubbergen	1	1
Stoppeldijk	2	1	Wilsum	4	1
Tholen	3	1	Zwartsluis	4	2
Heinkensand	1	1	Zwolle	8	1
Utrecht.				13	1
Loenen	5	1	Groningen.		
Loosdrecht	13	2	Appingadam	5	1
Friesland.			Bellingewolde	6	1
Achlum	15	1	Groningen	6	1
Engwierum	11	1	Hoogezand	6	1
Langedijko	9	1	Onstwedde	4	4
Lemmer	20	4	Slochteren	3	3
Munnekezijl	4	1	't Zandt	6	2
Oudkerk	6	1	Drenthe.		
Rauwerd	23	1	Anlo	12	1
Siegerswoude	16	3	Assen	9	3
Sloten	9	1	Norg	4	1
Firdgum	3	1	Ruinen	3	3
Westhem	6	1	Limburg.		
Wijnjeterp	16	2	Baexem	1	1
Overijssel.			Belfeld	2	1
Almelo (Stad)	16	2	Echt	2	2
Avereest	17	1	Hunsel	1	1
Borne	1	1	Itteren	1	1
Dalsen	3	1	Jabeek	1	1
Ambt Delden	7	1	Klimmen	1	1
Enschedeé	13	1	Einighausen	1	1
Goor	16	3	Guttekeven	1	1
Hollendoorn	1	1	Munstergeleen	1	1
Markelo	2	1	Steyl	3	1
	2	1	Venlo	1	1
	2	1			

Bij zamenvatting blijkt, dat er bij

21 examens	1 candidaat,
13 "	2 kandidaten,
17 "	3 "
14 "	4 "
9 "	5 "
10 "	6 "
6 "	7 "
4 "	8 "
4 "	9 "
2 "	10 "
3 "	11 "
1 "	12 "
4 "	13 "
3 "	14 "
1 "	15 "
4 "	16 "
2 "	17 "
1 "	18 "
2 "	19 "
1 "	20 "
1 "	23 "
1 "	24 "
1 "	25 "
1 "	29 "
1 "	30 "
1 "	32 "
2 "	35 "
1 "	40 "
1 "	46 "
1 "	49 "

waren.

Behalve bij de 21 keeren, dat slechts één candidaat zich aanmeldde en dus het examen niet vergelijkend zijn kon, werd 76 malen de eerste der voordragt benoemd. Twee en twintig malen was de benoemde de tweede, negen malen de derde, vier malen de vierde en eens de zesde der voordragt.

Van de 112 vergelijkende examens werd alzoo 14 malen de candidaat benoemd, die de derde, vierde of zesde op de ranglijst stond, doch overigens de eerste of de tweede.

Een hulponderwijzer in Noordholland en een in Friesland werden niet eervol ontslagen, de eerste na eene maand in zijne betrekking te zijn geschorst; den laatsten werd bovendien door Gedeputeerde Staten de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontnomen. Voorts werd een hulponderwijzer in Noordholland gedurende zes weken geschorst, met inhouding zijner jaarwedde gedurende dien tijd.

Overigens werden zeer gunstige berigten gegeven omtrent het gedrag, de kunde en de getrouwe pligsbetrachting der onderwijzers.

Eene zilver medaille werd dit jaar van Koningswege toegekend aan de volgende hoofdonderwijzers: G. R. HUISMAN te Helpman (Haren), J. WALTMAN te Delft, G. SCHRADUWEN te Gilze, J. H. VAN DEN BOS te Roosendaal, J. van MARLE te Groot-schermer en G. BONKET te Dordrecht, die allen gedurende vijftig jaren met bijzondere ijver hun ambt hadden vervuld. Boekgeschenken werden aan drie onderwijzers toegekend.

§ 12. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS.

a. Rijkskweekscholen.

Het onderwijzend personeel aan de Rijkskweekschool te 's Hertogenbosch werd uit-

gebreed door de benoeming van R. J. J. SWARTE tot tijdelijk onderwijzer; deze uitbreiding was noodig, daar de 3 onderwijzers te zeer overladen waren met werkzaamheden. De hoofdonderwijzer der leerschool aldaar, H. A. L. HAGDORN, vertrok ten gevolge van zijne benoeming tot hoofdonderwijzer der Rijks- lagere school te Maastricht. In deze vacature was bij het einde van 1867 nog niet voorzien; de betrekking werd door den oudsten hulponderwijzer der leerschool tijdelijk waargenomen.

De hulponderwijzer aan de leerschool, verbonden aan de Rijkskweekschool te Groningen, P. WINTRAWERP, werd, ten gevolge van zijne benoeming tot hoofdonderwijzer van eene gemeenteschool in Groningen, op zijn verzoek eervol ontslagen, en vervangen door T. HUGES, tot dusverre hulponderwijzer-kweekeling aan die kweekschool.

De tijdelijke onderwijzer in de gymnastiek aan de Rijkskweekschool te 's Hertogenbosch, E. DE JONG, werd benoemd tot leeraar aan die Rijks- hoogere burgerschool aldaar, onder de verplichting om ook aan de kweekelingen der kweekschool onderricht te geven; dien ten gevolge werd zijne aanstelling bij de kweekschool ingetrokken.

Tevens werd bepaald dat het onderwijs in de gymnastiek aan de kweekelingen voortaan in de doelmatig ingerichte gymnastiekzaal der hoogere burgerschool zoude worden gegeven.

Aan de kweekschool te Groningen gaf, even als in het vorige jaar, dr. A. TH. FOLKERSMA onderwijs in de theorie der gymnastiek.

De hoogleeraar H. C. VAN HALL verloende aan de hulponderwijzers-kweekelingen der kweekschool den toegang tot een kosteloos collegie over de landhuishoudkunde, welke lessen sedert het midden der maand September twee uren in de week door hen werden bijgewoond.

Bij den aanvang van het jaar 1867 bedroeg het getal kweekelingen aan de Rijkskweekschool te 's Hertogenbosch 38, aan die te Haarlem 40, aan die te Groningen 40; dat der hulponderwijzers-kweekelingen was te 's Hertogenbosch 9 en te Groningen 11. Van de candidaten voor Haarlem had geen toegelaten kunnen worden. Allen waren in het genot eener toelage voor kost en inwoning, behalve zij wier ouders woonden in de gemeente waar de Rijkskweekschool gevestigd is; echter werd bij uitzondering nog aan enkelen van deze laatsten eene toelage verstrekt, ten einde eene meer geschikte woning en voeding te kunnen verkrijgen.

Het onderwijs aan de kweekschool te 's Hertogenbosch werd bovendien bijgewoond door drie hulponderwijzers buiten de stad, van welke één aan al de lessen der hulponderwijzers-kweekelingen, en de twee anderen alleen aan de avondlessen deel namen.

De hulpcurcus te Haarlem werd bezocht door 4 hulponderwijzers, van welke 1 ook bij het begin van den nieuwen cursus de lessen bleef volgen, terwijl 5 hulponderwijzers voor het eerst als leerlingen toegelaten werden. De lessen aan den hulpcurcus te Groningen werden bijgewoond door 35 hulponderwijzers, van welke 27 de lessen geregeld bezochten, 16 alleen de Zaturdaglessen en 11 bovendien de avondlessen volgden, terwijl 8 minder geregeld het onderricht bijwoonden.

Bij de voorjaars-actenexamens hebben alle kweekelingen van het hoogste studiejaar zich voor den hulponderwijzersrang aangemeld. Alle kweekelingen van 's Hertogenbosch (9) en van Groningen (10) verkregen de verlangde acte even als 7 van Haarlem; twee kweekelingen van laatstgemelde school werden afgewezen, die echter bij het najaars-examen de acte van hulponderwijzer mochten erlangen.

Eén hulponderwijzer-kweekeling aan de school te 's Hertogenbosch verkreeg de acte van hoofdonderwijzer, dit was ook het geval met één der hulponderwijzers buiten de stad, die de lessen aldaar bijwoonden. Bovendien verkregen van de 28 tot hulponderwijzer bevorderde kweekelingen 4 van de kweekschool te 's Hertogenbosch, 4 van die te Haarlem en 10 van die te Groningen de acte voor gymnastiek; 4 van de kweekschool te 's Bosch de acte voor teekenen; 5 van de kweekschool te 's Bosch en 2 van die te Groningen de acte voor wiskunde; 1 van de kweekschool te 's Bosch en 4 van die te Groningen de acte voor fransche taal; 8 van de kweekschool te Groningen de acte voor hoogduitsche taal.

Al de hulp- en hoofdonderwijzers werden spoedig na hun ontslag van de kweekschool aan verschillende scholen, meestal openbare, geplaatst.

In Mei 1867 had de jaarlijksche oproeping plaats van de jongelieden die eene plaats aan de Rijkskweekscholen ter opleiding tot hulponderwijzer zouden wenschen te verkrijgen. Voor de kweekschool te 's Hertogenbosch meldden zich 24, voor die te Haarlem 35, voor die te Groningen 74 sollicitanten aan, verdeeld naar de provincien waaruit zij afkomstig waren, als volgt:

PROVINCIE.	's Hertogenbosch.	Haarlem.	Groningen.	Totaal.
Noordbrabant . . .	14	1	"	15
Gelderland . . .	3	1	"	
Zuidholland . . .	1	9	1	11
Noordholland . . .	"	17	"	17
Zeeland . . .	"	3	"	3
Utrecht . . .	"	3	"	3
Friesland . . .	"	1	10	11
Overijssel . . .	1	"	2	3
Groningen . . .	"	"	51	51
Drenthe . . .	"	"	10	10
Limburg . . .	5	"	"	5
Totaal . . .	24	35	74	133

Bovendien hadden zich voor de 10 plaatsen als hulponderwijzers-kweekeling te Haarlem 9 hulponderwijzers aangemeld, van welke slechts 6 aan het examen deel namen, die allen zijn geplaatst en in het genot der rijkstoelage zijn gesteld.

De vergelijkende examens hadden in het begin der maand Julij plaats voor de kweek-school te 's Hertogenbosch te Maastricht, voor die te Haarlem te 's Gravenhage en voor die te Groningen te Assen. De inspecteur der provincie, waar het examen gehouden werd, was voorzitter der commissie, die overigens bestond uit de inspecteurs van naburige provincien en den directeur der kweek-school, bijgestaan door eenige onderwijzers, onder welke één van de Rijkskweek-school.

Aan elke kweek-school zijn de 10 candidaten, die het best hadden voldaan, tot den cursus toegelaten. Aan al de nieuw benoemde kweekelingen, behalve één te Groningen, wiens ouders in die gemeente woonden, zijn toelagen voor kost en inwoning verleend.

In het leerplan van het onderwijs kwamen geene veranderingen van eenig belang. Aan de verschillende vakken werden bij de drie kweek-scholen het hier volgend aantal uren gewijd:

LEERVAKKEN.	GETAL UREN 'S WEEKS, VOOR IEDER LEERVAK BESTEMD.														
	Kweekschool te 's Hertogenbosch.					Kweekschool te Haarlem.					Kweekschool te Groningen.				
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.
Schrijven	2	2	2	2	1	2	2	1	2	1	4	4	3	3	2
Rekenen	4	4	3	3	4	2	2	2	2	3	4	4	4	4	3
Vormleer	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
Nederlandsche taal (lezen, spraakleer, stijl, letterkunde).	8	7	5	5	7	9	9	7	8	11	7	7	6	6	8
Aardrijkskunde . . . (wis-, natuur- en staatkundige, kaartschetsen).	4	3	3	3	3	2	2	2	3	3	3	3	4	4	4
Vaderlandsche ge- schiedenis	2	2	1	1	2	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1
Algemeene geschie- denis	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kennis der natuur . (natuurlijke histo- rie, natuurkunde).	2	2	2	2	2	4	4	5	5	4	3	3	3	3	5
Zang	4	4	6	6	6	1	1	1	1	1	3	3	4	4	4
Toonkunst	4	4	6	6	6	4	4	4	1	2	2	2	2	2	2
Opvoeding en onder- wijs	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
Gymnastiek	3	3	2	2	2	6	6	6	6	6	2	2	3	3	3
Teekenen	4	4	2	2	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Wiskunde (stel- en meetkunst)	2	4	3	3	4	2	2	4	4	2	2	2	2	2	2
Fransche taal	—	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Hoogduitsche taal .	—	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Engelsche taal . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Deze lessen werden geregeld gegeven.

Het gedrag der kweekelingen, hun ijver en hunne vorderingen werden over het algemeen zeer geprezen; echter moest aan de kweekschool te Haarlem één kweekeling wegens onbetamelijk gedrag worden verwijderd. Eveneens was de gezondheidstoestand over het algemeen voldoende, hoewel te vermelden is, dat aan de school te 's Hertogenbosch dit jaar 2 kweekelingen overleden, aan die te Haarlem één.

De schoolmeubelen en de hulpmiddelen voor het onderwijs bleven in goeden staat; de lokalen, vooral die te 's Hertogenbosch en te Groningen, lieten steeds te wenschen over. Voor laatstgemelde was vooruitzigt op verbetering.

Tot oefening in de praktijk van het onderwijs hadden de kweekelingen wederom overvloedig gelegenheid in de leerscholen aan de kweekescholen verbonden. Het getal leerlingen op de leerscholen bedroeg te 's Hertogenbosch 206, te Haarlem ongeveer 400, te Groningen 223; te 's Hertogenbosch bezochten 135, te Groningen 129 leerlingen de avondschool. De ruimte der schoollokalen liet te Groningen niet toe meer dan het vermelde aantal te plaatsen, zoodat meer dan 100 leerlingen, wier plaatsing werd verlangd, moesten worden afgewezen. Terwijl deze scholen te 's Hertogenbosch en te

Groningen geregeld en getrouw werden bezocht, deed zich te Haarlem weder veelvuldig schoolverzuim voor.

De volgende tabel geeft een overzicht der kosten van elke der kweekscholen gedurende het jaar 1867.

	Rijkskweekschool te			TOTAAL.
	's Hertogenbosch.	Haarlem.	Groningen.	
Onderwijzers. . . .	f 14 189,99	f 15 160,00	f 12 729,16	f 42 079,15
Kweekelingen . . .	10 545,27	11 221,01	11 027,28 ^b	32 793,56 ^b
Verdere uitgaven .	4 450,48 ^b	5 743,04	3 024,44 ^b	13 217,97
Totaal in 1867. .	f 29 185,74 ^a	f 32 124,05	f 26 780,89	f 88 090,68 ^b
" " 1866. .	27 924,49	30 466,31	26 726,02	85 116,82
Vermeerdering. .	f 1 261,25 ^b	f 1 657,74	f 54,87	f 2 973,86 ^b

b. *Normaallessen.*

Op het einde van 1867 werden de normaallessen te Breda door 16 kweekelingen bijgewoond. Hunne vorderingen waren zeer voldoende, vooral die in Nederlandsche taal, rekenen en aardrijkskunde, zoo als uit een in Augustus afgenomen examen bleek. De ijver der onderwijzers werd geprezen.

Even als in vorige jaren gaven het gedrag en de ijver der kweekelingen aan de normaallessen te Eindhoven over het algemeen ruime stof tot tevredenheid; hun getal bedroeg 26. Aan twee jongelingen moest echter het langor bijwonen der lessen worden ontzegd. Zes der kweekelingen legden met goeden uitslag het examen af als hulponderwijzer. Een der hulponderwijzers aan deze lessen, die ten gevolge eener benoeming tot hoofdonderwijzer naar elders vertrok, werd vervangen.

De normaallessen te Arnhem leden een gevoelig verlies door het overlijden van den bekwaamen en verdienstelijken hoofdonderwijzer daarmede belast. De lessen behoefden echter niet te worden gestaakt, daar zij tot de benoeming van zijnen opvolger in September werden waargenomen door den leeraar aan de hoogere burgerschool G. VELDERMAN en den hoofdonderwijzer H. J. VAN DER MEER. Ook moest een hulponderwijzer, die naar elders vertrok, worden vervangen. Het getal kweekelingen bedroeg op het einde van 1867 34. Vier hunner verkregen eene acte als hulponderwijzer. Wekelijks, behalve de vacantien, werd er 20 uren les gegeven; het onderwijs was zoodanig geregeld, dat des Zaturdags aan de hoofdvakken — geschiedenis, taal-, natuurkennis, rekenen en teekenen — de grootst mogelijke tijd werd besteed, vooral voor de kweekelingen die elders woonden.

Ook bij de normaallessen te Zutphen had in 1867 eenige verandering plaats in het personeel der onderwijzers. De hoofdonderwijzer, aan wien op zijn verzoek eervol ontslag was verleend, werd met den 1sten November vervangen. Bovendien trad een nieuwe hulponderwijzer op in de plaats van eenen tot hoofdonderwijzer te Doesburg benoemd. De nieuwe onderwijzer in de gymnastiek aanvaardde zijne betrekking met den 1sten Januarij 1867; 59 leerlingen namen deel aan deze normaallessen; 8 van hen verwierven de acte van bekwaamheid als hulponderwijzer.

De vormschool te Rotterdam telde in 1867 103 kweekelingen; 23 van hen legden het examen af als hulponderwijzer, van welke 13 met goeden uitslag. Bovendien volgden ongeveer 50 hulponderwijzers den cursus, voor hen ingerigt in de verschillende vakken van lager onderwijs; van de 13 hunner, die het examen als hoofdonderwijzer aflegden, slaagden 7.

In 1867 werd de vormschool te 's Gravenhage door 62 kweekelingen bezocht, terwijl bovendien 14 leerlingen de lessen voor de hulponderwijzers volgden. Het examen als hulponderwijzer werd door 18 kweekelingen afgelegd, van welke 10 slaagden; de

4 hulponderwijzers, die zich aan het examen voor hoofdonderwijzer onderwierpen, verkregen allen de acte.

De normaallessen te Gouda telden 20 kweekelingen. De uitslag van het voorjaars-examen was zeer ongunstig, daar de 4 kweekelingen, die de acte van hulponderwijzer verlangden, werden afgewezen. Dit scheen voor het grootste gedeelte te moeten worden toegeschreven aan de ongeschiktheid dier leerlingen voor de betrekking van onderwijzer. Er zijn dan ook maatregelen genomen, om geheel ongeschikten van de inrigting te verwijderen. De ijver der onderwijzers werd zeer geprezen. De normaallessen te Dordrecht telden in 1867 28 kweekelingen, benevens eene voorbereidingsklasse met 14 leerlingen; 9 kweekelingen onderwierpen zich aan het examen voor de acte van hulponderwijzer, van welke 7 met gunstig gevolg.

Het getal kweekelingen aan de normaallessen te Amsterdam bedroeg 15, aan die te Helder 12, aan die te Hoorn 7. Aan elk van deze drie inrigtingen legden 5 kweekelingen met gunstig gevolg het examen als hulponderwijzer af.

Van de normaallessen te Middelburg werd door 51 kweekelingen gebruik gemaakt; 9 van hen woonden alleen des Woensdags en des Zaturdags de lessen bij. Aan 9 kweekelingen werd in den loop van het jaar de acte als hulponderwijzer verleend, terwijl nog 4 om verschillende redenen de lessen verlieten. De nitkomsten van het onderwijs waren gunstig.

Even als in vorige jaren werd het onderwijs aan de oefenscholen te Zierikzee, te Goes en te Tholen geregeld des Woensdags en Zaturdags gegeven, telkens gedurende 4 uren. Het onderwijzend personeel te Goes en te Tholen onderging eene kleine verandering, daar aan beide, ten gevolge van het overlijden of het vertrek van een hoofdonderwijzer, een nieuwe werd aangesteld. Het aantal kweekelingen bedroeg te Zierikzee 25, te Goes 13, te Tholen 8. Van de kweekelingen der school te Zierikzee verkregen 5, van die te Goes 3 en van die te Tholen eveneens 3 de hulponderwijzers-acte.

De leerschool te Utrecht telde in 1867 30 kweekelingen en 30 hulponderwijzers, die te Amersfoort 15 kweekelingen. In het onderwijs aan de school te Utrecht is veel verbetering gekomen. De verhouding tusschen den directeur en de leerlingen was nu zeer voldoende; de kweekelingen leerden meer en meer zijne kunde en ijver op den rechten prijs te schatten.

Aan de leerschool te Amersfoort werd één kweekeling, die eene rijkstoelago had en tweemaal het examen als hulponderwijzer met ongunstig gevolg had afgelegd, verwijderd.

De normaallessen te Leeuwarden werden door 43 kweekelingen getrouwd en met vrucht bijgewoond; die te Sneek door 33 en die te Franeker door 41; 8 kweekelingen te Leeuwarden, 5 te Franeker en 7 te Sneek legden met goeden uitslag het examen af als hulponderwijzer. Aan 2 jongelingen, 1 te Leeuwarden en 1 te Sneek, werd wegens onbehoorlijk gedrag het bijwonen der lessen ontzegd. Het gedrag der overige kweekelingen was onberispelijk. De lessen in de gymnastiek werden te Leeuwarden aan een nieuwen hulponderwijzer opgedragen. Aan deze drie inrigtingen werd 22 à 24 uren in de week onderwijs gegeven in vakken van het gewoon lager onderwijs, alsmede in de gymnastiek en het teekenen. Alleen aan de verst gevorderden werd vergund om in afzonderlijke lessen ook de vreemde talen en de wiskunde te beoefenen, voor zoverre dit zonder nadeel voor de andere studievakken kon geschieden. Het onderwijs droeg zeer goede vruchten.

Het getal kweekelingen aan de normaallessen te Deventer bedroeg aan het einde van 1867 32, aan die te Zwolle 22, aan die te Kampen 14.

Van de kweekelingen te Deventer verwierven 5, van die te Zwolle 3, van die te Kampen 1 de acte van hulponderwijzer; bij het examen hiervoor werden 3 kweekelingen van Kampen en 1 van Zwolle afgewezen. Deze laatste werd voor de derde maal afgewezen en heeft daarop van het onderwijs afgezien.

Te Deventer werd het onderwijs in het zingen, dat vroeger bij de muziekschool aldaar werd gegeven, aan den hoofdonderwijzer eener openbare school opgedragen.

Te Zwolle is een nieuwe hoofdonderwijzer belast met het onderwijs in de Nederlandsche taal en stijl.

De normaallessen te Beerta werden in 1867 bezocht door 18 kweekelingen. Boven dien werd de cursus door 3 hulponderwijzers bijgewoond; 6 der kweekelingen legden met gunstig gevolg het examen als hulponderwijzer af. De Zaturdaglessen werden nog bezocht door 35 kweekelingen en hulponderwijzers uit verschillende omliggende gemeenten. Van hen verwierven 3 de acte van hulponderwijzer. Een der hulponderwijzers bij deze lessen werd, wegens vertrek naar elders, vervangen.

De normaallessen te Assen en te Meppel werden geregeld gegeven en droegen goede vruchten; zij werden te Assen door 14 en te Meppel door 12 kweekelingen bezocht. Zeven der kweekelingen van Assen en 3 van Meppel legden met goeden uitslag het examen als hulponderwijzer af. Elf leerlingen woonden te Assen alleen de Zaturdaglessen bij, van welke 2 de acte van hulponderwijzer verwierven.

Van de 21 kweekelingen, die de normaallessen te Maastricht bezochten, legden 18 met gunstig gevolg het examen af als hulponderwijzer. In den loop van het jaar overleed de directeur der normaallessen; hij werd met December door den nieuwen hoofdonderwijzer der Rijks- lagere school vervangen. De werkzaamheden waren gedurende dien tijd waargenomen door den eersten hulponderwijzer dier school.

De normaallessen te Echt zijn in 1867 niet gehouden. De cursus kon niet weder geopend worden, en de pogingen om die lessen naar Roermond over te brengen zijn niet gelukt.

Met uitzondering van die te Echt zijn in 1867 dezelfde normaallessen gehouden als in het vorige jaar; geene nieuwe werden opgericht. Het aantal kweekelingen bedroeg 774, dat der hulponderwijzers 97, te zamen 871; in 1866 was het geheel aantal 998. Van 138 kweekelingen werd berigt dat zij in 1867 de acte van hulponderwijzer verkregen.

c. Opleiding aan de lagere scholen, volgens art. 12, alinea 2, der wet.

Noordbrabant. 5 scholen met 69 leerlingen: Tilburg 16, Berchem 13, Cuyk en Beugen 16, Helmond 11, Besoijen 13.

Gelderland. 8 scholen met 111 kweekelingen: Wageningen 8, Harderwijk 18, Sinderen 25, Dodewaard 10, Beesd 7, Culemborg 14, Druten 15, Ubbergen 14.

Zuidholland. 10 scholen met 101 kweekelingen: Leidschendam 13, 's Gravesande 6, Rijnsburg 8, Oudshoorn 7, Charlois 13, Stad aan 't Haringvliet 12, Piershil 4, Krimpen aan de Lek 16, Brielle 16, Gorinchem 6.

Noordholland. 8 scholen met 77 kweekelingen: Noordscharwoude 6, Enkhuizen 10, Medemblik 5, Broek in Waterland 11, Purmerend 13, Oudendijk 4, Koog aan de Zaan 15, Wormerveer 13.

Zeeland. 2 scholen met 26 kweekelingen: Oostburg 16, Axel 10.

Utrecht. 3 scholen met 21 kweekelingen: Maarssen 7, Doorn 8, Vreeswijk 6.

Friesland. 5 scholen met 89 kweekelingen: Heerenveen 23, Buitenpost 20, Doekum 20, Dragten 18, Joure 8.

Overtijssel. 4 scholen met 43 kweekelingen: Oldenzaal 7, Hardenbergh 10, Steenwijk 11, Almelo 15.

Groningen. 6 scholen met 84 kweekelingen: Grijskerk 10, Hoogezand en Sappemeer 22, Veendam 20, 't Zandt 13, Holwierde 9, Onderdendam 10.

Drenthe. 3 scholen met 28 kweekelingen: Diever 7, Hoogeveen 11, Dalen 10.

Limburg. 4 scholen met 20 kweekelingen: Meerssen 4, Horst 7, Blerick 6, Gulpen 3.

In het geheel was er dus in 1867 een getal van 58 scholen, waaraan 669 kweekelingen hunne opleiding genoten. Sedert 1866 is het aantal scholen hetzelfde gebleven, maar de kweekelingen verminderden met 56. De opleidingsklasse te Zuidlaren werd als niet meer noodig opgeheven, maar te Gulpen werd eene nieuwe opgericht. 72 kweekelingen aan deze lessen verwierven de acte van hulponderwijzer. Bovendien werden verscheidene na vergelijkend examen met rijksstoelagen aan de Rijkskweekscholen of de normaallessen bezigtigd. Over het algemeen wordt berigt dat deze lessen uitnemende vruchten droegen, hetgeen zeker voor het grootste gedeelte moet worden toegeschreven aan den ijver en de bekwaamheid der onderwijzers daarmede belast.

d. Inrigtingen van bijzondere aard.

Ook in 1867 werd te Nijmegen door de heeren dr. J. B. KAN en P. VAN DER BERG onderwijs gegeven in de algemeene geschiedenis, de staatshuishoudkunde, de nederlandsche letterkunde en de natuurkunde. De lessen werden geregeld gegeven des Zaturdags gedurende 2 uren en door een twintigtal toehoorders bijgewoond.

De gunstige berigten in vorige jaren omtrent de „Christelijke normaalschool” te Nijmegen gegeven werden in 1867 herhaald. Van de 33 jongelingen die aldaar werden opgeleid, verwierven 6 de acte van hulponderwijzer, terwijl één bovendien eene aantekening voor de wiskunde verkreeg. Volgens het oordeel van den inspecteur toonden al deze jongelingen een uitmuntend onderwijs te hebben ontvangen.

De vormschool te Leiden werkte ook in 1867 zeer gunstig. Hiertoe droeg niet weinig bij dat eenige hoogleeraren aan de hoogeschool de kweekelingen kosteloos onderwijs gaven in enkele vakken, terwijl uitstekende leeraren aan de school verbonden waren. De lessen werden bijgewoond door 36 kweekelingen en 38 hulponderwijzers. 6 Kweekelingen verkregen de acte van hulponderwijzer, 4 werden bij het examen afgewezen; de acte voor hoofdonderwijzer verkregen 3 hulponderwijzers, terwijl 5, die minder getrouw de lessen hadden gevolgd, afgewezen werden.

Ook omtrent de vormschool te Schiedam werden gunstige berigten gegeven: 32 kweekelingen bezochten deze inrigting. Van de 11, die zich onderwierpen aan het examen voor de acte van hulponderwijzer, slaagden er 8.

De vormschool te Delft verkeerde dit jaar in zeer kwijnenden toestand. Slechts enkele leerlingen woonden de lessen getrouw bij. Volgens den inspecteur zoude het geen verlies zijn voor het onderwijs, als de school voorloopig gesloten werd. In den loop van 1868 is de school ook werkelijk gesloten.

De lessen tot opleiding van kweekelingen en hulponderwijzers aan de openbare armen- en tusschenscholen te Amsterdam, gegeven door tien hoofdonderwijzers, die daartoe door den wethouder voor de zaken van het onderwijs zijn aangewezen, werden geregeld en druk bijgewoond.

Door de afdeling Amsterdam van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, werd in het begin van 1867 eene school geopend tot opleiding van hoofdonderwijzers. De inrigting wordt uitmuntend genoemd; vele hulponderwijzers te Amsterdam maakten er gebruik van.

De oefenscholen, vroeger door diezelfde afdeling van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap gesticht, bleven ook dit jaar met gunstig gevolg haren arbeid voortzetten.

Van andere te Amsterdam bestaande inrigtingen tot opleiding van onderwijzers van bijzondere scholen, zijn geene berigten ontvangen.

Aan de oefenschool der gemeente Haarlem werden 30 kweekelingen onderwezen. Van hen legden 4 met goeden uitslag het examen af voor de acte van hulponderwijzer.

Ook de opleidingslessen voor kweekelingen te Alkmaar werden met ijver gegeven en getrouw bijgewoond. Het examen in September gehouden, gaf veel reden tot tevredenheid. Behalve in de vakken van het gewoon lager onderwijs, werd ook in teekenen en gymnastiek onderrigt gegeven.

De opleidingsklasse der Hervormde gemeente te Utrecht verkeerde ook in 1867 in bloeienden toestand.

In de onderscheidene provincien namen bovendien vele hoofdonderwijzers de opleiding van bij hen geplaatste kweekelingen zeer ter harte. Zoowel door goeden raad als vooral door het geven van geregelde lessen, trachtten zij hen te ontwikkelen en voor het examen van hulponderwijzer te bekwamen. Ook door de onderwijzersgezelschappen wordt op vele plaatsen hiervoor veel gedaan; meer bepaaldelijk hielden verscheidene van deze zich bezig met de verdere theoretische opleiding van hulponderwijzers.

e. Opleiding van onderwijzeressen.

Gedurende den cursus 1 Mei 1866 — 1 Mei 1867 bleef de bloei van de kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem steeds toenemen. Zij telde 64 kweekelingen, namelijk 48 internes en 16 externes; één der kweekelingen verkroeg den rang van hoofdonderwijzeres, 8 dien van hulponderwijzeres, terwijl 13 eene acte voor de fransche, 10 voor de hoogduitsche, 9 voor de engelsche taal en 18 voor de vrouwelijke handwerken verkregen; 2 werden bij het acten-examen voor de vrouwelijke handwerken afgewezen. Het onderwijs werd geregeld voortgezet. Twee der onderwijzers ontvielen aan de inrigting. Eén van hen naar elders verplaatst bleef nog eenigen tijd voor zooverre mogelijk zijne lessen geven. Aan de school werd ter vervanging van dezen eene fransche onderwijzeres verbonden.

Dit jaar werd eene reorganisatie van het onderwijs voorbereid, die bij den aanvang van den nieuwen cursus in werking trad. Ten einde de kweekelingen der beide laagste klassen meer leiding en toezigt bij hare studien te verschaffen, werd elk van deze klassen aan de bijzondere leiding eener hoofdonderwijzeres toevertrouwd. Voor de 3de en 4de klasse bleef eene meer zelfstandige ontwikkeling behouden. Ten gevolge hiervan werd het personeel van onderwijzers eenigzins gewijzigd. Twee der onderwijzers hielden op met het geven hunner lessen, terwijl eene nieuwe onderwijzeres werd aangesteld.

De bijzondere normaalschool te Zetten (Valburg) telde in 1867 40 kweekelingen; 2 van haar verkregen de acte van hulponderwijzeres en 1 eene aanteekening voor de handwerken. Het onderwijs werd gegeven door eenen hoofdonderwijzer en 2 hulponderwijzeressen. Het bestuur der school is aan eene commissie opgedragen.

De vormschool voor onderwijzeressen te Rotterdam werd in 1867 bezocht door 33 kweekelingen, van welke 11 met gunstigen uitslag het examen als hulponderwijzeres aflegden en 2 bij dat examen werden afgewezen. Nog werden de lessen gevolgd door 24 hulponderwijzeressen; goene van haar heeft zich gedurende dit jaar voor het examen als hoofdonderwijzeres aangemeld.

De gemeentelijke vormschool te Leiden, die ook voor de opleiding van onderwijzeressen is ingerigt, telde 19 vrouwelijke kweekelingen en 16 hulponderwijzeressen. Van 6 kweekelingen, die zich aan het examen voor den rang van hulponderwijzeres onderwierpen, slaagden 5; 4 hulponderwijzeressen verkregen de acte als hoofdonderwijzeres.

Door 10 vrouwelijke kweekelingen werd gebruik gemaakt van de gelegenheid tot opleiding bij de oefenscholen te Amsterdam; 4 kweekelingen legden met gunstig gevolg het examen af als hulponderwijzeres.

Aan de lessen tot opleiding van kweekelingen volgens art. 12, tweede lid der wet, werd te Axel deel genomen door 2 vrouwelijke kweekelingen; één van haar verwierf in den loop van 1867 de acte van hulponderwijzeres.

De opleidingsklasse voor meisjes te Utrecht gaf gunstige resultaten; 2 kweekelingen legden met goeden uitslag het examen voor hulponderwijzeres af. De opleidingsklasse aan de scholen der geestelijke zusters te Amersfoort telde verscheidene leerlingen.

Te Leeuwarden werden in 1867 normaallessen opgerigt tot opleiding van vrouwelijke kweekelingen, die in Augustus werden geopend. De lessen werden opgedragen aan eene hoofdonderwijzeres benevens 3 hoofdonderwijzers, terwijl de schoolopziener dr. E. VERWIJZICH zich bereid had verklaard wekelijks 3 uren kosteloos onderrigt te geven in taalkunde. Aan de inrigting werden 5 rijksbeurzen van f 300 verbonden. Tot bijwoning der lessen meldden zich uit Leeuwarden 21 meisjes aan, van welke 17 werden toegelaten. Aan het vergelijkend examen voor de rijksbeurzen werd door 17 elders wonende meisjes deel genomen. De 5, die het best hadden voldaan, verkregen de toelage.

Te Assen werden de normaallessen bezocht door 2 vrouwelijke kweekelingen, van welke 1 den rang van hulponderwijzeres verwierf.

De normaal cursus voor vrouwelijke kweekelingen te Maastricht telde in 1867 4 leerlingen; 3 van haar legden het examen als hulponderwijzeres af, alle met gunstigen uitslag. Bovendien verkregen zij eene aantekening voor de vrouwelijke handwerken en 2 van haar eene voor de fransche taal. De uitkomsten van dezen cursus waren dus zeer gunstig. De nieuwe cursus werd met 7 leerlingen geopend.

f. Onderwijzergezelschappen.

Het getal der gezelschappen en dat der leden in 1867 is in het volgend overzicht vermeld:

PROVINCIE.	Aantal gezelschappen.	Aantal leden.
Noordbrabant	23	460
Gelderland	30	398
Zuidholland	33	535
Noordholland	29	435
Zeeland	20	243
Utrecht	8	107
Friesland	36	534
Overijssel	22	351
Groningen	23	329
Drenthe	11	146
Limburg	13	226
Totaal	248	3764

In 1866 was het getal dezer gezelschappen even groot, maar waren er 3673 leden, dus 91 minder. De vergaderingen werden geregeld gehouden en met de gewone werkzaamheden werd voortgegaan. Het houden van lezingen en voordragten en de gedachtenwisseling over verschillende onderwerpen met het onderwijs in betrekking staande, waren eene nuttige onderlinge oefening voor de onderwijzers, die daardoor meer met elkander in aanraking werden gebragt. Zoo als reeds boven is vermeld, maakten deze gezelschappen op sommige plaatsen ook veel werk van de verdere opleiding van hulp-onderwijzers.

De rijkstoelagen werden grootendeels tot het aankopen van boekwerken gebezigd.

g. Algemeen overzicht der kosten.

De volgende tabel bevat een overzicht van hetgeen door het Rijk, de provincien en de gemeenten ten behoeve der opleiding van het onderwijzend personeel in 1867 is uitgegoven.

UITGAVEN voor opleiding van het onderwijzend personeel in 1867.

PROVINCIE.	DOOR HET RIJK.						Door de provincien, gemeenten te zamen.	Subsidien van het Rijk aan onderwijzers-geselschappen.
	Rijks-kweekschoolen.	Normaal-lessen.	Art. 12, 2de lid.	Opleiding van onderwijzers.	TOTAAL.	Door de gemeenten.		
Noordbrabant	f 29 185,74 ⁵	f 5 325,00	f 1 300,00	"	f 35 810,74 ⁵	"	f 35 810,74 ⁵	f 715,00
Guiderland	"	5 835,55 ⁵	1 500,00	f 3 450,00	10 285,55 ⁵	"	11 446,64 ⁵	590,00
Zuidholland	"	8 995,33 ⁵	2 300,00	1 100,00	12 395,33 ⁵	"	20 614,17 ⁵	495,00
Noordholland	32 124,05	9 486,46 ⁵	1 650,00	1 100,00	44 360,51 ⁵	"	49 144,11	680,00
Zeeland	"	3 900,80	530,00	"	4 430,80	"	4 590,50	330,00
Utrecht	"	5 640,00	600,00	"	6 240,00	f 900,00	7 560,00	275,00
Friesland	"	6 637,47 ⁵	1 150,00	708,32 ⁵	8 495,80	"	8 495,80	495,00
Overijssel	"	5 260,00	950,00	"	6 210,00	"	6 260,00	440,00
Groningen	26 780,89	1 947,82	900,00	"	29 628,71	"	29 628,71	335,00
Drenthe	"	4 004,14	600,00	"	4 604,14	"	4 604,14	275,00
Limburg	"	2 603,04	800,00	819,02	4 222,06	"	4 222,06	440,00
Totaal in 1867.	88 090,68 ⁵	f 59 135,63	f 12 280,00	f 7 177,34 ⁵	f 166 683,66	f 900,00	f 182 376,88 ⁵	f 5 100,00
in 1866.	85 116,82	59 718,62	11 880,00	5 925,00	162 640,44	900,00	177 542,83 ⁵	5 100,00
Vernieederling.	f 2 973,86 ⁵	f —	f 400,00	f 1 252,34 ⁵	f 4 045,22	"	f 4 834,05	"

Hieruit blijkt dus dat door het Rijk in 1867 is betaald voor de kweekscholen f 88 000, voor de normaallessen 59 000, voor de opleidingslessen f 12 000, voor de opleiding van onderwijzeressen f 7 000, in het geheel ruim 166 000. Voor de opleiding van onderwijzers heeft het Rijk in 1867 f 4000 meer besteed dan in het vorige jaar. Terwijl de uitgaven door de provincien voor dit doel gedaan dezelfde bleven, zijn die van de gemeenten een weinig, namelijk met ongeveer f 800, toegenomen.

§ 13. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS.

Volgens het voorschrift der wet was, ook in 1867, in elke provincie twee malen gelegenheid tot het afleggen van examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs. De tijdstippen waarop deze examens zouden aangevangen zijn door den Minister op 24 April en 2 October gesteld.

De volgende tabel wijst voor elke provincie het getal toegelatenen en afgewezenen aan.

SOORT DER ACTEN VAN BEKWAAMHEID OF VAN DE AANTEEKENINGEN OP REEDS VERKREGEN ACTEN.	NOORD- BRABANT.		GELDER- LAND.		ZUID- HOLLAND.		NOORD- HOLLAND.		
	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	
	I. Hoofdonderwijzers	12	24	25	21	48	52	25	63
II. Hoofdonderwijzeressen	4	4	6	"	7	5	14	4	
III. Hulponderwijzers.	36	43	56	51	86	111	76	100	
IV. Hulponderwijzeressen	11	9	22	7	18	30	59	23	
V. Huisonder- wijzers.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs. . .	"	"	2	"	1	"	"	"
	b. Fransche taal	1	"	4	"	3	8	"	"
	c. Hoogduitsche taal	"	"	1	"	"	"	1	1
	d. Engelsche taal	"	"	"	1	5	"	1	"
	e. Wiskunde	3	3	"	"	"	"	2	1
	f. Gymnastiek	"	"	1	"	1	1	4	"
	g. Teekenen	1	"	1	"	2	"	4	3
	h. Landbouwkunde	"	"	"	"	"	"	"	"
VI. Huisonder- wijzeressen.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs. . .	5	1	2	"	"	"	"	"
	b. Fransche taal	5	"	13	2	4	4	3	2
	c. Hoogduitsche taal	"	"	5	"	3	1	"	"
	d. Engelsche taal	4	"	16	"	6	1	3	5
	e. Handwerken voor meisjes . .	7	1	10	2	19	2	33	1
	f. Gymnastiek	"	"	"	"	"	"	"	"
	g. Teekenen	"	"	"	"	"	"	2	"
VII. Aanteekening- ningen op reeds verkregen acten als onderwijzer.	a. Fransche taal	13	26	14	14	14	37	12	24
	b. Hoogduitsche taal	1	1	3	2	6	7	2	4
	c. Engelsche taal	2	3	5	2	4	10	5	6
	d. Wiskunde	10	3	7	23	24	27	13	18
	e. Landbouwkunde	"	"	"	"	"	"	1	"
VIII. Aanteekening- ningen op reeds verkregen acten als onderwijze- res.	f. Gymnastiek	3	3	2	1	2	2	6	2
	g. Teekenen	8	1	6	1	8	7	6	14
	a. Fransche taal	8	3	16	5	20	11	26	11
	b. Hoogduitsche taal	2	1	19	1	5	1	8	4
	c. Engelsche taal	4	4	12	3	6	2	21	8
d. Teekenen	"	"	"	"	"	"	"	"	
e. Handwerken voor meisjes . .	1	"	8	1	12	"	27	3	
Totaal in 1867	141	130	256	137	304	319	354	297	
In 1866	149	171	233	97	296	307	283	305	
Vermoedering	— 8	— 41	23	40	8	12	71	— 8	

ZEELAND.		UTRECHT.		FRIESLAND.		OVERIJSEL.		GRONINGEN.		DRENTHE.		LIMBURG.		TOTAAL.	
Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
3	7	18	16	10	25	4	10	14	7	4	11	10	5	168	241
"	"	6	3	2	1	"	"	"	"	"	"	8	3	47	20
22	16	29	26	41	66	22	19	41	29	15	9	30	27	454	497
4	6	6	10	7	4	9	"	2	"	2	1	22	4	162	94
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"
"	"	2	"	2	1	1	"	"	1	"	"	3	2	16	12
"	"	"	"	1	"	"	"	1	"	"	"	1	"	5	1
"	"	2	"	"	"	"	"	2	"	"	"	1	"	9	3
"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	"	"	5	6
"	"	2	"	1	"	1	"	"	"	"	"	"	"	10	1
"	"	1	"	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	10	4
"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"
4	"	"	"	"	"	1	1	1	"	"	"	4	"	17	2
3	"	8	4	"	"	2	"	"	"	"	"	13	"	51	12
1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	9	2
2	1	1	2	"	"	1	"	"	"	"	"	4	2	37	11
7	2	3	"	9	"	1	"	12	"	"	"	6	"	107	8
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
3	10	"	4	4	6	5	11	6	9	6	2	4	7	81	150
"	1	3	"	1	1	3	2	10	5	1	"	4	1	34	24
3	"	1	2	1	3	"	"	3	3	"	"	2	"	26	29
6	"	1	10	4	6	4	6	18	"	1	7	"	2	88	102
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
1	"	2	1	"	"	3	"	21	"	"	"	"	"	40	9
6	"	"	"	1	7	"	1	13	1	3	2	"	"	51	34
4	2	4	6	4	"	7	"	"	2	"	"	9	"	98	40
1	"	1	"	1	"	2	"	"	2	"	"	2	1	41	10
"	"	3	1	4	"	4	"	"	2	"	"	6	"	60	20
"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	2	"	"	"	2	3
4	"	3	"	5	"	2	"	"	"	"	"	13	"	75	4
75	45	91	86	99	123	72	51	143	65	34	32	142	54	1711	1339
56	49	88	90	101	120	88	67	120	44	39	19	81	50	1534	1319
19	— 4	3	— 4	— 2	3	— 16	— 16	23	21	— 5	13	61	4	177	20

Het aantal uitgereikte acten was voor schoolonderwijs 831, voor huisonderwijs 283; bovendien werden 597 aantekeningen op reeds verkregen acten geplaatst. Het getal afwijzingen bedroeg voor schoolonderwijs 852, voor huisonderwijs 62 en voor aantekeningen op reeds verkregen acten 425. In het geheel stonden 1711 toegelaten tegenover 1333 afgewezenen.

Even als in vroegere jaren was de uitslag het ongunstigst bij het hoofdonderwijzers-examen, daar tegenover 168 toelatingen 241 afwijzingen plaats vonden. Ook bij het hulponderwijzers-examen overtrof het aantal afgewezenen (497) dat der toegelatenen (454).

Voor de examens der vrouwelijke candidaten was eene minder ongunstige verhouding: voor dat van hoofdonderwijzers werden 47 toegelaten en 20 afgewezen, voor dat van hulponderwijzers vonden 94 afwijzingen plaats tegenover 162 toelatingen.

Ook bij de examens voor het huisonderwijs was de uitslag voor het mannelijk personeel ongunstiger dan voor het vrouwelijk: van de 86 mannelijke candidaten, die het examen aflegden, werden 59 toegelaten en 27 afgewezen, van de 259 vrouwelijke werden 224 toegelaten en 35 afgewezen; voor de eerste was dus de verhouding ongeveer als 2 tot 1, voor de laatste als 6 tot 1. Voor handwerken werden 107 acten van huisonderwijzers verleend en slechts 8 geweigerd.

Bij de examens tot verkrijging van aantekeningen op reeds verkregen acten voor het meer uitgebreid lager onderwijs deed zich hetzelfde verschijnsel voor: 321 mannen slaagden en 348 werden afgewezen, 276 vrouwen verkregen de gevraagde aantekening en 77 werden afgewezen. Van de aantekeningen op de acten van onderwijzers waren 75 voor vrouwelijke handwerken, terwijl slechts 4 aanvragen hiervoor werden afgewezen. Opmerkelijk is nog, dat voor de aantekeningen voor de fransche taal 150 mannen werden afgewezen en slechts 40 vrouwen, terwijl 81 mannen en 98 vrouwen die aantekening verkregen.

Door 58 vreemdelingen, 17 mannen en 41 vrouwen, is, nadat zij de vereischte acte van bekwaamheid verworven hadden, van den Koning vergunning verzocht en verkregen tot het geven van lager onderwijs hier te lande. Van de mannen waren uit Engeland 4, Pruisen 2, Frankrijk 2, Zwitserland 5, België 2, Italië 1 en Ierland 1. Van de vrouwen waren uit Engeland 11, Pruisen 12, Frankrijk 4, Zwitserland 6, België 7, Italië 1.

Toepassing van art. 7, lit. c der wet, volgens hetwelk de Koning aan hen, die van het geven van lager onderwijs geen beroep maken en zich zonder geldelijke belooning daartoe bereid verklaren, vergunning kan verleenen tot het geven van lager onderwijs, heeft in 1867 twee malen plaats gehad, namelijk ten behoeve van W. REILINGH Dz., predikant bij de Hervormde gemeente te Metslawier en Nyawier (gemeente Oostdongeradeel), tot het geven van onderwijs in de levende talen, en de jufvrouwen G. C. HEKKING en M. E. VAN GILS te Gennep, tot het geven van onderwijs in lezen en schrijven bij dat in vrouwelijke handwerken, en wel tot het einde van 1868. Aan laatstgemelde was in 1864 dezelfde vergunning verleend voor 8 jaren. Van de vergunning in 1866 voor den tijd van drie jaren verleend aan 4 personen te Maastricht, om des Zondags, zonder geldelijke belooning, lager onderwijs te geven aan arbeidende jongens van minvermogene ingezetenen van Maastricht, is ook in 1867 ijverig gebruik gemaakt.

§ 14. TOEZICHT OP HET LAGER ONDERWIJS.

In het personeel der inspecteurs kwam gedurende het jaar 1867 geene verandering. In het personeel der schoolopzieners hadden de volgende veranderingen plaats:

Gelderland. C. A. C. BARON VAN HUGENPOTH TOT AERDT, schoolopziener in het 6de district, op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door C. W. graaf VAN LIMBURG STIRUM.

P. VAN DER BURG, schoolopziener in het 10de district, op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door F. H. W. KUYPERS.

Zuidholland. Benoemd tot schoolopziener in het 4de district J. P. W. SCHERMER, ter vervanging van mr. A. A. WEVE, in 1866 op zijn verzoek eervol ontslagen.

Noordholland. Dr. J. PENN, schoolopziener in het 1ste district, op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door mr. J. JÄGER.

Zeeland. Tot schoolopziener in het 6de district benoemd jhr. mr. J. W. A. SCHNEIDERS VAN GREYFFENSWERTH, ter vervanging van mr. J. C. E. baron VAN LYSDEN, in 1866 op zijn verzoek eervol ontslagen.

De jaarlijksche vergadering van inspecteurs volgens art. 59 der wet werd gehouden van 12 tot 21 Junij 1867, nadat onder dagteekening van den 20sten Mei van dat jaar hun eenige punten waren medegedeeld, waarover in die bijeenkomst van gedachten zoude gewisseld worden. De inspecteur van Utrecht, tot herstel van gezondheid uit-

landig, was daardoor verhinderd de vergadering bij te wonen. Overigens waren alle inspecteurs aanwezig.

De behandelde onderwerpen, een overzicht der gehouden beraadslagingen en de antwoorden der Regering, volgen hier:

1°. *Bijstand van deskundigen bij de acten-examens.*

Op dit onderwerp had de Minister de aandacht der vergadering govestigd in de volgende woorden:

„In mijn antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op de Staatsbegroting voor het loopende jaar, heb ik het voornemen kenbaar gemaakt de vergadering der inspecteurs te hooren op twee punten.

„Vooreerst over den bijstand van deskundigen bij de acten-examens. Volgens het 2de lid van art. 41 der schoolwet zijn de commissien voor die examens bevoegd zich door deskundigen te doen bijstaan. Van die bevoegdheid maken alle in meerdere of mindere mate gebruik. In den regel worden de deskundigen uit de openbare onderwijzers gekozen. In het belang van veelzijdig onderzoek en voorlichting schijnt het wenschelijk ook op bijzondere onderwijzers bij de keuze van deskundigen te letten. Zou daaromtrent ook eene regeling te maken zijn? De inspecteurs gelieven dit te overwegen en mij den uitslag te doen kennen. Daarbij kome mede in overweging, of bij de examens van onderwijzeressen, ook voor andere vakken dan de vrouwelijke handwerken, vrouwelijke deskundigen moeten worden geroepen.”

Alle leden der vergadering doen uitvoerig mededeeling der wijze, waarop de examencommissien in hunne provincie zamengesteld worden, terwijl tevens van gedachten wordt gewisseld over de vragen, door de Regering geopperd.

Na resumtie der uitvoerige mededeelingen en beraadslagingen van de inspecteurs blijkt:

a. dat het overtuigend is bewezen, dat bij geene der commissien van examen ooit de gedachte is opgekomen, als het op de keuze van deskundigen aankwam, aan openbare onderwijzers boven bijzondere de voorkeur te geven. In hare keuze vestigen zij steeds het oog alléén op den meest geschikten persoon.

b. Het is echter steeds zeer moeilijk en soms zelfs onmogelijk onder de onderwijzers van bijzondere scholen bekwame en bereidwillige deskundigen te vinden voor de examens van hoofd- en hulponderwijzers. De reden ligt voor de hand. Zij staan aan 't hoofd van hunne eigene inrigtingen van onderwijs en kunnen zelden deze overlaten aan de zorgen van ondergeschikten om zich voor den tijdroovenden arbeid der examens ter beschikking der commissie te stellen. Namen van personen en voorbeelden worden aangehaald om dit feit te staven.

c. Voor de vakken van meer uitgebreid lager onderwijs, welke veel minder tijd eischen dan de examens voor hoofd- en hulponderwijzers, treden zoowel bijzondere als openbare onderwijzers schier overal op.

d. In enkele der minder bevolkte provincien worden zelden deskundigen gebruikt bij de examens voor hoofd- en hulponderwijzers. De examen-commissie wordt bij voorkeur door de schoolopzieners, welke geene leden daarvan zijn, als deskundigen bijgestaan. Deze inrigting van het examen, waar zo mogelijk is, wordt voor de meest wenschelijke geacht, maar is praktisch onuitvoerbaar in de meer bevolkte provincien, waar er buitengewoon groote getallen candidaten te examineren zijn, die in alle vakken van a tot i onderzocht worden.

In deze provincien wordt steeds met de meeste omzigtigheid, zonder aanzien van den stand der personen, in de keuze van deskundigen te werk gegaan, en nog nooit is aan één der inspecteurs eenige klacht ter ooren gekomen over partijdigheid of uitsluiting van bijzondere onderwijzers. Eene dergelijke klacht, die niet met *feiten* kon worden gestaafd, zou ook de sterkste afkeuring verdienen.

Dit een en ander overwegende, is de vergadering eenparig van oordeel aan den Minister eerbiedig het hierna volgende te kennen te geven:

De inspecteurs zijn van oordeel, dat er volstrekt geene bedenkingen bestaan tegen het bezigen van bijzondere onderwijzers als deskundigen, ja, dat zelfs tusschen deze en openbare onderwijzers, in dit opzigt, hoegenaamd geen onderscheid mag worden gemaakt. Eene regeling echter van de acten-examens, waarbij voorgeschreven werd, dat van bijzondere onderwijzers als deskundigen gebruik *moet* worden gemaakt, kan de vergadering der inspecteurs niet aanraden en wel om de volgende redenen:

1. Bij gebrek aan geschikte, bereidwillige deskundigen, zou men *genoodzaakt* zijn door de benoeming van minder geschikten aan de dengdelijkheid der examens afbreuk te doen.

2. Eene regeling van de hulp door bijzondere onderwijzers bij de acten-examens te verleenen, zou niet wel mogelijk zijn zonder eene meer of min scherpe lijn van afscheiding tusschen hen en de onderwijzers van openbare scholen te trekken. Dit acht de vergadering alles behalve wenschelijk. Zij is, in tegendoel, van gevoelen, dat alles wat verwijdering onder de onderwijzers zou kunnen veroorzaken, zorgvuldig moet worden vermeden. Naar hare meening is het de plicht en de taak van het schooltoezigt in het algemeen en van den inspecteur in het bijzonder, om verbroedering en eensgezindheid onder de onderwijzers zooveel mogelijk te bevorderen.

3. De meermalen genoemde regeling zou dienen aan te wijzen, dat de bijzondere onderwijzers in zekere verhouding tegenover de openbare onderwijzers bij de examens werden vertegenwoordigd.

Wat zou men bij de bepaling van zoodanige verhouding tot rigtsnoer nemen? Zou men het examen in bepaalde vakken uitsluitend aan bijzondere onderwijzers opdragen? Dit schijnt in meer dan één opzigt niet raadzaam te zijn.

Zou men bij elk examen moeten onderzoeken hoevele aspiranten, die zich voor eene acte als hoofd- of hulponderwijzer hebben aangemeld, behooren tot het openbare, en hoevele tot het bijzondere onderwijs, en daarvan de keuze der deskundigen afhankelijk maken?

Dit zou bij de tegenwoordige inrigting der examens onmogelijk zijn, daar de aspiranten naar eene acte, of aantekening, zich eenvoudig bij hunne schoolopziensers aanmelden, zonder opgave of zij aan eene openbare of eene bijzondere school geplaatst zijn, of voornemens zijn daaraan werkzaam te wezen. Hierbij mag ook niet uit het oog worden verloren, dat de eischen, welke de wet stelt, voor allen dezelfde zijn. Een voldoende waarborg voor de onpartijdigheid der commissien van examen is de omstandigheid, dat zij slechts bij uitzondering de namen der aspiranten kennen, die haar eerst worden medegedeeld na den geheelen afloop van het examen, als de uitspraak over de toelating of afwijzing heeft plaats gehad.

4. Art. 41 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) geeft aan de commissien de bevoegdheid zich door deskundigen te doen bijstaan, zonder eenige beperking. Werd haar van Regeringswege voorgeschreven hoe zij daarbij te werk moesten gaan, dan zou daardoor in vele gevallen belemmering en verzwaring harer werkzaamheden kunnen ontstaan. Ook mag de vergadering niet verzwijgen, dat eene beperking van de bevoegdheid der commissien van examen in de keuze van deskundigen ligtelijk als een blijk van wantrouwen omtrent de onpartijdigheid dier commissien zou kunnen worden opgevat, terwijl alle inspecteurs de vaste overtuiging hebben dat dit volstrekt niet in de bedoeling van den Minister ligt.

Wat het 2de gedeelte der eerste vraag van Zijne Excellentie betreft, waarbij in overweging wordt gegeven, of bij de examens van onderwijzeressen, ook voor andere vakken dan de vrouwelijke handwerken, vrouwelijke deskundigen moeten worden opgeroepen, veroorlooft zich de vergadering de volgende opmerkingen aan den Minister mede te deelen. Om dezelfde reden als afgeraden wordt om bepaald voor te schrijven, dat bijzondere onderwijzers bij de acten-examens moeten worden gebezigd, wordt ook eene dergelijke bepaling omtrent het roepen van vrouwelijke deskundigen voor andere vakken dan de vrouwelijke handwerken bij de examens der onderwijzeressen ontraden.

De keuze zou altijd *zeer* beperkt zijn, in enkele provincien zelfs bijna onmogelijk, zonder zich aan 't gevaar bloot te stellen dat de onderwijzeressen geroepen worden dikwerf hare eigene kweekelingen te examineren.

Bij vele leden der vergadering bestaat ook twijfel of wel alle onderwijzeressen de gave zouden bezitten, om in het bijzijn der commissie het examen met de noodige ongedwongenheid en in den bepaalden tijd af te nemen, terwijl ook vele leden van oordeel zijn, dat de vrouwelijke aspiranten zelve liever door leden der commissie of door deskundigen, dan door onderwijzeressen willen worden geëxamineerd.

Men is echter eenparig van oordeel en heeft meestal het examen zóó ingerigt, dat zoo weinig personeel mogelijk bij het examen der onderwijzeressen tegenwoordig zal zijn en is over het algemeen gaarne bereid, als men hier of daar eene bijzonder geschikte examinatrice kan vinden, haar, bij wijze van profnemings, uit te noodigen voor het eene of andere vak op te treden, zonder evenwel eenig voorschrift op dit punt aan den Minister te durven aanbevelen.

Door den Minister is hierop het volgende geantwoord:

» Na overweging van hetgeen is medegedeeld ten aanzien van den bijstand van deskundigen bij de acten-examens, is het mij voorgekomen, dat wanneer bij die examens

te werk wordt gegaan zoo als door de inspecteurs is te kennen gegeven, of geene reden is om nieuwe voorschriften te dier zake vast te stellen".

2°. *De programma's der acten-examens.*

Hieromtrent werd in den beschrijvingsbrief door den Minister het volgende gezegd:

"Onder vermelding, dat die programma's in 1865 reeds waren gewijzigd en nader omschreven en dat ik mij daarmede over het algemeen vereenigde, gaf ik (in het antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de Staatsbegrooting voor 1867) te kennen, aan de inspecteurs de vraag te zullen voorleggen of bepaald de eischen voor enkele vakken niet nog wat nader zouden moeten worden omschreven, alsmede of het niet wenschelijk ware, dat de examinandi, die niet werden toegelaten, schriftelijk kennis bekwamen van de vakken waarin zij te kort zijn geschoten. Op de laatste vraag zal ik gaarne eenig antwoord ontvangen, alsmede naauwkeurige aanwijzing van de wijzigingen in het programma te formuleren".

Deze vraag wordt door de vergadering als tweeledig beschouwd. Tot beantwoording van het eerste gedeelte worden de programmata voor de examens artikelsgewijze nagegaan en in overweging genomen, of er aanleiding bestaat daarin eenige wijziging te brengen.

De uitslag der uitvoerige beraadslaging is, dat de vergadering eenparig van oordeel blijft, dat de programma's in het geheel geene nadere omschrijving behoeven. Door elke omschrijving zouden naar haar oordeel zoowel examinandi als examinatoren gevaar loopen op een dwaalweg te geraken en zij meenen alzoo dat voor alsnog eene verandering of omschrijving niet is aan te raden. Echter met eene enkele uitzondering. Het kwam namelijk aan de vergadering voor, dat de eischen die voor het examen in de gymnastiek zijn gesteld, eenige toelichting behoeven, dewijl 1°. voor dat vak alleen theoretische kennis wordt geëischt, en 2°. onder praktische bedrevenheid niet overal hetzelfde wordt verstaan. Naar aanleiding van eenige officieus medegedeelde inlichtingen van eene specialiteit in dit vak nam de vergadering de vrijheid den Minister in overweging te geven aan de volgende toelichting van het programma voor de gymnastiek zijne goedkeuring te schenken.

I. *Theoretische gymnastiek.*

1. Eerste beginselen der ontleed- en natuurkunde van den mensch, bepaaldelijk bekendheid met het geraamte en de gewrichten daarvan, alsmede met de ligging der spiergroepen. Eindelijk, een algemeen overzicht van de werktuigen, ingewanden enz. die aan die verrigtingen dienstbaar zijn.

2. Algemeene grondslagen der gymnastiek zelve. Juiste denkbeelden aangaande het wezen, het nut en het doel der gymnastiek, aangaande de inrigting van het gymnastisch onderwijs, zoowel met het oog op meisjes als op jongens, en ook met het oog op de nog steeds in bijzondere gevallen te nemen voorzigtigheidsmaatregelen. Voorts, bekendheid met de voor de lichamelijke ontwikkeling der jeugd meest geschikte oefeningen, niet alleen wat betreft de wijze van uitvoering daarvan, maar ook met betrekking tot den invloed dien zij op deze of gene spiergroepen en deelen des lichaams uitoefenen.

II. *Praktische gymnastiek.*

1. Bedrevenheid in het zelf en juist uitvoeren van eenige der meest doelmatige gymnastische oefeningen en het exerceren, tot en met de handgrepen met het geweer.

2. Geschiktheid tot het geven van gymnastisch onderwijs kan blijken uit eene les aan eene klasse van jongens en eene van meisjes.

Hierop werd door den Minister geantwoord, dat tegen de voorgestelde wijziging van het programma voor het examen in de gymnastiek geene bedenking bestond en dat in dien zin eene voordragt aan den Koning zoude worden aangeboden. Het Koninklijk besluit van den 24sten Augustus 1867 n°. 72, stelde dan ook de door de inspecteurs voorgestelde en hierboven vermelde toelichting van het programma voor het examen in de gymnastiek vast.

Omtrent het tweede gedeelte der bovenvermelde vraag van den Minister, "of het niet wenschelijk ware, dat de examinandi, die niet worden toegelaten, schriftelijk kennis bekwamen van de vakken waarin zij te kort zijn geschoten", wordt de meening der vergadering op de volgende wijze zamengevat.

De vergadering is eenparig van oordeel, dat alle examinandi in de gelegenheid moeten worden gesteld om kennis te erlangen van den uitslag van het door hen afgelegd examen.

Dit kan op tweedorlei wijze geschieden, hetzij terstond, hetzij later, na afloop van alle examens.

Het eerste geschiedt in bijna alle provincien, en wel in dier voege, dat mondeling aan den afgewezenen kenbaar wordt gemaakt in welke vakken hij niet voldaan heeft, terwijl hij opmerkzaam wordt gemaakt op het gebrekkige van zijn schriftelijk werk en men hem op andere feilen wijst, die tot zijne afwijzing geleid hebben.

Dit *schriftelijk* te doen, wanneer soms meer dan 300 kandidaten geëxamineerd worden, zou onuitvoerbaar zijn. Die schriftelijke mededeeling immers, zoo zij iets te beteekenen zou hebben, moest zeer uitvoerig zijn op alle punten en zou alleen door de commissie in haar geheel kunnen worden gedaan. Daardoor zou dus de reeds lange duur der examens en het bijeenzijn der commissie weken lang moeten gerekte worden.

Om deze redenen veroorlooft zich de vergadering aan den Minister mede te deelen, dat zij, overtuigd van de noodzakelijkheid der volledige inlichtingen van alle afgewezen kandidaten, wat alleen *mondeling* kan geschieden, eene *schriftelijke* opgave van den uitslag van het examen ten sterkste zou moeten afraden.

Het volgende werd hierop door den Minister geantwoord:

» De bezwaren door de inspecteurs aangevoerd en nader mondeling door den secretaris der vergadering ontwikkeld tegen het doen eener *schriftelijke* kennisgeving van den uitslag van het examen, zijn mijns inziens niet vrij van overdrijving. Er kan geen sprake zijn van eenige uitvoerige of ook zelfs eenigzins beredeneerde uiteenzetting van motieven der afwijzende beschikking, maar van een eenvoudig bericht voor ieder vak, vervat in een cijfer of in een enkel woord, dat het oordeel over de geleverde bewijzen van kennis in elk vak uitdrukt. In gedrukte lijstjes kunnen deze oordeelvellingen worden ingevuld; de vorm daarvan moet zoodanig zijn, dat zij niet voor getuigschriften van bekwaamheid in de vakken, waarin de geëxamineerde wel geslaagd is, kunnen worden misbruikt. Na het examen stelle men de geëxamineerden in de gelegenheid gedurende één of twee dagen die kennisgevingen af te halen ten burele van de commissie. Ik meen dat dit enig nut kan hebben en verkeerde opvattingen voorkomen».

3°. De nieuwe spelling.

Het tweede punt in den beschrijvingsbrief van den Minister vervat, luidde aldus:

» In de zitting van de Eerste Kamer der Staten-Generaal van den 27sten April jl. is de nieuwe spelling ter sprake gekomen en werd door een der leden op de bezwaren gewezen, die uit de geheele vrijheid door de Regering dusverre dienaangaande gelaten ontstaan kon. Die bezwaren verklaarde ik te erkennen. Wanneer, zeide ik, de spelling op de verschillende scholen verschillend wordt gedoceerd, dan leidt die volkomene vrijheid niet alleen tot strijd tusschen de openbare middelbare en lagere scholen, maar in de eene klasse van dezelfde school kan eene andere spelling worden gedoceerd dan in eene andere, en hier als eene fout worden aangerekend hetgeen daarnaast als verplichtend gesteld is.

De moeilijkheid is evenwel nog al groot om te beslissen welke de officiele spelling zal zijn. Tot nog toe is in de openbare stukken, van de Regering uitgaande, geene andere dan de Siegenbeeksche spelling gevolgd. Nu is het bezwaarlijk om in 1867 te decreteren, dat deze de enige ware spelling is, nadat de geleerden daarover zoo vele jaren gestreden hebben en velen de spelling van 1804 hebben verlaten. De vraag is dus alleen of er termen zijn om van Regeringswege de nieuwe spelling voor te schrijven. Ik gaf alzoo aan de Kamer te kennen, dat ik daarover de inspecteurs zoowel van het lager als van het middelbaar onderwijs zou raadplegen. Het zal mij derhalve aangenaam wezen te dezer zake het gevoelen der inspecteurs te vernemen.»

Over dit punt was bij de vergadering een schrijven ingekomen van dr. DE JAGER uit Rotterdam, waarin de invoering der nieuwe spelling van Regeringswege op de openbare school ten sterkste wordt ontraden, maar het wenschelijk wordt geacht, dat de Regering aan elk onderwijzer de vrijheid late, die alleen voor zooverre te volgen, als hij zich daarmede kan vereenigen.

Nadat hierover, onder goedkeuring van den Minister, met de inspecteurs van het middelbaar onderwijs van gedachten was gewisseld, was de slotsom der gehouden beraadslagingen de volgende:

a. De vergadering was van oordeel, dat de spelling van Siegenbeek van lieverlede vervangen zal worden door daarin gebragte wijzigingen, berustende geheel of gedeeltelijk

op de grondslagen gelegd door de zamenstellers van het woordenboek der Nederlandsche taal, de heeren DE VRIES en TE WINKEL.

Dit wordt door het schier dagelijks toenemend aantal volgelingen der spelwijze van dat werk bewezen, alsmede door de menigte schrijvers van naam, die daaraan hunne goedkeuring hechten en door hun voorbeeld anderen daartoe aanmoedigen.

b. Iedere belangrijke verandering in eene taal is echter het werk des tijds en kan niet in eens tot stand komen.

c. Wat de spelling betreft, beloven wij thans eene overgangsperiode. Dit is bewezen door het verschil van gevoelen bij bevoegde taalkundigen over sommige punten der gewijzigde spelling, terwijl de zamenstellers van het woordenboek reeds enkele veranderingen in hunne oorspronkelijke regels hebben gobragt. De voltooiing van genoemd werk zal nog zeer vele jaren eischen. Het ontbrekt dus nog aan één groot geheel, waarop men zou kunnen wijzen, als dienende om al hetgeen langzamerhand op den achtergrond komt, te vervangen.

d. Zoo als natuurlijk is in deze omstandigheid, heerscht er hier en daar verschil van gevoelen over het al of niet toepassen der nieuwe spelregels, niet slechts op het gebied van het onderwijs, maar ook elders. Waar dit in de school aanleiding kan geven tot ongerijmdheden, zoo als die waarop gewezen wordt in des Ministers brief, is het de taak van het schooltoezigt om de onderwijzers daarop opmerkzaam te maken, om goeden raad te geven en de middelen toe te passen, welke ter beschikking staan, om den geregelden gang van het onderwijs te bevorderen.

Al het overige moet echter volgens het gevoelen dezer vergadering aan den tijd worden overgelaten.

e. Een voorschrift der Regering op dit punt zou men niet durven aanraden, zoowel om de bovenaangehaalde redenen, als omdat het bedenkelijk schijnt aan de Regering in overweging te geven, door hare tusschenkomst de vrijheid op wetenschappelijk gebied in het allerminst te belemmeren.

Met deze meening der inspecteurs kon de Minister zich vereenigen, zoodat aan de zaak voor 's hands haar loop zoude worden gelaten.

4°. Opleiding van hulponderwijzers tot hoofdonderwijzers.

« De Minister had hieromtrent in den beschrijvingsbrief het volgende gezegd:

« Naar aanleiding mijner uitnodiging hebben de inspecteurs mij nadere voorstellen gedaan omtrent hetgeen naar hun inzien in hunne provincie zou kunnen geschieden tot betere opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers. Die voorstellen zijn vrij uiteenloopende. Ik zou wenschen, dat de inspecteurs elkander onderling die voorstellen mededeelden en nagingen of daarin welligt eenige eenheid te brengen ware. Van den uitslag verzoek ik berigt.»

Na herhaalde langdurige beraadslagingen vereenigde de vergadering zich met het hier volgend rapport van drie harer leden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft aan de vergadering van inspecteurs den wensch kenbaar gemaakt dat deze onderling elkander de voorstellen zouden mededeelen, die zij hebben gedaan omtrent hetgeen naar hun inzien in hunne provincie zou kunnen geschieden tot betere opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers. Nadat die onderlinge mededeeling is geschied, heeft uwe vergadering het raadzaam gevonden, de ondergeteekenden te benoemen tot eene Commissie, die bij het uiteenloopende der gevoelens van de inspecteurs, na zou gaan, of deze vergadering welligt eenige eenheid in de voorstellen der inspecteurs zou kunnen brengen, daar het inzonderheid het verlangen is van den Minister, dit laatste te vernemen. Uwe Commissie wenscht U bij dezen de resultaten van haar onderzoek mede te deelen en deze aan uwe beoordeeling te onderwerpen.

Op den voorgrond staat de overtuiging bij alle leden dezer vergadering, van de wenschelijkheid dat er meer en betere gelegenheid worde verschaft voor de opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers, dan tot nu toe bestaat. Dit gevoelen is meermalen door de vergadering geuit; het wordt bevestigd ook door den uitslag van vele acten-examens in de laatste jaren.

Men make er echter den inspecteurs geene grievé van, dat hunne beraadslagingen om voorstellen in deze belangrijke zaak tot nog toe niet tot meer ecustemmigheid of eenheid in het voorslaan van maatregelen hebben geleid. Als men de gemotiveerde voorstellen der onderscheidene inspecteurs nagaat, dan moet men wel tot de overtuiging komen, dat het onmogelijk is, om zonder buitengewone en zeer hooge kosten tot een stelsel te

geraken, dat gelijkmatig op alle provincien van toepassing kan zijn. Uwe Commissie zal hierop straks nader terug komen. Zij mag evenwel niet voorbij zien, dat er op één zoodanig stelsel is geweest: namelijk om die opleiding te geven in handen van de bestaande onderwijzers-gezelschappen. Maar hier doen zich, bij het nauwkeurig gadeslaan van die gezelschappen, zoo onoverkomelijke moeilijkheden voor, dat men meent zulks ernstig, als ondoelmatig, te moeten afraden. De Commissie erkent, en met dank, dat er meer dan één zoodanig gezelschap is, hetwelk zich omtrent de opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers reeds verdienstelijk heeft gemaakt; maar zij meent tevens als de overtuiging van de *zeer groote meerderheid* dezer vergadering uit te mogen spreken, dat die gezelschappen in het algemeen daarvoor niet geschikt geacht kunnen worden. Nog daargelaten, dat het den leden van sommige gezelschappen zou kunnen ontbreken aan lust daartoe, andere aan bekwaamheid, om aan zulk een gewichtig doel naar eisch te voldoen, de meeste van die gezelschappen zullen, als zoodanig, geen tijd kunnen vinden, om zich eens, laat staan twee malen in de week, ernstig met deze zaak bezig te houden.

Uwe Commissie heeft zich verder afgevraagd: hoedanig moet zijn de aard van die opleiding der hulp- tot hoofdonderwijzers? Hoe is het min of meer algemeen gevoelen der inspecteurs daaromtrent in hunne voorstellen uitgedrukt? Het is dit: dat voor die jonge mannen, in den ouderdom van 18—23 jaren, geen eigenlijk onderwijs als van kweekelingen, die zich tot hulponderwijzers vormen, noodig is.

De opleiding behoeft zich ook niet bij elken hulponderwijzer over alle vakken uit te strekken.

De hulponderwijzers hebben eerder eenige leiding, voornamelijk omtrent de methode of wijze van verdere oefening, dan vele lessen noodig, eene leiding waaraan het hun veelal, inzonderheid op meer afgelegene plaatsen, ontbreekt.

Jonge lieden van dien ouderdom, die reeds de acte van hulponderwijzer verkregen hebben, zullen bij goeden aanleg en goeden wil, gepaard met eenige zelfstandigheid, de acte van hoofdonderwijzer, bij eene oefening van vijf of zes jaren, die er tusschen de examens van hulp- en hoofdonderwijzer verloopt, zeer wel kunnen verkrijgen, als zij, bij eigen oefening, voor de onderscheidene vakken van onderwijs, nuttige wenken, ophelderingen, verklaringen, teregtwijzingen enz. ontvangen van personen, die het goed verstaan om ze te geven.

Hieruit volgt, in de eerste plaats, dat de thans bestaande drie Rijkskweekscholen niet van bestemming behoeven te veranderen, wat de opleiding van kweekelingen betreft.

Het zou in overweging kunnen komen, naar het oordeel van sommige inspecteurs, dat jaarlijks bij elke kweekeschool 15 in plaats van 10 uren voor de opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers gegeven werden, ofschoon zulks voor de opleiding in 't algemeen niet veel baten zou, terwijl het tevens gebleken is, dat deze uren niet sterk worden gezocht. Zelfs is de opleiding van hulp- tot hoofdonderwijzers bij de bestaande kweekescholen door twee der inspecteurs minder raadzaam geacht.

In de tweede plaats volgt uit den aard dier opleiding, dat men voor deze goene kostbare inrigtingen zal behoeven, min of meer gelijk staande met de drie Rijkskweekescholen.

De aandacht van verreweg de meeste inspecteurs is voor hunne provincie gevallen of op de thans bestaande normaal- en hulpscholen, volgens art. 12, 2de lid, of op afzonderlijke inrigtingen.

Bij de normaal- en hulpscholen zouden de hulponderwijzers gebruik kunnen maken van vele hulpmiddelen op die scholen aanwezig, welke hulpmiddelen echter aangevuld zouden moeten worden. Ook zouden er gelden noodig zijn voor het bestaande personeel der docenten of voor de bijvoeging van anderen, alsmede tot eenige tegemoetkoming in de reiskosten van veraf wonende hulponderwijzers.

De lessen zouden eens, twee- of meermalen in de week kunnen gegeven worden, naar omstandigheden.

Maar het is uwe Commissie uit de voorstellen der inspecteurs genoegzaam gebleken, dat het onderwijs aan de normaal- en hulpscholen niet in alle provincien toereikend zal zijn, om aan het doel te beantwoorden, 't zij wegens de ligging dier scholen in verhouding tot de uitgestrektheid der provincie, 't zij wegens het personeel aan die scholen verbonden, 't zij wegens gebrek aan tijd.

Hier zouden afzonderlijke inrigtingen moeten aanvullen, op den voet, zoo als door onderscheidene inspecteurs is voorgesteld. Hier zou meestal geheel of gedoeltelijk een nieuw personeel worden vereischt. Waar hogere burgerscholen bestaan, zouden welligt sommige docenten aan deze scholen hulp kunnen verschaffen. Hier en daar heeft ook een en ander schoolopziener zich bereid verklaard hulp te verleenen. Maar met die verschillende voorstellen vóór zich, meent uwe Commissie niet tot meer eenheid te kunnen geraken, dan om daar, waar het geschieden kan, tot het gebruik maken van de normaal- en hulpscholen en daar, waar het niet kan, tot het te voorschijn roepen van nieuwe instellingen aan te raden.

Uit den aard der zaak zou deze geheele opleiding moeten staan onder hetzelfde toezigt

als de tegenwoordige normaal- en hulplessen voor kweekelingen, namelijk van den provincialen inspecteur en van den districts-schoolopziener.

Wegens het onderscheid tusschen de opleiding bij de bestaande normaal- en hulp-scholen en bij de afzonderlijk tot stand te brengen instellingen heeft de berekening der kosten eenigzins uiteen moeten loopen bij de voorstellen der inspecteurs. Eene juiste berekening is ook al zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk geweest, daar men kwalijk in overleg met onderwijzers kon treden, vóór men verzekerd mogt zijn van de goedkeuring der Regering ten opzichte van het geheele stelsel.

Dit punt van de kosten zou, in zooverre de opgave niet reeds meer dan globaal is geschied, door de Regering aan iederen inspecteur in het bijzonder voor zijne provincie nader in overweging kunnen gegeven worden, als zij in de hoofdzaak het plan mogt goedkeuren."

(Get) S. BLAUPOT TEN CATE.

" J. KREENEN.

" C. M. VAN VISVLIET.

Hierop werd door den Minister geantwoord, dat blijkens dit rapport scheen te moeten worden afgezien van het denkbeeld om meer eenheid te verkrijgen in de wijze van opleiding van hoofdonderwijzers en dat de voorstellen der inspecteurs, ieder voor zoo veel zijne provincie betreft, nu nader door hem in behandeling zouden worden genomen.

Door den inspecteur van de provincie Groningen waren drie onderwerpen ter behandeling opgegeven. Het eerste betrof:

5°. *De onvoldoende ruimte der schoollocalen*

en luidde aldus:

"Wat betreft eene onvoldoende ruimte van de schoollocalen, bij art. 4 der wet bedoeld, hebben Regering en Inspecteurs te regt geoordeeld, dat men geen vast rigtsnoer aannemen kan, daar allerlei bijomstandigheden, bijv. de plaatselijke ligging, buurt-schap, luchtverversching enz., grooten invloed op den toestand en de bruikbaarheid dier localen kunnen oefenen. Van daar dat de gevoelens wel eens uiteenloopen, als er van een regel of maatstaf gesproken wordt.

De inspecteur van Groningen heeft, bij het stichten van nieuwe schoollocalen en vooral bij het verbeteren en vergrooten van bestaande, meermalen ondervonden, dat zulks veel aanleiding tot moeilijkheden en onaangenaamheden geeft, en bij leden van gemeentebesturen onderling en tusschen deze en het schooltoezigt, inzonderheid de districts-schoolopzieners, die volgens de wet voor eene rigtige toepassing van art. 4 moeten zorgen.

Hij blijft van meening dat ook nu evenmin als vroeger een vast rigtsnoer kan worden aangenomen, waarop men zich in alle omstandigheden zou kunnen beroepen, met te zeggen: de school heeft zooveel ruimte voor elk kind en dus is die ruimte voldoende. Want bijomstandigheden blijven haren invloed oefenen en er zouden zelfs gevallen kunnen voorkomen, waarin een lokaal van voldoende ruimte evenwel af te keuren viel wegens schadelijkheid voor de gezondheid. Maar hij zou toch wenschen aan de vergadering de vraag te onderwerpen: of er ook een minimum van ruimte zou kunnen bepaald worden, waar beneden in geen geval en onder geene omstandigheden mag worden gegaan? Zoo ja, of men dan als minimum kan stellen, wat door den inspecteur van 't middelbaar onderwijs, den heer STEYN PARVÉ, als het oordeel van deskundigen wordt voorgesteld: minstens 60 vierk. palmen oppervlakte en 3 kubieke el inhoud voor elken leerling? (STEYN PARVÉ, de wet op het middelbaar onderwijs, bladz. 206).

Na gehouden beraadslagingen komt de vergadering tot het eenparig besluit, dat in den regel eene vierkante ruimte van 70 of meer vierk. palmen oppervlakte en 3 kubieke el inhoud voor elken leerling, als zeer wenschelijk moet worden geacht, terwijl in geen geval en onder geenerlei omstandigheden, de vierkante ruimte minder mag zijn dan 60 vierk. palmen en 3 kubieke el voor elken leerling.

Met deze zienswijze heeft de Minister zich vereenigd.

6°. *Grens tusschen meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs.*

Het tweede punt door den inspecteur van Groningen opgegeven luidde aldus:

"De inspecteursvergadering van 1861 was van oordeel, dat de bepaling eener grens tusschen meer uitgebreid lager en verder voortgezet onderwijs, zoo al immer met juistheid te maken, in elk geval zoo lang geene wet op het middelbaar onderwijs tot stand is gekomen, ondoenlijk en ontijdig is te achten." Daar laatstgenoemde wet nu tot stand

gekomen is, zoo meent de inspecteur van Groningen, dat het op den weg van deze vergadering zou kunnen liggen, om te onderzoeken of er ook een zekere maatstaf te vinden is, of althans kenmerken kunnen opgegeven worden, volgens welke in den regel de grens te bepalen zou zijn tusschen meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs.

De hierover gevoerde discussie leidt tot de volgende resultaten:

Over het algemeen bestaan er drie kenmerken, welke in overweging komen ter beoordeeling van de rubriek waartoe het onderwijs behoort. Deze zijn: 1. *de vakken*, waarin onderwijs wordt gegeven; 2. *de leeftijd der leerlingen*; 3. *het einddoel der inrigting*.

Wat nu de *vakken* betreft: voor de wiskundige en natuurkundige leervakken is de grens tusschen meer uitgebreid lager onderwijs en middelbaar onderwijs scherp genoeg afgebakend om ligt tot eene beslissing te kunnen komen.

De letterkundige vakken leveren echter soms groote bezwaren op.

Er is opgemerkt bijv. dat, op hogere burgerscholen van driejarigen cursus, waar ook de beginselen der talen onderwezen worden en geene geschiedenis der letterkunde geleerd wordt, het onderwijs, vooral in de laagste klasse, niet meer is dan uitgebreid lager onderwijs.

Daarentegen, waar, op scholen van meer uitgebreid lager onderwijs, in de hoogste klasse, vooral der meisjesscholen, niet alleen auteurs gelezen worden, maar ook in verband daarmede iets van letterkundige geschiedenis behandeld wordt, zou men, streng genomen, zulks moeten verbieden, als vallende op het gebied van middelbaar onderwijs, waarvoor de leeraars geene bevoegdheid hebben.

Wilde men in dergelijke gevallen altijd naar de letter der wet te werk gaan, dan zou men zoowel het onderwijs als de onderwijzers benadeelen en zeker in tal van moeilijkheden komen, daar de grenslijn niet getrokken is, waar juist de *beginselen van het taalonderwijs* ophouden, en het ook de vraag is, of het lezen van enkele auteurs en eenige geschiedkundige ophouderingen dienaangaande, als onderwijs in de geschiedenis der letterkunde moet worden aangemerkt.

Dezelfde bezwaren doen zich voor in de beoordeeling der hoogte waartoe bij het uitgebreid lager onderwijs de lessen in geschiedenis en aardrijkskunde mogen worden opgevoerd.

De vergadering ziet geene middelen om, — wat deze vakken betreft, — zonder zo in verband te brengen met den *leeftijd* der leerlingen en met het *einddoel* van het onderwijs, eene juiste grenslijn te trekken tusschen meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs.

Eenzoo is het onmogelijk alleen den *leeftijd* der leerlingen tot rigtsnoer te nemen.

Jongelingen van 12jarigen leeftijd worden op de hogere burgerschool met vijfjarigen cursus toegelaten en genieten in de laagste klasse niets meer dan uitgebreid lager onderwijs, hetwelk echter met het oog op het *einddoel* van de inrigting gevoegelijk als middelbaar onderwijs wordt beschouwd.

Daarentegen, op vele scholen, alleen voor gewoon lager onderwijs, worden leerlingen gevonden van 13 of 14 jaar en op de avondscholen van nog veel meer gevorderden leeftijd, die, de strekking van het onderwijs in aanmerking genomen, nooit als behoorende tot de middelbare school kunnen worden aangemerkt.

Wat nu het *einddoel* van het onderwijs betreft, in sommige gevallen kan dit tot rigtsnoer strekken. In anderen bestaat er weder onzekerheid. Zoodra eene inrigting dient om den leerling te bekwalen voor eene betrekking in de maatschappij, kan men in den regel aannemen, dat de school tot het middelbaar onderwijs behoort.

Wilde men dit echter toepassen op vele scholen van meer uitgebreid lager onderwijs, dan zou men weder op groote bezwaren stuiten, vooral weder wat de meisjesscholen betreft, waarop men vele leerlingen vindt, die van de school in de maatschappij treden, zonder bepaaldelijk eene opleiding voor het een of ander vak te hebben genoten.

De voorbereiding voor de Koninklijke Militaire Akademie te Breda en voor het Instituut te Willemsoord voor de Marine, kon tot dusver op scholen van meer uitgebreid lager onderwijs plaats vinden. Thans zijn de eischen voor de wiskunde te Breda van dien aard, dat de leermeesters bevoegd moeten zijn tot het geven van middelbaar onderwijs, terwijl de letterkundige vakken niet verder dan het meer uitgebreid lager onderwijs gaan en vele andere vakken, die aan de hogere burgerscholen onderwezen worden, in het geheel niet gevorderd worden.

Uit een en ander blijkt, dat eene school zeer wel, wat sommige klassen of vakken betreft, tot het meer uitgebreid lager onderwijs kan behooren, terwijl andere klassen tot het middelbaar onderwijs moeten gerekend worden, en werkelijk bestaan er reeds sommige inrigtingen, die onder beider toezigt staan, zonder dat zulks tot dusver eenig bezwaar heeft opgeleverd.

Overal eene juiste grenslijn te trekken acht de vergadering onmogelijk, maar lettende op de drie opgenoemde kenmerken van *vakken*, *leeftijd* en *einddoel*, zal men steeds een rigtsnoer hebben waarnaar zich te regelen in de meeste twijfelachtige gevallen.

7°. *Meerdere gelijkmatigheid in de acten-examens.*

Het derde door den inspecteur van Groningen opgegeven punt was van den volgende inhoud:

»Ook na het verschijnen van de verslagen der commissien voor de acten-examens in het najaar van 1864 worden er nog gedurig stemmen gehoord over de ongelijkmatigheid van die acten-examens in onderscheidene provincien. Zonder in eene beoordeeling van de billijkheid dier stemmen te treden en zelfs toegegeven dat vele klagten meestal onbillijk zijn, blijft het echter zeker dat volkomen gelijkmatigheid wel moeilijk te verkrijgen is, maar dat men er toch naar streven moet om ook in dit opzigt zoo veel mogelijk tot éénheid van maatstaf te geraken. Tegen ééne en dezelfde Rijkscommissie voor die acten-examens verheft zich art. 41 der wet, en te regt, wegens het onoverkomelijk bezwaar, dat zulk eene commissie geen tijd zou kunnen vinden om met zoo veel adspiranten zoo veel werk af te doen.

Er is evenwel iets anders waardoor de zoo gewenschte eenheid en gelijkmatigheid der acten-examens zeer zou kunnen bevorderd worden, en waartegen de wet niet opkomt. De wet zegt dat de commissien worden zamengesteld uit den inspecteur en vier schoolopzieners. Zij spreekt niet van een, maar van den inspecteur, en bepaalt dus duidelijk den provinciaal inspecteur. Dit is niet volkomen het geval met de schoolopzieners, ofschoon de bedoeling was dat ook dezen in den regel uit dezelfde provincie zouden zijn, waar de acten-examens worden afgenomen. Vele leden der Tweede Kamer hebben echter, vooral met het oog op kleine provincien, gemoed zich niet volstrekt te moeten binden, en het nut daarvan is, onder anderen, door de heeren KRENNEN en BOISSEVAIN (*de Schoolwet*, bladz. 107), te regt opgemerkt.

Wanneer eene commissie gedeeltelijk is zamengesteld uit schoolopzieners uit andere provincien, dan leidt dit uit den aard der zaak door wrijving en vergelijking van denkbeelden tot meer éénheid van examineren.

Het is toch eene onmiskenbare waarheid dat de onderscheidene commissien voor de acten-examens, in weerwil van de boven aangehaalde verslagen en van vele zijdelingse berigten en gezegden, in vele opzigten niet genoeg van elkanders wijze van behandeling weten. Ook zijn er geene programmata voor die examens uit te denken, die verschil in de denkbeelden omtrent de vereischten bij de adspiranten geheel kunnen voorkomen; terwijl ook de wijze van examineren zeer verschillend kan zijn.

Vele zaken zijn er die gehoord en gezien moeten worden als men ze goed beoordeelen zal. Deze zaak is van zoo veel belang, dat de inspecteur van Groningen het gevoelen der vergadering zou willen vernemen omtrent het volgende voorstel:

»Dat aan de Regering in overweging gegeven worde om althans voor het volgende acten-examen, in elke provinciale commissie één schoolopziener uit eene naburige provincie zitting te doen nemen bij drie anderen uit de eigen provincie. Voorts, dat aan elken schoolopziener, buiten zijne provincie in eene commissie zitting hebbende, opgedragen worde om van zijne ervaringen bij die examens naauwkeurig verslag te doen aan den inspecteur en de schoolopzieners in zijne eigene provincie.

»Men zou bezwaarlijk een enkelen grond kunnen vinden die aan het nut van zulk een maatregel kan doen twijfelen. De kosten voor het Rijk kunnen geen bezwaar opleveren. Ook nu genieten de schoolopzieners, als leden van die commissien, vergoeding voor reis- en verblijfkosten en de meerdere reiskosten naar naburige provincien zouden geen aanmerkelijk verschil maken.»

Dit onderwerp gaf aanleiding tot zeer uitgebreide beraadslagingen, waarvan de uitslag was, dat de vergadering eenparig besloot: dat het wenschelijk is zooveel eenheid mogelijk in de acten-examens te brengen; er wordt ook steeds in dien geest gewerkt door alle examen-commissien; zij juichte dus het voorstel van den inspecteur van Groningen, wat het beginsel betreft, in alle opzigten toe, maar, na rijp berand over de praktische uitvoerbaarheid daarvan, is zij op zoo vele bezwaren gestuit dat zij aanzelen moest het voorstel aan de Regering in overweging te geven.

Ook den Minister kwamen de bedenkingen tegen het voorstel van den inspecteur van Groningen van dien aard voor, dat aan het denkbeeld geen gevolg kon worden gegeven.

8°. *Wettelijke regeling der bewaarscholen.*

Hierover was bij de vergadering ingekomen de volgende brief van dr. Coronel:

Leeuwarden, 10 Junij 1867.

Mijne Heeren,

De belangstelling door U bij herhaling aan den dag gelegd in den toestand der kleine

kinder- en bewaarscholen hier te lande, doet den ondergeteekende de vrijheid nemen Uwe aandacht bij deze nogmaals te vestigen op dit gewigtige onderwerp.

Zijne langdurige en veelzijdige ervaring op dit gebied heeft het hem gepast doen voorkomen U beleefd doch dringend in overweging te geven bij de Hooge Regering pogingen aan te wenden, aan den onhoudbaren toestand een einde te maken door wettelijke tusschenkomst.

Hij acht het niet noodig in bijzonderheden te treden omtrent de talrijke gebreken, die de meeste inrigtingen van dien aard aankleven. Evenwel meent hij zijne bezwaren voornamelijk te moeten gronden:

1. Op den slechten staat, waarin de meeste localen verkeeren voor die zeer jeugdige kinderen bestemd. Zij missen in den regel voldoende ruimte, zijn veelal van het noodige licht en zuivere lucht verstoken en derven zooveel wat het verblijf dier kleinen aange- naam en gezond kan doen heeten.

2. Zijn de personen, die het toezigt en de leiding dier kinderen op zich nemen, veelal ongeschikt voor de gewigtige taak, die hun toevertrouwd wordt.

3. Strekt het verblijf der jeugd aldaar niet zelden veelcr tot aankweeking van kinderlijke ondeugden en hebbeljkheden (onder anderen onanie, onreineheid, snoepzucht, kwelzucht, ongebondenheid), dan tot beteugeling en leiding van die kinderlijke neigin- gen en hartstogten bij hun optreden.

4. Worden de nog onontwikkelde fysieke en intellectuele vermogens der kinderen door ongepaste oefeningen in een staat van overspanning gebragt, die allernoodlottigst voor de toekomstige ontwikkeling der jeugd geacht moet worden.

In de laatste jaren is het aantal zoogenaamde bewaarscholen hier en daar toegenomen en zoowel van gemeentewege als van den kant der burgerij zijn zeer goede inrigtingen tot opleiding der jeugd tot stand gebragt. De treurige toestand is daardoor eenigzins verbeterd. Maar het komt den ondergeteekende voor dat daarmede het meeste op dit terrein vooreerst gedaan zal zijn.

Evenwel blijven nog duizenden en tienduizenden kinderen verstoken van de gelegen- heid, om in goede inrigtingen opgeleid te worden.

De maatschappelijke behoeften onzer dagen dwingen menige moeder haar gezin des daags te verlaten en dan de zorg voor hare kinderen aan anderen over te dragen.

Deze kinderen vooral zijn aan het grootste gevaar blootgesteld en worden dan veelal geplaatst in eene omgeving, die allerverderfeljkst voor hunne toekomst moet geacht worden.

Maar ook aan de goede inrigtingen kloven nog groote gebreken. Er behoef slechts gewezen te worden op de overbevolking die daar gewoonlijk wordt aangetroffen, op het onvoldoende en veelal ongeschikte personeel en op het onderwijs, dat daar meestal door onbevoegden wordt gegeven, een onderwijs dat in den regel niet overeenstemt met den leeftijd en de bevattng dier kleinen.

Hij vermoet zich niet, om U op dit onderwijs als eene ontduiking der wet op het lager onderwijs te wijzen, maar vestigt er alleen uwe aandacht op uit een hygiënisch-paedago- gisch oogpunt.

Met bescheidenheid zou de ondergeteekende daarom den wensch willen uitspreken:

1. dat de Hooge Regering binnen kort eene doeltreffende wet op de bewaarscholen in het leven roepe;

2. dat er van Regeringswege goede scholen tot opleiding van bewaarschoolhouders en houderessen in voldoende aantal opgericht worden;

3. dat er van Staatswege een nauwlettend toezigt werd gehouden op de bestaande en later op te rigten bewaarscholen.

De ondergeteekende durft het met vertrouwen uitspreken, dat door een en ander het opkomend geslacht in Nederland, onder de werking der voortreffelijke wetten op het lager en middelbaar onderwijs, eene betere toekomst te gemoet zal gaan en Nederland ook hierin ten voorbeeld aan andere natien zal kunnen strekken.

Mogten deze bescheiden geuite wenschen bij U ingang kunnen vinden en leiden tot bevordering van het beoogde doel, dan zal de ondergeteekende de schoonste voldoening smaken voor een veeljarigen en moeievollen arbeid, dien hij vrijwillig op zich heeft genomen.

Hiertoe beveelt hij zich beleefdelyk aan, terwijl hij de eer heeft zich hoogachtend te noemen,

Mijne Heeren,

Uw Dw. Dienaar,
(get.) Dr. S. Sr. CORNEL.

Ten aanzien van dit onderwerp werd eenparig besloten den Minister mede te deelen dat, hoe grooter de ondervinding was door alle inspecteurs op dit punt opgedaan, hoe meer zij ook in de overtuiging werden bevestigd, dat eene wettelijke regeling der bewaarscholen wenschelijk is; dat de vergadering zich dus met de algemeene strekking van het schrijven van dr. Coronel vereenigende, zich veroorloofde dat stuk aan den Minister over te leggen en ter welwillende overweging aan te bevelen.

De Minister antwoordde hierop hetgeen volgt:

„Met betrekking tot eene wettelijke regeling der bewaarscholen heb ik de eer te doen kennen, dat, zoo als de inspecteurs zich zullen herinneren, reeds in hunne bijeenkomst van het jaar 1858 een van de Regering afkomstig wets-ontwerp te dezer zake het onderwerp hunner beraadslagingen heeft uitgemaakt; dat dit ontwerp ten gevolge der bedenkingen van de inspecteurs eenige wijziging heeft ondergaan en daarna in dien toestand is gebragt, dat het voor indiening vatbaar was; dat dit laatste evenwel ten gevolge van bijzondere omstandigheden dusverre niet heeft plaats gehad en dat het mijn voornemen is deze aangelegenheid spoedig weder op te vatten en zoo mogelijk tot een einde te brengen.

9°. *Mededeeling der notulen.*

Door de vergadering werd besloten den Minister in overweging te geven de notulen der inspecteursvergaderingen voortaan mede te deelen aan den Commissaris des Konings en aan heeren Gedeputeerde Staten in alle provincien.

Aan dit voorstel is door den Minister in zooverre gevolg gegeven, dat een afdruk der notulen gezonden is aan Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien. Het getal beschikbare exemplaren over dit en de voorgaande jaren, welke laatste mede volledigheidshalve, zooverre daaraan openbaarheid gegeven is, aan Gedeputeerde Staten gezonden werden, liet niet toe ook een exemplaar aan de Commissarissen des Konings te doen toekomen. Daar deze echter voorzitters zijn der collegien van Gedeputeerde Staten, zouden zij van het voor laatstgemelde bestemde exemplaar gebruik kunnen maken.

10°. *Instructie voor den onderwijzer.*

Omtrent de vraag of eene plaatselijke schoolcommissie, gesteund door het gemeentebestuur, eene instructie kan vaststellen, waarbij een *hulponderwijzer* belast wordt met het onderwijs der *hoogste klasse* der school, met uitsluiting van den *hoofdonderwijzer*, aan wien verboden wordt in die klasse onderwijs te geven,

was de vergadering eenparig van oordeel, dat eene dergelijke instructie geheel en al in strijd zou zijn met den geest der wet en met de belangen van het onderwijs.

11°. *Bevoegdheid volgens de acte voor de wiskunde.*

Aan de vergadering werd de volgende vraag voorgelegd:

„Geeft eene acte of aantekening voor de wiskunde, verleend volgens art. 1 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), de bevoegdheid om onderwijs te geven in de vlakke en bolvormige driehoeksmeting en de lichaamsmeting.”

Deze vraag werd door alle leden der vergadering ten stelligste ontkennend beantwoord, behalve door twee leden, die vermeenden dat de gemelde acte of aantekening de bevoegdheid geeft tot het onderwijzen van de *vlakke driehoeksmeting*.

12°. *Aanvulling der voordragt na het bedanken van den benoemden hoofdonderwijzer.*

De vraag werd gedaan, of, wanneer een hoofdonderwijzer, die ten gevolge van een vergelijkend examen benoemd is, bedankt, het gemeentebestuur de voordragt mag aanvullen uit de overgeblevene geëxamineerden, dan wel eene nieuwe oproeping van sollicitanten moet plaats hebben?

Het was het eenparig oordeel der vergadering, dat tegen de aanvulling van de voordragt uit de overgebleven personen, die aan het vergelijkend examen hebben deel genomen, geen bezwaar scheen te bestaan. Echter zoude de vergadering gaarne met het gevoelen van den Minister omtrent dit punt worden bekend gemaakt.

De Minister heeft hierop verklaard met de meening der vergadering in dezen in te stemmen.

13°. *Verplichting van den onderwijzer om zich ook te belasten met het geven van meer uitgebreid lager onderwijs.*

Naar aanleiding van de vraag of een openbare onderwijzer, die aangesteld is voor

het geven van gewoon lager onderwijs, verplicht kan worden, tegen zijn wil, zich ook met het geven van meer uitgebreid lager onderwijs te belasten, verondersteld dat hij daartoe bevoegd is, werden beraadslagingen gevoerd, welker uitslag was, dat de vergadering eenparig oordeelde, dat de vraag ontkennend moest worden beantwoord. Uit de oproeping voor de vacante plaats, zoo niet uit de acte van aanstelling zelve, blijkt steeds bij welke soort van school de hoofdonderwijzer benoemd is, alsmede voor welke werkzaamheden. Wil men hem andere opdragen, dan kan dit niet geschieden zonder zijne toestemming.

14°. *Het houden eener bijzondere avondschool voor eigene rekening door den openbaren onderwijzer.*

Een der leden had de vraag gedaan of een openbare onderwijzer, die eene dag-school heeft en niet door de gemeenteregeling van het openbaar onderwijs verplicht is avondschool te houden, eene bijzondere avondschool mag openen, als het gemeentebestuur hem verlof daaromtrent verleent?

Omtrent dit punt werd herinnerd, dat in de ministeriele circulaire van 16 Januarij 1860, n°. 174, 5de afdeling, gezegd is, dat het niet wenschelijk moet worden geacht, dat een openbaar onderwijzer tevens eene bijzondere avondschool hebbe, voor eigen rekening.

Intusschen was het gebleken dat in onderscheidene provincien het houden van zulk eene bijzondere school in sommige gevallen eene zeer nuttige strekking kan hebben.

De vergadering nam daarom de vrijheid den Minister te verzoeken zijn gevoelen aangaande dit punt kenbaar te willen maken, ten einde te voorkomen dat voormelde circulaire beschouwd worde als een bepaald verbod te bevatten, zoo als wel eens geschiedt.

Door den Minister is hierop het volgende geantwoord.

„Het is mij gebleken, dat in de zienswijze, medegedeeld in de ministeriele circulaire van 16 Januarij 1860, waarvan sprake is, door den volgenden Minister niet is gedeeld, en dat het, zijns inziens, met de wet zeer wel was overeen te brengen, dat een openbaar onderwijzer tevens eene bijzondere avondschool hield. In dien zin is dan ook meer dan eens door hem beslist. Ook naar mijn inzien is die combinatie niet in strijd met de wet. Gemeentebesturen zouden echter ook zonder de wet te buiten te gaan, bij de benoeming de voorwaarde of bepaling kunnen voegen, dat de hoofdonderwijzer geen ander onderwijs hoegenaamd geve.“

15°. *Betekenis der woorden: » scholen van dezelfde klasse », in de circulaire van 15 Junij 1862, n°. 261.*

De vergadering wenschte van den Minister te vernemen, op welke scholen de uitdrukking » scholen van dezelfde klasse » in de ministeriele circulaire van 15 Junij 1862, n°. 261, 5de afd., toepasselijk is. Naar haar oordeel had de ondervinding geleerd, dat eene nadere omschrijving dier woorden wenschelijk was, ten einde bezwaren dienaangaande te voorkomen.

De Minister antwoordde hetgeen volgt:

„De uitdrukking: » scholen van dezelfde klasse », waarvan verduidelijking wordt verzocht, schijnt, in verband met den verderen inhoud der aangehaalde circulaire van 1862, alleen te kunnen zien op de tweeërlei soort van scholen in art. 1 der wet bedoeld, namelijk scholen voor gewoon, en scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs. Dat de veelal voorkomende klassificatie van armen-, tusschen- en burgerscholen hier niet bedoeld kan wezen, blijkt mijns inziens uit de woorden in de circulaire: » tot de klasse behoorende der scholen waarvoor hij het vergelijkend examen heeft afgelegd ». Zoodanig examen nu is, wanneer het onderwijs denzelfden omvang heeft, hetzelfde voor de drie evengemelde soorten van scholen. Er schijnt dus geen redelijke grond om in zoodanig geval hem, die b. v. een examen heeft afgelegd, ten einde aan het hoofd eener armenschool te staan, te beletten later aan het hoofd eener tusschenschool te worden geplaatst. Ook voor die school heeft hij bewezen de vereischte bekwaamheid te hebben. Er blijft alzoo niets anders over dan de klassificatie van scholen voor gewoon en meer uitgebreid onderwijs. Bij deze toch is de omvang van het onderwijs en mitsdien ook het vergelijkend examen verschillend.“

16. *Gebruik op de openbare school der » Bijbelsche verhalen voor kinderen » van C. SCHMID.*

Door een lid der vergadering werd medegedeeld, dat in den laatsten tijd twee klagten

bij hem waren ingekomen, van zeer verschillende zijde, over het gebruik der »*Bijbelsche verhalen voor kinderen*», van C. SCHMID, op de openbare school, als leerstellingen bevattende in strijd met de godsdienstige begrippen van leden van sommige erkende kerkgenootschappen.

Hij had gemeend dien ten gevolge onverwijd het gebruik van dat werkje op de openbare school ten sterkste te moeten afraden en vroeg dienaangaande het gevoelen zijner ambtgenooten.

Een andere inspecteur doelde mede, dat ook juist dezer dagen eene dergelijke klacht als de reeds vermelde over het gebruik van hetzelfde werkje bij hem was ingekomen.

De vergadering vereenigde zich volkomen met de zienswijze van den eersten: geen boek, dat leerstellingen bevat in strijd met den eerbied verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van erkende kerkgenootschappen, mag op de openbare school worden gevonden.

17. Inrigting der vergelijkende examens voor de betrekking van hoofdonderwijzer.

Door een der leden werd ter sprake gebragt de inrigting der vergelijkende examens voor de betrekking van hoofdonderwijzer aan eene openbare school.

De vrees werd geuit, dat in sommige gevallen deze examens zoodanig ingerigt zijn, dat ze eerder strekken om de *mate van kennis* dan om de *paedagogische geschiktheid* der candidaten te doen uitkomen. Dit achtte de vergadering eenparig zeer ondoelmatig. Bij een dergelijk examen moet, naar haar oordeel, de *paedagogische geschiktheid* vooral in aanmerking komen, zonder dat daarom de mate der kennis van den candidaat uit het oog worde gelaten.

18. Zegelgeld voor de acten van bekwaamheid.

Een lid der vergadering stelde voor aan de Regering in overweging te geven:

te bepalen, dat onder het bedrag der gelden bij de wet van 13 Augustus 1857, (*Staatsblad* n°. 103), in te vorderen van de onderwijzers bij het uitreiken eener acte, of het verleenen der eerste aanteekening daarop, is begrepen het verleden jaar invorderbaar verklaarde zegelgeld van f 0.69 en wel, omdat bij art. 50 van voornoemde wet gesproken is van een bepaald bedrag, zonder enige vermelding van zegelgeld, en het thans te betwijfelen is, of het invorderen van iets meer dan oorspronkelijk voorgeschreven is, als geheel overeenkomstig de wet mag worden beschouwd.

Kan de Regering in dit bezwaar niet deelen, dan zou de voorsteller wenschen, uit een oogpunt van billijkheid en in het belang der onderwijzers, dat door de Regering zoo mogelijk eene vrijstelling werd uitgelokt van het zegel op de acten van bekwaamheid en de daarop voorkomende eerste aanteekening.

Dit zou bovendien wenschelijk zijn, omdat, zoo als blijkt uit de mededeelingen van andere leden dezer vergadering, er hier en daar ongelijkmatigheid heerscht in de toepassing der bepaling omtrent het zegel. In sommige provincien vergt men, dat de door het Ministerie aan de Inspecteurs gezonden acten afgesneden worden, of dat men voor die, even als voor onder de oude wet verleende acten op grooter formaat dan het tegenwoordige, in plaats van f 0.69, f 1.03⁵ betaale.

Met algemeene stemmen werd besloten dit mede te deelen aan den Minister en het voorstel bij de Regering aan te bevelen.

De Minister heeft hierop het volgende geantwoord:

» Dat art. 50 der wet van een bepaald bedrag spreekt, zonder enige vermelding van zegelgeld, kan geen voldoende reden zijn om geen zegelgeld te heffen, of wel dat bedrag zooveel lager te stellen als het zegelregt belooft. Toen de wetgever van 1857 de gelden in art. 50 vermeld bepaalde, wist hij, dat, volgens art. 12 der wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47), de acten van bekwaamheid als stukken, welke eenigen titel, regt of voorsel opleveren, aan zegelregt onderworpen waren. Het is alleen aan eene dwaling te wijten, dat eerst ten vorigen jare zegelgeld voor die acte is gevorderd; dit had reeds van den beginne behooren te geschieden."

» De door de vergadering verlangde vrijstelling heb ik reeds dadelijk, toen de zaak het eerst te berde kwam, trachten te verkrijgen. Daartegen was evenwel bij het Departement van Finantien overwegend bezwaar."

» Het zegelregt staat in verband met de oppervlakte van het papier, waarop de acten zijn gedrukt. Te regt wordt dus daarvoor f 1.03⁵ gevorderd wanneer het papier te groot is voor een zegel van 0,69. Niets belet evenwel de acten in de termen te doen vallen van laatstgemeld zegelregt. De acten, welke voortaan van wege mijn Departement zullen

worden toegezonden, zullen alle op het formaat worden gebragt, dat een zegel van f 0,69 voldoende is.

ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN.

In 1867 is onderwijs gegeven in:

8 strafgevangenissen, gevestigd te Doetinchem, Leiden, Woerden 2, Hoorn, Alkmaar, Montfoort en Leeuwarden;

13 burgerlijke en militaire huizen van verzekering, gevestigd te 's Hertogenbosch, Arnhem, 's Gravenhage, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Utrecht 2, Leeuwarden, Zwolle, Groningen, Assen en Maastricht;

22 huizen van arrest, gevestigd te Breda, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem, Brielle, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Goes, Zierikzee, Amersfoort, Heerenveen, Sneek, Deventer, Almelo, Appingadam, Winschoten en Roermond.

Het aantal gevangenen die in 1867 het onderwijs ontvingen of er, hetzij wegens ouderdom of ziekte, hetzij wegens genoegzame kennis, geen gebruik van maakten, wordt in het volgend overzicht aangewezen.

	NIET TOEGELATEN		Tot het onderwijs toegelaten,	TOTAAL.
	wegens ouderdom, ziekte enz.	als genoegzaam onderwezen.		
In de strafgevangenissen. . .	559	934	1 093	2 586
In de huizen van verzekering.	2 188	4 345	1 439	7 972
In de huizen van arrest. . .	2 797	3 581	2 270	8 648
Totaal . . .	5 544	8 860	4 802	19 206
In 1866 . . .	4 510	8 616	4 424	17 550
Vermeerdering . . .	1 034	244	378	1 656

Van de 19 206 gevangenen, die bij afwisseling in de gestichten aanwezig waren, nam alzoo de kleine helft (8860, d. i. 46 ten honderd) geen deel aan het onderwijs, daar zij genoegzaam onderwezen aldaar kwamen. Van de overigen werd nog het grootste deel (5544, d. i. 29 ten honderd) niet tot de lessen toegelaten wegens ziekte, ouderdom of ook wel te kort verblijf in de gevangenis. De overigen (4802, d. i. 25 ten honderd) genoten het onderwijs, dat door 46 onderwijzers werd gegeven; deze werden door 21 gevangenen als hulponderwijzers bijgestaan.

Van de 4802 gevangenen, die het onderwijs ontvingen, waren er bij het einde van het jaar of wel bij hun ontslag 2064 (dus 43 ten honderd) die goed en 1897 (dus 40 ten honderd) die gebrekkig konden lezen en schrijven, terwijl 841 (dus 17 ten honderd) zulks in het geheel niet hadden geleerd.

Vergeleken met de cijfers voor 1866 opgegeven, valt op te merken, dat, terwijl het getal gevangenen toenam met 1656, het grootste deel dier vermeerdering (1034) voor rekening komt van hen die wegens ziekte, ouderdom of te kort verblijf geen onderwijs ontvingen; 244 meer dan in 1866 waren reeds genoegzaam onderwezen en 378 meer namen deel aan het onderwijs. Voorts verdient vermelding, dat in 1867 het getal der gevangenen, die bij het einde van het jaar in 't geheel niet konden lezen en schrijven, is verminderd met 26, maar daarentegen het getal van hen die op dat tijdstip goed konden lezen en schrijven, is toegenomen met 297, en dat van hen die zulks gebrekkig deden met 107.

Aan alle gevangenissen waren bibliotheken verbonden; in de strafgevangenissen telden deze te zamen 2374 nummers, in de huizen van verzekering 4083, in de huizen van

arrest 2936; alle te zamen telden dus 9393-nommers. Hiervan werd in de strafgevangenis door 1329, in de huizen van verzekering door 3878, in de huizen van arrest door 4875, in alle te zamen dus door 10 082 personen gebruikt gemaakt.

De ouderdom der leerlingen was:

	Beneden 20 jaren.	Tusschen 20 en 30 jaren.	Tusschen 30 en 40 jaren.	Boven 40 jaren.
In de strafgevangenis . . .	585	380	109	19
" " huizen van verzekering	441	616	221	161
" " " " arrest . . .	549	974	522	225
Totaal	1 575	1 970	852	405

Van de 378 gevangenen, die in 1867 meer dan in 1866 het onderwijs genoten, waren 200 beneden 20 jaren, 152 tusschen 20 en 30, 18 tusschen 30 en 40 en 8 boven 40 jaren.

BEWAARSCHOLEN.

In het hier volgend overzicht der bewaar- of kleine kinderscholen kon Amsterdam nog niet worden opgenomen, omdat de regeling volgens de gemeentelijke verordening van April 1866 nog niet haar volle beslag had gekregen. De volgende medeelingen werden echter gedaan:

166 aanvragen geschieden tot het houden van bewaarscholen naar de voorschriften der genoemde verordening; daarvan zijn, na behoorlijk onderzoek:

a. onvoorwaardelijk toegestaan	68
b. voorwaardelijk toegestaan	40
c. tijdelijk toegestaan	3
d. afgewezen wegens te lage verdieping	21
e. afgewezen wegens vestiging in kelders	34

Het getal kinderen dat volgens de oppervlakte der lokalen op die scholen mogt en kon geplaatst worden, bedroeg:

op de 68 scholen genoemd onder a	6944
" " 40 " " " b	1554
" " 3 " " " c	148
" " 21 " " " d	519
" " 34 " " " e	627

De tabel, die thans volgt, vermeldt het getal der openbare en der bijzondere bewaar- of kleine kinderscholen, van het daaraan verbonden personeel en van de leerlingen op het einde van 1867.

OPENDARE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.

BIJZONDERE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.

	OPENDARE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.					BIJZONDERE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.					Leeringen.			Totaal.		
	Onderwijzend personeel.					Leeringen.					Onderwijzend personeel.					
	Getal der scholen.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.	Totaal.	Getal der scholen.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.	Totaal.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.		Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	"	"	"	"	"	125	4	154	71	"	4	154	71	3 014	4 944	7 958
Gelderland	4	"	6	12	383	82	1	84	99	714	82	1	84	2 901	8 765	6 666
Zuidholland	31	"	56	136	3152	109	2	119	286	6 228	109	2	119	5 347	5 668	11 015
Noordholland	5	"	7	12	288	46	1	53	59	570	46	1	53	1 994	2 090	4 084
Zeeland	4	"	5	14	335	42	"	44	42	606	42	"	44	1 629	1 260	2 189
Utrecht	2	"	6	7	256	39	"	48	49	504	39	"	48	1 629	1 851	3 480
Friesland	15	1	14	28	800	83	"	83	37	1 547	83	"	83	1 168	1 309	2 477
Overijssel	9	1	9	16	575	26	12	23	28	1 132	26	12	23	1 190	1 389	2 579
Groningen	4	3	3	15	462	10	4	7	18	906	10	4	7	378	424	802
Drenthe	"	"	"	"	"	6	"	6	5	"	6	"	6	105	135	240
Limburg	"	"	"	"	"	28	2	27	23	"	28	2	27	1 133	1 385	2 518
Totaal	74	5	106	240	6201	546	26	598	717	12 207	546	26	598	19 788	24 220	44 008
In 1866	71	5	98	194	5658	547	11	626	639	11 132	547	11	626	19 376	23 158	42 534
Vermeerdering	3	"	8	46	543	—	15	—	78	1 075	—	15	—	412	1 062	1 474

PROVINCIEËN.

De gemeenten, waar in 1867 bewaar- of kleine-kinderscholen waren gevestigd, zijn de hier volgende; in dit overzicht zijn de gemeenten, waar openbare bewaar- of kleine-kinderscholen, hetzij alleen hetzij, zooals meestal het geval was, tegelijk met bijzondere aanwezig waren, door cursivo letters aangeduid.

Noordbrabant. 46 gemeenten: Bergen op Zoom, Berlicum, Best, Boxmeer, Boxtel, Breda, Budel, Cuyk, Drunen, Eindhoven, Engelen, Eten en Leur, Goertruidenberg, Geffen, Geldrop, Ginneken, Grave, Halsteren, Helmond, 's Hertogenbosch, Heusden, Loon op Zand, Made, Megen, Nieuwkuik, Oirschot, Oosterhout, Oss, Oudenbosch, Oudheusden, Princenhage, Ravenstein, Rosendaal, Schijndel, Standaardbuiten, Steenberg, Terheyden, Tilburg, Veghel, Vlijmen, Vught, Waalwijk, Woensel, Wouw, Zevenbergen en Zandert.

Gelderland. 42 gemeenten: Aalten, Apeldoorn, *Arnhem*, *Barneveld*, Bemmelen, Bergh, Brummen, Culemborg, Doesburg, Dootinchem (Stad), Driel, Druten, Duiven, Ede, Eibergen, Elst, Gent, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Hattum, Hoevelaken, Huisen, Lichtenvoorde, Lochem, Millingen, Nijkerk, Nijmegen, Renkum, Rheden, Scherpenzeel, Tiel, Ubbergen, Vorden, Wageningen, Wamel, Warnsveld, Wisch, Wychem, *Zaltbommel*, *Zevenaar* en *Zuyphen*.

Zuidholland. 44 gemeenten: Aarlanderveen, Abbenbroek, Alphen, Boskoop, Brielle, Delfshaven, Delft, Dordrecht, *Gorinchem*, *Gouda*, 's *Gravenhage*, 's *Gravenzande*, Hardinxveld, Hillegersberg, Hillegom, *Katwijk*, *Kralingen*, *Leiden*, Loosduinen, *Maassluis*, Middelharnis, Monster, Noordwijk, Oegstgeest, Oudewater, Overschie, Papendrecht, Ridderkerk, *Rotterdam*, Rijswijk, Schiedam, Schoonhoven, Sommeledijk, Vlaardingen, *Voorburg*, Voorschoten, Wassenaar, Wateringen, Woerden, *IJsselmonde*, *Zevenhuizen*, Zwammerdam en *Zwijndrecht*.

Noordholland. 24 gemeenten (behalve Amsterdam): Alkmaar, Bannebroek, Broek in Waterland, Edam, Egmond aan Zee, *Enkhuizen*, Grootebroek, Haarlem, Heemstede, Helder, Hilversum, *Hoorn*, *Koog aan de Zaan*, Medemblik, Monnikendam, Nieuwer-amstel, Nieuwe Niedorp, *Purmerend*, Schagen, Sloten, Velzen, Weesp, Zaandam, Zandvoort.

Zeeland. 17 gemeenten: Aardenburg, Eede, *Goes*, Hulst, Kattendijke, *Middelburg*, Ouwerkerk, Sas van Gent, Schoondijke, Sluis, *Tholen*, *Veere*, Vlissingen, Westkapelle, Wissekerke, Zierikzee en Zonnemaire.

Utrecht. 21 gemeenten: Amerongen, Amersfoort, *Baarn*, de Bilt, Breukelen, Nijenrode, Breukelen St. Pieters, Driebergen, Jutphaas, Loenen, Maarssen, Maarsseveen, Maartensdijk, Montfoort, Renswoude, Rijsenburg, Utrecht, Veenendaal, Vreeland, Wijk bij Duurstede, Zeist en Zuilen.

Friesland. 21 gemeenten: *het Bildt*, Bolsward, Dokkum, *Ferwerderadeel*, Franeker, Gaasterland, Harlingen, *Idaarderadeel*, *Kollumerland* en *Nieuwkruisland*, *Leeuwarden*, Leenwarderadeel, Lemsterland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Opsterland, Schoterland, *Smallingerland*, *Sneek*, *Tietjerksteradeel*, Westdongeradeel en *Wonseradeel*.

Overijssel. 16 gemeenten: *Almelo* (stad), Blokzijl, Delden (stad), *Deventer*, *Enschede*, *Genemuiden*, Goor, *Kampen*, *Oldemarkt*, Oldenzaal, Ootmarssum, Raalte, Steenwijk, Vollenhove (stad), Zwartsluis en Zwolle.

Groningen. 4 gemeenten: *Groningen*, Hoogezand, *Oude Pekela* en *Winsum*.

Drenthe. 3 gemeenten. Assen, Hoogeveen en Meppel.

Limburg. 14 gemeenten: Echt, Gennep, Gronsveld, Heer, Heerlen, Horst, Maas-tricht, Nederweert, Roermond, Sittard, Vaals, Venlo, Venray en Weert.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

FOCK.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

A block of faint, illegible text, likely the beginning of a main section or paragraph.

Another block of faint, illegible text, continuing the main content of the page.

A block of faint, illegible text, possibly a sub-section or a specific point within a paragraph.

A block of faint, illegible text, continuing the main content of the page.

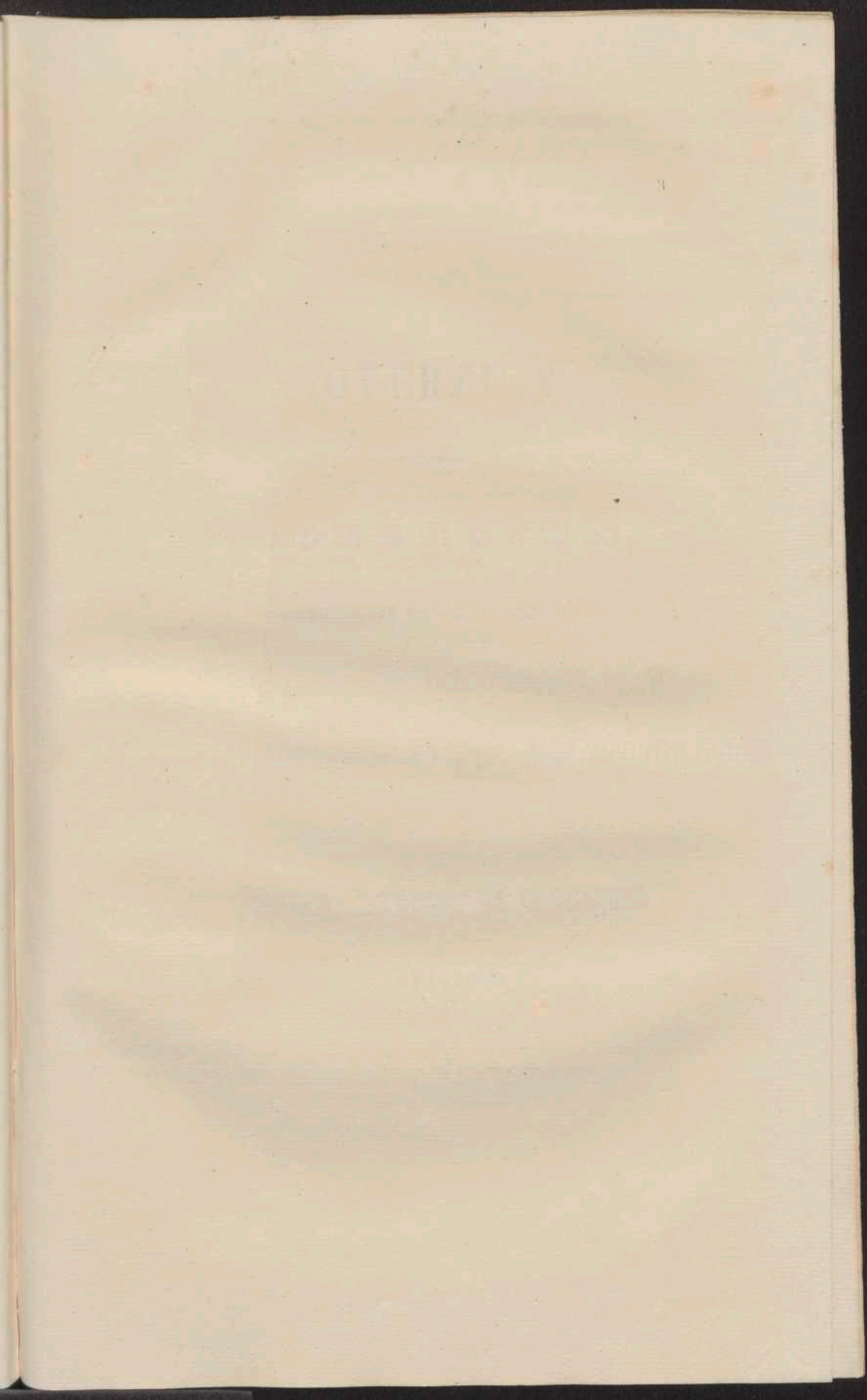
A block of faint, illegible text, possibly a sub-section or a specific point within a paragraph.

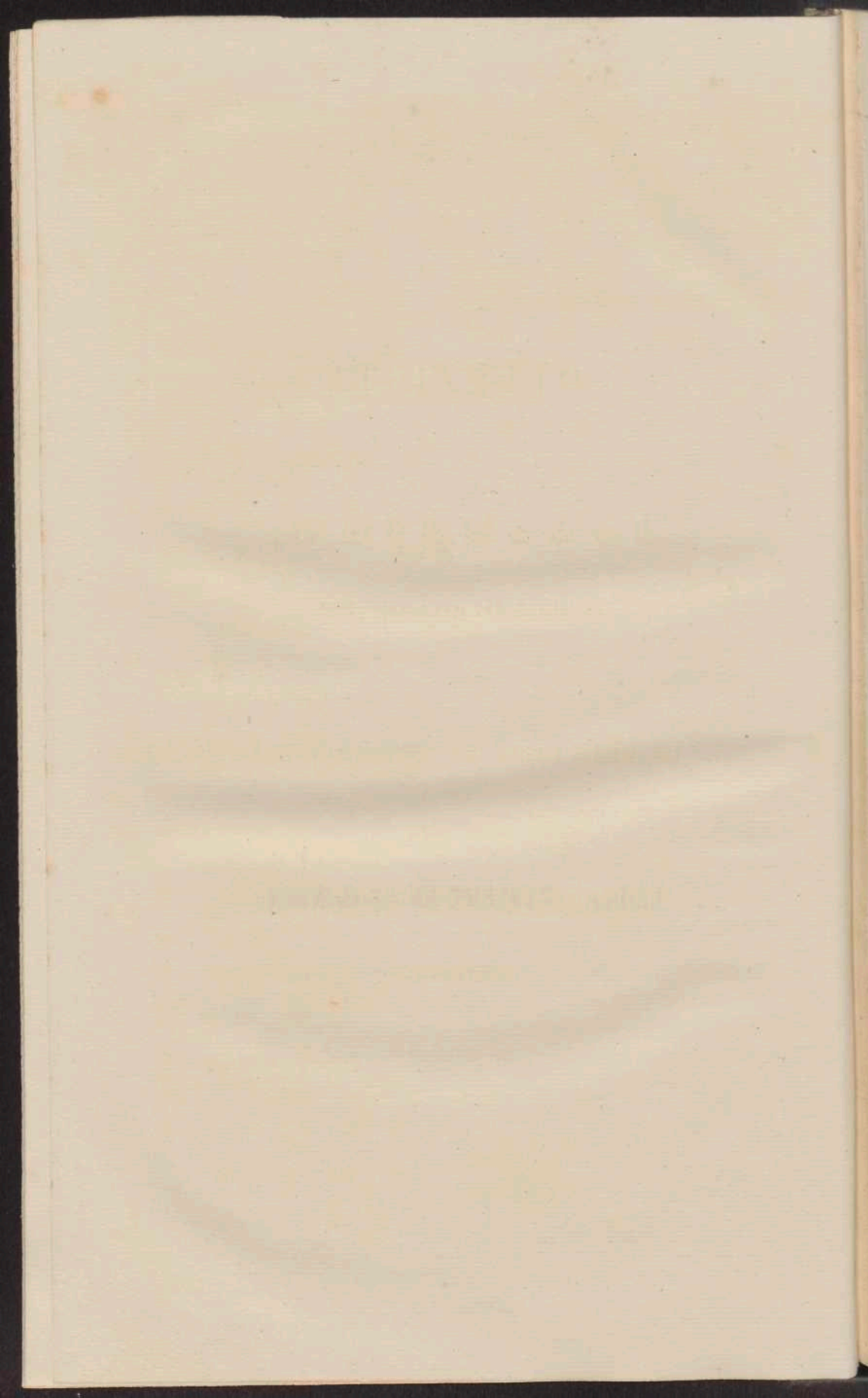
A block of faint, illegible text, continuing the main content of the page.

A block of faint, illegible text, possibly a sub-section or a specific point within a paragraph.

A block of faint, illegible text, continuing the main content of the page.

A block of faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a conclusion or footer.

BIJLAGE A.

OVERZIGT

VAN DE

COLLEGIEËN,

GEDURENDE HET JAAR 1867—1868 .

BIJ DE

ONDSCHIEDENE FACULTEITEN DER HOOGESCHOLEN

TE

LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN

GEHOUDEN.

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Gesamt toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
Godgeleerdheid.	a. Geschiedenis der christelijke godgeleerdheid volgens de boeken des N. T.,	J. H. Scholten,	22	a. Inleiding op de schriften des N. V.,
	b. Geschiedenis der wijsbegeerte over God. Eerste deel: geschiedenis der oude wijsbegeerte,	"	22	b. Geschiedenis der christelijke kerk,
	c. Algemeene kerkgeschiedenis na de hervorming,	L. W. E. Rauwenhoff,	22	c. Geschiedenis der christelijke dogmata,
	d. Christelijke zedekunde,	A. Kuenen,	21	d. Christelijke zedeleer,
	e. Geschiedenis van de boeken des O. T.	"	21	e. Encyclopaedie der Christelijke godgeleerdheid,
	f. Bijbelsche geschiedenis,	"	21	f. Hermeneutiek des N. V.
	g. Exegese des N. T.,	J. J. Prins,	22	g. Exegese van het N. V.
	h. Praktische godgeleerdheid,	"	18	h. Natuurlijke godgeleerdheid,
	i. Bespreking van belangrijke bijzonderheden, vooral tot de exegese des N. T. betrekkelijk,	"	13	i. Bijbelsche theologie des N. V.,
	k. Encyclopaedie en methodologie der godgeleerdheid,	L. W. E. Rauwenhoff,		k. Christelijke dogmatiek,
				l. Praktische theologie,
			m. Inleiding op de schriften des O. V.,	
			n. Exegese van het O. V.	

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
B. ter Haar,	81	a. Natuurlijke godgeleerdheid,	P. Hofstede de Groot,	19
"	55	b. Encyclopaedie der godgeleerdheid,	"	10
"	55	c. Geschiedenis der christelijke kerk,	"	19
"	55	d. Christelijke dogmatiek,	"	23
"	55	e. Leven van Jezus,	"	20
"	55	f. Exegese van de Johannes-brieven,	W. Muurling,	25
J. J. Doedes,	74	g. Exegese van Mattheus en Lucas I, II,	"	25
"	45	h. Praktische godgeleerdheid,	"	17
"	83	i. Schetsoefeningen,	"	17
"	57	k. Oefeningen in de voordragt,	"	21
"	57	l. Catechetische oefeningen,	"	14
"	57	m. Geschiedenis van de boeken des O. T.,	E. J. Diest Lorgion,	17
J. J. van Oosterzee,	57	n. Geschiedenis van de boeken des N. T.	"	16
"	54	o. Hermeneutiek en exegese van het O. T.,	"	25
"	60	p. Kerkelijke godgeleerdheid,	"	17
H. C. Millies,	82			
"	48			

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
Rechtsgeleerdheid.	a. Encyclopaedie van het regt,	J. de Wal,	64	a. Encyclopaedie van het regt,
	b. Instituten,	J. E. Goudsmit,	102	b. Instituten
	c. Pandecten,	"	93	c. Pandecten,
	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,	"	82	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,
	e. Natuurregt,	J. T. Buys,	62	e. Natuurregt,
	f. Burgerlijk regt,	R. van Boneval Faure,	84	f. Burgerlijk regt,
	g. Burgerlijke regtsvordering,	"	82	g. Burgerlijke regtsvordering,
	h. Handelsregt,	J. de Wal,	89	h. Handelsregt,
	i. Strafregt,	"	91	i. Strafregt,
	k. Strafvordering,	"	91	k. Strafvordering,
	l. Staatsregt,	J. T. Buys,	95	l. Staats- en administratief regt en volkenregt,
	m. Volkenregt,	"	81	m. Staatshuishoudkunde,
	n. Staatshuishoudkunde,	S. Vissering,	58	n. Statistiek,
	o. Statistiek,	"	70	o. Staatkundige geschiedenis,
	p. Diplomatische geschiedenis van Europa,	"	68	

(1) Door het overlijden van dezen hoogleeraar in Mei 1898 zijn de door hem gehouden collegien gestaakt.

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
B. J. Lintelo de Geer,	30	a. Encyclopaedie van het regt,	B. J. Gratama,	12
"	30	b. Instituten,	W. Modderman,	13
"	24	c. Pandecten,	"	9
"	30	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,	"	13
G. W. Vreede,	30	e. Natuurregt,	B. J. Gratama,	12
J. A. Fruin,	25	f. Burgerlijk regt.	G. Diephuis,	13
"	25	g. Burgerlijke regtsvordering,	"	13
"	25	h. Handelsregt,	"	13
G. W. Vreede,	26	i. Strafregt,	B. J. Gratama,	15
"	26	k. Strafvordering,	"	15
"	27	l. Staatsregt,	B. D. H. Tellegen,	9
O. van Rees (1),		m. Staatshuishoudkunde,	"	10
"		n. Statistiek,	"	15
"				

HOOGESCHOOL TE LEIDEN.		HOOGESCHOOL		
FACULTEIT.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Céfal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
Geneeskunde.	a. Systematische ontleedkunde,	T. Zaaïjer,	21	a. Ontleedkunde,
	b. Methodus secandi,	"	18	b. Pathologie,
	c. Ziektekundige ontleedkunde,	J. A. Boogaard,	14	c. Weefselleer,
	d. Weefselleer,	"	15	d. Physiologie,
	e. Physiologie,	A. Heynsius,	20	e. Materies medica in haren geheelen omvang,
	f. Physiologie van het gezigt,	"	20	f. Bijzondere pathologie en therapie,
	g. Algemeene pathologie,	J. C. G. Evers,	11	g. Gerogtelijke geneeskunde,
	h. Algemeene therapie,	G. C. B. Suringar,	11	h. Theorie der heekunde,
	i. Bijzondere therapie,	"	7	i. Verbandleer,
	k. Natuurlijke geschiedenis der geneesmiddelen,	"	12	k. Oogheekunde,
	l. Pharmakodynamiek,	"	9	l. Gynaekologie,
	m. Geregte lijke geneeskunde,	F. W. Krieger,	19	m. Theorie der verloskunde,
	n. Theoretische heekunde,	"	19	n. Psychiatrie,
	o. Praktische heekunde,	"	19	o. Genees-, heel- en verloskundige kliniek en polikliniek,
	p. Oogziektekunde,	"	19	p. Oefeningen op het lijk,
	q. Verbandleer,	"	19	q. Propaedeutische diagnostiek,
	r. Theoretische verloskunde,	A. E. Simon Thomas,	16	r. Physische diagnostiek,
	s. Verloskundige operatieleer,	"	16	
	t. Leer der kraambedziecten,	"	16	
	u. Genees-, heel- en verloskundige kliniek en polikliniek,			
v. Oefeningen op het lijk,				

(1) Onder deze waren 36 kweekelingen van het militair hospitaal.

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
W. Koster,	17	<i>a.</i> Ontleedkunde,	J. H. Jansen,	10
"	17	<i>b.</i> Ziektekundige ontleedkunde,	F. Z. Ermerins,	9
F. C. Donders,	54 (1)	<i>c.</i> Weefselleer,	"	10
"	57 (1)	<i>d.</i> Algemeene pathologie,	"	10
G. J. Loncq,	16	<i>e.</i> Physiologie,	J. van Deen,	10
"	8	<i>f.</i> Pharmakologie en pharmakognosie,	"	10
W. Koster,	43	<i>g.</i> Geneeskundige politie,	"	7
L. C. van Goudoever,	9	<i>h.</i> Physische diagnostiek,	S. S. Rosenstein,	10
"	9	<i>i.</i> Geregtelijke geneeskunde,	"	10
F. C. Donders,	11	<i>k.</i> Heelkunde,	J. H. Jansen,	9
F. Halbertsma,	8	<i>l.</i> Oogheelkunde,	"	9
"	8	<i>m.</i> Theoretische verloskunde,	W. M. H. Singer,	9
J. P. T. van der Lith (titulair hoogleeraar),	7	<i>n.</i> Gynaekopathologie,	"	9
		<i>o.</i> Oparatieleer,	"	9
		<i>p.</i> Genees-, heel- en verloskundige kliniek en polikliniek,		
P. Q. Brondgeest (med. lector),	8	<i>q.</i> Oefeningen op het lijk,		
"	8			

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL	
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	
Wis- en natuurkundige wetenschappen.	a. Beginselen der wiskunde,	D. Bierens de Haan,	107	a. Beginselen der wiskunde,	
	b. Lagere stekunde,	"	82	b. Stereometrie,	
	c. Hoogere stekunde,	"	14	c. Differentiaal- en integraalrekening,	
	d. Differentiaalrekening,	"	8	d. Analytische meetkunde en hoogere stekunde,	
	e. Integraalrekening,	"	5	e. Mechanica,	
	f. Differentiaalvergelijkingen,	"	5	f. Populaire sterrekunde,	
	g. Stereometrie en bolvormige drie- hoeksmeting,	P. van Geer,	60	g. Theoretische sterrekunde,	
	h. Analytische meetkunde,	"	9	h. Praktische sterrekunde,	
	i. Beschrijvende meetkunde,	"	12	i. Wiskundige natuurkunde,	
	k. Theoretische mechanica,	"	3	k. Proefondervindelijke natuurkunde,	
	l. Wiskundige sterrekunde voor eerst- beginnenden,	F. Kaiser,	11	l. Organische scheikunde,	
	m. Wiskundige sterrekunde voor meer gevorderden,	"	8	m. Anorganische scheikunde,	
	n. Theorie van de beweging der hemellichten,	"	2	n. Natuurlijke geschiedenis van het dierenrijk,	
	o. Praktische sterrekunde,	"	2	o. Vergelijkende ontleedkunde,	
	p. Voorloopige kennismeming van de werkingen der sterrowacht,	"	8	p. Plantenkunde en plantenphysiologie,	
	q. Natuurkunde,	P. L. Rijke,	57	q. Medicinale en vergiftige gewassen,	
	r. Afzonderlijk collegie over de optica,	"	37	r. Geologie,	
	s. Meteorologie,	"	30	s. Mineralogie,	
	t. Wiskundige natuurkunde,	"	3		
	u. Anorganische scheikunde,	A. H. van der Boon Mesch,	40		
	v. Organische scheikunde,	"	57		
	w. Physiologische scheikunde,	"	33		
	x. Artsenijbereidkunde,	"	14		
	y. Zoölogie,	J. van der Hoeven, ⁽¹⁾			
	z. Vergelijkende ontleedkunde,	"			
	aa. Geologie,	"			
	bb. Algemeene kruidkunde,	W. F. R. Suringar,	49		
	cc. Bijzondere kruidkunde,	"	94		
dd. Technische scheikunde,	A. H. van der Boon Mesch,				
ee. Landhuishoudkunde,	"				

(1) Door het overlijden van dezen hoogleraar in Maart 1865 zijn de door hem gehouden collegien gestaakt.

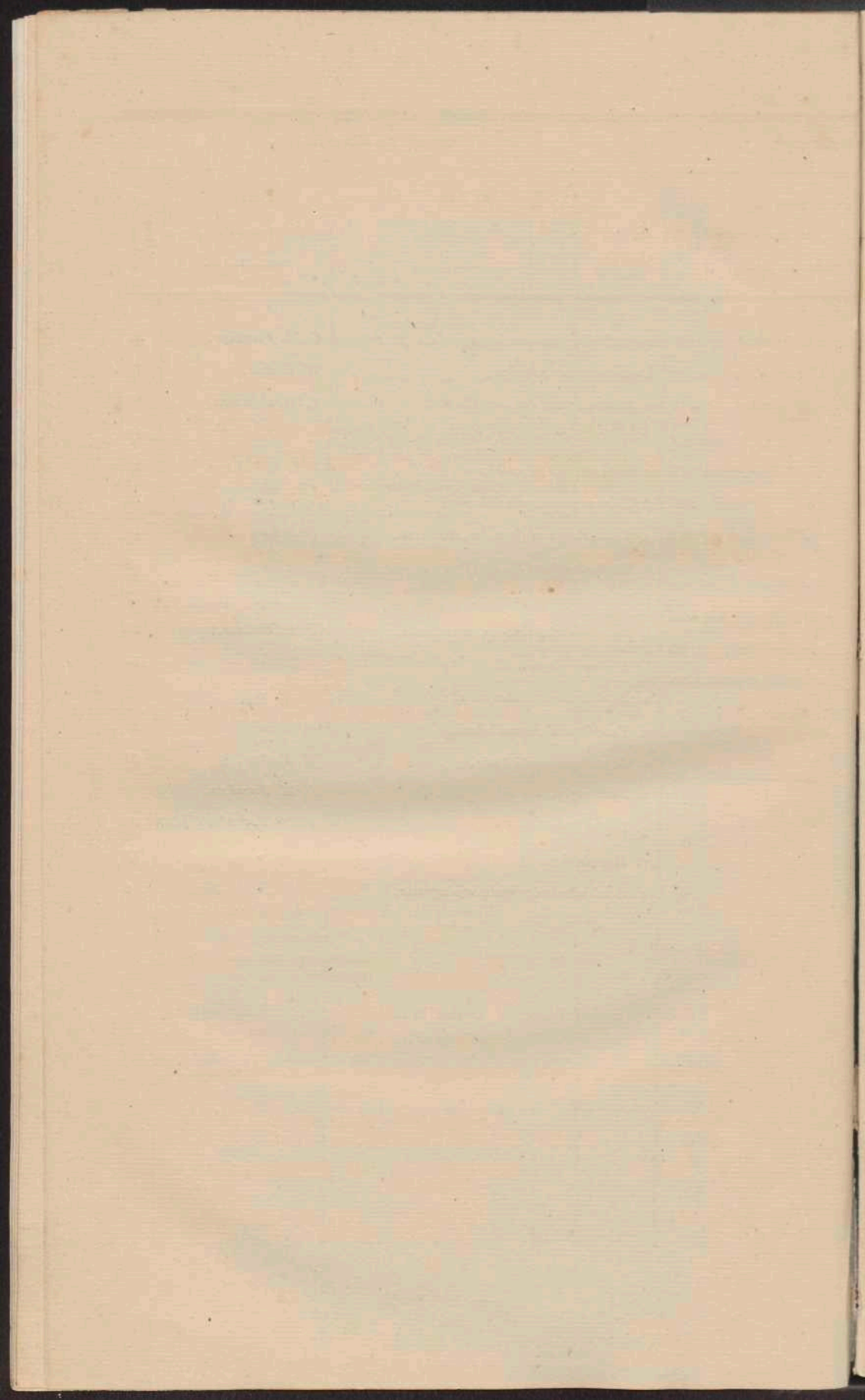
TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
C. H. C. Grinwis,	47	<i>a.</i> Beginselen der wiskunde,	J. W. Ermerins,	27
"	44	<i>b.</i> Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting,	W. A. Enschedé,	22
"	8	<i>c.</i> Hoogere stekunde,	"	10
C. D. H. Buys Ballot,	12	<i>d.</i> Differentiaalrekening en analytische meetkunde,	"	5
"	4	<i>e.</i> Integraalrekening,	"	2
M. Hoek,	19	<i>f.</i> Analytische mechanica,	"	2
"	11	<i>g.</i> Beginselen der sterrekunde,	"	13
"	11	<i>h.</i> Proefondervindelijke natuurkunde,	J. W. Ermerins,	23
C. H. C. Grinwis,	6	<i>i.</i> Hoogere natuurkunde,	"	10
C. D. H. Buys Ballot,	68	<i>k.</i> Anorganische scheikunde,	P. J. van Kerekhoff,	21
E. Mulder (titulair hoog- leeraar),	40	<i>l.</i> Organische scheikunde,	"	14
A. Reinecke (adsistent),	30	<i>m.</i> Pharmaceutische scheikunde,	"	18
P. Harting,	49	<i>n.</i> Technologische scheikunde,	"	
"	33	<i>o.</i> Beginselen der dierkunde en vergelijkende ontleedkunde,	M. Salvorda,	24
F. A. W. Miquel,	54	<i>p.</i> Vergelijkende ontleedkunde voor meer ge- vorderden,	"	2
"	20	<i>q.</i> Geologie en palaeontologie,	"	6
"	18	<i>r.</i> Beginselen der kruidkunde,	H. C. van Hall,	18
"	20	<i>s.</i> Toegepaste kruidkunde,	"	17
"		<i>t.</i> Hoogere kruidkunde,	"	10

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
Bespiegelande wijsbegeerte en letteren.	a. Latijnsche taal- en letterkunde (Cicero),	W. G. Pluygers,	103	a. Latijnsche taal- en letterkunde,
	b. Tacitus,	"	6	b. Romeinsche oudheden,
	c. Palaeographie uit handschriften van Caesar, Lucretius, Seneca,	"	5	c. Grieksche taal- en letterkunde,
	d. Romeinsche oudheden,	C. G. Cobet,	56	d. Grieksche oudheden,
	e. Grieksche taal- en letterkunde,	"	101	e. Hebreeuwsche letterkunde,
	f. Grieksche oudheden.	W. G. Pluygers,	9	f. Hebreeuwsche oudheden,
	g. Hebreeuwsche taalkunde,	A. Rutgers,	20	g. Chaldeeuwache en Syrische letterkunde,
	h. Hebreeuwsche oudheden,	"	20	h. Het lezen van Arabische schrijvers,
	i. Uitlegkunde van het O. T.,	"	18	i. Nederlandsche taal en stijl,
	k. Cursorisch collegie over het O. T.,	"	10	k. Geschiedenis des Vaderlands,
	l. Sanskritische taalkunde.	H. Kern,	5	l. Algemeene geschiedenis,
	m. Sanskrit collegie voor meergevorderden,	"	7	m. Logica,
	n. Vergelijkende taalkunde,	"	9	n. Metaphysica,
	o. Beginselen der Arabische taal: Chaldeeuwach,	M. J. de Goeje,	9	o. Geschiedenis der oude wijsbegeerte,
	p. Arabische taal voor meergevorderden,	"	2	
	q. Plaatsen uit handschriften,	"	1	
	r. Nederlandsche taal-, stijl- en letterkunde,	M. de Vries,	96	
	s. Middelnederlandsche taal- en letterkunde,	"	32	
	t. Gothisch.	"	8	
	u. Angelsaksisch,	"	3	
	v. Algemeene geschiedenis,	R. P. A. Dozy,	71	
	w. Vaderlandsche geschiedenis,	R. Fruin,	61	
x. Geschiedenis der Staatsinstellingen onder de republiek der Vereenigde Nederlanden,	"	24		
y. Paedagogie,	C. G. Cobet,	7		
z. Logica,	J. H. Staffken,	90		
aa. Metaphysica en geschiedenis der wijsbegeerte,	"	10		

UTRECHT.		HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.		
NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
H. van Herwerden,	103	a. Latijnsche taal- en letterkunde,	C. M. Francken,	34
J. A. C. Rovers,	52	b. Romeinsche oudheden,	W. Hecker,	13
H. van Herwerden,	103	c. Grieksche taal- en letterkunde.	C. M. Francken,	34
"	13	d. Geschiedenis der grieksche en latijnsche letterk.,	"	11
H. C. Millies,	47	e. Hebreeuwsche spraakkunst,	J. J. P. Valetou,	10
"	47	f. Hebreeuwsche oudheidkunde,	"	10
"	40	g. Verklaring van Jozua en Richteren,	"	10
"	4	h. Semitische talen,	"	9
"	4	i. Verklaring der psalmen,	"	2
W. G. Brill,	71	k. Nederlandsche taal- en letterkunde.	H. E. Moltzer,	20
"	26	l. Stijl en welsprekendheid,	"	15
J. A. C. Rovers,	90	m. Middelnederlandsche letterkunde,	"	6
C. W. Opzoomer,	73	n. Vaderlandsche geschiedenis,	"	12
"	47	o. Algemeene geschiedenis,	W. Hecker,	23
"	16	p. Paedagogie,	C. M. Francken,	6
		q. Logica,	B.H.C.K. van der Wijck,	32
		r. Metaphysica,	"	15
		s. Geschiedenis der oude wijsbegeerte,	"	6

OVERZIGT van de onderwerpen, behandeld in de dissertaties
aan de drie hoogeschole gedurende den cursus 1867—1868,
met vermelding van de namen der schrijvers.

NAMEN DER SCHRIJVERS.

TITELS DER DISSERTATIEN.

a. *Faculteit der godgeleerdheid.*

Leiden.

1.	H. D. TJEENK WILLINK.	JUSTINUS MARTYR in zijne verhouding tot PAULUS.
2.	W. H. KOSTERS.	De historiebeschouwing van den Douteronomist.
3.	B. TIDEMAN Jz.	Het Essenisme.

b. *Faculteit der rechtsgeleerdheid.*

Leiden.

4.	A. H. PHILIPSE.	De sluiting van de vergadering der Staten-Generaal in hare rechtsgevolgen.
5.	F. W. SMIT.	De wet van 1 Maart 1815 <i>Staatsblad</i> n°. 21 (de Zondagswet).
6.	W. THORBECKE.	Iets over de verbindtenis tot schadevergoeding wegens onregtmatige daad.
7.	H. BINNERTS.	De exceptie van gewijsde.
8.	U. H. HUBER.	De gemotiveerde motie van orde.
9.	L. A. J. VAN MEEUWEN.	Beschouwingen over de artt. 562—564 Burgerlijk Wetboek.
10.	W. A. DOLLEMAN.	Eenige vragen betreffende uitvoerders van uiterste wilsbeschikkingen.
11.	C. W. J. J. PAPE.	Bijdrage tot de leer der zeeverzekering van vloeibare waren.
12.	E. OOSTING.	Het eenkindschap. Proeve van verklaring van het Drentsche landregt.

NAMEN DER SCHRIJVERS.	TITELS DER DISSERTATIEN.
13. H. VAN HOGENDORP.	De ontbinding der volksvertegenwoordiging in de constitutionele monarchie.
14. G. J. T. BEELAERTS VAN BLOKLAND.	De onschendbaarheid der wet.
15. H. WIERSMA.	De natuur van den tijdkoop van openbare fondsen.
16. P. A. RAMAER.	De verhouding der volksvertegenwoordigers tot hunne committenten in de constitutionele monarchie.

Utrecht.

17. I. C. DORELA NIEUWENHUIS.	Het wezen der straf.
18. C. J. WILLEMIEP.	Eigen gebrek van schepen in verband met zeeverzekering.
19. J. H. HORA SICGAMA.	Schets der diplomatische betrekkingen tusschen Nederland en Brandenburg 1596—1678.
20. A. G. C. DODT.	De regtstoestand der Nederlandsche provincien.
21. A. C. WALLER.	Revisie in strafzaken.
22. J. G. VOGEL.	De risico bij den genuskoop.
23. G. H. DE BRAUFORT.	De verhouding van den Staat tot de verschillende kerkgenootschappen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden 1581—1795.
24. J. C. M. VAN RIEMSDIJK.	De beperkte regtsbevoegdheid van den gefailleerde.
25. B. R. W. A. SLOET VAN HAGERSDORP.	De regten der vrouw bij het faillissement van den man.
26. G. ROUJAARDS.	Iets over de erfstelling door overeenkomst naar aanleiding van art. 224 en volgende van het Burgerlijk Wetboek.
27. J. G. A. VAN ZEYST.	De Nederlandsche strafwetgeving ter bescherming van dijken en rivieren.
28. T. M. DE MONCHY.	De regtsmiddelen tegen faillietverklaring.
29. A. A. VAN DER MERSCH.	De scheepsraad.
30. J. K. DE BOER.	De dijkpligtigheid in Friesland.
31. F. UITTENBOGAART.	Eenige opmerkingen over art. 864 Burgerlijk Wetboek.

Groningen.

32. T. G. H. REITSMAN.	De nationaliteit van koopvaardijrschepen.
33. J. DE SITTER.	De beurtveeren.
34. S. LAMAN TRIP.	Het toezigt op inrigtingen van nijverheid.

*Faculteit der geneeskunde.***Leiden.**

35. S. S. VAN DER LEY.	De ulcere rotundo ventriculi.

NAMEN DER SCHRIJVERS

TITELS DER DISSERTATIEN.

36. J. L. GOEMANS. Drie gevallen van kraamvrouwenkoorts, door den schrijver waargenomen.
37. J. E. VAN ITERSOM J. AZ. Verslag der heekkundige kliniek, aan de Leidse hoogeschool, gedurende den akademischen cursus 1866/67.
38. C. L. G. BECHT. De plaatselijke anaesthesie en hare aanwending.
39. W. F. BÜCHNER. Over aneurisma der arteria coronaria cordis sinistra.
40. J. A. M. BEGUIN. Over den tympanatischen toon.
41. P. J. W. BLIJEN. Het dualisme van de phthisis.
42. H. F. A. CRILLAERTS. Bijdrage tot de leer der syphilis.
43. A. VAN RHIN. Aphasie.
44. A. J. MUNNICH. Onderzoekingen over de bloedkleurstof.
45. S. VAN DER HORST. Over de eiwitachtige stoffen van het bloed.
46. J. R. H. VAN SON. Over beri-beri.

Utrecht.

47. T. C. A. ROMBACH. Verslag der chirurgische kliniek in het binnengasthuis te Amsterdam.
48. P. PEEL. Eenige gevallen van resectie.
49. N. J. A. C. STEMBERG. Over de gezichtsstoornis bij zwangerschap.
50. J. H. A. PRAHL. De invloed der zwerfende zenuw op de hartsbeweging.
51. H. J. JACOBSON. Pathologische beschouwingen.
52. C. J. VAN DUVEL. Over anaesthesie en haren invloed op afscheiding en voeding.
53. J. BROEKSMIT. Over kunstmatige voeding.
54. C. C. OOMS. Over den anus praeternaturalis.
55. D. A. VAN DER WEIDE. De pathogenie van het emphysema substantivum.

Groningen.

56. C. J. FABIUS. Ischias postica.
57. A. J. MOLENAAR. Het ontstekingsproces.
58. J. J. CANNegiETER DZ. Diffuse nephritis.
59. J. JACOBS. Verhandeling over icterus.

d. *Faculteit der wis- en natuurkunde.***Leiden.**

60. J. ZAAIJER. Over de specifieke warmte van vaste en vloeibare lichamen.

NAMEN DER SCHRIJVERS.

TITELS DER DISSERTATIEN.

61. L. BLEEKRODE.

Proefondervindelijk onderzoek omtrent den invloed der warmte op de electromotorische kracht.

62. G. A. OSKAMP.

Over de polairen der cycloïde.

Utrecht.

63. C. B. SPRUYT.

De electromotorische kracht van het element van DANIELL bij verschillende temperaturen.

64. O. J. A. DE HEERT.

De verhouding van amyllum en dextrine, tegenover chemische agentia.

Groningen.

65. A. H. VAN ANKUM.

Scheikundig onderzoek omtrent de aetherische olie en de vergiftige stof van cicuta virosa.

e. *Faculteit der wijsbegeerte en letteren.***Leiden.**

66. P. L. MULLER.

Geschiedenis der regering in de nader geunieerde provincien, tot aan de komst van LEICESTER (1579—1585).

Utrecht.

67. A. G. H. J. SMITS.

De Quinto Sertorio.

OVERZIGT der collegien gedurende den cursus 1867/1868
aan het Athenaeum te Amsterdam gegeven.

NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.
<i>Godgeleerdheid. (1)</i>	
Geschiedenis der Christelijke kerk.	W. MOLL.
Dogmatische godgeleerdheid.	Dezelfde.
Homiletische oefeningen.	Dezelfde.
<i>Regtsgeleerdheid.</i>	
Instituten.	M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.
Nederlandsch burgerlijk regt.	Dezelfde.
Burgerlijke regtsvordering.	Dezelfde.
Handelsregt.	T. M. C. ASSEN.
Volkenregt.	Dezelfde.
Staatsregt.	Dezelfde.
Natuurregt.	A. E. J. MODDERMAN.
Encyclopaedie en methodologie van het regt.	Dezelfde.
Diplomatische geschiedenis van Europa.	Dezelfde.
Strafvordering.	Dezelfde.
De oefeningen in de regtspraktijk van burgerlijke en strafzaken worden geleid door de drie hoogleraren.	
<i>Natuur- en geneeskunde. (2)</i>	
Physica.	C. J. MATTHES.

(1) Door de hoogleraren F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, A. D. LOMAN, S. HOSKSTRA BZN., J. G. DE HOOP SCHEFFER en J. TIDEMAN worden aan het Lutherisch, aan het Doopsgezind en aan het Remonstrantsch seminarium collegien gegeven in de verschillende vakken der godgeleerdheid. Van verscheidene dozer lessen wordt ook door de kwackelingen van het Athenaeum gebruik gemaakt.

(2) Voor deze faculteit worden hier de collegien opgegeven, die gehouden zijn in het zomeraemster van 20 April tot 1 Augustus 1868.

NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.
Sphaerische trigonometrie.	C. J. MATTHES.
Analytische geometrie.	Dezelfde.
Populaire astronomie.	Dezelfde.
Organische scheikunde.	J. W. GUNNING.
Geregtelijke scheikunde.	Dezelfde.
Analytische scheikunde.	Dezelfde.
Mineralogie.	Dezelfde.
Analytisch-scheikundige oefeningen.	Dezelfde.
Geregtelijk-scheikundige oefeningen.	Dezelfde.
Natuurlijke familien der Phanerogamen.	C. A. J. A. OUDEMANS.
Organographie der Phanerogamen.	Dezelfde.
Geschiedenis der artsnijgewassen.	Dezelfde.
Botanische excursien.	Dezelfde.
Neurologie en topographische anatomie.	W. BERLIN.
Ongewervelde dieren.	Dezelfde.
Vergelijkende anatomie.	Dezelfde.
Zoötomische oefeningen.	Dezelfde.
Algemeene weefselleer als inleiding tot de physiologie.	W. KÜHNE.
Algemeene pathologie.	J. VAN GEUNS.
Klinische oefeningen en lessen in de physische diagnostiek.	Dezelfde.
Medicina forensis.	Dezelfde.
Pathologische anatomie.	H. HERTZ.
Praktische cursus over pathologische anatomie en histologie.	Dezelfde.
Speciale pathologie en therapie.	P. H. SURINGAR.
Algemeene medische kliniek.	Dezelfde.
Therapeutische pharmacologie.	Dezelfde.
Huidziekten en syphilis.	J. L. CHANFLEURY VAN IJSSELSTEIN.
Kliniek en polikliniek in huidziekten en syphilis.	Dezelfde.
Neuropathologie en psychiatrie.	G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT (buitongewoon hoogleraar en lector).

NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.
Theoretische heekunde.	C. B. TILANUS.
Algemeene heekundige kliniek.	Dezelfde.
Propaedeutische heekundige kliniek (diagnostiek).	J. W. R. TILANUS.
Verbandleer en instrumentenleer.	Dezelfde.
Orthopaedie.	Dezelfde.
Orthopaedische polikliniek.	Dezelfde.
Oogheekunde.	W. M. GUNNING (lector).
Oogheekundige polikliniek.	Dezelfde.
Theoretische en praktische verloskunde, ziekten der kraamvrouwen en gynaekopathologie.	L. LEHMANN.
Verloskundige en gynaekopathologische kliniek.	Dezelfde.
Verloskundige oefeningen.	P. J. BARNOUW (lector).
Ziekten der pasgeborenen.	Dezelfde.
Verloskundige polikliniek.	Dezelfde.
Encyclopaedie en hodegetiek.	A. H. ISRAËLS (lector).
Hygiëne.	Dezelfde.
Geschiedenis der geneeskunde.	Dezelfde.
Theoretische pharmacie.	F. J. SWARTWOUT (lector).
Praktische pharmaceutische oefeningen.	Dezelfde.
Recepteerkunst.	Dezelfde.
Polikliniek voor keelzjders.	P. F. J. TER MATEN (privaat-docent).
Polikliniek voor oordzjders.	A. A. G. GUYE (privaat-docent).
Polikliniek voor electro-therapie.	N. MEURSINGE (privaat-docent).
<i>Wijsbegeerte en letteren.</i>	
Romeinsche oudheden.	J. C. G. BOOT.
Latijnsche taal- en letterkunde.	Dezelfde.
Grieksche taal- en letterkunde.	Dezelfde.
Beginselen der Hebreuwsche taal.	J. P. N. LAND.
Oudheden der Israeliten.	Dezelfde.
Logica.	Dezelfde.
Geschiedenis der metaphysica.	Dezelfde.
Beginselen der Semitische letteren.	Dezelfde.

NAAM VAN HET COLLEGIE.

NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.

Uitlegging van de Syrische chrestomathie en
van een deel van den brief van Jhannes
aan de Ephesen.

J. P. N. LAND.

Nieuwere geschiedenis.

T. T. H. JORISSEN.

Nederlandsche taal en letterkunde.

Dezelfde.

Stijl.

Dezelfde.

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het
eindexamen der hoogere burgerscholen in Zuidholland, in
het jaar 1867.

Aan den heer Commissaris des Konings in Zuidholland.

De Commissie benoemd bij uwe beschikking van 24 April 1867, n°. 5057/1, 1ste afd., tot het afnemen van het eindexamen der hoogere burgerscholen in Zuidholland, heeft de eer u verslag te doen van de belangrijke taak, haar door u opgedragen.

De Commissie heeft hare eerste vergadering te Rotterdam gehouden op 1 Junij 1867, ten einde de regeling van het examen te bespreken.

Op deze vergadering werd besloten het examen in de meeste vakken zoowel mondeling als schriftelijk af te nemen, zoodat slechts in aardrijkskunde, kosmographie, warenkennis en handelsregt en in het handteekenen enkel schriftelijk zou worden geëxamineerd.

Eenparig werd het wenschelijk geoordeeld voor elk vak minstens twee examinatoren aan te wijzen, zoodat de eene zich met het mondelinge zou belasten, terwijl beiden het schriftelijk werk zouden beoordeelen en het eindeijfer bepalen. Steeds werd zorg gedragen, dat het schriftelijk examen het mondelinge voorafging, ten einde dan te kunnen nagaan of de fouten aan onkunde of wel aan vergissing of slordigheid toe te schrijven waren.

De verdeeling van de vakken onder de leden der Commissie werd vastgesteld op de wijze door de volgende tabel opgehouden; het eerstgenoemde lid nam het mondeling examen in het daarbij vermelde leervak af.

VAKKEN.	EXAMINATOREN.
Wiskunde, behalve beschr. meetkunde, Beschrijvende meetkunde en mechanica, Natuurkunde, Scheikunde en warenkennis, Natuurlijke historie, Kosmographie, Staatsinrigting, Staatshuishoudkunde en statistiek, Aardrijkskunde en geschiedenis, Talen,	van Aalst, Brutel de la Rivière en François. Brutel de la Rivière, van Aalst en François. François en Brutel de la Rivière. de Loos en Brutel de la Rivière. de Loos en Brutel de la Rivière. François en de Loos. van Gigch en van Deventer. van Gigch en de Vries. de Vries en van Deventer. van Deventer, de Vries, Chatelain, Slater en Muller, van welke zich met het mon- delinge belasten: van Deventer. Chatelain. Slater. Muller. van Aalst en van Gigch. van Gigch en van Aalst. Arnaud Gerkens, Brutel de la Rivière en François.
Nederlandsche taal- en letterkunde, Fransche taal- en letterkunde, Engelsche taal- en letterkunde, Hoogduitsche taal- en letterkunde, Boekhouden, Handelsregt, Hand- en regtlĳnig teekenen,	

Een belangrijk punt, dat op de eerste vergadering te bespreken viel, was de duur van het examen in de verschillende vakken te bepalen. Algemeen was men van oordeel, dat men den kandidaten den noodigen tijd moet schenken om hunne gedachten behoorlijk op schrift te kunnen brengen, zonder echter den duur van het geheele examen noodeloos te verlengen; de tijd, die in het vorige jaar door de Commissie van Zuidholland voor de verschillende vakken vastgesteld is, werd op hoogst enkele uitzonderingen na, onveranderd aangenomen, zoodat aan het geheele examen voor elken candidaat 5 dagen werden besteed, in dier voege, dat in den regel van 9 tot 12 ure het schriftelijk examen, en van 1 tot 4 ure het mondelinge examen werd afgenomen. Tegen een mogelijk verwijt, dat het examen van te langen duur en welligt in het nadeel der kandidaten geweest is, wenscht de Commissie te vermelden, dat drie kandidaten, die zich gedurende de twee eerste dagen minder op hun gemak gevoelden, waarschijnlijk zouden zijn afgewezen, als hun niet op de drie volgende dagen gelegenheid geschonken ware zich zoodanig te herstellen, dat hun het getuigschrift kon worden uitgereikt. Zooveel mogelijk werd zorg gedragen, dat een candidaat niet meer dan hoogstens 1½ uur achter elkaar mondeling werd geëxamineerd, en nimmer meer dan een candidaat te gelijk mondeling examen in hetzelfde vak aflegde.

De volgende tabel diene tot opheldering van den duur zoowel van het mondelinge als het schriftelijke examen in elk vak; daarbij valt op te merken, dat de opstellen over de geschiedenis dienden tot beoordeeling van de taal en den stijl der kandidaten.

VAKKEN.	Schriftelijk.	Mondeling.
Wiskunde (behalve beschrijvende meetkunde) . . .	2 uur	1 uur
Beschrijvende meetkunde en regtlijnig teekenen. . .	2 "	¼ "
Werktuigkunde, kennis van werktuigen en technologic	1 "	½ "
Natuurkunde	1 "	½ "
Scheikunde	1 "	½ "
Warenkennis		⅓ "
Natuurlijke historie	1 "	⅓ "
Kosmographie		½ "
Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek. .	1 "	½ "
Aardrijkskunde		⅓ "
Vaderlandsche geschiedenis.	1 "	½ "
Algemeene geschiedenis		½ "
Nederlandsche taal- en letterkunde.		½ "
Fransche taal- en letterkunde.	1 "	½ "
Engelsche taal- en letterkunde	1 "	½ "
Hoogduitsche taal- en letterkunde	1 "	½ "
Boekhouden	½ "	
Handelsregt		¼ "
Handteekenen.	2½ "	
TOTAAL	16 uur.	8½ uur.

Het oordeel over het afgelegde examen werd uitgedrukt door cijfers, in dier voege, dat op de afgegeven getuigschriften 1 en 2 vertolkt werd door *slecht*, 3 en 4 door *niet voldoende*, 5 en 6 door *voldoende*, 7 en 8 door *goed*, 9 door *zeer goed* en 10 door *uitmuntend*.

Ten gevolge van de oproeping des voorzitters, meldden zich 34 kandidaten voor het examen aan, van welke zich 6 terugtrokken. De overige 28 werden in vier ploegen, in den regel alphabetisch naar hunne namen gerangschikt, verdeeld, zoodat 7 kandidaten gelijktijdig gedurende vijf dagen aan het examen deel namen; de eerste ploeg werd geëxamineerd van 16 Julij tot 20 Julij, de tweede van 22 Julij tot 26 Julij, de derde van 27 Julij tot 2 Augustus en de vierde van 5 Augustus tot 9 Augustus.

Een van de kandidaten der tweede ploeg werd, na een dag het examen te hebben bijgewoond, door ongesteldheid verhinderd om verder aan het examen deel te nemen.

Van de 27 kandidaten, die het volledig examen aflegden, waren er 18 leerlingen van

hoogere burgerscholen in Zuidholland, 2 die het onderwijs aan de Polytechnische school genoten en 7 kweekelingen van den vroegeren voorbereidenden cursus der Polytechnische school, van welke de meesten na de opheffing van dien cursus de lessen der laatstgenoemde inrigting volgden en 2 gedurende eenige maanden van de lessen eener hoogere burgerschool gebruik hadden gemaakt.

Van de 27 geëxamineerden zijn er 16 toegelaten, waarvan 13 leerlingen van hoogere burgerscholen waren.

De Commissie heeft zich dus verplicht gevoeld 11 kandidaten, dat is 41 per cent van de geëxamineerden, te moeten afwijzen. Deze uitkomst is voorzeker niet gunstig te noemen vergeleken met het procent-gehalte, dat in het vorige jaar en ook in de andere provincieën in dit jaar afgewezen is. Men moet echter hierbij in aanmerking nemen, dat van de 11 afgewezen kandidaten 6 geen geregeld onderwijs aan eene hoogere burgerschool hadden genoten, zoodat dan de verhouding van hen, die het getuigschrift ontvangen hebben, tot de afgewezenen veel gunstiger wordt.

Van de toegelatenen waren er vijf, die in alle vakken een voldoende examen aflegden; drie, die voor één vak een cijfer lager dan 5 verkregen, vier voldeden niet in twee vakken, drie legden een onvoldoend examen af in drie, één in vier vakken. Van de afgewezenen legden vijf een voldoende examen af in vijf vakken, drie in zes, één in negen, één in twaalf en één in veertien vakken.

De beraadslaging heeft over elken candidaat afzonderlijk plaats gehad; het is der Commissie aangenaam te kunnen vermelden dat er slechts over twee kandidaten eene stemming noodig is geweest, daar de beslissing omtrent de 25 overige kandidaten met volkomen eenparigheid genomen is; het totaalcijfer werd bij de beslissing buiten rekening gelaten, omdat de Commissie meende, dat men daarin geen billijken maatstaf van beoordeeling bezit. Twee kandidaten toch, die beiden een totaalcijfer van 83 hadden verkregen, werden met algemeene stemmen aangenomen, terwijl daarentegen een ander met een totaalcijfer van 96 met algemeene stemmen werd afgewezen. De reden dezer beslissing is echter gemakkelijk te verklaren, als men nagaat dat de een der beide toegelatenen slechts in drie vakken, wiskunde, natuurkunde en staatsinrigting, de andere in vier vakken, staatsinrigting, geschiedenis, Fransche taal- en letterkunde en handelswetenschappen een onvoldoend examen aflegden, terwijl de afgewezene met het totaalcijfer 96 in vijf vakken, namelijk in geschiedenis en in geene der vier talen voldeed. De laatste candidaat had klaarblijkelijk de letterkundige studie geheel verwaarloosd en stond dus in veelzijdige ontwikkeling bij de beide eerstgenoemden verre ten achter.

Het hoogste totaalcijfer bedroeg 124, hetwelk door twee kandidaten verkregen werd; het laagste totaalcijfer was 48.

In het volgend tabellarisch overzicht is aangewezen hoe veel malen voor elk vak de cijfers 1 tot 10 zijn toegerekend, benevens hoeveel van 27 examens voor ieder vak als voldoende en niet voldoende aangeteekend zijn.

NAMEN DER VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEREKEND HET CIJFER										Getal examens.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Niet vol- doende.	Vol- doende.
Wiskunde	"	2	1	4	2	6	8	2	2	"	7	20
Mechanica enz	"	1	2	2	6	7	4	4	1	"	5	22
Natuurkunde	"	1	2	4	4	7	5	3	1	"	7	20
Scheikunde	"	"	"	1	6	7	7	5	1	"	1	26
Natuurlijke historie	"	"	1	1	8	6	7	3	1	"	2	25
Kosmographie	"	"	2	2	3	8	3	2	7	"	4	23
Staatsinstellingen	1	"	1	5	6	6	3	3	1	1	7	20
Staatshuishoudkunde en statist.	"	"	"	2	10	5	5	3	2	"	2	25
Aardrijkskunde	"	"	5	6	1	5	2	6	2	"	11	16
Geschiedenis	"	"	4	3	7	8	2	1	2	"	7	20
Nederlandsche taal- en letterk.	"	"	2	6	7	5	6	1	"	"	8	19
Fransche taal- en letterkunde.	2	2	4	9	4	3	1	"	"	"	10	17
Engelsche taal- en letterkunde	"	3	3	4	5	5	4	1	2	"	10	17
Hoogduitsche taal en letterk. .	"	2	1	5	6	5	5	2	1	"	8	19
Handelswetenschappen	"	1	3	4	5	10	2	1	1	"	8	19
Hand- en regtlijng teekenen.	"	"	1	2	4	7	7	5	1	"	3	24
TOTAAL	3	12	30	55	89	101	73	43	25	1	100	332

Aangaande het examen in de verschillende vakken meent de Commissie de volgende opmerkingen te moeten maken.

Wiskunde.

Voor het schriftelijk examen in de beschrijvende meetkunde werden aan de candidaten vier werkstukken ter constructie opgegeven, en daaruit gelijktijdig de vorderingen in het regtlĳnig teekenen beoordeeld; bij het mondeling examen werden de foutive constructien nader besproken. Hoewel 6 candidaten niet aan de gestelde eischen voldeden, zoo kan toch de uitslag van het examen in dit deel der wiskunde gunstig genoemd worden, daar 10 candidaten een *goed* en 3 zelfs een *uitmuntend* examen aflegden.

Wat het examen in de andere deelen der wiskunde betreft, zoo werden als schriftelijk werk zeven voorstellen ter oplossing gegeven; de daarvoor bestemde tijd van twee uren bleek voor de meeste candidaten voldoende te zijn. Op het mondelinge examen werd door de Commissie de opmerking gemaakt, dat de candidaten veel minder bekend waren met de eerste gronden der stel- en meetkunde, dan met de stereometrie en trigonometrie. Vele candidaten toch, die overigens een goed examen in de wiskunde aflegden, losten wel zonder moeite vierkantsvergelĳkingen op, doch wisten van de bewerking zelve slecht rekenschap te geven. Het kwam der Commissie voor, dat vele der candidaten het vroeger geleerde niet genoegzaam onderhouden hadden, welke meening nog versterkt wordt, als men nagaat dat van de 7 candidaten die een onvoldoend examen aflegden, 5 geen of slechts enkele maanden onderwijs aan eene hoogere burgerschool genoten hadden.

Beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en van de technologie.

Voor het schriftelijk examen werden drie vragen over de mechanica ter beantwoording gegeven; bij de mechanische technologie stelde de Commissie zich tevreden met eene korte schets van eenig onderwerp, daarop betrekking hebbende, of wel met eene korte beschrijving van een zamengesteld werktuig met eene schetssteekening; hoewel bij de schriftelijke opgaven enkele onderwerpen zijn vermeld, zoo meende de Commissie, wegens de uitbreidbaarheid van dit vak, aan de candidaten de vrijheid te moeten laten om een ander onderwerp te kiezen, waarmede zij door het bezoeken van fabrieken in hunne buurt of door andere omstandigheden wellicht beter bekend waren. Over het algemeen leverde het examen in deze vakken geen gunstige uitkomsten op, zoodat slechts één candidaat een *zeer goed* examen aflegde. Dat slechts 5 candidaten een *onvoldoend* cijfer verkregen, is alleen daaraan toe te schrijven, dat de Commissie zich bij het mondelinge examen met de eerste beginselen heeft tevreden gesteld.

Natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.

Uit de bij dit verslag overgelegde vragen, welke als schriftelijk werk voor natuurkunde zijn opgegeven, blijkt dat dit gedeelte van het examen zich over verschillende onderdeelen der natuurkunde uitgestrekt heeft. Ten einde den candidaten gelegenheid te geven, om de vragen zoo ruim mogelijk op te vatten, werd hun medegedeeld, dat de beantwoording van al de vragen niet bepaald noodzakelijk was. Bij het mondeling examen werd, voor zoover het noodig was, op het schriftelijk teruggekomen en werden eenige belangrijke punten uit andere deelen der natuurkunde besproken. De uitslag van het examen was over het algemeen niet bevredigend, daar toch 7 candidaten een *onvoldoend* cijfer verkregen en er slechts één een *zeer goed* examen aflegde; van de eerstgenoemden hadden er slechts 3 onderwijs op eene hoogere burgerschool ontvangen.

Scheikunde en hare voornaamste toepassingen.

Ter schriftelijke beantwoording werd aan de candidaten een werkstuk met betrekking tot het equivalent-gewigt en uit een drietal andere vragen naar hunne keuze één vraag ter beantwoording gegeven. Zoowel op het schriftelijk als het mondeling examen toonden de meeste candidaten zich met ijver op de scheikunde te hebben toegelegd. De beantwoording der vragen die op het equivalent-gewigt betrekking hadden, was over het algemeen bevredigend, zoodat daarin, bij het vorige examen in Zuidholland vergeleken, vooruitgang te bespeuren was. Ook van de organische scheikunde, die zich uitstrekke over koolhydraten, eiwitachtige lichamen, alcoholen, enkele organische zuren enz., hadden de meeste candidaten helderder begrippen dan in het vorige jaar. Slechts 1 candidaat legde een *onvoldoend* examen af.

Beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.

De Commissie meende bij den omvang der natuurlijke historie hare eischen niet te hoog te mogen stellen en den candidaten eene te geringe kennis in een der onderdeelen niet ten nadeele te moeten rekenen, indien deze door de kennis in de andere onderdeelen werd vergoed. Gewoonlijk waren de candidaten meer bekend met de dierkunde dan wel met de plantkunde; sommigen toonden grondige kennis met den bloedsomloop, adembaling, spijsvertering en van sommige dierklassen te bezitten, legden daarentegen gebrekkige kennis aan den dag van de hoofdverdelingen van het plantenrijk en vooral van de meest voorkomende plantenfamilien. Over het algemeen waren de beginselen der delfstof- en aardkunde veel beter bestudeerd dan in het vorige jaar het geval was. Alles te zamen genomen mag de uitslag bevredigend genoemd worden, daar slechts 2 candidaten een *onvoldoend* cijfer erlangden en 10 een *goed* en 1 een *zeer goed* examen aflegden.

Beginselen der kosmographie.

De kosmographie werd alleen mondeling behandeld. De gedaante en de bewegingen der aarde en de verschijnselen, welke daaruit verklaard worden, maakten het voornaamste deel van dit examen uit. De kennis der candidaten was over het algemeen voldoende; het minst bevredigend was het gedeelte, hetwelk tot meteorologie en tot de physische geographie pleegt gerekend te worden. Slechts 4 candidaten verkregen een cijfer beneden 5, terwijl aan 7 candidaten het cijfer 9 kon worden toegekend.

Beginselen van de gemeente-, provinciale- en staatsinrigting van Nederland. Staatshuishoudkunde en statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne kolonien en bezittingen in andere werelddeelen.

Op het schriftelijk examen werd de keuze gelaten eene vraag te beantwoorden uit een drietal vragen over de staatshuishoudkunde en eene uit een vijftal vragen over de staatsinstellingen. Hoewel dus de keuze bij de staatsinstellingen ruimer was dan bij de staatshuishoudkunde, zoo liet toch de beantwoording der vragen over het eerste vak, zowel mondeling als schriftelijk, meer te wenschen over dan die der vragen over het laatstgenoemde, zoo als uit de cijfers op de voorgaande tabel blijken kan, daar toch 7 candidaten een *onvoldoend* examen in de staatsinstellingen en slechts 2 een *onvoldoend* in de staatshuishoudkunde en de statistiek aflegden. Hoe belangrijk de staatshuishoudkunde ook wezen moge, zoo meent toch de Commissie, dat de studie der staatsinstellingen daarbij niet mag achterstaan.

Aardrijkskunde.

De uitslag van het examen in de aardrijkskunde, hetwelk alleen mondeling werd afgenomen, was over het algemeen zeer ongunstig, daar toch van de 27 candidaten 11 een *onvoldoend* cijfer verkregen. Hoewel het examen zich bepaalde tot de eenvoudigste zaken van wis-, natuur- en staatkundige aardrijkskunde, zoo liet toch vooral de kennis van de natuurkundige veel te wenschen over. De meeste candidaten hadden zich geen juist begrip gevormd van stroomgebied, bergstelsel, waterscheiding, horizontalen en verticalen vorm van een land, kustontwikkeling, passaten, stroom, verval enz. Ook waren de meesten weinig bekend met de eenvoudigste beginselen van algemeene volkenkunde of ethnographie. Bij velen bestond de aardrijkskunde in het kennen van een aantal namen, die nu en dan op eene vreemde wijze werden te pas gebragt. Enkele candidaten toonden de aardrijkskunde grondig te hebben bestudeerd.

Geschiedenis.

Bij de geschiedenis werd den candidaten eene serie van onderwerpen over vaderlandsche en algemeene geschiedenis voorgelegd, waaruit zij eene keuze konden doen; het werd aan hen overgelaten of zij één of wel twee onderwerpen wilden behandelen. Bij de Commissie was het beginsel aangenomen, dat de beantwoording eener gemakkelijke vraag niet in het nadeel en die eener moeijelijke in het voordeel van den candidaat zou zijn, en dat de opstellen tevens zouden dienen tot beoordeeling van taal en stijl. Over het algemeen was de inhoud weinig belangrijk, en zoowel bij het schriftelijk als mondeling examen bleek het maar al te duidelijk, dat de kennis van velen zich uitsluitend tot eenig handboek bepaalde. Opmerkelijk was het, dat van de vaderlandsche geschiedenis naar evenredigheid minder werk gemaakt was dan van de algemeene. Met de nieuwe geschiedenis waren de meesten weinig vertrouwd, en ofschoon de candidaten niet

gekweeld werden met veel jaartallen, zoo waren velen toch niet in staat het juiste jaartal bij het een of ander belangrijk feit uit de nieuwe geschiedenis te plaatsen. Slechts 2 candidaten deden een *zeer goed*, 3 een *goed* examen, 15 candidaten legden *voldoende*, 7 *onvoldoende* kennis aan den dag.

Nederlandsche taal en letterkunde.

Als maatstaf van beoordeeling van de kennis der nederlandsche taal werden de opstellen over de geschiedenis genomen. Verreweg de meeste candidaten toonden, dat zij hunne moedertaal vrij zuiver konden schrijven, waarbij echter de eischen van een gekuischten of fraaijen stijl niet te hoog mogen gesteld worden. Opmerkelijk is het, dat dezelfde candidaten, die een opstel voor het nederlandsch zonder fouten maakten, bijna allen de grofste fouten schreven in een opstel over een ander vak, het scheen hun dus eene inspanning te zijn om zonder taalfouten te schrijven, hetgeen toch niet het geval mocht zijn bij jongelingen, die zich aan het eindexamen der hoogere burgerscholen onderwerpen.

Zal het onderwijs in de nederlandsche taal de gewenschte vruchten dragen, dan toch zullen de jongelingen hunne gedachten duidelijk en zuiver moeten weten uit te drukken, onverschillig welk onderwerp het betreft. Slechts door de medewerking van alle leeraars op eene hoogere burgerschool schijnt het der Commissie mogelijk dit doel te bereiken, wanneer namelijk allen het schriftelijk werk niet slechts beoordeelen naar den inhoud met betrekking tot het loervak, maar tevens met betrekking tot taal en stijl.

Bij de candidaten, die het onderwijs aan eene hoogere burgerschool hadden bijgewoond, was het merkbaar, dat zij een geregelden cursus van letterkunde hadden gevolgd. Van het ontstaan en de ontwikkeling der letterkunde, van hare belangrijke vertegenwoordigers en de verschillende tijdvakken hadden de meeste candidaten eene voldoende kennis: ook met enkele werken van onze beste schrijvers hadden de meesten kennis gemaakt. Bevreemdend mag het evenwel heeten, dat de candidaten, zoowel wat onze taal als de vreemde talen betreft, veel beter te huis waren in de vroegere eeuwen dan in onzen eigenen tijd, zoodat aan sommige candidaten schrijvers of dichters der 19de eeuw zelfs niet bij name bekend waren.

Fransche, engelsche en hoogduitsche taal en letterkunde.

Niettegenstaande de Commissie in hare eischen van de talen en hare letterkunde niet te hoog is geweest, zoo liet de kennis van zeer vele candidaten veel te wenschen over. In de voornaamste plaats was dit het geval met de fransche taal, waarbij de examinerator zich naar aanleiding van het schriftelijk werk bepaalde tot de taalregels, den stijl, de verklaring van enkele schrijvers, waarvan de candidaten zelden iets gelezen te hebben, en tot een oppervlakkig overzicht der voornaamste letterkundige tijdperken van de 16de eeuw tot op onzen tijd. Hoe eenvoudig echter de taal- en letterkundige vragen waren en hoe ruim de keuze ook was voor het schriftelijke werk, zoo leverden vele candidaten het bewijs, dat zij van de fransche taal- en letterkunde weinig degelijke studie hadden gemaakt. De eenvoudigste taalregels, de vervoeging, de kennis der synonymen waren bij velen geheel onbekend en de letterkunde bestond veelal in de kennis van eenige namen van schrijvers en werken, welke laatste niet oorspronkelijk maar in uittreksel gelezen waren. Deze opmerking over de letterkunde geldt niet alleen de fransche maar ook de engelsche taal.

De uitkomst van het examen in de engelsche en hoogduitsche taalkunde was iets minder ongunstig, doch liet bij vele candidaten toch noch zeer veel te wenschen over. Zoo hadden velen slechts een zeer oppervlakkige kennis der meervoudsvorming in het hoogduitsch, van de toepassing der sterke en zwakke declinatie, van het verschil der geslachten in het neder- en hoogduitsch, van de verschillende vervoeging en regering der werkwoorden. De meesten hadden iets gelezen van SCHILLER, GOETHE of LESSING, doch veelal zonder vrucht en zonder oordeel; twee candidaten wisten een voldoende overzicht der hoogduitsche letterkunde te geven, zoodat aan hen dan ook de cijfers 8 en 9 daarvoor zijn toegekend.

Van de Engelsche taal- en letterkunde toonden slechts 7 candidaten eene zeer voldoende studie te hebben gemaakt, daar deze met oordeel enkele stukken van de meest bekende schrijvers gelezen en ook in hunne opstellen slechts weinig fouten gemaakt hadden.

De uitslag van het examen in de drie talen was, dat voor de fransche en engelsche taal 10, voor de hoogduitsche taal 8 candidaten een *onvoldoend* examen aflegden.

De ongunstige uitkomst van het examen in de talen in aanmerking nemende, heeft de Commissie zich de vraag gesteld, of deze treurige stand van zaken toe te schrijven is aan de wijze, waarop de talen op onze hoogere burgerscholen onderwezen worden, dan wel aan het bij vele jongelieden heerschende denkbeeld, dat de talen op de hoogere

burgerscholen slechts als bijzaak te beschouwen zijn, en dat het verkrijgen van het eindexamen minder afhankelijk is van de kennis van talen dan wel van wis- en natuurkundige wetenschappen. De Commissie meent met grond te mogen verklaren, dat de ongunstige uitkomst in de meeste gevallen bij de jongelieden zelf gezocht moet worden, bij wie niet alleen de genoemde dwaalbegrippen gevonden worden, maar die daarenboven minder lust tot taalstudie dan wel tot de andere vakken bezitten, zoodat er voor hen weinig noodig is om de balans ten gunste der wis- en natuurkundige studie te doen overslaan.

De Commissie meent ten sterkste te moeten protesteren tegen het onderscheid van hoofdvakken en bijvakken, en houdt zich overtuigd, dat de vakken, die voor het eindexamen der hogere burgerscholen gevorderd worden, eerst dan algemeene beschaving deelachtig doen worden, wanneer zij als een samenhangend geheel worden beschouwd.

Bejnselen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.

De Commissie was van oordeel, dat het handelsregt als een onmisbaar deel der handelswetenschappen beschouwd moet worden, zoodat zij behalve in het boekhouden en de warenkennis ook daarin examen heeft afgenomen. De uitsluitend mondelinge vragen waren echter zeer eenvoudig, en liepen o. a. over wissels, assignatien, promessen, over makelaars en commissairns, over vennootschappen enz. Door 7 kandidaten werd daarin een *onvoldoend* examen afgelegd, van welke er 2 waren die den cursus hadden bijgewoond op eene hogere burgerschool, waar geen onderwijs in dit vak gegeven wordt. Het boekhouden werd grootendeels schriftelijk afgenomen, zoodat slechts enkele vragen naar aanleiding van het schriftelijk werk gedaan werden.

Hoewel 10 kandidaten niet konden voldoen aan de gestelde eischen en enkelen zelfs in eenvoudige gevallen debiteur en crediteur moeilijk konden onderscheiden, zoo meent toch de Commissie in dit vak vooruitgang te hebben bespeurd.

Het examen in de warenkennis werd enkel mondeling afgenomen, en bepaalde zich tot de meest belangrijke vezelstoffen, kleurstoffen, specerijen enz. De meeste kandidaten waren veel betor bekend met de handelsproducten van minerale natuur, dan wel met die van plantaardigen of dierlijken oorsprong. Velen, die de bereiding van loodwit, zinkwit, chromaatgeel goed konden ophelderen, hadden wel eens van meekrap gehoord, maar wisten niet tot welk deel der plant zij behoort, noch waar zij gekweekt wordt; enkelen verklaarden de cochenille voor schaaldieren. 10 kandidaten deden een *onvoldoend*, 9 een *voldoend*, 8 een *goed* examen.

In de handelsgeographie werd geen afzonderlijk examen afgenomen, doch daarvan enkele vragen op het examen der aardrijkskunde gedaan.

De cijfers voor de handelswetenschappen werden bepaald door de gemiddelde cijfers te nemen van het handelsregt, het boekhouden en de warenkennis, zoodat de uitkomst was, dat aan 8 kandidaten een cijfer beneden 5 werd toegekend.

Hand- en regtlijnig teekenen.

Het handteekenen bestond zoowel in het kopiëren als in het teekenen naar de natuur. Voor het kopiëren diende een kop van de Modèles classiques van Julien, waarvan alleen de schets gevorderd werd; voor het teekenen naar voorwerpen, waarvoor de examenzaal zeer geschikt bleek te zijn, een vijftal lichamen (een kubus, een twaalf- en twintigvlak, een achthoekig prisma, een bol, een cilinder en een kegel op verschillende wijze afgewisseld), waarvan slechts een paar behoeften te worden opgeteekend. De meeste kandidaten verkozen hunne teekeningen te maken op getint papier met wit en zwart.

Tot beoordeeling van het regtlijnig teekenen dienden de werkstukken der beschrijvende meetkunde. Daarenboven werd ook inzage genomen van de door de kandidaten medegebragte gewaarmerkte regtlijnige en handteekeningen en daarop bij het bepalen der cijfers gelet.

Zoo wel in het hand- als in het regtlijnig teekenen was de uitkomst zeer bevredigend, zoodat slechts aan 3 kandidaten een onvoldoend cijfer is toegekend.

De commissie heeft hare taak ten einde gebracht en neemt ten slotte de vrijheid, u in overweging te geven, zoowel in het belang van het middelbaar onderwijs als van de commissien, die in een volgend jaar belast zullen worden met het afnemen der eindexamens in de verschillende provincien, haar verslag openbaar te maken.

Rotterdam, October 1867.

J. P. A. FRANÇOIS, Voorzitter.

D. DE LOOS, Secretaris.

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het
eindexamen der hoogere burgerscholen in Noordholland,
in het jaar 1867.

Aan den heer Commissaris des Konings in Noordholland.

De Commissie, door U, bij beschikking van den 3den Mei 1867, n°. 192/3388, belast met het afnemen van het eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in de provincie Noordholland, genoemd in art. 57 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de eer u verslag te doen van hare werkzaamheden.

Hare eerste voorbereidende vergadering hield de Commissie op den 18den Mei jl., te Amsterdam. In de eerste plaats diende deze om eenige beginselen vast te stellen, die bij het examen zouden worden in het oog gehouden. Algemeen was men van oordeel, dat de examens in alle vakken, uitgenomen in de natuurlijke historie, de kosmographie, de aardrijkskunde en de warenkennis, zoowel schriftelijk als mondeling behoorden te worden afgenomen. De regeling van het examen zou daarbij zoo worden opgemaakt, dat steeds het schriftelijk werk voorafging aan het mondeling examen. Zoo doende toch werden de candidaten in de gelegenheid gesteld opheldering te geven omtrent punten in het schriftelijk werk, die dit mogten vereischen. Verder zouden de candidaten elk afzonderlijk mondeling geëxamineerd worden, terwijl in den regel geen hunner van zijn schriftelijk werk zou worden afgeroepen tot het doen van eenig mondeling examen.

Eveneens was men algemeen van gevoelen, dat de opgaven voor het schriftelijk werk door de gansche Commissie behoorden te worden vastgesteld. Om dit doel te bereiken, namen de verschillende leden op zich om de door hen voor te stellen opgaven vóór den 15den Junij aan den voorzitter in te zenden, die ze dan in eene later te houden bijeenkomst in beradslaging zou brengen.

Wat de waardering van het afgelegd examen betreft, werd vastgesteld, dat de leden hun oordeel zouden uitdrukken door middel van cijfers. Daartoe werden de cijfers 1 tot 10 aangenomen, waarbij, even als in 1866 in Zuidholland was geschied, als regel werd gesteld, dat het cijfer 5 *even voldoende kennis*, het cijfer 10 *buitengewone bekwaamheid* zou uitdrukken. Bij het overbrengen op de getuigschriften, waarvan het model door den Minister van Binnenlandsche Zaken is vastgesteld, werd bepaald, dat de cijfers 1 en 2 zouden worden overgebracht door *slecht*, 3 en 4 door *onvoldoende*, 5 en 6 door *voldoende*, 7 en 8 door *goed*, 9 door *zeer goed* en 10 door *uitmuntend*. Men achtte het algemeen verkieslijk dat, bij het bepalen van het cijfer voor eenig leervak, dit niet in onderdeelen zou worden gesplitst, voor elk waarvan een afzonderlijk cijfer werd gegeven, maar dat voor elk der in de wet en op de getuigschriften genoemde vakken slechts één cijfer zou worden opgeteekend, door de verschillende examinatoren voor dat vak na gemeenschappelijk overleg vast te stellen. Om dit doel beter te bereiken stelde men zich voor, de verdeeling der werkzaamheden zoo in te rigten dat telkens, wanneer een der candidaten in eenig vak werd geëxamineerd, meerdere leden der Commissie daarbij zouden kunnen tegenwoordig zijn.

In de tweede plaats werden op deze vergadering de werkzaamheden onder de leden der Commissie aldus verdeeld, dat het examen zou worden afgenomen:

- in de wiskunde, door de heeren STEYN PARVÉ, VAN LANKEREN MATTHES en VAN DER VEN;
- in de werktuigkunde, door den heer VAN DER VEN;
- in de natuurkunde, door den heer MELLINK;
- in de scheikunde, door den heer PELT;
- in de natuurlijke historie, door de heeren PELT en MELLINK;
- in de kosmographie, door den heer VAN LANKEREN MATTHES;
- in de gronden der staatsinrigting enz., de staatshuishoudkunde en statistiek, door den heer DE GRAAFF;
- in de aardrijkskunde, door den heer VINK;
- in de geschiedenis, door de heeren DE GRAAFF en DOORENBOS;
- in de Nederlandsche taal en letterkunde, door den heer DOORENBOS;
- in de Fransche taal en letterkunde, door den heer HARTMANN;
- in de Engelsche taal en letterkunde, door den heer VINK;
- in de Hoogduitsche taal en letterkunde, door den heer OBERMÜLLER;
- in de beginselen der handelswetenschappen, door de heeren DE GRAAFF en DINGER;
- in het hand en regtlijng teekenen, door den heer STEYN PARVÉ.

Tevens werd in deze vergadering op voorstel van den voorzitter besloten, dat het examen in de eerste helft van de maand Julij zou worden afgenomen in de localen van het Athenaeum Illustre te Amsterdam, daartoe door het gemeentebestuur der hoofdstad welwillend ten gebuike afgestaan. Omtrent den duur van het examen kon nog niets bepaald worden, daar men het aantal candidaten slechts bij benadering kende; alleen werd als beginsel aangenomen, dat niet meer dan acht candidaten te gelijk zouden worden geëxamineerd en dat het examen voor iedere groep niet langer dan vijf dagen zou duren.

Tot eene tweede vergadering werd de Commissie door haren voorzitter tegen den 3den Julij opgeroepen. Hij deelde haar daarin mede, dat naar aanleiding van de in de dagbladen geplaatste oproeping zestien jongelieden zich aanvankelijk bereid hadden verklaard tot het afleggen van het examen. Twee hadden echter kort daarop hunne aanvrago ingetrokken, zoodat door veertien jongelieden aan het examen zou worden deel genomen. Daarvan waren negen leerlingen van de hogere burgerschool te Haarlem, drie van die te Amsterdam, terwijl van de beide overige een zijne opleiding had ontvangen aan de inrigting voor lager en middelbaar onderwijs van den heer KAPTEYN te Sassenheim, de andere vroeger aan den voorbereidenden cursus te Delft. Deze veertien jongelieden waren door den voorzitter verdoeld in twee groepen, elk van zeven: de eene groep was opgeroepen om examen te doen van 4—9 Julij, de andere van 11—16 Julij. Het eerste evental is tot het doen van examen op den bepaalden tijd opgekomen; van het andere evenwel bleef de leerling van den voorbereidenden cursus afwezig, zoodat in het geheel dertien jongelieden door de Commissie zijn geëxamineerd.

De verdeling der werkzaamheden is aangewezen in de als bijlage A bij dit verslag gevoegde tabellen; in bijlage B zijn alle schriftelijke opgaven opgenomen; in de lijst onder bijlage C zijn de cijfers opgeteekend aan ieder der geëxamineerden voor elk vak togekend, alsmede de uitspraak der Commissie.

De uitslag van het examen was gunstig, daar aan elf van de dertien geëxamineerden het getuigschrift wegens voldoende afleggen van het examen kon worden uitgereikt, en wel aan zeven leerlingen van de hogere burgerschool te Haarlem, aan drie van die te Amsterdam en aan den leerling van het Instituut te Sassenheim. De beide afgewezenen waren leerlingen der Haarlemsche hogere burgerschool.

Er waren onder de dertien candidaten drie, welke in alle vakken voldoende kennis aan den dag legden, namelijk twee leerlingen van de school te Haarlem en één van die te Amsterdam. Dat over het algemeen het getal voldoende examens groot was in vergelijking met het getal niet-voldoende, blijkt uit het volgend overzicht.

VAKKEN.	Getal der onvoldoende cijfers 1—4.	Getal der voldoende cijfers 5—10.
Wiskunde	1	12
Werktuigkunde enz.	0	13
Natuurkunde	7	6
Scheikunde	3	10
Natuurlijke historie	5	8
Kosmographio	4	9
Staatsinrigting enz.	3	10
Staatshuishoudkunde.	2	11
Aardrijkskunde	2	11
Geschiedenis	4	9
Nederlandsche taal en letterkunde .	3	10
Fransche " " "	2	11
Engelsche " " "	0	13
Hoogduitsche " " "	1	12
Handelswetenschappen	5	8
Teekenen	2	11
Te zamen	44	164

Van de 208 examens waren er dus 44 onvoldoende en 164 voldoende. Het cijfer 1 is in 't geheel niet toegekend; het cijfer 2 slechts eenmaal voor kosmographie; het cijfer 3 veertien maal; het cijfer 4 negen en twintig maal. Het getal der examens, waarvoor het cijfer vijf werd gegeven, bedroeg 30, het cijfer zes 52, het cijfer zeven 39, het cijfer acht 29, het cijfer negen 12 en het cijfer tien 2.

Van de beide afgewezenen kandidaten had één niet voldaan in negen, de andere niet in tien van de zestien vakken. Van de toegelatenen was er behalve de drie, die in alle vakken voldeden, 1 die slechts in één vak te kort schoot, 3 die in twee vakken niet voldeden, 2 die in drie vakken een onvoldoend cijfer verkregen, en eindelijk 2 die in zes vakken niet hadden voldaan; de Commissie heeft nogtans na eenige beraadslaging met algemeene stemmen tot hunne toelating besloten, omdat aan de kundigheden der kandidaten in die vakken, welke juist niet als de meest belangrijke konden worden aangemerkt, slechts zeer weinig had ontbroken, terwijl dit door meer kennis in andere belangrijke vakken werd goed gemaakt. Het hoogst verkregen eideijfer was 125, gemiddeld 7, 8; het laagste der toegelatenen 83, gemiddeld 5, 2. De twee afgewezenen verkregen 74 en 71, gemiddeld 4, 6 en 4, 4.

Het onderzoek in elk der tot het examen behoorende vakken heeft tot de volgende beschouwingen aanleiding gegeven.

A. *Wiskunde.*

Het mondeling examen in stekunde liep over de gebroken en negative exponenten, de logarithmen, de theorie van de vergelijkingen, ook van de onbepaalde en vooral over de discussie van de vergelijking van den tweeden graad. Dat in meerkunde omvatte de planimetrie en stereometrie, de goniometrie en regtlijnige trigonometrie; dat in beschrijvende meerkunde liep over de beginselen tot aan den bol.

Over het algemeen maakten de in dit vak afgelegde examens eenen gunstigen indruk. Van de 13 jongelieden waren er 8 die in alle onderdeelen *goeds* en 4 die *voldoende* bewijzen van kennis gaven en vooral toonden dat zij het geleerde goed begrepen. Uit de omstandigheid, dat de mondelinge antwoorden over het algemeen beter waren dan de schriftelijke, meende de Commissie het besluit te moeten opmaken, dat velen zich nog meer hadden moeten oefenen in het oplossen van vraagstukken.

Ook schijnt het wenschelijk, dat de jongelieden zich vooral in het naauwkeurig rekenen oefenen; enkelen toch, die een vraagstuk goed begrepen en op de juiste wijze opgelost hadden, kwamen door het maken van fouten in de berekening tot onjuiste uitkomsten; gedeeltelijk was dit misschien daaraan toe te schrijven, dat de jongelieden op een examen zich in den regel minder op hun gemak bevinden. De Commissie zou echter onbillijk zijn, zoo zij niet tevens erkende dat sommige kandidaten, die na langdurige besijferingen, met behulp van logarithmen uitgevoerd, tot een volkomen juist antwoord geraakten, bewijzen gaven van groote bedrevenheid in het rekenen zoowel als van grondige wiskundige kennis.

In de beschrijvende meerkunde werd door allen zonder uitzondering een *goed* examen afgelegd. Het bleek der Commissie, dat de meeste jongelieden dit gedeelte der wiskunde met bijzondere voorliefde hadden beoefend. Niet slechts hadden zij een helder inzicht in de gronden der constructien, maar hunne voorstelling van den onderlingen stand van vlakken en lijnen in de ruimte was zuiver genoeg om hen onmiddellijk de wijzigingen te doen vinden, die in bijzondere gevallen de constructien behoorden te ondergaan.

B. *Bejinselen der theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis der werktuigen en van de technologie.*

Het mondeling examen in de mechanica bepaalde zich hoofdzakelijk tot de statica der vaste lichamen in haren geheel omvang; voor de dynamica werden de mathematische en physische sling en de baan van een in de ruimte voortgeworpen ligchaam behandeld. Het examen in de statica liep voornamelijk over de algemeene voorwaarden van het evenwigt, de wijze waarop zij worden afgeleid, de bepaling van de ligging van het zwaartepunt, de werking van den wrijvings-weerstand, de beschouwingen betreffende de enkelvoudige werktuigen, ook met inachtneming van de wrijving en van den nuttigen arbeid die bij het gebruik der werktuigen wordt verrigt. Geen hunner werd in dit vak onvoldoende bevonden. Zelfs deden vijf een *zeer goed* en vier een *goed* examen. De opgegeven vraagstukken werden met weinige uitzonderingen door allen goed opgelost.

De kennis der werktuigen en van de technologie was bij velen slechts zeer oppervlakkig; de Commissie had in hare voorafgaande vergadering bepaald, voor deze onderdeelen zeer lage eischen te stellen.

C. *Natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.*

Bij het examen in de natuurkunde werd uitgegaan van het beginsel dat het onderwijs in dat vak tot doel moet hebben de verbreiding van juiste, heldere begrippen, die dienen kunnen als een vaste grondslag, waarop later kan worden voortgebouwd, hetzij tot het maken van nuttige toepassingen, hetzij tot het uitbreiden van de verkregen kennis. In de eerste plaats werd dus geëischt eene duidelijke uiteenzetting van de meest bekende wetten, met de verklaring van de wijze, waarop men haar bestaan door redenering of door proeven aantoonst. Verder werd aan ieder, zoowel mondeling als schriftelijk de gelegenheid gegeven om te bewijzen, dat hij in staat was van de bekende wetten eene eenvoudige toepassing te maken. Zoowel het schriftelijk werk als het mondeling onderzoek had alleen betrekking op de gewichtigste natuurkundige eigenschappen.

De uitslag van het onderzoek in dit vak was niet zeer gunstig, daar van de dertien kandidaten niet minder dan zeven een onvoldoend examen aflegden. Het schriftelijk werk van de meesten was zelfs zoo slecht, dat men, dit alleen tot grondslag der beoordeeling nemende, meermalen het cijfer 1 of 2 zou hebben moeten toekennen. Slechts weinigen waren in staat het beeld van een voorwerp te construeren, dat voor een bolvormigen spiegel of voor eene lens geplaatst was. Van de zes kandidaten, aan welke gevraagd werd het volumen te bepalen van een ballon, die, gevuld zijnde met een gas van bekende digtheid, spanning en temperatuur, eene bepaalde opstijgingskracht had, was niet een in staat de vergelijking juist op te maken. Het mondeling examen was iets beter, de vragen over soortgelijk gewigt, over de wet van Mariotte, over den barometer, enz. werden vrij goed beantwoord, doch over de spankracht der dampen, over lenzen, over galvanische elementen schenen velen of geheel verkeerde of zeer onvolledige en wankelbare begrippen te hebben. Een van de kandidaten scheen weinige of in het geheel geene proeven gezien te hebben, zoo als zijne onbekendheid met de meeste alledaagsche toepassingen verried.

D. *Scheikunde en hare voornaamste toepassingen.*

De uitslag van dit examen was bevredigend. Van de 13 geëxamineerden gaven slechts 3 blijken van bepaald onvoldoende kennis. Drie anderen konden nog even aan de eischen bij het examen gesteld voldoen, terwijl de overigen toonden dat het onderwijs bij hen goede of zelfs zeer goede vruchten had gedragen. Zij toch gaven blijken, dat zij niet alleen vele van de voornaamste scheikundige verschijnselen kenden, maar ook den onderling zamenhang en de verschillende wetten, waardoor zij bepaald worden, vooral ook de leer der scheikundige verhoudingen. In dit laatste onderdeel schoten eenigen te kort, aan wie de beteekenis der verhoudingsgewigten niet duidelijk scheen te zijn, en die of de eenvoudigste wetten niet kenden, of in hare toepassing telkens mistastten. Zoo wisten enkelen niet te zeggen, wat men te verstaan heeft door het equivalent van een zamengesteld ligchaam of hoe men daaraan komt, hoewel toch de keuze van een voorbeeld hun geheel vrijgelaten werd.

E. *Beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

De kennis der geëxamineerden was in de twee eerstgenoemde vakken zeer uiteenlopend. De eischen waren zeer matig gesteld. Er werd slechts gevraagd naar hoofdzaken, zoo als de oorzaken, die de veranderingen van de aardkorst bepalen, naar de uitwendige middelen, om delfstoffen van elkander te onderscheiden, naar den kristalvorm enz. Een der geëxamineerden bleef op geene enkele van deze vragen het antwoord schuldig; enige anderen beantwoordden ze meestal goed of zelfs zeer goed; de kennis van een viertal moest bepaald onvoldoende geacht worden.

Met uitzondering van een tweetal kandidaten, die in plant- en dierkunde een zeer goed examen aflegden, toonden de meesten daarin weinig degelijke kennis. Bij de plantkunde was van eigen aanschouwing weinig te merken. Bonamingen als bloembodem, vruchtbeginsel, zaad, vaatbundels, spoorplanten, tweezaadlobbigen enz. schenen door de meesten geheel verkeerd begrepen te zijn, althans zij waren niet in staat zich over deze onderwerpen begrijpelijk uit te drukken.

Bij het examen in de dierkunde werd in de eerste plaats een juist begrip gevorderd van de betrekkelijke ligging der deelen van het menschelijk ligchaam en van de verschillende verrichtingen als voeding, bloedsomloop, ademhaling enz. Tegenover enkelen, die in dit opzigt zeer goed voldeden, stonden velen die verkeerde begrippen omtrent deze onderwerpen bezaten. Wat de eigenlijke dierkunde betreft ging alles goed, zoolang men zich tot de zoogdieren bepaalde; van de andere afdeelingen van het dierenrijk, vooral van de gelede dieren was de kennis zeer gebrekkig.

De uitkomst van het onderzoek in de vier onderdeelen der natuurlijke historie te zamen genomen was, dat aan vijf candidaten een onvoldoend cijfer moest worden gegeven, aan twee het cijfer 5, aan drie 6, aan twee 7 en aan een 9.

F. *Beginselen der kosmographie.*

In de kosmographie werd het examen alleen mondeling afgenomen. Voor zooverre het zich uitstrekte over het planetenstelsel in het algemeen en over de aarde in het bijzonder, toonden de meesten de juiste oorzaken der verschijnselen te kennen. Ook omtrent breedte- en lengtebepaling, hadden deze goede denkbeelden; alleen omtrent kalender-tijdrekening enz., waren zij minder goed op de hoogte. Slechts vier van de dertien candidaten legden een onvoldoend examen af, van zeven was de kennis goed te noemen, terwijl zij bij de overigen voldoende was.

G. *Beginselen van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland.*

Het onderzoek liep vooral over de regten en verplichtingen der ingezetenen, over de wetgevende magt, het kiesregt, de justitie, de finantien, den werkkring van den Raad van State en dien der verschillende provinciale en gemeentelijke autoriteiten. Ook naar de bekendheid met de inrigting van het bestuur onzer kolonien en bezittingen werd een onderzoek ingesteld.

Bij dit examen, dat zoowel mondeling als schriftelijk werd afgenomen, voldeden elf van de dertien candidaten, van een hunner kon de kennis zeer goed worden genoemd.

H. *Staatshuishoudkunde en statistiek, vooral van Nederland en van zijne kolonien en bezittingen in andere werelddeelen.*

Ook het examen in de staatshuishoudkunde werd schriftelijk zoowel als mondeling afgenomen. Bij het schriftelijk werk hadden de candidaten de keuze tusschen de behandeling van twee onderwerpen; vragen betreffende statistiek werden alleen bij het mondeling examen gedaan.

Hoewel de meeste opstellen niet zoo goed voldeden als die betreffende de staatsinrigting, gaf toch het mondeling examen reden tot tevredenheid. De voornaamste onderwerpen werden daarbij behandeld, als: arbeid, kapitaal, werktuigen, waarde, muntwezen, crediet-instellingen, vrijheid van handel en nijverheid enz. Daarbij gaven de meeste candidaten bewijzen, dat zij een goed inzicht in de beginselen der wetenschap hadden verkregen, alleen was de kennis van het crediet bij de meesten zeer oppervlakkig. Over het geheel bleek de wenschelijkheid, dat de jongelieden bij het onderwijs in deze wetenschappen door het maken van opstellen en meer aan gewend worden door eigen redenering de waarheid van de stellingen duidelijk te doen uitkomen.

I. *Aardrijkskunde.*

Het onderzoek van dit vak heeft geloopen zoowel over het natuur- als over het staatkundig gedeelte, terwijl ook het een en ander van handelsgeographie hiermede verbonden werd. De punten, die in het bijzonder behandeld werden, waren: de hoog- en laaglanden van een of meer werelddeelen, de bergstelsels, de voornaamste zeestroomen en hun invloed op het klimaat der landen langs welke zij gaan; voorts de producten, artikelen van uitvoer, havens, industrie enz. van een of meer landen in Europa, de handelswegen, en vooral ook de kolonien, vooral van Nederland en Engeland; ook de voornaamste ontdekkingsreizen van lateren tijd werden niet uit het oog verloren: bij dit onderzoek werd van de blinde wasdoekkaarten van VOGEL en DELITZSCH gebruik gemaakt. Op eene enkele uitzondering na kon de kennis der candidaten voldoende geacht worden: bij een was zij zelfs *uitmuntend*, bij vijf *goed* te noemen.

K. *Geschiedenis.*

In de geschiedenis, de algemeene zoowel als de vaderlandsche, werd het examen schriftelijk zoowel als mondeling afgenomen. Bij het schriftelijk werk in de eerstgenoemde werd den candidaten de keus gelaten uit eenige vragen, genomen uit de oude, middel- en nieuwe geschiedenis. Bij het mondeling examen werden de voornaamste gebeurtenissen uit de oude en middelgeschiedenis besproken, terwijl de nieuwe meer uitvoerig werd behandeld.

De candidaten waren meestal niet meer dan oppervlakkig met de geschiedenis der Grieken en Romeinen bekend. De gewichtigste slagen uit de Perzische en Punische

oorlogen konden zij opnoemen, maar bijv. van den laatsten tijd der Romeinsche republiek was hun weinig bekend. Iets beter voldeed het examen over middelgeschiedenis. De nieuwe echter was met meer zorg behandeld, zoodat dan ook aan de meeste candidaten voor algemeene geschiedenis een voldoende cijfer kon worden gegeven.

Bij het onderzoek naar de vorderingen der vaderlandsche geschiedenis, waarover voor het schriftelijk werk ook de keuze tusschen verschillende onderwerpen werd gelaten, werd voornamelijk onderzocht of de candidaten eene duidelijke voorstelling hadden van de gewigtigste gebeurtenissen in de meest bekende tijdperken van onze geschiedenis voorgevallen. Vooral werd naar de verschillende politieke toestanden gevraagd. Bij hen, die blijken gaven hierover te hebben nagedacht, werd ook naar de hoofdbronnen onzer geschiedenis onderzoek gedaan; slechts een paar van de candidaten gaven hiertoe aanleiding. De overigen gaven, de een meer, de ander minder, bewijzen, dat zij van hoofdfacten, zoo als de opstand tegen Spanje, van de verschillende politieke partijen tijdens de republiek, zich of geene of zeer onjuiste voorstellingen gevormd hadden. Een candidaat scheen slechts een lijstje jaartallen van buiten te hebben geleerd. De slotsom was dat in geschiedenis door 4 candidaten een onvoldoend examen werd afgelegd, door 6 een voldoende, terwijl aan slechts 3 het cijfer 7 of 8 kon worden toegekend.

L. *Nederlandsche taal en letterkunde.*

Bij het examen in dit vak werden voor stijl en taal de schriftelijke werkzaamheden in algemeene en vaderlandsche geschiedenis zoowel als die in staatshuishoudkunde en kennis der staatsinrigting geraadpleegd.

De stijl was over het algemeen eenvoudig, doch voldoende; de taal niet altijd zuiver. Dit gold nog meer van de uitdrukkingen dan van de spelling of geslachten.

Voorts werden den candidaten eenige zinnen uit Potgieter's proza en uit Vondel's gedichten ter verklaring voorgelegd. Zeer velen struikelden hierbij. Verder werd gevraagd naar eenige algemeene beginselen van taalvorming, waarop eenigen goede antwoorden gaven.

De kennis van woorden, door onze klassieken in de 17de eeuw bij uitsluiting gebruikt, bleek zeer beperkt te zijn. Bij de vragen over de letterkunde bleek het, dat eenige candidaten enkele stukken van VONDEL of HOOFD gelezen hadden; voor de meesten hunner was het echter moeilijk eenig bewijs van naauwgezette lectuur te leveren. Erger was het nog gesteld met de lectuur van schrijvers uit de 19de eeuw.

Bij algemeene vragen naar de geschiedenis der letterkunde bleek het dat eenigen met vrucht een der handboeken daarover gelezen hadden. Van de oudste tijdperken had men echter meer werk gemaakt, dan van de laatste eeuwen.

Omtrent de algemeene beginselen van letterkunde zoowel als over den verschillenden aard van onderscheiden dichtvormen heerschte bij de meesten nog zeer veel verwarving van denkbeelden; hetzelfde kon over het algemeen begrip van taal en taalvormen gezegd worden.

M. *Fransche taal en letterkunde.*

Op eene uitzondering na gaf de uitspraak van het fransch geene roden tot aanmerkingen, terwijl de vaardigheid in het spreken tamelijk voldoende was; drie candidaten spraken zelfs zeer vlug.

Uit het fransch in het nederlandsch werd door de meesten vrij naauwkeurig vertaald; een der afgewezenen echter ontbrak het ten eenen male aan woordenkennis.

Bij het vertalen in het fransch kon voor eenigen de aanmerking gemaakt worden, dat hunne vertaling eigenlijk nederlandsch in fransche woorden uitgedrukt mogt heeten. Toch toonden eenigen ook in het taaleigen en in het gebruik van synonymen tamelijk bedreven te zijn.

Kennis en toepassing van de regels der spraakkunst liet bij de meerderheid weinig te wenschen over; één echter was er, die in dit opzigt niet voldeed. Drie van de in het fransch geschreven opstellen waren zeer goed, drie geheel onvoldoende en de overige voldoende; de gemaakte schrijffouten werden echter meestal bij het mondeling onderzoek der candidaten dadelijk door hen gevonden en verbeterd.

De bekendheid met de voornaamste schrijvers en hunne meest beroemde werken, werd over het algemeen vrij voldoende bevonden.

N. *Engelsche taal en letterkunde.*

Het schriftelijk werk bij het examen in de engelsche taal bestond in het schrijven naar een dicté en in het vervaardigen van een opstel naar keuze uit opgegeven onder-

werpen van geschied- of letterkundigen aard. Deze opstellen waren over het algemeen zeer voldoende.

Bij het onderzoek naar de kennis van de letterkunde werden de voornaamste schrijvers uit de verschillende tijdperken en hunne geschriften besproken. Daarbij werd den candidaten gevraagd, welke werken zij gelezen hadden en hun verzocht iets van den inhoud mede te deelen. De wijze waarop zij dit deden en de manier waarop zij zich daarbij uitdrukten was over het geheel voldoende.

O. Hoogduitsche taal en letterkunde.

Het schriftelijk examen in de hoogduitsche taal bestend in de eerste plaats in het vertalen van een kort opstel uit het nederlandsch in het duitsch. Het bleek daarbij dat het velen nog ontbrak aan grondige kennis van de beginselen; er werden toch vele fouten gemaakt in het vervoegen der werkwoorden en tegen de regering van de werkwoorden zoowel als van de voorzetsels.

In de vertaling van eigenaardige hollandsche uitdrukkingen als daar zijn „verstand van iets hebben”, „werk van iets maken”, „vasten voet krijgen” enz. toonden ook velen niet genoegzaam ervaren te zijn.

Het opstel over een onderwerp, uit verscheidene opgegevene te kiezen, was over het algemeen beter, al waren sommige dan ook niet vrij van oppervlakkigheid.

Bij het mondeling examen ontdekten en verbeterden de examinandi vele fouten, die zij in hun schriftelijk werk hadden gemaakt; het gaf echter de bevestiging van den indruk, door het schriftelijk werk ontvangen, dat de candidaten nog weinig vastheid hadden in de taalregels en in het gebruik van sommige uitdrukkingen.

De uitslag van het examen in duitsche letterkunde was vrij bevredigend; in den regel waren zij, die het meest werk van letterkunde gemaakt hadden, ook die welke den besten stijl schreven. De eenige aanmerking waartoe het examen in dit opzigt aanleiding gaf, was, dat sommigen meer hadden getracht *veel* dan *goed* te lezen.

P. Beginselen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.

Daar uit de in bijlage B opgenomen schriftelijke opgaven duidelijk blijkt, waarover het examen in het boekhouden zich uitstrekt, is het niet noodig hier in bijzonderheden te treden. Bij het mondeling onderzoek werden bovendien nog eenige vragen gedaan over de hoofdboeken, de bepalingen van het wetboek van koophandel betreffende, hunne inrigting, den gang van de boekhouding, het verschil en de betekenis dier boeken, het maken van een proefbalans en het doel dat men daarmede heeft, de zamenstelling van de werkelijke balans en van de winst- en verliesrekening, het afsluiten der rekeningen enz. Het schriftelijk werk was over het algemeen vrij voldoende; bij één candidaat was het uitmuntend, zoodat de examinerator met hem bij het mondeling onderzoek wat verder kon gaan. Daar deze op geen enkele vraag het antwoord schuldig bleef, werd hem hiervoor het cijfer 10 toegekend. Vele candidaten die bij het mondeling examen voldoende bewijzen van bekwaamheid gaven, toonden in het journaliseren van opgegeven memorialaal-posten gebrek aan oefening, ook de berekeningen, die daarbij te pas kwamen, lieten veel te wenschen over. In warenkennis liep het onderzoek over die zaken, die het meest in den handel voorkomen, als: koffij, suiker, tabak, indigo, meekrap, katoen, hennep, vlas, zijde, wol, huiden en enkele metalen. Vooral werd gevraagd van waar zij herkomstig zijn en hoe de bereiding geschiedt; bij sommige artikelen ook, wanneer en hoe zij bekend zijn geworden en wat verder hunne geschiedenis betreft. Op twee na legden alle candidaten hierin een voldoende examen af.

R. Hand- en regtlignij teekenen.

Ter beoordeeling van de kennis der leerlingen diende, voor zooveel het regtlignij teekenen betreft, de teekening van een werkstuk van beschrijvende meetkunde, voor het handteekenen eene teekening naar de natuur van een groep van eenige meetkundige lichamen (kubus, prisma, twaalv-vak, kegel, cilinder) op grijs papier met zwart en wit krijt, alsmede eene schets van een antieken kop naar een voorbeeld van Julien. Tevens werd kennis genomen van door de candidaten medegebragte en door hunne onderwijzers gewaarmerkte teekeningen. Voor zooveel het regtlignij teekenen betreft, kwamen in de meeste gevallen de cijfers voor de medegebragte en de onder het examen gemaakte teekeningen vrij wel overeen. Over het algemeen was de kennis van het regtlignij teekenen zeer voldoende.

Een viertal candidaten legden daarin meer dan gewone ervarenheid aan den dag: goede teekeningen werden gemaakt door vijf jongelieden, voldoende door twee, ter-

wijl van slechts twee de teekeningen als niet voldoende moesten worden beschouwd. Minder gunstig was de uitslag van het examen in handteekeningen. De medegebragte teekeningen waren in den regel veel beter dan de onder het examen vervaardigde; dit was te verwachten, daar natuurlijk de op school gemaakte teekeningen door den onderwijzer of onder zijn toezigt gecorrigeerd waren: aan die teekeningen is daarom geen groote invloed op het cijfer toegekend. Een viertal candidaten maakten bij het examen zeer goede teekeningen naar de natuur, zoowel wat de naauwkeurigheid der schets als de netheid en flinkheid der schaduwen betreft; van een vijfstal waren de teekeningen even 'voldoende, van de vier overigen voldeden zij niet aan de zeer laag gestelde eischen; niet zelden trof men er de grofste fouten tegen de allereenvondigste regelen der perspectief in aan; bij onderzoek bleek het, dat de candidaten die regels wel kenden, maar dat zij bij het teekenen die niet voldoende in toepassing wisten te brengen. Ook in het schetsen naar een voorbeeld waren velen nog niet genoeg geoefend; van vijf candidaten was de schets bepaald onvoldoende, van drie voldoende, van vier goed, terwijl slechts één candidaat eene zeer goede teekening leverde. Meermalen gebeurde het evenwel, dat mindere kennis in een der onderdeelen van het examen werd gecompenseerd door meer voldoende in een ander onderdeel; dien ten gevolge behoeft aan slechts twee candidaten het cijfer 4 te worden gegeven. Twee verkregen 5, drie 6, vier 7, één 8 en één 9.

De Commissie is tot het einde van de haar bij art. 67 der wet opgelegde taak genaderd. Zij heeft gemeend in sommige opzigten te moeten wijzen op de verkeerde opvattingen of op eene naar haar oordeel minder juiste rigting in het onderwijs, in de hoop dat ook volgende jaren op die punten zal kunnen worden acht gegeven. Zullen echter die opmerkingen eenig nut hebben, dan is het wenschelijk dat daaraan openbaarheid worde gegeven, en neemt de Commissie derhalve de vrijheid, onder dankbetuiging voor het in haar gestelde vertrouwen, U te verzoeken, bij den Minister van Binnenlandsche Zaken aan te dringen op het publiceren van dit verslag, alsmede van die, welke door dergelijke commissien in andere provincien mogten zijn uitgebragt.

Amsterdam, den 10den September 1867.

STEYN PARVÉ, *Voorzitter.*

VAN DER VEN, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen der hogere burgerscholen in Zeeland, in het jaar 1867.

Aan den heer Commissaris des Konings in de provincie Zeeland.

De Commissie, bij Uwe Beschikking van 2 Mei 1867, n°. 5228, benoemd tot het afnemen van het eind-examen der hogere burgerscholen in Zeeland, heeft de eer van hare werkzaamheden u het volgende verslag aan te bieden.

In eene voorloopige vergadering, gehouden den 11den Mei, werd bepaald, dat het eind-examen in de tweede helft van Julij te Middelburg zou plaats hebben.

De vakken waarover het examen moest loopen werden onder de leden verdeeld als volgt:

wiskunde, kosmographie en teekenen, dr D. J. STEYN PARVÉ;
 natuurkunde, werktuigkunde en beschrijvende meetkunde, dr. G. VAN HENNEKELER.
 scheikunde en natuurlijke historie, dr. C. WALIG;
 staats- en handelswetenschappen, mr. L. BÜCHLER;
 aardrijkskunde, de heer H. J. KNIPHUIZEN;
 geschiedenis, Nederlandsche taal- en letterkunde, mr. P. ROMEYN;
 Fransche taal- en letterkunde, de heer F. L. FAISELY;
 Engelsche en Hoogduitsche taal- en letterkunde, de heer M. LEOPOLD.

Na korte beraadslaging werd eenparig besloten, dat het onderzoek mondeling schriftelijk zou plaats hebben, zoo evenwel, dat niet in alle vakken en onderdeelen op beide wijzen zou behoeven ondervraagd te worden. Dien ten gevolge is over plant-, diers-, delfstof- en aardkunde, kosmographie, handelswetenschappen (met uitzondering van boekhouden) statistiek, geschiedenis, aardrijkskunde, letterkunde, alleen mondeling ondervraagd. Voor de overige vakken of onderdeelen daarvan, waarin het examen schriftelijk en mondeling werd afgenomen, diende veelal het schriftelijk werk tot grondslag voor het mondeling onderzoek. Bij het examen in het teekenen werd den candidaten gelegenheid gegeven, om behoorlijk gewaarmerkte bewijzen van hunne vorderingen, zowel in regtlijnig als in handteekenen, aan de Commissie over te leggen.

Voor het examen in de vreemde talen werd aan eene vrije compositie over eene uit opgegeven onderwerpen te kiezen stof de voorkeur gegeven boven eene vertaling uit het Nederlandsch. De Commissie was van meening, dat bij de laatste welligt meer de grammatikale kennis, en de rijkdom van den verkregen woordenschat uitkomen, doch bij de eerste beter de mate van ontwikkeling en van bedrevenheid om zich in eene vreemde taal uit te drukken.

De vraagstukken, voorstellen en onderwerpen voor opstellen in de onderscheidene vakken, vooraf door de leden der Commissie ingediend, maakten vóór het examen eén onderwerp van beraadslaging uit. De aan de candidaten opgegevene zijn alle vermeld in de bijlage A. Waar hun de keus tusschen meer dan een onderwerp of vraagstuk werd gelaten, is zulks in de bijlage uitdrukkelijk aangewezen.

De waardering van de kundigheden der candidaten door den examinator opgemaakt veelal na overleg met andere commissieleden, die bij het mondeling onderzoek tegenwoordig waren geweest of van het schriftelijk werk kennis hadden genomen, had plaats door middel van cijfers, waarvan 0 *geheele onkunde*, 5 *even voldoende kennis* en 10 *uistekende bekwaamheid* aanduiden. Voor elk vak, waarover volgens de wet het onderzoek moest loopen, werd ten slotte door de Commissie een cijfer vastgesteld, en op den verzamelstaat gebragt.

Voor het examen melden zich aan drie jongelieden, die van 23—26 Julij gedurende vier dagen van 9—12 en van 1—4 uur, des morgens schriftelijk, en des namiddags bijna uitsluitend mondeling onderzocht werden. De regeling van het examen is opgenomen in de als bijlage B bij dit verslag gevoegde tabellen. Daarbij werd als regel aangenomen, dat het schriftelijk werk steeds aan het mondeling examen behoorde vooraf te gaan.

De uitslag van het examen was zeer verschillend, zoo als blijkt uit de onder bijlage C overgelegde tabel en eveneens uit het volgende, daaraan ontleende overzicht.

VAKKEN VAN ONDERZOEK.	CIJFERS TOEGEKEND AAN		
	candidaat	candidaat	candidaat
	A.	B.	C.
Wiskunde	9	9	4
Beginselen der mechanica, enz . .	9	9	2
Natuurkunde	9	9	4
Scheikunde	8	7	6
Beginselen der natuurlijke historie .	5	5	3
Beginselen der kosmographie . . .	7	8	5
Gronden van de Staatsinrigt., enz.	6	6	4
Staatshuishoudkunde en statistiek .	5	6	3
Aardrijkskunde	6	5	3
Geschiedenis	6	7	5
Nederlandse taal en letterkunde.	7	7	6
Fransche " " "	7	6	5
Engelsche " " "	7	6	3
Hoogduitsche " " "	8	6	8
Beginselen der handelswetenschapp.	6	7	5
Hand- en reglijnig teekenen . . .	6	7	3
Totaal	111	110	69
Gemiddeld cijfer.	7	6,3	4,3

Het gering aantal kandidaten die de Commissie had te examineren, maakt het niet mogelijk in dit verslag vele beschouwingen van algemeenen aard neer te leggen. Zij moet zich dus bepalen tot het mededeelen van hare bevindingen betreffende de door bovengemelde drie jongelieden aan den dag gelegde kundigheden.

Uit de bovengemelde cijfers blijkt reeds aanstonds, dat de candidaat C bij de beide anderen verre achter stond; de Commissie meende dit alleen daaraan te moeten toeschrijven, dat hij, hoewel hij den laatsten tijd onderwijs aan eene hoogere burgerschool had genoten, nogtans den cursus niet had ten einde gebragt, maar gemeend had het examen te kunnen afleggen, zonder de hoogste of 5de klasse te bezoeken. De Commissie betreurde dit des te meer, daar bij het examen bleek, dat deze candidaat iemand was van zeer goede vermogens en een goeden aanleg, die zeker, zoo hij geregeld den cursus tot het einde had bijgewoond, een zeer voldoende examen zou hebben afgelegd. Thans echter schoot zijne kennis in zeer vele vakken te kort, en moesten hem dus voor de meeste onvoldoende cijfers worden toegekend.

De beide andere kandidaten waren leerlingen van de 5de klasse der Rijks- hoogere burgerschool te Middelburg; zij hadden sedert de opening dier inrigting in Februarij 1865 het onderwijs geregeld bijgewoond. De indruk dien de leden der Commissie, bepaald ook zij, die niet tot het onderwijzend personeel der school te Middelburg behoorden, van hunne kennis en van hunne intellectuele ontwikkeling kregen, was zeer gunstig. Evenwel mag hier niet onopgemerkt blijven, zoo als ook uit bovenstaand tabellarisch overzicht blijkt, dat beiden in de wis- en natuurkundige vakken over het algemeen beter voldeden dan in de andere. De reden hiervan is, naar de meening der Commissie, daarin te zoeken, dat beide jonge lieden slechts de laatste helft van het onderwijs aan de hoogere burgerschool hadden bijgewoond, waarbij die vakken meer op den voorgrond troden. De Commissie heeft gemeend bij de waardering hunner kennis in de andere vakken dit niet geheel uit het oog te mogen verliezen.

Het examen heeft geleid tot de volgende opmerkingen, die tevens tot nadere verklaring kunnen dienen van de wijze, waarop de Commissie tot de vorenstaande cijfers is gekomen.

Het examen in de *wiskunde* gaf tot veel tevredenheid aanleiding. Het schriftelijk werk werd zeer goed gemaakt, vooral dat van de kandidaten A en B. Het mondeling examen liep voor zooveel de stekunde betreft, over gebroken en negatieve exponenten, wortelgrootheden, logaritmen, deze laatste vooral in verband met hunne beteekenis als exponenten, de theorie der oplossing van vergelijkingen met eene of meer onbekenden, vooral ook van vergelijkingen van den tweeden graad en van onbepaalde vergelijkingen. Wat de meetkunde betreft, zoo werd in de eerste plaats een onderzoek ingesteld, of de kandidaten de zuiver logische redenering, bij meetkundige bewijzen een hoofdvereischte, zich hadden eigen gemaakt. Het onderzoek strekte zich verder uit over de voornaamste eigenschappen der vlakke meetkunde, der lichaamsmeting, der goniometrie en der reghelijnige trigonometrie.

De uitslag was zoo voldoende, dat op grond van dit gedeelte van het wiskundig examen aan de kandidaten A en B het cijfer 9, aan C het cijfer 8 kon worden toegekend. Hierin bragt evenwel het onderzoek in beschrijvende meetkunde eenige verandering. De beide eerstgemelde kandidaten legden ook hierin zoo voldoende bedrevenheid en degelijke kennis aan den dag, dat er geen grond was, om het voorloopig hun toegekende cijfer te veranderen, de derde candidaat echter toonde aan beschrijvende meetkunde nagenoeg niets gedaan te hebben; van het schriftelijk werk wist hij niets te maken, ook niet toen hem andere zeer eenvoudige vraagstukken ter oplossing waren gegeven; bij het mondeling examen bleef hij op de eenvoudigste vragen een antwoord schuldig.

Daar de Commissie van oordeel was, dat kennis van beschrijvende meetkunde als een wezenlijk vereischte bij het examen moet beschouwd worden, en derhalve een candidaat, die daarin nagenoeg geheel onkundig is, niet kan geacht worden voldoende kennis van wiskunde te bezitten, al moge ook zijne kennis der overige onderdeelen goed heeten, zoo is voor C op de lijst het cijfer 4 (*niet voldoende*) ingevuld. Bij de mededeeling der cijfers is hem te kennen gegeven, op welken grond hem dit cijfer was toegekend.

De vorderingen van de twee eerste kandidaten in *natuurkunde* en in *werktuigkunde* waren zeer goed; dit bleek vooral ook daaruit, dat de opgegeven vraagstukken alle zonder fouten werden opgelost. De derde moest enkele der opgegeven vragen over natuurkunde onbeantwoord laten; bij het mondeling onderzoek bleek het, dat hij slechts enkele deelen der natuurkunde had beoefend; de kennis van electriciteit en licht ontbrak bij hem nagenoeg geheel, die van warmteleer voor een groot gedeelte. Van werktuigkunde waren hem zelfs de eenvoudigste gronden slechts zeer onvolledig bekend. Aan het examen in technologie heeft de Commissie gemeend slechts geringen omvang te moeten geven.

Bij het onderzoek in *scheikunde* bleek het, dat twee der kandidaten den tijd, daaraan besteed, zich zeer goed ten nutte hadden gemaakt. De kennis van den derden was weder zeer onvolledig, vooral wat organische scheikunde betreft.

Bij de *natuurlijke historie* was het zeer blijkbaar, dat geen der drie kandidaten een volledigen cursus had doorgelopen. Daaraan was het toe te schrijven, dat vooral hunne kennis van plant- en dierkunde niet zoodanig was, als men in een normalen toestand zou mogen verwachten. De Commissie meende evenwel dit bij de beoordeeling niet geheel uit het oog te mogen verliezen, en vond geen reden om het examen als niet voldoende aan te merken. De kennis van den derden candidaat was echter veel geringer; het bleek weldra, dat hij bij het onderwijs in plantkunde nimmer van levende planten gebruik had gemaakt.

Het examen in *kosmographie* leverde voldoende uitkomsten op. Het liep over de beweging der hemellichamen en ten gevolge daarvan, de plaatsbepaling op de aarde en aan den hemel, de gedaante der aarde, tijdsbepaling, ebbe en vloed, de voornaamste verschijnselen in den dampkring, de zeestroomingen, enz.

Bij het examen in de *gronden der gemeente-, provinciaal- en Staatsinstelling van Nederland* legden twee voldoende kennis van de hoofdonderwerpen aan den dag; het schriftelijk werk was duidelijk en voldoende; daarentegen was dat van den derden candidaat verward; bij het mondeling onderzoek bleek het, dat hij van geen der onderwerpen, waartusschen voor het schriftelijk werk de keus was gelaten, genoeg wist om er een opstel over te maken. Van de eenvoudigste bepalingen uit de Grondwet, de kieswet en andere organieke wetten had hij geene duidelijke begrippen en gaf hij soms op de meest elementaire vragen een verkeerd antwoord.

In de *staatshuishoudkunde* waren van slechts één der kandidaten de vorderingen iets meer dan even voldoende. Een der kandidaten wist weinig of niets van credit en creditpapier, had nooit gehoord van Malthus en Ricardo, kon niets vertellen van de theorien, noch van de geschiedenis van socialisme en communisme, zelfs niet van datgene, wat men gewoontlijk onder de verdeeling des rijkdoms verstaat. Wel wist hij iets van het pro-

tectionisme te zeggen, doch zeer oppervlakkig, en zijn opstel over de gilden was meer een kort historisch verhaal, dan toepassing of verklaring van staatshuishoudkunde.

De vragen over de statistiek waren weinige, en meest van algemeene aard. Het waz en de strekking dezer wetenschap schenen de kandidaten tamelijk wel te begrijpen.

Het examen in aardrijkskunde leverde niet zulke uitkomsten op als men in een normalen toestand mag verwachten. De Commissie meende evenwel bij de beoordeeling der kandidaten niet uit het oog te moeten verliezen, dat zij slechts van die klassen de lessen hadden bijgewoond, waar alleen ter herhaling aan aardrijkskunde een enkel uur 's wecks wordt gewijd. Twee der kandidaten hadden echter blijkbaar door vlijtige studie getracht datgene in te halen, wat zij in vroegere jaren in dit opzigt waren te kort gekomen. Op zoogenoemde blinde kaarten geschiedde het onderzoek, om te zien, of zij met vaardigheid en juistheid den loop van rivieren en bergketenen en de ligging der landen en zeeën konden aanwijzen. Beter waren zij bekend met de reiswegen, en wisten goede antwoorden te geven op vragen over ethnographie.

Ofschoon de kandidaten vooral in de oude geschiedenis nog al te kort kwamen, waren evenwel de aan den dag gelede voreringen in het algemeen van dien aard, dat zelfs die van den minst gevorderde nog voldoende geacht konden worden. In de nieuwe geschiedenis en bijzonder die van ons land voldeden zij het best, en ofschoon C ook hier achter stond, waren zijne antwoording over de staatsinrigting der oude republiek, en het uiteenzetten der oorzaken van merkwaardige voorvallen dikwijls zoo juist, dat zoo hij meer dan de anderen in het verhaal en de opeenvolging van belangrijke feiten faalde, dit alleen daaraan toe te schrijven scheen, dat aan dit leervak door hem te weinig tijd was besteed.

Van de *Nederlandsche taal* was de praktijk veel beter dan de theorie. Wanneer aan de kandidaten in dit vak een niet ongunstig cijfer is toegekend, hebben zij dit niet te danken aan hunne kennis van taalregels, die gering was, maar aan de zeer voldoende wijze, waarop zij zich bij de uitdrukking hunner gedachten in schrift gekweten hebben. Vooral de kandidaten A en B maakten een zeer goed opstel. Allen voldeden ook, naar het eenparig oordeel van alle commissieleden, zeer goed in de mondelinge voorstelling van zaken, waarvan zij kennis hadden.

De vorderingen in het *Fransch* liepen niet zeer uiteen, al konden de kandidaten daarvoor ook niet geheel op dezelfde lijn gesteld worden. Gaarne had men gezien, dat de voorraad van taalregels vergezeld ware geweest van betere verklaring van de beteekenis der woorden en van hunne waarde in den zin. Het verschil van de meest voorkomende synoniemen was veelal onbekend. De mondelinge vertalingen in de compositie waren voldoende.

In de bekendheid met de regels der *Engelsche taal* bestond tusschen de kandidaten nog al verschil; minder in kennis van woorden en vaardigheid in het spreken bij de kandidaten A en B. Hun opstel was voldoende, maar de uitspraak van allen beneden het middelmatige.

Het examen in het *Hoogduitsch* voldeed in het algemeen beter, en leverde bij twee der kandidaten meer bevredigende uitkomsten. Hier was B de zwakste en toonde C groote vaardigheid, vooral in het spreken, waarin ook A tamelijke vluheid aan den dag legde; de grammatikale kennis van allen was, even als hun opstel zeer voldoende.

Ofschoon de *letterkunde* der vier besproken talen niet uit het oog werd verloren, werd meer in het voorbijgaan aan de kandidaten de gelegenheid gegeven, om hunne kennis daarin te doen uitkomen. De verwachting was niet hoog gespannen en werd niet overtroffen. Candidaat C was met de Engelsche letterkunde genoegzaam geheel onbekend. Bij hem was het verschil tusschen Engelsche en Hoogduitsche taalkennis in het algemeen het grootst.

Wat de kennis van *handelswetenschappen* betreft, de eenvoudige vragen over handelaardrijkskunde werden vrij goed beantwoord. Evenzoo een paar elementaire vragen over warenkennis, betreffende hoofdzakelijk de grondstoffen voor het spinnen en weven. Twee kandidaten wisten ook een goed overzicht te geven van hetgeen men onder handelswetenschappen verstaat.

In het *boekhouden* slaagde A betrekkelijk het minste, B goed en ook gaf C bewijzen van het goed te begrijpen. Hij journaliseerde bijna zonder fouten eenige zeer eenvoudige memorialfeiten, meer ingewikkelde gingen geheel boven zijne krachten. Eenige vragen over handelsregt werden gedaan bij het bespreken van credietpapier, de koopmansboeken, de tegenstelling van privaats-, publiek-, administratief- en strafregt. De kandidaten A en B wisten op deze trouwens zeer eenvoudige vragen vrij goede antwoorden te geven, die zoo al niet van uitgebreide kennis, toch van goed inzicht getuigden.

Het onderzoek in *tekenen* strekte zich uit over regtlijnig en handteekenen. Voor het eerste diende het vraagstuk van beschrijvende meetkunde, dat door twee kandidaten met voldoende zorg en nauwgezetheid werd geteekend; de derde toonde zeer weinig aan regtlijnig teekenen te hebben gedaan. Voor het handteekenen werd hun eene groep

van eenige meetkundige lichamen ter teekening naar de natuur gegeven. Twee toonden daarbij de regels der perspectief te kennen en in toepassing te kunnen brengen; slechts weinig aanmerkingen waren in dit opzigt op hunne teekeningen te maken; de derde candidaat schoot ook in dit opzigt tekort. In het schaduwen en opteekenen toonden alle drie voldoende ervarenheid.

Na het hooren van bovenstaande medeelingen van de leden der Commissie, meer bijzonder met het afnemen der examens belast, en het toekennen der bovenstaande cijfers, kon de uitslag van het examen niet twijfelachtig zijn. Aan de candidaten A en B, die in alle vakken hadden voldaan, in sommige zelfs bijzonder goed, werd het gevraagde diploma uitgereikt; aan candidaat C, die in slechts zeven vakken een voldoende cijfer had erlangd, moest het worden ontzegd.

De Commissie meent hiermede aan haren last en de haar bij art. 67 der wet opgelegde verplichting te hebben voldaan. Zij eindigt hare taak met U haren dank te betuigen voor het vertrouwen in haar gesteld.

Middelburg, den 15den September 1867.

STEYN PARVÉ, *Voorzitter.*

P. ROMEYN, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen der Rijks- hogere burgerschool te *Utrecht* en van het examen A, volgens art. 59 der wet van 2 Mei 1863, in het jaar 1867.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, benoemd bij beschikking van den heer Commissaris des Konings in de provincie Utrecht, van den 25sten Mei 1867, n°. 8 A. Z. (n°. 168) ter afneming van het eind-examen voor de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht en verder belast namens Uwe Excellentie met de afneming van het examen A, volgens art. 59 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), bij nadere aanschrijving van genoemden Commissaris des Koning dd°. 8 Junij 1867 (n°. 6 A. Z.), heeft dien ten gevolge de oer U het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Den 29sten Julij hield de Commissie eene voorbereidende vergadering tot regeling harer werkzaamheden. Daarin werd besloten om het examen zoowel schriftelijk als mondeling af te nemen; dat de verschillende vragen, welke ter schriftelijke behandeling den candidaten zouden voorgesteld worden, wel door alle leden der Commissie dienden goedgekeurd te worden; doch dat de beoordeeling en keuze er van meer bijzonder aan subcommissien zouden worden opgedragen. Tot leden dier subcommissien werden benoemd:

voor de *wiskunde, werktuigkunde* en het *reëltijng teekenen* de heeren VAN DIESEN, VAN DE SANDE BAKHUYZEN en BAUDET;

voor de *natuur- en scheikunde* en *natuurlijke geschiedenis*, de heeren VAN DE SANDE BAKHUYZEN, BELLAAR SPRUYT en BAUDET;

voor *handelwetenschappen, staatsinrigting van Nederland, staatshuishoudkunde* en *statistiek*, de heeren ENGELBREGT, TER HAAR en DOORENBOS;

voor het *handteekenen*, de heeren VAN DIESEN, BAUDET en PIAGET;

voor *geschiedenis, aardrijkskunde, taal* en *letterkunde*, de heeren ENGELBREGT, PIAGET, BRUCK, GOMM en DOORENBOS.

Verder werd bepaald dat de betrekkelijke mate van kennis aangeduid zoude worden door de cijfers van 0—10: in diër voege, dat het cijfer 5 *even voldoende* zoude uitdrukken. Er hadden zich 5 candidaten aangemeld, allen leerlingen van de Rijks- hogere burgerschool te Utrecht, en vroeger leerlingen van de technische school aldaar. Een hunner had slechts de vijfde klasse der hogere burgerschool doorloopen. Voor het examen, volgens het besluit van Uwe Excellentie aan de Commissie opgedragen, had zich één leerling aangemeld, die echter reeds in de eerste dagen zich daaraan onttrokken heeft.

De examens zijn gedurende 7 dagen afgenomen. Zij begonnen Vrijdag, den 12den en eindigden Vrijdag, den 19den Julij, en worden gehouden van 9—12 en van 1—4 ure.

Na ieder mondeling examen in elk vak of onderdeel er van, bepaalden de leden der subcommissie onderling een voorloopig cijfer. Zoo ging het ook met het schriftelijk werk, waarvoor eerst een cijfer afzonderlijk bepaald werd, om na de vergelijking van het cijfer, bij het mondeling examen verkregen, tot een eindeijfer te geraken.

Van de 5 geëxamineerden heeft de Commissie gemeend aan 3 het diploma te kunnen uitreiken. De afwijzing van twee is met eenparige stemmen geschied. Ook is een der candidaten, dezelfde die de hoogste klasse der hogere burgerschool had doorloopen, met eenparige stemmen aangenomen. Omtrent de twee anderen die het diploma verkregen, had eenige deliberatie plaats. In het algemeen bleken de candidaten zeer zwak in de geschied- en letterkundige vakken. De Commissie nam hierbij echter in aanmerking, dat zij leerlingen van de voormalige technische school geweest waren en slechts gedurende korten tijd van het onderwijs in de letterkundige vakken aan de hogere burgerschool hadden kunnen gebruik maken. De Commissie twijfelt niet, of later, als de leerlingen den geheelen cursus aan de hogere burgerschool hebben doorloopen, zullen de eischen, vooral voor de geschiedkundige en letterkundige vakken, hooger moeten en kunnen gesteld worden. Het totaalcijfer van de aangenomen candidaten bedroeg 99, 89 en 85, terwijl dat der afgewezenen 78 en 65 was. Bij de beoordeeling omtrent de toelating werd echter dit cijfer alleen niet tot maatstaf genomen, maar wel bijzonder gelet op den indruk, dien de geheele Commissie omtrent de ontwikkeling van

den candidaat ontvangen had. Hoewel zij meende niet te veel te moeten toegeven aan de neiging om het eene vak boven het andere te stellen, meende de Commissie echter vrij eenparig, dat de vakken, waarin geëxamineerd was, eer gewogen dan geteld dienden te worden. Wjl de candidaten het diploma zochten te verkrijgen om de lessen aan de Polytechnische school te Delft met vrucht te kunnen bijwonen, waren eenige jongelieden van meening, dat juist de vakken waarin het onderwijs aldaar verder voortgezet werd, eenige voorkeur verdienden; terwijl anderen juist het tegenovergestelde aanvoerden en op de kennis van die vakken, waarin de jongelieden aldaar geen verder onderwijs zouden erlangen, meer gewigt meenden te moeten leggen. Dit verschil van meening heeft echter op het eindoordeel omtrent het examen geen invloed gehad. Ten einde den uitslag van het examen nador te beoordeelen, meent de Commissie omtrent de bijzondere vakken het volgende te moeten melden.

A. Wiskunde.

De uitslag van het examen in dit vak was voldoende. Met uitzondering van den candidaat voor het examen A voldeden allen aan de gestelde eischen, ofschoon in verschillende mate; zoodat 2 candidaten het cijfer 8, twee anderen 6 en een 5 verkreeg. Het examen werd mondeling en schriftelijk afgenomen.

B. *Beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis der werktuigen en van de technologie.*

Met uitzondering van de technologie, werd ook het examen in deze vakken mondeling en schriftelijk afgenomen; het mondelinge gedurende een half uur, terwijl voor het schriftelijk 2 uur gesteld werd, in welchen tijd de candidaten de vragen, elk binnen een half uur, moesten beantwoorden. De onderwerpen, die bij dit examen behandeld waren, werden niet of zeer kort bij het mondeling examen ter sprake gebracht. Over de bewegingen door krachten aan lichamen medegedeeld; over den arbeid en de levendige kracht; over de wetten der eenparig versnelde beweging; de zamenstelling en ontbinding der krachten, zoowel in het platte vlak als in de ruimte; de wrijving en haar invloed op de beweging van enkelvoudige werktuigen; de beweging der lichamen langs kromme lijnen en over de middelpunt-vliedende kracht; ziedaar de onderwerpen waarover bij het mondeling examen gehandeld werd. Wegens den grooten omvang van de technologie en den geringen tijd, welke aan het onderwijs in dit vak in den regel konde gewijd worden, meende de Commissie dat het examen hierin zich konde bepalen tot de schriftelijke beantwoording van ééne vraag, welke gekozen werd uit een der belangrijkste deelen der mechanische technologie. De kennis der scheikundige technologie was reeds bij het examen in de scheikunde voldoende gebleken. De uitslag van het onderzoek omtrent de bekwaamheid der candidaten in de vakken geeft overigens tot geene bijzondere opmerking aanleiding. Vier hunner bleken voldoende er in bedreven te zijn; één was beneden het middelmatige.

C. Natuurkunde.

In dit vak werd elk der candidaten een half uur mondeling geëxamineerd, terwijl voor het schriftelijk onderzoek zes vragen opgegeven werden, waarvan de beide eerste elk in $\frac{1}{4}$ uur, de vier laatste elk in $\frac{1}{2}$ uur dienden beantwoord te worden. Het mondeling examen liep zooveel mogelijk over al de hoofddeelen der natuurkunde, wel voornamelijk over die, waarvan de kennis uit het schriftelijk examen niet kon blijken. De uitslag van het examen was vrij goed, blijkens de cijfers 8, 6, 6, 5, welke vier der candidaten behaalden, terwijl één het cijfer 4 verkreeg.

D. *Scheikunde en hare voornaamste toepassingen.*

Dit examen werd ook schriftelijk en mondeling afgenomen. Ten aanzien van het schriftelijk examen meende de Commissie bij die onderwerpen tot wier beantwoording voornamelijk kennis van scheikundige feiten vereischt wordt, eene ruime keuze van opgaven aan de candidaten te moeten laten, wjl men uit geringe kennis van 1 of 2 bepaalde onderwerpen uit de chemie, nog geenszins tot geringe kennis van de chemie in 't algemeen besluiten mag. Met het oog op deze beschouwingen werden 2 series, ieder van 3 vragen uit de anorganische scheikunde, en eene gelijke serie uit de organische scheikunde voorgesteld. Ieder candidaat konde uit elk dezer series eene vraag ter beantwoording kiezen, waarvoor bij de vragen uit de anorganische scheikunde $\frac{1}{2}$ uur, voor die uit de organische een geheel uur toegestaan werd. Ten einde de kennis van de leer der acivalenten en de vaardigheid in het behandelen van scheikundige formules te beoordeelen, werden twee opgaven gesteld, welke elk der candidaten ver-

pligt was te beantwoorden. Bij het mondeling examen werden zeer verschillende onderwerpen, zoo uit de anorganische als organische scheikunde besproken; de algemeene scheikundige wetten werden slechts met één candidaat mondeling behandeld, daar het voorafgegaan schriftelijk examen omtrent de kennis der anderen in dit opzigt voldoende inlichting gegeven had. Over het algemeen waren de resultaten van het examen bevredigend, zoo als de cijfers die toegekend werden, 8, 7, 6, 5, bewijzen; slechts bij één der candidaten was de kennis onvoldoende, blijkens het cijfer 4 hem toegekend.

E. *Beginnelsen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

De eischen bij het examen in deze vakken en wel bijzonder in plant- en dierkunde zijn lager gesteld, dan zoude dienen te geschieden bij jongelieden die in de gelegenheid geweest zijn om alle klassen eener hoogere burgerschool te doorloopen. Men moende dat de candidaten thans konden volstaan met de kennis der hoofdpunten van de organographie en physiologie der planten, van de stelsels van LINNAEUS en DECANDOLLE en van de kenmerken van enkele der meest voorkomende natuurlijke families. De anatomie werd nagenoeg geheel buiten beschouwing gelaten.

Wat de *dierkunde* betreft, zoo werd een elementaire kennis van het samenstel en de functien van het menschelijk ligchaam en van de hoofdbeginnelsen der classificatie als voldoende beschouwd.

Voor de *delfstof- en aardkunde* werden de eischen eenigzins hooger gesteld, omdat deze vakken op de 4de en 5de klasse der hoogere burgerscholen worden onderwezen. Van de *delfstofkunde* werd gevorderd: de beschrijving van eenige der meest voorkomende mineralen; eenige bekendheid van de wijze waarop men een mineraal van de meest gewone soorten moet bestemmen, en met de methoden om kristallographisch de meest voorkomende vormen van een kristalstelsel uit den grondvorm af te leiden.

Van de *aardkunde* werden behandeld: de geologische werkingen, die in den historischen tijd aan de oppervlakte der aarde plaats grijpen; de wording van eenige der voornaamste gesteenten en van eenige terreinen; het laatste vooral met het oog op den bodem van ons land.

Bij het schriftelijk examen, dat voor elk vak $\frac{1}{2}$ uur duurde, was de candidaat verplicht uit 3 vragen ééne ter beantwoording te kiezen. Het mondeling examen duurde voor ieder candidaat ruim 20 minuten. De uitslag van het examen was voor *plant- en delfstofkunde* zeer gunstig; maar die voor *aard- en dierkunde* liet te wenschen over.

F. *Beginnelsen der kosmographie.*

Twee candidaten gaven bewijzen dat zij een goed inzicht hadden in de onderwerpen, hun ter behandeling opgegeven. Zij verkregen het cijfer 7. Daarop volgen de twee met de cijfers 5 en 6; terwijl aan één 4 werd toegekend. In 't algemeen ontbraken volledigheid van behandeling en beknoptheid van voorstelling.

G. *Beginnelsen van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland.*

H. *Staatshuishoudkunde en statistiek, inzonderheid van Nederland en van zijne kolonien en bezittingen in andere werelddeelen.*

Over 't algemeen kan de uitslag in de staats- en handelswetenschappen nauwelijks bevredigend genoemd worden. Het meerendeel der candidaten had zich met deze vakken blijkbaar te korten tijd en met weinig ingenomenheid bezig gehouden. Wat de bijzondere vakken betreft, leverde het onderzoek in de staatshuishoudkunde betere resultaten op dan in de staatsinrigting van Nederland. De kennis van ons koloniaal bestuur en zelfs van de inrigting der provinciale en gemeentebesturen in Nederland liet veel te wenschen over. De statistische kennis van Nederland bepaalde zich tot enkele bijzonderheden, die ook op de scholen voor lager onderwijs werden geleerd; slechts één der candidaten gaf blijk van bekendheid met den toestand onzer overzeesche bezittingen.

I. *Aardrijkskunde.*

Het examen in dit vak heeft geloopen over het een of ander land van Europa in het bijzonder, zoo als over Turkije. Daarbij werd dan naar de bevolking, het bestuur, de politieke indeelingen, de gesteldheid der verschillende gewesten enz., eenig onderzoek ingesteld. Daarna werden eenige algemeene vragen over de aardrijkskunde van een paar werelddeelen gedaan.

Twee der candidaten hadden eens vrij juiste voorstelling van de landen, waarover zij ondervraagd werden. Ook bezaten zij eenige kennis van ethnographie.

K. *Geschiedenis.*

Het examen in de geschiedenis werd slechts voldoende afgelegd door 2 van de 5 kandidaten, waarvan één het cijfer 6 verkreeg. Het examen werd eerst schriftelijk afgenomen, waarop al de kandidaten mondeling werden ondervraagd. Voor het schriftelijk examen werd de beantwoording vereischt van 2 vragen uit de 4, welke den kandidaten werden voorgelgd. Deze schriftelijke antwoorden moesten mede dienen als proeven van stijl en taal. Waren deze laatste over 't algemeen al niet gelukkig te noemen, ontkend mag het niet worden dat de vergoeding in dozen volstrekt niet te ruim was door den eigenlijken geschiedkundigen inhoud gegeven.

L. *Nederlandsche taal en letterkunde.*

Bij het examen in dit vak bleek het alweder dat de literarische vakken door de kandidaten over 't algemeen zeer verwaarloosd waren. De vragen liepen over de beginselen der woordvorming, over eenige meest gebruikelijke zegswijzen bij onze klassieke schrijvers van de 17de eeuw; verder wat de *letterkunde* betreft, werd onderzocht of de kandidaten het een of ander stuk van onze beste schrijvers met oplettendheid gelezen hadden. Het bleek dat dit zelden het geval geweest was. Niemand der kandidaten konde van eenig dichtstuk uit deze eeuw den inhoud eenigzins uitvoerig opgeven en bij het onderzoek naar de wijze waarop de kandidaten die enkele werken in proza, welke zij opgaven gelezen te hebben, behandeld hadden, bleek het dat zij daarbij geen de minste aandacht op taal en stijl van het stuk gevestigd hadden. Een enkele had zich met de oudste geschiedenis onzer letterkunde eenigzins bekend gemaakt. Taal en stijl van de geschreven stukken waren zeer middelmatig; meermalen was de uitdrukking onjuist, de taal onzuiver en ook de spelling ongeregeld.

M. *Fransche taal en letterkunde.*

Het schriftelijk examen in dit vak heeft voor elk der kandidaten $2\frac{1}{2}$ uur geduurd, terwijl gedurende een half uur ieder hunner mondeling werd ondervraagd. Dit laatste bedoelde examen liep over eenige regels van de syntaxis, zoo als over het gebruik der tijden, van 't artikel, over de overeenkomst van het werkwoord met zijn subject enz. Voorbeelden werden opgegeven, waardoor de kandidaten moesten bewijzen, of zij de regels wel konden toepassen. Vervolgens werd de verklaring van eenige meest voorkomende synoniemen gevraagd: zoo als van *génie* en talent, *bourgeois* en *citoyen*, *hameau*, *village* en *bourg*. Voorts de verschillende wijzen, waarop de woorden *plaats* en *regering* in het Fransch kunnen uitgedrukt worden. Eindelijk hebben de kandidaten het een of ander stuk uit de fabels van LA FONTAINE in onze taal moeten overbrengen. Wat het examen in de *letterkunde* betreft, daarbij werd gevorderd dat men rekenschap konde geven van de lectuur van het een of ander werk, dat men verklaarde gelezen te hebben. Ook werd naar de namen gevraagd der voornaamste Fransche schrijvers, met die hunner meest bekende werken, uit de drie laatste eeuwen. Het schriftelijk examen liep over eenige grammatikale vraagpunten en tevens werd een opstel over eenig gegeven onderwerp gevorderd. De uitslag van het examen was niet gunstig, hetgeen welligt toe te schrijven is aan de langdurige ongesteldheid van den onderwijzer in het Fransch. Van de 5 kandidaten heeft slechts één voldoende antwoorden kunnen geven.

N. *Engelsche taal en letterkunde.*

Het schriftelijk examen bestond uit een opstel, waarvan het onderwerp door de kandidaten gekozen werd uit een 4tal vragen, 3 literarische en één historische. Alle kandidaten kozen één der eerstgenoemde. Een hunner toonde genoegzame bekendheid met het onderwerp, dat hij behandeld had. Ook was de stijl van zijn opstel zeer goed en kwamen er slechts weinig grammatikale fouten in voor. De opstellen van 2 anderen waren wat den inhoud aangaat voldoende, maar bevatten veel grammatikale fouten; terwijl die van de andere 2, zoo wel wat inhoud als wat taal betreft, zeer gebrekkig waren. In nanmerking genomen de zeer korte tijd, welke de kandidaten op de hoogere burgerschool doorgebracht hadden, waren ook de mondelinge examens gemakkelijk gesteld. De geschiedenis der engelsche letterkunde werd doorloopen van den vroegsten tijd af tot heden toe. Het bleek dat de kandidaten vrij wel bekend waren met het karakter der verschillende perioden dier geschiedenis en met de namen der voornoemde schrijvers en hunne meest bekende werken. Eenige kandidaten konden zelfs vrij nauwkeurig den inhoud van belangrijke stukken opgeven. De grammatikale kennis was bij allen op één na geheel onvoldoende, daarentegen ging het spreken, behalve bij 2, vrij gemakkelijk.

O. *Hoogduitsche taal en letterkunde.*

Uit de 4 vragen had ieder der candidaten eene keuze te doen voor het schriftelijk examen. Met uitzondering van 2 was het schriftelijk werk even als de antwoorden bij het mondeling examen onvoldoende. Noeh van taalkennis noch van stijl, zelfs niet van bekendheid met de eerste beginselen der grammatica werden voldoende blijken gegeven. Zeer slecht was het inzonderheid gesteld met de kennis der letterkunde. Het bleek dat alle candidaten, op één na, volslagen onbekend waren met de meest beroemde schrijvers en hunne meest bekende werken. Een candidaat, welke de vijfde klasse der hoogere burgerschool doorloopen had, bezat eenige meerdere kennis; hij was bekend met de hoofdverdeeling der geschiedenis en had ook wat meer gelezen dan de overigen.

P. *Beginselen der handels-wetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.*

Het examen in de beginselen van het *handelsrecht* gaf voldoende resultaten. Vooral omtrent wisselzaken hadden de meeste candidaten vrij juiste denkbeelden. In het *boekhouden* daarentegen bepaalde zich de kennis genoegzaam van al de candidaten tot eenige van buiten geleerde formules. Ook bestond bij hen eene geringe vaardigheid in het journaliseren.

Bij de *warenkennis* en *handels-aardrijkskunde* was het niet moeijelijk te ontdekken, dat de groote omvang dier beide vakken de meesten van eene eenigzins grondige beoefening had afgeschrikt. Slechts één had getracht zich van de groote handelswegen eene voorstelling te maken en toonde eenige bekendheid met de hoofdproducten en markten in eenige der meest bekende landen van Europa. Bij de overigen bleken ook deze matig gestelde eischen te hoog te zijn.

R. *Hand- en regtlĳnig teekenen.*

De vorderingen in het *handteekenen* waren over het geheel onvoldoende. Bij het schetsen bleken de meeste candidaten de begaaftheid te missen om door het bepalen van enkele punten en lijnen de hoofdtrekken van het beeld aan te geven. Zij werkten reeds de details uit, alvorens zich verzekerd te houden van den juistten aanleg. Voor het regtlĳnig teekenen verkregen allen het cijfer 6; ofschoon zij nog niet getoond hadden vlugheid van uitvoering en netheid te kunnen vereenigen.

De Commissie heeft ten slotte de eer Uwer Excellentie mede te deelen, dat zij den Commissaris des Konings in de provincie Utrecht met bescheidenheid heeft uitgenoodigd bovenstaand verslag op de gewone wijs door den druk te willen laten verspreiden.

Utrecht, September 1867.

Namens de Commissie,

ENGELBRECHT, *Voorzitter.*

N. DOORENBOS, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Overijssel, in het jaar 1867.

Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Overijssel.

De Commissie, door U, bij beschikking van den 24sten Mei 1867, 3de afdeling, n°. 1915 en van den 3den Junij, 3de afdeling, n°. 2467/2081, voor dit jaar benoemd tot het afnemen van het eindexamen voor de hoogere burgerscholen, volgens art. 57 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de eer U het volgende verslag omtrent den gang en den uitslag harer werkzaamheden aan te bieden.

In de voorloopige vergadering, gehouden den 2den Junij, werd besloten, dat de examens in sommige vakken alleen mondeling, in andere alleen schriftelijk, in de meeste echter zoowel mondeling als schriftelijk zouden afgenomen worden, geheel op de wijze, die in het vorig jaar bij het afnemen van het eindexamen in de provincie Gelderland gevolgd is, weshalve wij de vrijheid nemen, omtrent de wijze van examineren naar het in de *Staatscourant* openbaar gemaakte verslag aangaande genoemd eindexamen te verwijzen.

Verder werd bepaald, dat, even als bij genoemd examen, de beoordeeling van de kennis der candidaten in de verschillende vakken zou aangewezen worden door cijfers van 0 tot 10, waarvan het cijfer 5 als even voldoende zou aangemerkt worden, dat de cijfers 1 en 2 in woorden zouden uitgedrukt worden door *slecht*, 3 en 4 door *onvoldoende*, 5 en 6 door *voldoende*, 7 en 8 door *goed*, 9 door *zeer goed*, 10 door *uitmuntend*, terwijl een cijfer tusschen 4 en 5, verkregen door het gemiddelde te nemen uit de cijfers voor het schriftelijk en mondeling examen of voor verschillende onderdeelen van een vak toegekend, is uitgedrukt door *bijna voldoende*.

De Commissie besloot verder, dat, gelijk bij het genoemde eindexamen van het vorige jaar, de mondelinge examens zoodanig zouden worden afgenomen, dat zij door ieder belangstellende geheel zouden kunnen worden gevolgd; dat bovendien van het schriftelijk werk inzage, wanneer dit verlangd werd, zou verleend worden aan hen, die het wenschten en naar zijn oordeel er billijk belang bij hadden, aangaande den gang en de uitkomsten van het examen in bijzonderheden ingelicht te worden.

In dezelfde vergadering werd bepaald dat het examen zou worden afgenomen van 15 tot 20 Julij, volgens onderstaande regeling, die tevens aanwijst door wien het examen in ieder vak is afgenomen.

Regeling van het examen, van Maandag 15 tot Zaterdag 20 Julij.

Maandag,	9 — 12 uur,	aardrijkskunde, mondeling, KREENEN; geschiedenis, mondeling en schriftelijk, HUBERTS.
"	1 — 4 "	handelswetenschappen, mondeling, boekhouden; schriftelijk, TER HAAR; warenkennis, mondeling, TER HAAR.
Dingsdag,	9 — 12 "	reken-, stel- en meetkunde, mondeling en schriftelijk, CRAMER.
"	1 — 4 "	fransche taal- en letterkunde, mondeling en schriftelijk, MUTRUX.
Woensdag,	9 — 11 "	staatshuishoudkunde, mondeling en schriftelijk, TER HAAR; statistiek, schriftelijk, TER HAAR; staatsinrigting, schriftelijk en mondeling, TER HAAR.

Woensdag,	11—12	uur	kosmographie, mondeling, CRAMER.
"	1—4	"	scheikunde en scheikundige technologie, mondeling en schriftelijk, MODDERMAN.
Donderdag,	9—12	"	natuurkunde, mondeling en schriftelijk, BURGERSDIJK;
"	1—4	"	beschrijvende meetkunde en regtlijnig teekenen, schriftelijk, CRAMER;
			nederlandsche taal- en letterkunde, mondeling, HUBERTS.
Vrijdag,	8—12	"	engelsche en hoogduitsche taal- en letterkunde, mondeling en schriftelijk, SUSAN.
"	1—4	"	handteekenen, VAN DER WORP;
			natuurlijke historie, mondeling, BURGERSDIJK.
Zaterdag,	8—10	"	goniometrie en trigonometrie, mondeling en schriftelijk, beschrijvende meetkunde, mondeling, CRAMER.
"	10—12	"	mechanica, mondeling en schriftelijk, technologie, schriftelijk, CRAMER.

De examens werden geheel volgens deze regeling afgenomen en dagelijks bijgewoond door den inspecteur van het middelbaar onderwijs dr. W. C. H. STARING, die ook bij het opmaken van het oordeel over de bekwaamheid der candidaten in de verschillende vakken steeds tegenwoordig was.

Tot het afnemen der examens zijn in het raadhuis te Deventer door het gemeentebestuur met de meeste welwillendheid geschikte localen aangewezen, die aan belanghebbenden gelegenheid verschaffen om den gang van het examen geheel te volgen, waarvan voortdurend door velen gebruik werd gemaakt.

Voor het examen hebben zich aangemeld negen jongelieden; drie van hen waren leerlingen van de hogere burgerschool te Deventer en een had aldaar gedurende een jaar als toehoorder de lessen gevolgd; vier waren leerlingen van de hogere burgerschool te Zutphen; een was leerling van de handels- en industrijschool te Enschedé. Allen hebben het examen tot het einde toe voortgezet en aan zeven van hen is het getuigschrift wegens voldoende afgelegd examen uitgereikt. Twee van hen hadden in alle vakken voldoende blijken van bekwaamheid gegeven; de overigen waren wel is waar in een of meer vakken in meerdere of mindere mate te kort geschoten, maar konden daarin toch grootendeels als bijna voldoende aangemerkt worden.

Om te beslissen of aan een candidaat, die een niet in alle opzichten voldoende examen aflegde, het getuigschrift zou uitgereikt worden, nam de Commissie in aanmerking, of de minder voldoende kennis een hinderpaal zou zijn bij verdere studien, en of de candidaat eene genoegzame mate van ontwikkeling verkregen had; onder hen, die voor enkele vakken niet geheel voldaan hadden, waren er zelfs die over het algemeen met zeer goed gevolg de school hadden afgehoopen.

Een van hen, aan wien het getuigschrift niet werd uitgereikt, was een leerling van de hogere burgerschool te Zutphen, de ander toehoorder van de hogere burgerschool te Deventer.

De uitslag van het examen is over het algemeen bevredigend te noemen. De opmerkingen waartoe het bij de behandeling der verschillende vakken aanleiding gaf, zijn de volgende:

A. Wiskunde.

Het onderzoek naar de bekwaamheid der candidaten had in al de vier onderdeelen van dit leervak (reken- en stelkunde, meetkunde, goniometrie en trigonometrie, beschrijvende meetkunde) zoowel mondeling als schriftelijk, plaats.

De indruk dien het examen gaf, was over het algemeen zeer gunstig, daar van de 9 jongelingen 1 *zeer goed*, 5 *goed*, 2 *voldoende* en 1 *bijna voldoende* verwierf. De laatste en een met *voldoende* zijn afgewezen.

De uitkomsten van het mondeling examen waren in den regel nog meer bevredigend dan die van het schriftelijk. De jongelieden toonden de theorie grondig genoeg te verstaan, maar waren niet altijd even gelukkig in de praktijk, dat is in de oplossing der vraagstukken. Sommigen bleken evenwel ook hierin voldoende geoefend te zijn, enkelen zelfs bij uitstek goed. Omtrent allen valt op te merken dat de kennis der eerste beginselen van reken-, stel- en meetkunde veel minder degelijk was dan de kennis van die deelen der wiskunde, welke in de laatste jaren op de school behandeld waren.

B. *Beginselen der theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis der werktuigen, en van de technologie.*

Het examen had in de mechanica (statica en dynamica) mondeling en schriftelijk, dat in de technologie alleen schriftelijk plaats. De uitkomst kan zeer bevredigend genoemd worden, daar aan 5 der kandidaten *goed*, aan 2 *voldoende* en aan 2 *bijna voldoende* gegeven werd. De 2 laatsten zijn afgewezen. De kennis der statica was over het algemeen grooter en zuiverder dan die der dynamica, terwijl de toepassing der regels bij het oplossen van vraagstukken uit dit leervak weinig te wenschen overliet. Wat de technologie aangaat, gaven de schriftelijke antwoorden op de voorgestelde vragen groote reden tot tevredenheid. Van niet één der kandidaten was het werk *onvoldoende*, van een zelfs *uitmuntend*.

C. *Natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.*

Voor het schriftelijk examen waren er vijf opgaven gedaan, aan de verschillende hoofdstukken der natuurkunde ontleend. De eerste vraag had betrekking tot de inrigting en werking eener luchtpomp en werd door 5 *zeer goed*, door 1 *voldoende*, door 3 *onvoldoende* of *slecht* beantwoord; de tweede vraag was aan de warmteleer ontleend en werd door 4 *uitmuntend*, door 2 *voldoende*, door 3 *onvoldoende* of *slecht* beantwoord; de derde vraag eischte de uiteenzetting van enkele zeer eenvoudige beginselen uit de leer van het geluid en werd door 6 vrij *voldoende* beantwoord; aan de kennis van de leer van het licht ontbrak nog veel, want de vierde vraag, naar de inrigting en werking van den Hollandschen verrekijker, werd door slechts één *voldoende* beantwoord; voor het beantwoorden der vijfde vraag, aan de leer van het galvanismus ontleend, had aan de meesten de tijd ontbroken. Bij het mondeling examen werden aan ieder der kandidaten eenige vragen gedaan uit de verschillende hoofdstukken der natuurkunde en de uitslag was over het algemeen vrij bevredigend.

Van 5 der kandidaten was het examen, het mondelinge en schriftelijke zamen genomen, *goed*, van 1 *voldoende*, van 1 *bijna voldoende*, van 2 *onvoldoende* te noemen.

D. *Scheikunde en hare voornaamste toepassingen.*

Het examen in de scheikunde deed duidelijk uitkomen dat deze natuurwetenschap met lust en ijver beoefend wordt. De meesten bezaten niet alleen eene uitgebreide feitenkennis, maar gaven ook duidelijke blijken dat zij begrepen wat zij mededeelden. Zoowel in de bewerkte als de onbewerkte scheikunde waren de meesten goed te huis, en ook de analytische chemie bleek door allen praktisch beoefend te zijn, al kwam het den examinerator voor dat de kennis in dit deel der scheikunde meer uitgebreid dan diep was. De kennis der voornaamste scheikundige wetten liet nog te wenschen over. Het schriftelijk examen was minder bevredigend dan het mondelinge, en vele examinandi waren blijkbaar de meening toegedaan, dat in scheikundige opstellen germanismen onmisbaar en taalfouten geoorloofd zijn. Van de twee kandidaten die afgewezen zijn was de kennis *onvoldoende*, van de overigen ontvingen 2 *voldoende* en 5 *goed*.

E. *Beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

Bij het examen, dat alleen mondeling werd afgenomen, werden aan ieder der jongelieden eenige vragen gedaan over de vier genoemde vakken. Voor de delfstoffen werden zoowel de leer der kristallen en de natuur- en scheikundige eigenschappen der mineralen als enkele der belangrijkste mineralen besproken; bij het examen in de aardkunde, de veranderingen, die de aardoppervlakte ondergaat en ondergaan heeft, de rotsoorten, de opeenvolging der uit het water bezonken lagen, de belangrijkste fossielen, de geologie van Nederland; bij de plant- en dierkunde de levensverrigtingen, het zamenstel en de eerste beginselen der rangschikking. De uitslag van het onderzoek was dat van 3 der kandidaten de kennis *goed*, van 2 *voldoende*, van 2 *bijna voldoende*, van 1 *onvoldoende* te noemen was.

F. *Beginselen der kosmographie.*

Het examen, dat alleen mondeling werd afgenomen, was zeer bevredigend, 6 kandidaten verkregen *goed*, 1 *voldoende*, 1 *onvoldoende* en 1 *slecht*. De laatste en die met *voldoende* zijn afgewezen. Op twee uitzonderingen na wisten de jongelieden de voorgestelde vragen, die trouwens eenvoudige waren, juist en volledig te beantwoorden.

G. Beginselen van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland.

De uitslag van het examen in de staatswetenschappen kan vrij bevredigend genoemd worden.

Met de gronden der gemeente-, provinciale en staatsinrigting waren allen, op ééne uitzondering na, genoeg vertrouwd om een voldoende cijfer te bereiken. Het was echter duidelijk dat de meesten zich meer met de eigenlijk gezegde staatsinrigting dan met die van provincie en gemeente hadden bezig gehouden. Ook de kennis van het koloniaal beheer (vooral der West-Indien) liet hier en daar te wenschen over.

H. Staatshuishoudkunde en statistiek, inzonderheid van Nederland en van zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen.

In de staatshuishoudkunde konden slechts twee het voldoende cijfer niet bereiken. De overigen gaven blijken met de eerste beginselen der wetenschap tamelijk vertrouwd te zijn. Enkel ten toonde meer ingewikkelde punten, het bankwezen, belastingstelsel, de verhouding tusschen kapitalisten en arbeiders enz. betreffende, met vrucht te hebben bestudeerd.

Het nitsluitend schriftelijk examen in de statistiek bepaalde zich tot enkele zeer eenvoudige vragen, deels Java en het cultuurstelsel, deels de Nederlandsche nijverheid betreffende. Terwijl de meesten blijken gaven het eerste onderwerp met zekere voorliefde (schoon niet altijd met even veel vrucht) bestudeerd te hebben, toonde de beantwoording der laatste vraag over het algemeen zeer weinig grondige kennis aan van de Nederlandsche toestanden. Drie van de kandidaten kopden aan de gestelde eischen niet voldoende.

I. Aardrijkskunde.

Hoewel bij het examen in de staatkundige en natuurkundige aardrijkskunde de kennis van slechts twee aspiranten onvoldoende werd bevonden, verhoef zij zich bij het meere deel der overigen toch niet boven het middelmatige. Slechts 2 werden met *goed* aangeteekend. Over het geheel ontrak het vermogen om zich zonder behulp van éene kaart de ligging van landen enz. duidelijk voor te stellen en die voorstelling goed uit te drukken. Sommigen waren onbekend met hoofdpunten der natuurkundige aardrijkskunde, bijv. het ontstaan der zeestroomingen, de bepaling van stroomgebied, waterscheiding enz., waarin anderen goed te huis waren. Het minste bezwaar gaf de opnoeming van namen, en in het geheel alles wat enkel geheugenwerk is; blijkbaar hadden de meesten dit als hoofdzaak beschouwd.

K. Geschiedenis.

Het examen in de algemeene geschiedenis was vrij voldoende; evenzoo dat in de geschiedenis des vaderlands; het bleek dat de examinandi over het algemeen daarin vrij goed bedreven waren; een enkele gaf zelfs bewijzen van groote bekwaamheid in dit vak te bezitten. De uitslag was dat de kennis van 1 *uitmuntend*, van 3 *goed*, van 4 *voldoende*, van 1 *onvoldoende* te rekenen was.

L. Nederlandsche taal en letterkunde.

De kennis der Nederlandsche taal was blijkens de daarvoor gemaakte geschiedkundige opstellen en de antwoorden op de gedane vragen weinig voldoende; de jongelieden schenen in den laatsten tijd weinig aan de spraakkunst gedaan te hebben, zoodat zij de grofste fouten begingen. De kennis der letterkunde was meestal beter; aan een vrij goed overzicht onzer litteratuur paarden enkelen eenige belezenheid. Van 4 der kandidaten is de kennis van de taal- en letterkunde als *goed*, van 3 *voldoende*, van 1 *bijna voldoende*, van 1 *onvoldoende* aange teekend.

M. Fransche taal en letterkunde.

Schoon de kennis van 5 der kandidaten *voldoende* en van 1 zelfs *goed* te rekenen was en bij twee andere kandidaten bijna aan de vereischten voldeed, terwijl slechts 1 geheel *onvoldoende* was, waren de uitkomsten van het onderzoek nog geenszins bevredigend te noemen. Het gaf aanleiding tot de opmerking dat de jongelieden, wanneer zij in de hoogere klassen geplaatst zijn, de beoefening der grammatica en het vertalen van het Nederlandsch in het Fransch te veel verzuimen; wat de studie der letterkunde betreft, meent de examinerator opgemerkt te hebben dat er veel te veel tijd besteed

wordt aan de levensbeschrijving der auteurs en aan de chronologie der letterkunde en dat daardoor de kennis en waardering van de geschriften, zelfs van de voornaamste schrijvers, te vlugtig is.

N. O. *Engelsche en Hoogduitsche taal en letterkunde.*

Over het algemeen kan men de kennis der Engelsche en Duitsche letterkunde, voor zoover deze uit een handboek kan geleerd worden vrij voldoende rekenen, terwijl de taalkunde in het Duitsch veel te wenschen overliet en in het Engelsch het gemis aan woordenkennis in het oog vallend was. Voor het Engelsch werden 2 der candidaten als *goed*, 4 *voldoende*, 2 *bijna voldoende* en 1 *onvoldoende*; voor het Hoogduitsch 1 *goed*, 4 *voldoende* en 4 *onvoldoende* bevonden.

P. *Beginelen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.*

Van de handelswetenschappen leverde het onderzoek in het *handelsrecht* de beste resultaten op. De vragen liepen hoofdzakelijk over onderwerpen van meer algemeen belang, als *assurantie- en wisselzaken*, de bewijskracht van koopmansboeken tegenover *particulieren*, naamlooze vennootschappen enz. De meesten toonden omtrent deze punten eene wel oppervlakkige maar vrij juiste kennis te bezitten. Bij de *handelsgeographie* moest men zich tot enkele vragen bepalen, de hoofdproducten der meest bekende landen en de groote handelswegen betreffende. De meesten hadden blijkbaar dit studievak weinig beoefend. Bij het examen in de *warenkennis* werd de kunde van 7 der candidaten *even voldoende*, van 2 *voldoende* bevonden. Dit betrekkelijk gunstige resultaat moet voornamelijk daaraan worden toegeschreven, dat men meende voor alsnog in dit omvangrijke studievak de eischen zeer laag te moeten stellen. Het onderzoek heeft zich bepaald tot eenig weinige vragen over den aard, de herkomst, wijze van bewerking en gebruik en de meest bekende vervalschingen der hoofdzakelijkste artikelen van dagelijksch verbruik.

De meesten gaven intusschen blijk over het geheel met de chemische samenstelling het best, met de bijzonderheden der waren als handelsartikel het minst, bekend te zijn.

Voor het *boekhouden* konden slechts 4 aan de gestelde eischen voldoen. Ook candidaten, die overigens uitstekend hadden voldaan, misten nog de noodige oefening om zelfs eenvoudige posten te boeken. Het theoretisch deel was aan de meesten iets beter bekend.

Het examen in de handelswetenschappen is uitsluitend mondeling gehouden (ook in de warenkennis) met uitzondering van het boekhouden, dat uitsluitend schriftelijk behandeld is. Bij de handelswetenschappen in het algemeen ontving 1 *goed*, 4 *voldoende*, 3 *bijna voldoende* en 1 *onvoldoende*.

R. *Hand- en reglijnig teekenen.*

Bij het onderzoek voor het handteekenen bleek het, dat de candidaten over het algemeen te weinig geoefendheid bezaten in het teekenen naar de natuur; tot model was een pleisterkop gekozen en slechts twee der candidaten gaven blijk den vorm in de juiste proportien en met inachtneming der verkortingen behoorlijk te kunnen uitdrukken, van een derde was het werk *even voldoende* te noemen, van de overigen was het *onvoldoende*.

De bedrevenheid der candidaten in het lijntekenen bleek, zoowel uit de ingeleverde en gewaarmerkte teekeningen als uit de op het examen vervaardigde *épreuves*, van allen zeer voldoende te zijn. Van de meesten kan het werk zelfs *zeer goed* genoemd worden.

De Commissie heeft de eer en neemt de vrijheid U in overweging te geven, dit verslag met de hierbij gevoegde verzameling der opgegeven schriftelijke vragen openbaar te maken. Zij voegt vorder hierbij een paar tabellen waarop de uitslag van het examen van ieder der candidaten in de verschillende vakken is uitgedrukt.

J. H. KROON, Voorzitter.

L. A. J. BURGERSDIJK, Secretaris.

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het
eindexamen der hogere burgerscholen in Groningen, in het
jaar 1867.

Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Groningen.

Ingevolge art. 67 der wet, regelende het middelbaar onderwijs, heeft de Commissie benoemd bij Uwe beschikking van 23 Mei 1867, n°. 16 A, de eer het volgende verslag van hare werkzaamheden in te zenden.

De Commissie heeft in hare eerste bijeenkomst, gehouden 29 Junij 1867, terstond, na breedvoerige beschouwingen en discussien, de verdeeling der vakken, de wijze hoe, de plaats waar en den tijd wanneer de examens zouden worden afgenomen, vastgesteld.

In eene tweede bijeenkomst, die, zoude de Commissie voltallig zijn, eerst den 20sten Julij kon gehouden worden, werd naauwkeurig overwogen, welke eischen men zou stellen, terwijl voorts de schriftelijke vragen werden ter tafel gebragt.

Na gedane oproeping in dag- en weekbladen hadden zich 9 aspiranten voor het eindexamen aangemeld, 3 leerlingen van de hogere burgerschool te Sneek en 6 van die te Groningen. Van deze laatsten had één zich slechts voorwaardelijk aangegeven, wegens ziekte, die zich dan ook niet aan het examen heeft kunnen onderwerpen.

Groningen scheen als van zelve aangewezen als plaats voor het te houden examen.

In het bepalen van den tijd, waarop de examens zouden worden afgenomen, onderzocht de Commissie al het onaangename van het ongelijktijdig beginnen der vacancies, daar men niet eerder kon aanvangen dan 22 Julij.

Eene der eerste bezigheden van de Commissie was de verdeeling der vakken onder de leden, zoodanig, dat voor elk vak twee leden werden aangewezen, die of beiden konden vragen, of de eerste van beiden; terwijl voorts de geheele Commissie zich in twee afdelingen splitste, eene voor de wis- en natuurkundige en eene voor de letterkundige vakken.

Deze regeling was als volgt:

tot de wis- en natuurkundige afdeling behoorden de hooren dr. VERVER, dr. VAN BEMMELN, dr. DE JAGER MEEZENBROEK, dr. GRONEMAN en de heer ENSING;
tot de letterkundige: dr. HECKER, dr. RENSSSEN, mr. REIGER en de hooren ALBERTS en BAALÉ.

De vakken werden voorts verdeeld in deze 5 secties:

Natuurwetenschappen en regtljnjg teekenen: VAN BEMMELN, VERVER, MEEZENBROEK, GRONEMAN.

Geschiedenis en aardrijkskunde: HECKER, RENSSSEN, REIGER.

Nieuwe talen: BAALÉ, ALBERTS, HECKER.

Staatshuishoudkunde en statistiek, staatsinrigting, handelswetenschappen: REIGER, RENSSSEN, MEEZENBROEK.

Handteekenen: ESSING, GRONEMAN, MEEZENBROEK.

Bij de verschillende vakken werden de volgende tweetallen van leden gevoegd:

Reken- en stekunde, meetkunde, goniometrie en trigonometrie: MEEZENBROEK en GRONEMAN.

Beschrijvende meetkunde, werktuigkunde en technologie: GRONEMAN en MEEZENBROEK.

Natuurkunde: GRONEMAN en VAN BEMMELN.

Scheikunde en natuurlijke geschiedenis: VERVER en VAN BEMMELN.

Kosmographie: MEEZENBROEK en GRONEMAN.

Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek: REIGER en RENSSSEN.

Aardrijkskunde: RENSSSEN en ALBERTS.

Geschiedenis: HECKER en RENSSSEN.

Nederlandsche taal en letterkunde: RENSSSEN en HECKER.

Fransche taal en letterkunde: ALBERTS en BAALÉ.
 Hoogduitsche taal en letterkunde, engelsche taal en letterkunde: BAALÉ en ALBERTS.
 Warenkennis: VAN BEMMELEN en VERVER.
 Handelswetenschappen: REIGER en RENSSSEN.
 Boekhouden: MEEZENBROEK en RENSSSEN.
 Handteekenen: ENSING en GRONEMAN.

De vraag of het examen enkel mondeling of enkel schriftelijk, of mondeling en schriftelijk beide, zou afgenomen worden, lokte nauwelijks discussie uit. De Commissie verklaarde zich terstond eenparig voor het schriftelijk en mondelinge beide. Alleen werd besloten, dat men in sommige vakken enkel schriftelijk, in andere enkel mondeling zou examineren, en wel alleen schriftelijk in:

beschrijvende meetkunde;
 goniometrie en trigonometrie;
 regtlijnig teekenen;
 boekhouden;
 handteekenen;
 enkel mondeling in:
 mechanische technologic;
 plant- en dierkunde;
 delfstof- en aardkunde;
 kosmographie;
 nederlandsche taal en letterkunde;
 handelswetenschappen;
 warenkennis.

De schriftelijke vragen, die in de bijeenkomst van 20 Julij waren overgelegd, werden of door alle leden, of door die van de verschillende sectien beoordeeld en goedgekeurd.

De wijze hoe er zou geëxamineerd worden en welke eischen men moest stellen, gaf aanleiding tot breedvoerige gedachtenwisseling.

De Commissie meende in het algemeen die kennis in elk vak te moeten vorderen, welke, als noodzakelijk voor een grondslag tot verdere ontwikkeling en voor toepassing in het werkelijke leven, volgens de wet, aan eene hooger burgerschool behoort onderwezen te worden.

Om wille der billijkheid achtte men zich verplicht in aanmerking te nemen, dat de candidaten hoogstens 3 jaren den cursus eener hooger burgerschool hadden kunnen volgen, hetgeen op hunne kennis in die vakken, welke vooral in de eerste jaren onderwezen worden, zoo als plant- en dierkunde, aardrijkskunde, handteekenen, ongetwijfeld van invloed is geweest.

Ook hechte de Commissie meer aan het inzicht in eenige wetenschap dan aan dorre kennis van feiten; zij wenschte vooral die overtuiging uit haar onderzoek te verkrijgen, dat de candidaat het geleerde wist te verwerken, dat het zijn eigendom was geworden en geen oppervlakkig waas, hetwelk binnen langer of korter tijd vervliegt.

Om de vaardigheid in het regtlijnig teekenen juist te beoordeelen werd besloten, dat aan de candidaten zou vergund worden eenige van hunne regtlijnige teekeningen, door den leeraar in dit vak gewaarmerkt, mede te brengen, opdat men zich zou kunnen overtuigen, of, indien de op het examen gemaakte teekeningen meer of minder gebrekkig waren, dit moest geweten worden aan den invloed van het examen dan wel aan onbedrevenheid.

Enkele hulpmiddelen werden voor het mondeling examen te baat genomen, als kristalvormen, mineraliën, kaarten, borden enz., welke van de Rijks- hooger burgerschool gemakkelijk te verkrijgen waren.

Wat aangaat de wijze van beoordeeling, de Commissie vond goed, de schakering niet grooter te doen zijn, dan volstrekt noodig was om te kunnen uitmaken of een candidaat zeer goed, goed, of even voldaan had, dan of hij onvoldoende of slecht was. De ondervinding toch leert, dat meerdere schakering het oordeel noch juist en onpartijdiger, noch gemakkelijker maakt.

Er werden daarom vijf cijfers voor de beoordeeling aangenomen; het cijfer 5 beatekende zeer goed, 4 goed, 3 even voldoende, 2 onvoldoende, 1 slecht.

Het heeft bij de Commissie ook een punt van overweging uitgemaakt, welke waarde aan de verschillende vakken moest toegekend worden. Na discussie kwam men overeen, dat de waarde van enkele vakken lager moest gesteld worden, en wel naar de volgende rangschikking:

warenkennis;
 boekhouden;
 natuurlijke geschiedenis;
 handteekenen;

regtlijnig teekenen;
 technologie;
 staatsinrigting en statistiek;
 kosmographie.

Tot in bijzonderheden werd bij de regeling van den tijd gedurende welke de candidaten geëxamineerd zijn, en van dien der vakken, enkel gelet op het belang der examinandi, niet op dat der examinatoren. Als regel werd aangenomen, elken candidaat afzonderlijk mondeling te vragen, doch niet langer dan 2 uren achtereen, terwijl hem nu en dan nog een kleine pauze werd geschonken. Op deze wijze werden er altijd twee candidaten te gelijk geëxamineerd, een voor de letterkundige, een voor de wis- en natuurkundige vakken.

Bij het verrigten der schriftelijke werkzaamheden door de candidaten waren altijd een of meer van de leden der Commissie tegenwoordig.

Het examen heeft van $8\frac{1}{2}$ — $11\frac{1}{2}$ van $12\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$, en van 5—7 gedurende 5 dagen plaats gehad, van 22—26 Julij.

Er was door eene Commissie uit de leden een rooster ontworpen, welke in de vergadering werd goedgekeurd. Hierbij waren aan de candidaten letters gegeven, terwijl men het lot liet beslissen, aan wien elke letter toekwam.

Voorts was besloten, dat in den regel voor ieder vak mondeling een half uur zou beschikbaar zijn, voor het schriftelijk één of anderhalf uur tijd zou gegeven worden.

Op de boven beschreven wijze moent de Commissie hare taak naar billijken maatstaf te hebben volbragt.

Het is der Commissie een genoeg en hier te vermelden, dat de heer inspecteur van het middelbaar onderwijs, dr. STARING, de examens bijna geheel met zijne tegenwoordigheid heeft vereerd.

Omtrent den uitslag en de bevindingen bij het examen heeft de Commissie het volgende op te merken.

Nadat de examens den 26sten Julij waren afgelopen, de schriftelijke werkzaamheden allen waren beoordeeld, kon de Commissie den 27sten hare taak voortzetten en overgaan tot de beslissing, aan wie der candidaten het getuigschrift van goed volbragt eind-examen kon worden uitgereikt. Zij ging daarbij van het beginsel uit om noch aan de wis- en natuurkundige, noch aan de litterarische vakken overwigt te schenken. Wel kon volgens hare meening meer dan gewone kennis in eenig hoofdvak een enkel minder voldoende cijfer aanvullen, maar onvoldoende kennis in meer dan twee hoofdvakken moest haar inziens afwijzing ten gevolge hebben.

De uitslag was, dat aan 5 der 8 candidaten het getuigschrift is uitgereikt. Een der afgewezenen bereikte het cijfer *voldoend* niet in 8 vakken; een tweede, ofschoon meer dan voldoende kennis in de wis- en natuurkundige vakken toonde, schoot in de talen te veel te kort; de derde kwam slechts in 3 vakken te kort en kon dit niet vergoeden door een hoog cijfer in andere vakken, zoodat de meerderheid der leden van oordeel was ook dezen het getuigschrift niet te mogen uitreiken.

Moge de Commissie alzoo schijnbaar streng zijn geweest in haar eindoordeel, zij was in het toekennen van de cijfers voor de mondelinge zoowel als de schriftelijke antwoorden zeer gematigd, zoodat zij, zonder onbillijk te zijn, het aangenomen beginsel kon handhaven.

De totaalindruk, dien het geheele examen bij de Commissie achterliet, was verre van ongunstig. Enkel de reeks van vakken overziende en de eischen nagaande, die in elk gedaan moesten worden, zou men oppervlakkig tot het besluit komen, dat het verkrijgen van het getuigschrift slechts voor weinige jongelieden van meer dan gewone vlugheid of ijver is weggelegd; maar toen de Commissie aan de beide jongste candidaten, van welke de eene 17 jaar was en de ander op den dag der uitreiking juist 17 jaar geworden was, het eerst van allen het getuigschrift kon overhandigen, kwam zij tot de overtuiging, dat het bereiken van het einddoel, bij doorgaande vlijt en bij onderwijs aan eene goede inrigting, voor jongelieden van middelmatige vermogens gezins uitzondering, maar veeleer regel kan zijn.

De Commissie mag evenwel niet verzwijgen, dat ook bij dit examen het gewone verschijnsel zich voordeed, dat de candidaten in den regel veel moeite hadden om zich mondeling eenigzins vloeiend uit te drukken. Ook in het schriftelijk werk bleek dit bij sommigen het geval te zijn. Dit moge voor een deel te wijten zijn aan eene zekere gejaagdheid bij het examen, maar zeker is het, dat zulks door doelmatige oefening aanmerkelijk kan verbeterd worden, waarom de Commissie meent, dat op dit punt in het onderwijs vooral de aandacht moet gevestigd blijven.

Het onderzoek in de verschillende vakken gaf aanleiding tot enkele opmerkingen, welke de Commissie meent onder uwe aandacht te moeten brengen.

Ten einde gemakkelijk een overzicht te hebben, welke de uitslag was van het mon-

deling zoowel als van het schriftelijk onderzoek, volgt hier eene opgave, hoeveel malen de verschillende cijfers zijn toegekend.

VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT IS GEGEVEN HET CIJFER									
	1		2		3		4		5	
	s.	m.	s.	m.	s.	m.	s.	m.	s.	m.
Reken- en stekunde . . .	"	"	1	"	4	2	3	2	"	4
Meetkunde	1	"	1	2	2	"	2	4	2	3
Goniometrie en trigonometrie	2	"	4	"	1	"	"	"	1	"
Beschrijvende meetkunde .	"	"	1	"	2	"	4	"	1	"
Theoretische en toegepaste mechanica	"	"	"	"	1	2	5	6	2	"
Technologie	"	"	"	"	"	5	"	3	"	"
Natuurkunde	"	"	"	1	3	2	3	3	2	2
Scheikunde	"	"	"	"	"	3	2	2	4	3
Delfstof- en aardkunde . .	"	"	"	1	"	"	"	5	"	2
Plant- en dierkunde . . .	"	"	"	"	"	5	"	2	"	1
Kosmographie	"	"	"	"	"	5	"	2	"	1
Staatsinrigting	"	"	"	3	"	2	"	1	"	2
Staatshuishoudkunde en sta- tistiek	"	"	"	1	5	6	3	"	1	"
Aardrijkskunde	"	"	3	3	1	3	2	2	2	"
Geschiedenis	"	2	3	3	5	1	"	"	"	2
Nederlandsche taal en let- terkunde	"	"	3	2	2	2	3	2	"	2
Fransche taal en letterkunde	"	"	2	"	4	3	2	4	"	1
Engelsche taal en letterkunde	1	"	2	3	3	3	2	1	"	1
Hoogduitsche taal en letter- kunde	"	"	4	"	3	4	1	2	"	2
Handelwetenschappen . .	"	1	"	1	"	3	"	2	"	1
Warenkennis	"	"	"	"	"	1	"	5	"	2
Boekhouden	"	"	2	"	3	"	1	"	2	"
Handteekenen	"	"	3	"	4	"	1	"	"	"
Regtlĳnig teekenen . . .	"	"	"	"	4	"	2	"	2	"

Het komt der Commissie overbodig voor, den uitslag van het onderzoek in die vakken ander te omschrijven, waarvan de kennis over 't geheel meer dan voldoende, zelfs goed was, zoo als in de wiskunde, scheikunde, beschrijvende meetkunde enz. De wijze waarop deze vakken door de aspiranten waren beoefend, mag goed genoemd worden.

Zonder tot in het afgetrokkene door te dringen, diende het onderzoek vooral om te ontdekken, of de candidaat, behalve de vereischte kennis te bezitten, deze ook zoodanig in eigendom had, dat hij ze in toepassing zou kunnen brengen, of er verdere studie op zou kunnen voortbouwen; en wanneer zulks bleek, meende men zonder aarzelen een goed cijfer te mogen geven.

In 't algemeen heeft het examen in de *wis- en natuurkundige* wetenschappen beter resultaat opgeleverd dan dat in de literarische. Dit is zonder twiĳfel daaraan te wijten, dat de candidaten doorgaans gemakkelĳker het quantum der gevorderde kennis verkrijgen, wanneer dit door eene of andere oorzaak of uit zich zelf nauwkeuriger bepaald is.

De uitslag van het examen in de *goniometrie en trigonometrie* was zeer ongunstig.

Ofschoon de *werktuigkunde* blijkens de gegeven cijfers eene gunstige uitkomst opleverde, mag toch niet verzwegen worden, dat het onderzoek weinig verder dan tot de beginselen ging. De candidaten gaven blijk van voldoende kennis van kinematica, en begrepen voor de praktijk de theorie der werktuigen voldoende, maar het ontbrak velen aan de noodige vaardigheid om de theorie der krachten aan te toonen in de werking van verschillende werktuigen.

Het examen in de *natuurkunde* voldeed goed. Een paar malen heeft men zelfs met het vragen zoe ver kunnen gaan, dat de grenzen van de gewone eischen werden overschreden.

De *technologie* blijft steeds een moeilijk vak voor den examinator. Het veld is zoo ruim, dat men zich altijd tot een klein gedeelte moet bepalen. Mag men al omtrent algemeene beginselen bij elken candidaat eene zekere kennis eischen, eene naauwkeurige beschrijving bijv. van eenige fabriek werd dan alleen gegeven, wanneer de candidaat er eene goed of herhaaldelijk had beschouwd. Het kan dan ook niet te sterk aanbevolen worden, dat of de leeraar met zijne leerlingen, of de leerlingen zelve, eenige fabriek bezoeken, ja zelfs is het den candidaten zeer aan te raden, allerlei werkplaatsen van timmerlieden, smeden, schoenmakers, wevers enz., molens, stoomfabrieken enz. te gaan zien. Immers bleek het bij het onderzoek ten klaarste, dat de resultaten van de beoefening van dit leervak uit een handboek niet zeer gunstig waren; had daarentegen een candidaat zijne kennis door aanschouwen bevestigd, dan wist hij doorgaans ook behoorlijk rekenschap te geven.

Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek. Het onderzoek in deze vakken leverde gezinszins in alles bevredigende resultaten.

Staatsinrigting. Aan de geringe eischen, die voor de kennis van dit voor het maatschappelijk leven zoo noodige leervak gesteld werden, waren slechts drie candidaten meer dan even voldoende. Zelfs bij deze laatsten liet de kennis van de grondwet nog te wonschen over. Sommige belangrijke onderwerpen waren aan enkelen geheel onbekend. Zoo bleven er vijf het antwoord schuldig op de vraag, wat men door het recht van initiatief verstaat. Ook de oppervlakkige geschiedenis der grondwet was voor de grootste helft een gesloten boek, terwijl bekendheid met de hoofdbeginselen in onze gewigtigste organieke wetten veel te wonschen overliet.

Staatshuishoudkunde en statistiek. De kennis der *staatshuishoudkunde* was over het geheel vrij voldoende; het examen hierin zou dan ook tot een hooger eindeijfer geleid hebben, ware de kennis der *statistiek*, die hiermede vereenigd werd, niet zoo bepaald slecht geweest.

Slechts een enkele was in staat op eenige eenvoudige vragen een redelijk antwoord te geven. Voor een klein gedeelte moet de oorzaak hiervan gezocht worden in stilstand in dit leervak aan eene der inrigtingen, ten gevolge eener vacature.

Het schriftelijk werk in deze vakken was, wat den vorm aangaat, over het geheel nog gebrekkig. Al bleek het, dat de candidaten met het onderwerp bekend waren, dan toch scheen het hun moeite gekost te hebben, zich juist en gemakkelij uit te drukken. Ook kreeg men dikwijls niet meer dan een ophelderend voorbeeld, waar men eene definitie moest verwachten.

De kennis der *aardrijkskunde* was, behoudens een paar gunstige uitzonderingen, verre beneden het peil, dat men stellen mag. De Commissie wenscht hierover niet in bijzonderheden te treden. Boven is gezegd, dat deze candidaten het onderwijs der laagste klassen, waar bijna alle aardrijkskundige lessen gegeven worden, niet hadden kunnen bijwonen. Zij heeft daarom hare eischen ook lager gesteld dan eigenlijk moet; en toch was de uitkomst nog ongunstig. Zij twijfelt echter niet, of zoodra er examinandi zijn, die den cursus volledig hebben kunnen volgen, dit verschijnsel zal verdwijnen.

Ook het onderzoek in de *algemeene en vaderlandsche geschiedenis* leverde weinig bevredigende uitkomsten, op een paar uitzonderingen na.

Voor zoover de kennis strekte, bepaalde ze zich tot eene meer of minder volledige stof voor het geheugen. Het ontbrak ten eenen male aan begrip van samenhang en verband der hoofdperioden en hoofdgebeurtenissen. Het komt der Commissie voor, dat de oorzaak van dit gebrek grootendeels te vinden is in de onvoldoende methode van onderwijs, die ten aanzien van dit leervak nog maar al te zeer gevolgd wordt.

Taal en letterkunde. Het was bij de Commissie aangenomen om voor de kennis van de letterkunde alleen het mondeling onderzoek te doen dienen. Het schriftelijk moest alleen de bewijzen leveren, dat de candidaat zich behoorlijk in eenige taal wist uit te drukken en voldoende kennis bezat van de grammatica. Immers is het niet te weerspreken, dat een opstel over eenig litterarisch onderwerp evenmin ter beoordeeling van kennis der letterkunde kan dienen, als dat het de zekerheid geeft, dat hetgeen de candidaat opschrijft, zelf gedacht is. Hiertoe werden behalve eene vertaling uit het *Nederlandsch* in eene vreemde taal, onderwerpen voor een vrij opstel uit de historie of uit het dagelijksch leven, naar keuze gegeven.

Wat de *Nederlandsche taal en stijl* aangaat, ter beoordeeling daarvan moest het opstel over eenig onderwerp uit de vaderlandsche geschiedenis dienen.

Over het geheel voldeed het examen in de *letterkunde* beter dan dat in *taal en stijl*. De Commissie meende alle dorre nomenclatuur te moeten vermijden en evenmin stil te staan bij schrijvers van minderen rang, wier producten tot de alledaagsche behooren of geen invloed hebben gehad; zij wilde van den candidaat, dat hij met de hoofdpersonen en hunne schriften, met de tijdperken en genres bekend was en dat hij had kennis genomen van gebeurtenissen van groot gewigt voor de letterkunde.

Bij het examen in *Fransche, Engelsche en Hoogduitsche letterkunde*, werd het woord doorgaans aan den candidaat gegeven, zoowel om te beoordeelen, hoe hij zich in eene vreemde taal wist uit te drukken, als om te weten, met welk gevolg hij een of ander meesterstuk uit de letterkunde had gelezen.

Was de letterkundige kennis bij de meeste candidaten voldoende, bij enkelen zelfs boven verwachting, omtrent taal en stijl liet, op een paar loffelijke uitzonderingen na, de kennis en geoeffendheid nog al te wenschen over.

Zoo als reeds is opgemerkt, gaf het mondeling examen in de letterkunde uitmuntende gelegenheid ter beoordeeling welke vaardigheid de candidaat had verkregen om zich mondeling in eene vreemde taal uit te drukken.

Het best ging dit in het Fransch. In het Duitsch en Engelsch ontdekte men terstond bij enkelen gebrek aan oefening.

Aan elk werd een klein stuk ter mondelinge vertaling voorgelegd, om over uitspraak en woordenkennis te oordeelen; de meesten voldeden hierin wel.

Van het schriftelijk werk was de uitkomst minder gunstig. Had men al meer kennis kunnen verwachten van de idiotismen der taal, zeker had men van enkele candidaten niet gedacht zulke grove fouten tegen geslachten, declinatie, het gebruik der praeposities enz. te vinden, als dit het geval was. Ook waren van enkelen gewone taal- en spel-fouten in het Nederlandsch geen zeldzaamheid. De Commissie geloofde, dat het van belang is hierop de aandacht te vestigen. Zij meent, dat de basis voor elke taal, eene degelijke kennis van de eerste grammaticale gronden, nooit uit het oog mag worden verloren. Zij bedoelt daarmede niet een diep doordringen in bijzonderheden van etymologie of syntaxis (die voor taalstudie noodig zou zijn of voor zuiver wetenschappelijke opleiding), maar alleen dat gedeelte, hetwelk noodig is om zich behoorlijk te kunnen uitspreken, om in het praktische, het spreken en schrijven, ook de bewijzen te leveren van goed onderlegd te zijn.

Van de *overige vakken* valt weinig op te merken; over het geheel was de kennis voldoende.

Voor het *handteekenen* was opgegeven, een dodecaëdrum of icosaeëdrum en een oor in pleister in licht en schaduw over te brengen. De uitkomst van dit gedeelte was niet boven het middelmatige.

Het schriftelijk werk voor het *boekhouden* werd beperkt tot het journaliseren van een paar posten, om te zien of de candidaat credit en debet goed wist te onderscheiden.

Over den aard en het gewigt der *koopmansboeken* werd bij het mondeling onderzoek in de handelswetenschappen gehandeld.

Voor het *regtlijnijs teekenen* kon geen ruimte van tijd worden toegestaan, niet meer dan 1½ uur. Doch de proeven, die de candidaten leverden, waren voldoende of meer dan voldoende.

Hiermede geloofde de Commissie hare taak te hebben volbragt, terwijl zij haren dank betuigt voor het vertrouwen in haar gesteld.

Mogt het Uwe goedkeuring wegdragen dit verslag openbaar te maken, dan zou de Commissie, met het oog op de bevordering van eenheid in de eindexamens, haren wensch vervuld zien.

Groningen, 18 September 1867.

W. HECKER, Voorzitter.

J. W. A. RENNSSEN, Secretaris.

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van
het eindexamen der Rijks- hogere burgerscholen in
Limburg, in het jaar 1867.

Aan den heer Commissaris des Konings in Limburg.

De Commissie, door U Hoogedel Gestreng benoemd tot het afnemen van het eindexamen voor de hogere burgerscholen in Limburg bij besluit van den 13den Julij 1867, 1ste afdeling A, n°. 2713/33, heeft de eer U Hoogedel Gestreng het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

In de eerste voorloopige vergadering, gehouden den 22sten Junij, werd bepaald dat, even als in het vorige jaar, het examen een aanvang zoude nemen na afloop van het onderwijs aan de beide hogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Limburg, en wel onmiddellijk in de daarop volgende week, op Dingsdag den 16den Julij.

Het eerste punt van berandslaging was vervolgens de regeling der werkzaamheden en de verdeling der onderscheiden vakken onder de verschillende examinatoren. De vergadering besloot om voor ieder vak twee leden aan te wijzen, die het examen in dat vak zouden op zich nemen en een plan voor het schriftelijk werk aan de Commissie voorleggen. Overeenkomstig dit besluit werd de volgende regeling en verdeling vastgesteld.

V A K K E N .	E X A M I N A T O R E N .
Wiskunde, mechanica en technologie,	dr. R. G. W. ZICKWOLFF en E. H. C. SCHAEFER.
Natuurkunde en kosmographie,	dr. J. H. H. HULSMANN en dr. R. G. W. ZICKWOLFF.
Scheikunde, aard-, delfstof-, dier- en plantenkunde,	dr. A. L. LAMERS en E. H. C. SCHAEFER.
Staatshuishoudkunde, Staatsregeling en statistiek,	mr. A. THISSEN en de voorzitter.
Nederlandsche taal en letterkunde,	A. S. KOK en dr. TH. VERWAJEN.
Fransche taal en letterkunde,	dr. M. A. BOOSTEN en mr. A. THISSEN.
Hoogduitsche taal en letterkunde,	E. H. C. SCHAEFER en dr. J. H. H. HULSMANN.
Engelsche taal en letterkunde,	A. S. KOK en dr. ALBERDINGK THYM.
Handelwetenschappen, warenkennis en boekhouden,	E. H. C. SCHAEFER en dr. A. L. LAMERS.
Geschiedenis,	dr. TH. VERWAJEN en dr. ALBERDINGK THYM.
Aardrijkskunde,	dr. M. A. BOOSTEN en dr. J. H. H. HULSMANN.
Hand- en regtlijng teekenen.	J. W. G. STIENEKER.

De vragen en opgaven voor het schriftelijk werk werden volgens dit plan door de beide examinatoren voor het bepaalde vak opgesteld, terwijl met onderling goedvinden het mondeling examen aan een van beiden werd opgedragen. In eene uitzonderlijke vergadering, die bijgewoond werd door den heer dr. J. BOSSCHA, inspecteur van het

middelbaar onderwijs in Limburg, werden deze vragen en opgaven voorgelezen en besproken, zoodat zij niet zijn uitgegaan van eenig lid afzonderlijk, maar van de geheele Commissie. Tevens was nog vastgesteld, dat ieder lid der Commissie het recht zoude hebben een oordeel over het geleverde werk en de proeven van bekwaamheid uit te brengen, ook al behoorde hij niet tot de examinatoren voor het vak waarin geëxamineerd was. De Commissie was aldus verzekerd dat de billijkheid en onpartijdigheid harer handelingen voldoende gewaarborgd was.

Uit de beraadslaging volgde derhalve nog, dat de leden der Commissie van het beginsel waren uitgegaan, dat het examen, wat het meerendeel der vakken betreft, zoowel mondeling als schriftelijk zoude zijn. Bij de regeling daarvan werd bepaald, dat een mondeling zoowel als schriftelijk examen zoude plaats hebben in wiskunde, mechanica, technologie, natuurkunde, scheikunde, nederlandsche, fransche, engelsche en hoogduitsche taal en letterkunde, en geschiedenis. Een uitsluitend mondeling examen werd voldoende geacht in kosmographie, aard-, dier- en plantkunde, terwijl een uitsluitend schriftelijk examen zoude plaats hebben in staatshuishoudkunde, staatsregeling, statistiek, handelswetenschappen, boekhouden, warenkennis en aardrijkskunde.

Bij de bepaling van den tijd, aan ieder vak toe te staan, bleek het dat de ontdekking bij het voorgaande examen verkregen het wenschelijk maakte, dien tijd niet al te zeer te beperken, opdat de leerlingen de noodige zorg aan hun werk zouden kunnen besteden en de Commissie de gelegenheid zoude hebben om een juiste kennis van den staat hunner bekwaamheid in ieder vak te verkrijgen. In overeenstemming daarmede werden aan het schriftelijk examen vijf dagen en aan het mondeling drie dagen besteed. De Commissie begon hare dagelijkse zittingen ten 7 of ten 8 ure in den morgen, en zette die tot één ure in den namiddag voort, om ze ten 3 ure weder te hervatten en ten 5 of 6 ure te eindigen. Daarbij werd zorg gedragen dat de examinand van 10 tot 11 ure in den morgen eenige rust konden genieten. Aldus was het examen op Woensdag den 24sten Julij afgeloopen, waarna de uitslag in een laatste vergadering, den daarop volgende dag gehouden, werd opgemaakt. In diezelfde vergadering werden bovendien de beknopte verslagen van de verschillende examinatoren voor de onderscheidene vakken voorgelezen en besproken.

De beoordeeling van het schriftelijk werk en de proeven van bekwaamheid bij het mondeling examen gegeven, had overeenkomstig het daartoe vastgestelde plan op de volgende wijze plaats. Door ieder der examinatoren en vervolgens door ieder lid, dat zijn oordeel zoude willen uitbrengen, werd een zeker getal aan het schriftelijk werk of de antwoorden toegekend, en wel in hier voege dat men daarbij van 1 tot 10 zoude gaan. Na de beoordeeling werden vervolgens de toegekende getallen onderling vergeleken, om tot een billijken uitslag te geraken. Deze getallen vertegenwoordigden de volgende praedicaten: 1 en 2 *zeer gering*, 3 en 4 *onvoldoende*, 5 en 6 *voldoende*, 7 en 8 *goed*, 9 *zeer goed* en 10 *uitmuntend*.

Door de Commissie was nog beslist geworden, dat bij het schriftelijk examen in de drie vreemde talen van geen woordenboeken gebruik zou gemaakt worden. Bij het gebruik van Log. tafels zoude zorg gedragen worden, dat dat gedeelte van enkele uitgaven, waarin formules voorkomen, door de jongelieden niet zou kunnen geraadpleegd worden.

Negen jongelieden hadden zich aangemeld om tot het examen te worden toegelaten: vier daarvan waren leerlingen van de hogere burgerschool te Maastricht, vier van die te Roermond en één van die te Doventer. De laatste is evenwel niet op het examen verschenen, zoodat in het geheel acht kandidaten werden geëxamineerd.

De uitslag van het examen was, dat aan vier jongelieden het getuigschrift van voldoend afgelegd examen kon worden uitgereikt, en wel aan elk van hen volgens besluit met algemeene stemmen. Hunne namen zijn: E. J. L. SCHAEFER, F. A. W. SCHAEFER, K. F. H. VAN LANGEN, allen leerlingen van de Rijks- hogere burgerschool te Roermond, en L. C. T. J. RIEBER, leerling van de hogere burgerschool te Maastricht.

De indruk dien het examen dezer kandidaten had achtergelaten, was allezins gunstig; twee van hen hadden zulke bevredigende proeven van bekwaamheid gegeven, dat de Commissie het zich een genoegzaam acht in haar verslag van die loffelijke onderscheiding medeling te maken.

Het examen van een der vier kandidaten, die de Commissie moest afwijzen, gaf aanleiding tot eene meer uitvoerige beraadslaging, toen het de vraag betrof, wat de uitslag moest zijn van de geleverde proeven zijner bekwaamheid. In twee vakken had hij het praedicaat *zeer goed*, in vijf andere vakken dat van *goed* verworven. Voor het overige echter was zijn examen minder gunstig, zoodat zelfs in drie talen zijne kennis bepaald onvoldoende werd geoordeeld. De Commissie besloot derhalve, vooral ook met het oog op zijne algemeene ontwikkeling, hem den raad te geven om nog een jaar met ijver de lessen aan de hogere burgerschool te volgen, daar zij niet twijfelde of hij zou, aan het einde daarvan, met gunstig gevolg het eindexamen kunnen afleggen.

De Commissie acht zich verplicht nog te moeten mededeelen, dat de inspecteur voor

het middelbaar onderwijs in deze provincie niet alleen de voorloopige vergadering heeft bijgewoond, maar ook kennis genomen heeft van het schriftelijk werk der candidaten en tevens de zittingen bij het mondeling examen met zijne belangstellende tegenwoordigheid heeft vereerd. Overigens meent zij nog te moeten opmerken, dat het examen over al de vakken geloopt heeft, die in de wet zijn aangewezen, en dat er zorg gedragen is, de dagen en uren van het examen ter kennis van het publiek te brengen.

Thans laat de Commissie de afzonderlijke verslagen volgen, waarmede de aard en de uitkomst van het examen in ieder vak blijken zal en waarin zij de opmerkingen mededeelt, waartoe het aanleiding gaf.

I. *Wiskunde.*

Bij het schriftelijk examen, waartoe vier en een half uur gesteld was, hebben de leerlingen vijf vragen uit de stekunde, vier uit de stereometrie, één uit de trigonometrie en twee uit de beschrijvende meetkunde ter beantwoording gekregen. Tot dit einde werden twee stekundige vragen bepaald ter beantwoording gesteld en daarnevens driemaal twee, van welke tweetallen de candidaten één vraag naar eigen keuze moesten behandelen. Voor de stereometrie had men mede één vraag bepaald aangeduid, terwijl het den leerlingen toegestaan werd hier eveneens uit elk van de drie gestelde tweetallen een keuze te doen. Wat de trigonometrie betreft, hierin konden zij van twee gestelde vraagstukken één naar verkiezing behandelen, en uit de beschrijvende meetkunde eindelijk hadden zij weder uit elk van de twee opgegeven tweetallen één vraag te beantwoorden. De stekunde, meetkunde en trigonometrie hebben bij drie candidaten een niet zeer bevestigende uitkomst opgeleverd. Aan drie examinandi kon het praedicaat *zeer goed* of *goed* worden toegekend, aan één dat van *voldoende*, terwijl de overigen het praedicaat *onvoldoende* ontvingen. De uitkomst van het onderzoek in de beschrijvende meetkunde was gunstiger, gelijk uit het schriftelijk werk bleek, dan die van de eerstgenoemde vakken. Met uitzondering van één praedicaat (dat van *onvoldoende*) waren de overigen *voldoende*, *goed* of *zeer goed*, of zelfs *uitmuntend*. Aan het mondeling examen over de geheele wiskunde werden drie uren besteed. Dit examen heeft het oordeel over de candidaten, zoo als dit door het schriftelijk werk gevestigd was, niet gewijzigd.

II. *Mechanica en Technologie.*

Volgens het vastgestelde plan werden vooreerst twee uren besteed, aan het schriftelijk examen in deze vakken. Een van de vier gestelde vragen moest bepaald beantwoord worden, terwijl van de overige één naar verkiezing kon genomen worden. Toen het mondeling examen zoude aanvangen, werd op voorstel van den examinerator besloten, dat het door een voortgezet schriftelijk examen zoude vervangen worden, wegens de uitvoerigheid der berekeningen. Hiertoe werd een enkele vraag ter behandeling gegeven, welke de candidaten twee uren bezig hield. De uitslag was over het algemeen gunstig, want van de acht candidaten hebben twee het hoogste praedicaat (*uitmuntend*) ontvangen, terwijl de derde *zeer goed*, de vierde *goed* en de vijfde *voldoende* verwierf. Aan de drie overigen moest het praedicaat *onvoldoende* worden toegekend.

III. *Natuurkunde.*

Bij het schriftelijk examen in dit vak waren vijf vragen opgegeven, namelijk één uit de hydrostatica, een uit de leer der warmte, twee over galvanische electriciteit, en een over het licht. Van deze vragen moesten er vier beantwoord worden, zoodat alleen uit het tweetal vragen over het galvanisme één ter behandeling kon gekozen worden. Ten aanzien van de beide eerste vragen was de uitslag over het algemeen gunstiger dan die bij de andere vragen. Uit het schriftelijk werk bleek bovendien, dat sommige jongelieden minder op het wiskundig en theoretisch dan wel op het proef-ondervindelijk gedeelte zich hadden toegelegd. Vandaar dat bij het mondeling examen, waaraan twee uren konden besteed worden, aan ieder der examinandi zooveel mogelijk uit de verschillende hoofddeelen der natuurkunde vragen werden gesteld, waarbij wiskundige redenering te pas kwam. Al was de uitslag, zoowel van het schriftelijk als van het mondeling examen, minder gunstig dan men ten aanzien van de belangrijkheid van het vak zoude verwacht hebben, zoo kon men dien toch voldoende achten. Aan twee candidaten werd het praedicaat *goed* toegekend, aan vier *voldoende*, aan twee *onvoldoende*.

IV. *Kosmographie.*

In dit vak had alleen een mondeling onderzoek plaats, waaraan twee uren werden

bested. Er zijn vragen gedaan over de bepaling van de plaats eener ster ten opzichte van den horizon, den evenaar en de ekliptica; over de berekening van den afstand van een hemelligchaam tot het middelpunt der aarde met behulp der horizontaal-parallaxis; over de berekening van den werkelijken straal van een hemelligchaam; over de dagelijkse en jaarlijkse schijnbare beweging der zon; over de bewijzen voor de omwenteling der aarde om hare as en om de zon; over den waren en gemiddelden tijd; over het siderische en het tropische jaar enz. De antwoorden waren wel in het algemeen voldoende, maar het onderzoek deed blijken, dat de meeste examinandi niet genoeg belangstelling in dit vak hadden getoond. Vooral liet de toepassing der wiskunde op de kosmographie veel te wenschen over. Aan zeven candidaten werd het praedicaat *voldoende*, aan één *onvoldoende* toegekend.

V. Scheikunde.

In de scheikunde werden voor het schriftelijk werk, waaraan drie uren konden worden besteed, zes vragen, over de verschillende afdelingen dier wetenschap loopende, ter behandeling opgegeven. Bovendien werden twee uren besteed aan de praktische bewerking eener qualitative analyse van een zoutmengsel (voor de eene helft koper-vitriool met chloorammonium, voor de andere helft ijzer-vitriool met chloorammonium). Van de zes vragen zijn door de examinandi ten minste vier beantwoord, terwijl één van hen zelfs alle zes beantwoord heeft. Van de acht candidaten hebben zes door hun werk blijken gegeven van met vrij goed gevolg de scheikunde beoefend te hebben, terwijl twee aan de billijke eischen niet beantwoordden. Dezelfde twee benevens een derde candidaat hebben bij de analyse eenige fouten gemaakt in de verklaring der reactien, terwijl de vijf overigen de analyse vrij goed gemaakt en verklaard hebben. Het resultaat van het mondeling examen was met dat van het schriftelijke geheel in overeenstemming, zoodat voor de scheikunde aan twee leerlingen een *onvoldoend*, aan vijf een *vrij goed* en aan één zelfs het hoogste praedicaat kon worden toegekend.

VI. Delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.

In deze vakken werd alleen mondeling gedurende twee en een half uur geëxamineerd, terwijl aan elken leerling eenige vragen, zoowel over het algemeene als over het meer bijzondere gedeelte dier wetenschappen werden gedaan. De antwoorden hebben aan de Commissie de overtuiging gegeven, dat de leerlingen voldoende kundigheden in die vakken hadden opgedaan. Het minst voldeden in het algemeen de antwoorden over plantenkunde; zeer goed daarentegen die over delfstofkunde en het algemeene gedeelte van aard- en dierkunde. Het minder gunstige resultaat in het examen over plantenkunde zal echter minder verwondering baren, wanneer men in aanmerking neemt, dat de leerlingen in dat vak slechts in den laagsten cursus onderwijs hadden genoten. De praedicaten aan de leerlingen toegekend, waren voor één *zeer goed*, voor drie *goed* en voor de vier overigen *voldoende*.

VII. Staatshuishoudkunde, statistiek en staatsregeling.

Het examen in deze vakken heeft schriftelijk plaats gehad. Voor de staatshuishoudkunde waren vier vragen gesteld; de beantwoording der eerste vraag was verplichtend, terwijl de examinandi, zoo zij er den tijd toe hadden, nog een der drie overige vragen naar keuze konden beantwoorden. Van de twee opgaven voor de statistiek moest er mede één beantwoord worden, terwijl weder de keuze tusschen vier vragen voor de staatsregeling geheel vrij was. Drie candidaten toonden, dat zij een vrij goed begrip van de verschillende vakken hadden, ofschoon de antwoorden soms hier en daar nog wat te wenschen overlieten. De overige candidaten gaven wel blijken van eenige studie in de gemelde vakken, maar het ontbrak hun aan een juist begrip van een en ander. De algemeene indruk was niet ongunstig.

VIII. Geschiedenis.

In de algemeene zoowel als vaderlandsche geschiedenis hebben de candidaten over het geheel goed voldaan, zoodat op slechts twee het praedicaat *voldoende* is toegepast en al de anderen dit hebben overtroffen. Het examen werd schriftelijk en mondeling afgenomen. Voor het schriftelijk examen, waartoe twee uren waren vastgesteld, hadden de examinandi uit negen vragen (twee uit de middeleeuwsche, drie uit de nieuwe en vier uit de vaderlandsche geschiedenis), één vraag uit de vaderlandsche en één der overige vragen naar keuze te beantwoorden. Acht der negen vragen werden door de candidaten behandeld, zoodat hunne opstellen eene groote verscheidenheid van inhoud ver-

toonden. Voor het mondeling examen was anderhalf uur vastgesteld. Nadat enkele vragen over oude geschiedenis waren gedaan, werd de tijd met het onderzoek naar de kennis der vaderlandsche, middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis doorgebracht, ten gevolge waarvan drie der jongelieden nog een beter praedicaat verkregen dan hun volgens het schriftelijk werk was toegedacht. De Commissie was evenwel van meening dat enkele jongelieden in het beschrijven en beoordeelen van den geest der verschillende eeuwen wat te uitsluitend bij de daarin voorkomende oorlogen waren blijven staan en zij hunne aandacht naar evenredigheid niet genoegzaam op de feiten van vreedzamen aard, de geschiedenis der beschaving enz. betreffende, hadden gericht.

IX. Aardrijkskunde.

Bij het examen in de aardrijkskunde werd aan de candidaten een achttal vragen opgegeven, waarvan twee (één over de buitenlandsche bezittingen van Nederland en één uit de wiskundige aardrijkskunde, ter beantwoording waren aangeduid, terwijl de behandeling van twee der overige vragen aan de keuze der examinandi was overgelaten. Twee uren werden aan dit werk besteed. Bij de meeste candidaten was de uitslag bevredigend, terwijl bij enkelen het wiskundig gedeelte te wenschen overliet. Van de acht verkregen drie *goed*, twee *voldoende* en drie *onvoldoende*.

X. Nederlandsche taal en letterkunde.

Het examen in de Nederlandsche taal en letterkunde heeft over het geheel een bevredigende uitkomst opgeleverd. Twee leerlingen verwierven *zeer goed*, één leerling *goed* met het cijfer 8, een ander *goed* met het cijfer 7, terwijl van de overige leerlingen slechts één beneden het gemiddeld cijfer bleef. Het schriftelijk werk, waaraan twee uren waren toegestaan, bepaalde zich in de eerste plaats tot de verklaring van BINDERDIJKS bijschrift op JACOB VAN MAERLANT. De meeste leerlingen toonden daarbij, dat zij de onderstreepte woorden en uitdrukkingen grootendeels voldoende konden verklaren, terwijl enkelen ook eene duidelijke toelichting van de bedoeling des dichters gaven, wat MAERLANTS tijd en werken betreft. Vervolgens werd uit een viertal onderwerpen eene keuze gedaan tot de vervaardiging van een opstel. Taal en stijl was over het geheel vrij voldoende, bij enkelen zelfs *goed*; terwijl weder een drietal leerlingen zich loffelijk onderscheidde door de behandeling van het onderwerp. Het mondeling examen, dat één uur geduurd heeft, bepaalde zich tot de lezing en verklaring van een gedicht van HUYGENS, waarbij ook eenige vragen over woordvorming en over de letterkunde gedaan werden. Over het geheel was dit examen minder gunstig dan het schriftelijke. Eenige leerlingen toonden niet of ter nauwernood in staat te zijn om den zin der gelezen regels duidelijk en met eigen woorden weer te geven, waarbij echter in aanmerking moet genomen worden, dat het gekozen stuk een gedicht van HUYGENS was en bij eene eerste lezing zeker niet zoo gemakkelijk te verstaan was. Ook de beantwoording van vragen de woordvorming betreffende liet bij sommige leerlingen nog al veel te wenschen over, waarom de Commissie niet kan nalaten op te merken, hoe noodzakelijk het is, dat het onderwijs in een hooger cursus steeds gepaard ga met herhaling en uitbreiding van het vroeger geleerde. Nog acht de Commissie het hier de plaats de opmerking in het midden te brengen, van hoeveel belang het is, zoowel voor de algemeene ontwikkeling van den leerling als voor zijne taalkennis en zijn stijl, in zijn vrijen tijd werken van smaak en letterkundige verdienste te lezen. Op een examen valt het maar al te zeer in het oog, wie daaromtrent onverschillig is of dit verwaarloost. Eindelijk mag niet onvermeld blijven, dat enkele leerlingen zich onderscheidden door een juist en beknopt uitdrukken hunner gedachten, zoo bij het onderzoek in bovengemeld vak, als gedurende den geheelen loop van het examen.

XI. Fransche taal en letterkunde.

Het examen in de fransche taal bestond uit een opstel, waartoe vier onderwerpen — drie van letterkundigen en één van algemeenen aard — waren opgegeven. Alle candidaten hebben een letterkundig onderwerp behandeld. Bij drie candidaten konden zamenhang en stijl *goed*, de kennis der taal zelfs *zeer goed* genoemd worden. De anderen toonden meestal gebrek aan oordeel en eene oppervlakkige grammaticale kennis. Dit laatste gaf der Commissie aanleiding om ook bij dit vak ernstig te wijzen op de noodzakelijkheid van eene gedurige herhaling en uitbreiding der grammaticale studien bij de beoefening der letterkunde in een hooger cursus. Met de geschiedenis der fransche letterkunde was het beter gesteld; daarin voldeden bijna allen. Bij het mondeling examen vertaalden de candidaten eenige regels uit eene bloemlezing van

Nederlandsche prozastukken. Deze vertaling gaf aanleiding tot het bespreken van het schriftelijk werk, vooral in een taalkundig opzigt. Vervolgens werden aan de jongelieden eenige vragen gedaan over de geschiedenis der letterkunde in de 17de en 18de eeuw, ten einde hun de gelegenheid te geven om van hunne vaardigheid in het spreken blijken te geven. Dit gedeelte van het examen veranderde den indruk niet door het schriftelijk examen te weeg gebragt. Drie candidaten verkroegen *goed*, twee *voldoende* en drie *onvoldoende*.

XII. Hoogduitsche taal en letterkunde.

Bij het schriftelijk examen in de hoogduitsche taal werd aan de examinandi de keuze vrij gelaten om uit een zestal opgegeven onderwerpen de stof voor een opstel te nemen. Eenige leerlingen hadden zich een letterkundig, anderen een beschrijvend onderwerp gekozen. Het resultaat van dit werk was het meest uiteenlopend: zoowel het hoogste als het laagste praedicaat is gegeven. Dit laatste was noodzakelijk door het hoogst gebrekkige in de orthographie, grammatica en den stijl, zoodat het mondeling examen over de letterkunde geen verandering in den uitslag kon te weeg brengen, al toonden de jongelieden ook dat zij met het leven der voornaamste schrijvers en den inhoud van de uitstekendste werken dier schrijvers eenigzins bekend waren.

XIII. Engelsche taal en letterkunde.

Uit het examen in de engelsche taal en letterkunde bleek, dat vier jongelieden, zoowel bij het schriftelijk als mondeling onderzoek aan de eischen voldeden. Bij twee van de overigen was de uitslag bepaald ongunstig. Het schriftelijk examen, dat twee uren geduurd heeft, bestond uit het vertalen van een fabel uit het nederlandsch in het engelsch en in het vervaardigen van een opstel, waarvan de stof uit een drietal onderwerpen van letterkundigen of uit een drietal van algemeenen aard kon gekozen worden. De vertaling is, in vergelijking met het andere werk, het minst gelukkig uitgevallen. Het opstel van twee jongelieden was echter, vooral om de goede behandeling van het onderwerp, *zeer goed*, terwijl aan dat van twee andere candidaten het praedicaat *goed* kon worden toegelikt. De Commissie meent hierbij te moeten melding maken van het feit, dat de jongelieden, slechts met uitzondering van één hunner, allen een letterkundig onderwerp hebben gekozen. In een enkel opstel was het duidelijk, dat de schrijver er van letterlijk gebruik had gemaakt van zinsneden uit een handboek voor letterkunde of althans van woorden, die niet de zijne waren. Bij deze opmerking komt der Commissie de vraag voor, of men niet met meer zekerheid tot een juist oordeel over de kennis van een vreemde taal en de vaardigheid om er zich in uit te drukken kan geraken, zoo een opstel over eenig onderwerp van algemeenen aard verplichtend wordt gesteld. Bij het mondeling examen, dat nagenoeg anderhalf uur aanhield, stelde men zich ten doel tot een oordeel te komen over de uitspraak, de vaardigheid in het vertalen en verklaren van het gelezene en eenige kennis van de letterkunde. Wat de twee eerste punten betreft, daaromtrent was het oordeel bij drie candidaten ongunstig en dat bij de anderen gunstig of bevredigend. De kennis der letterkunde was bij een viertal leerlingen allezins voldoende, daar de vragen over Byron, de letteren der 17de en 18de eeuw, de geschiedenis der engelsche taal enz. vlug en juist werden beantwoord. Nog een tweetal opmerkingen meent de Commissie niet achterwege te moeten laten. De eerste, die evenzeer op de beoefening der beide vroeger genoemde talen kan toegepast worden, betreft de vraag of over het algemeen door de jongelieden wel genoeg gelezen wordt in de vreemde taal, ook buiten hetgeen in de eigenlijke lessen behandeld wordt. De andere brengt de meening in het midden, dat het van groot gewigt is te achten is het onderwys in een vreemde taal — vooral ook dat in het engelsch — te doen gepaard gaan met gedurige vergelijking met andere talen en wel in de eerste plaats met onze moedertaal.

XIV. Handelswetenschappen, warenkennis en boekhouden.

Bij het examen in de handelswetenschappen waren vier posten opgegeven om, volgens de methode van het dubbel boekhouden in het journaal in te schrijven, benevens het maken van een wisselbrief in een van deze posten voorkomende, en eene arbitrage van eene buitenlandse schuld. Al deze opgaven zijn door de meeste examinandi zeer voldoende opgelost. Van vijf artikelen uit de warenkennis werd een ter bepaalde behandeling aangewezen. Ook dit gedeelte der handelswetenschappen werd, met uitzondering van één examinandus, zeer voldoende of voldoende behandeld. De geheele uitslag was, dat twee candidaten *zeer goed*, vier *goed*, en twee *voldoende* verwierven.

XV. *Hand- en regtlijnig teekenen.*

Het onderzoek van de proeven van hand- en regtlijnig teekenen, door de examinandi tijdens het examen, waaraan drie uren zijn besteed, gegeven, en van die door hen medegebragt, heeft over het algemeen eene vrij voldoende uitkomst opgeleverd. Slechts van één candidaat was het teekenwerk als niet voldoende aan te merken. Van twee hunner was het goed en van de overigen voldoende. Op slechts ééne uitzondering na was bij alle examinandi eene zekere voorliefde voor het handteekenen boven het regtlijnig teekenen te bespeuren. Vele der regtlijnige teekeningen waren dan ook niet met die zorg, naauwkeurigheid en netheid bewerkt, welke vooral voor dezen tak der teekenkunst een vereischte zijn. Veelvuldige oefening kan in dit gebrek verbetering brengen. Dit neemt niet weg, dat het noodzakelijk is, bij het uitwerken van de zoogenaamde *épures* op de scholen streng toe te zien op eene nette bewerking.

Aan het einde van hare taak neemt de Commissie de vrijheid U Hoogedel Gestrenge voor te stellen, aan dit verslag door middel van de *Nederlandsche Staatscourant* openbaarheid te geven.

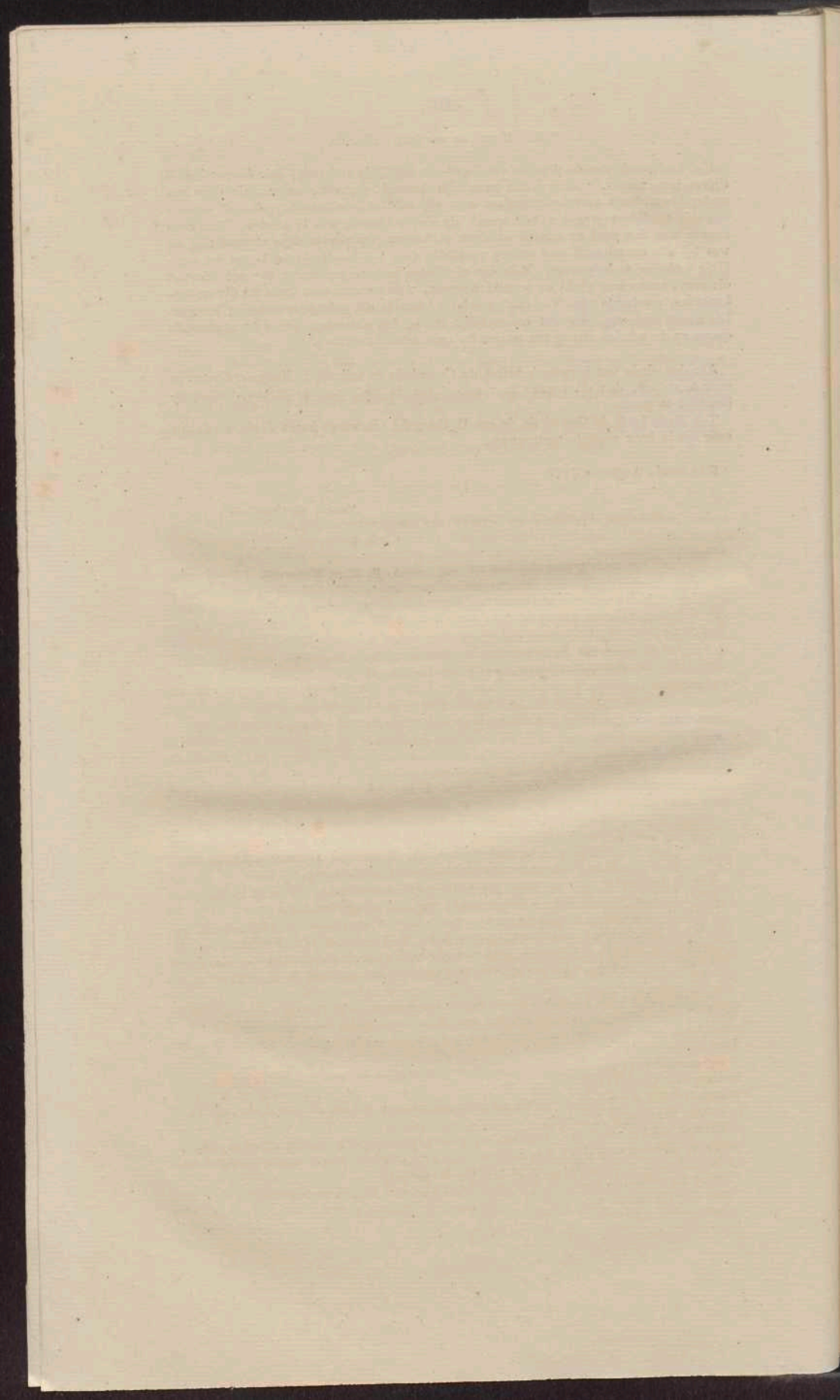
Ten slotte heeft de Commissie de eer U Hoogedel Gestrenge haren dank te betuigen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Roermond, Augustus 1867.

Namens de Commissie,

LOUIS BRERENBROEK, *Voorzitter.*

A. S. KOK, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van het examen B, volgens artt. 61 tot 65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, benoemd bij beschikking van Uwe Excellentie dd. 8 Junij 1868, n°. 313, 5de afdeling, tot het afnemen van het examen B, bedoeld in art. 61 tot 65 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de eer Uwer Excellentie het verslag harer werkzaamheden aan te bieden, zoo als het bij het derde lid van art. 67 dier wet is voorgeschreven.

Tot het afleggen van bovengenoemd examen werden de aanvragen van 35 candidaten door Uwe Excellentie der Commissie in handen gesteld, en wel:

16	voor het examen volgens artt. 61 en 62.
1	" " " " " 61, 62 en 63.
11	" " " " " 61, 62 en 64.
1	" " " " " 63 en 64.
5	" " " " " art. 64.
1	" " " " " 65.

allen leerlingen der Polytechnische school en in het bezit van het getuigschrift voor voldoende afgelegd examen A, bedoeld bij art. 59, of wel van dat voor voldoende afgelegd eindexamen eener hogere burgerschool met vijfjarigen cursus.

Van de candidaten die zich voor het examen volgens artt. 61, 62 en 64 hadden aangemeld, hebben twee zich vóór den aanvang daarvan teruggetrokken.

Onder de candidaten volgens artt. 61—62 kwam een voor aan wien bij beschikking van Uwer Excellentie's ambtsvoorganger dd. 14 Maart jl., n°. 222, 5de afdeling, in verband met het ten vorige jare voldoende afgelegd examen B, art. 64, en daarvoor verkregen getuigschrift, vrijstelling was verleend van het examen in de vakken a—c, art. 61.

De Commissie heeft gemeend, alvorens tot het examen over te gaan, zich schriftelijk tot Uwe Excellentie te moeten wenden met de vraag, onder welken vorm aan dien candidaat, voor het geval dat hij aan het gedeeltelijk examen voldeed, het getuigschrift ware te verleenen.

Zij maakte bezwaar om, zonder bijzondere instructie en zonder uitdrukkelijke vermelding der beschikking op grond waarvan zij handelde, een getuigschrift af te geven wegens voldoende afgelegd examen, wanneer dit examen slechts voor een gedeelte door haar was afgenomen geworden.

Zij was echter bereid den candidaat eventueel het gewone getuigschrift uit te reiken, indien zij daartoe door Uwe Excellentie werd gemagtigd en voorts op dat getuigschrift de bovengenoemde beschikking mogt worden aangehaald.

Uwer Excellentie's antwoord was eene beschikking in laatstgemelden zin.

Het examen moest zich voor al de candidaten uitstrekken over:
de hoogere stekunde;

de bolvormige driehoeksmeting en de analytische meetkunde;
de beschrijvende meetkunde;
de differentiaal- en de integraalrekening en de toegepaste natuurkunde.

Bovendien:

voor de kandidaten voor het examen volgens artt. 61—62 (civiel en bouwkundig ingenieur) over:

de analytische scheikunde met betrekking tot bouwmaterialen;
de kennis van bouwstoffen, gebruikelijk zoowel voor bouwkundige als waterbouwkundige werken;

de constructie van de onderdeelen van gebouwen;
het vervaardigen van eenvoudige bouwkundige en waterbouwkundige teekeningen, en het handteekenen;

voor de kandidaten voor dat volgens art. 63 (scheepsbouwkundig ingenieur) over:
de analytische scheikunde, in betrekking tot de materialen voor den scheepsbouw;

de kennis der bouwstoffen, bij den scheepsbouw in gebruik;
de beginselen van het sloopsteekenen en het handteekenen;

voor de kandidaten voor dat volgens art. 64 (werktuigkundig ingenieur) over:

de analytische scheikunde in betrekking tot de materialen voor werktuigen; en
voor den candidaat voor dat volgens art. 65 (mijnen-ingenieur) over:

de delfstofkunde.

De Commissie hield eene eerste voorloopige bijeenkomst op den 16den Junij, ter vaststelling van de wijze waarop het examen zou worden afgenomen, en van het aandeel van ieder der leden in de gemeenschappelijke taak.

Even als het vorige jaar werd aangenomen het examen gedeeltelijk schriftelijk en gedeeltelijk mondeling te doen plaats hebben, in dier voege dat voor de wis- en natuurkundige wetenschappen het mondeling examen zou worden beperkt tot de kandidaten, wier vorderingen uit het overgelegde schriftelijk werk met geene voldoende zekerheid konden worden beoordeeld; voorts om bij het schriftelijk examen aan alle kandidaten dezelfde en wel minstens twee vragen te stellen over:

hoogere stekunde;
bolvormige driehoeksmeting;
analytische meetkunde;
beschrijvende meetkunde;
differentiaalrekening;
integraalrekening; en
toegepaste natuurkunde.

De vragen voor het schriftelijk examen werden door de Commissie in hare tweede bijeenkomst, daags vóór den aanvang van het examen, met de noodig geoordeelde wijzigingen gekozen uit die, welke haar door de subcommissien, waarin zij zich gesplitst had, werden voorgesteld.

Bij de vaststelling der vragen voor de analytische scheikunde met betrekking tot bouwmaterialen, maakten de eischen, die bij dit gedeelte van het examen behooren gesteld te worden, een punt van meer bijzondere overweging uit. Met het oog zoowel op de betrekkingen tot welke de kandidaten zich voorbereiden als op het onderwijs in de natuurkundige wetenschappen, dat zij ondersteeld moeten worden genoten te hebben, oordeelde men, dat aan het voorschrift der wet voldaan werd, wanneer de examinandi blijken gaven van vertrouwd te zijn met de aanwending der eenvoudigste scheikundige herkenningmiddelen, welke kunnen dienen om den aard en de hoedanigheid, met het oog op de bereidingswijze en de meest gewone vervalschingen, te herkennen van eenige der voornaamste artikelen, over wier deugdelijkheid het wenschelijk is, dat een ingenieur en bouwkundige, ook op chemische gronden een althans benaderend oordeel kunne vormen.

De eisch, dat de kandidaten volledige analyses konden verrigten of de daartoe gebruikelijke methoden in het geheugen hadden, achtte men overdreven en niet door de wet geboden.

Van de examinandi werd dan ook geene schriftelijke behandeling van een chemisch analytisch vraagstuk verlangd; in het laboratorium werden hun stoffen voorgelegd met uitnoodiging om op de eenvoudigste wijze daarvan den aard en eventueel de zuiverheid te bepalen en daaromtrent een schriftelijk verslag te geven.

Overeengekomen werd dat bij de beoordeeling mede in aanmerking zouden komen behoorlijk gewaarmerkte teekeningen en andere proeven van bekwaamheid in de vakken van het examen, welke door de kandidaten mogten worden overgelegd.

Als schaal van beoordeeling werd wederom aangenomen: 0 voor het geval dat geen blijk van kennis gegeven werd, 1 en 2 voor slecht, 3 en 4 voor onvoldoende, 5 voor even beneden, 6 voor even voldoende, 7 en 8 voor goed, 9 en 10 voor uitmuntend.

Aan ieder der vakken werd voorts eene zekere getallen-waarde toegekend, en het product van dit getal met dat hetwelk het oordeel over de antwoorden opleverde, aangemerkt als het getal punten voor dat vak verkregen.

Het examen had plaats in daartoe behoorlijk ingerigte lokalen van de Polytechnische school volgens den rooster, die in de eerste bijeenkomst der Commissie opgemaakt en aan de examinandi werd toegezonden.

Het examen is op Dingsdag, den 23sten Junij, aangevangen en op Donderdag den 2den Julij geëindigd. Dagelijks werden daaraan drie voor- en drie namiddaguren besteed. Tot het mondeling onderzoek werden, voor zooveel noodig, de candidaten elk op hunne beurt van hun schriftelijk of ander werk afgeroepen.

Aan de candidaten voor het examen volgens art. 63 werd reeds Zaterdag en Maandag den 20sten en 22sten Junij bevorens de gelegenheid gegeven om van hunne vaardigheid in het sloopsteekenen te doen blijken. De opgave bestond in het maken, voor zooveel de tijd toeliet, eener teekening naar gegeven bestek.

Dingsdag 23 Junij werd voor de beschrijvende meetkunde bestemd. In den voormiddag werden twee vraagstukken, betrekkelijk een raakvlak aan een regten cirkelvormigen cylinder, in de snijpunten van eene lijn met eene ellipsoïde ter beantwoording gesteld en in den namiddag werd eene schaduwteekening gevraagd van eene hellende holle cylindervormige buis.

De voormiddag van 24 Junij werd gegeven aan het examen in de analytische meetkunde naar aanleiding van vragen omtrent eene meetkundige plaats bij de parabool, een kegelvlak door eene ellipsoïde bepaald en de vergelijking van een oppervlak van den tweeden graad.

De namiddag van dien dag werd bestemd voor de hoogere stekunde; de gedane vragen betroffen eene goniometrische reeks, de hoofdeigenschappen der kettingbrauken en eene wederkeerige vergelijking.

Donderdag en Vrijdag den 25sten en 26 Junij werden gewijd aan het examen in de burgerlijke bouwkunde, artt. 61—62 en delfstofkunde art. 65.

Voor de burgerlijke bouwkunde werden op Donderdag vier vragen ter beantwoording gesteld: het teekenen van eene gemetselde strek boven een kozijn, het teekenen van een lichtkozijn met vouwluiken in kasten draaijende, het teekenen van de doorsnede van een riool en het teekenen van een steektrap waarvan een der boomen achterover helt.

De geheele Vrijdag werd gegeven voor het teekenen van de half cirkelvormige kapbedekking van een koepel en het uitslaan van een der hoekkepers, welk teekenen niet alleen met het oog op de constructie maar tevens als proeve van bedrevenheid in het bouwkundig teekenen, beoordeeld is.

Voor het examen art. 65 werden den candidaat ter schriftelijke beantwoording gesteld vijf vragen, drie uit de beschrijvende en natuurkundige kristallographie en twee uit de bijzondere delfstofkunde.

De voormiddag van Zaterdag 27 Junij werd besteed aan de beantwoording van een drietal vragen uit de toegepaste natuurkunde; de eerste over de verschijnselen die zich bij electromagneten voordoen, de tweede over een achromatischen kijker met oculair naar HUYGENS, de derde over warmtegeleiding door muren en dunne glasplaten.

De namiddag van dien dag besteedden de candidaten voor art. 61—62 aan het teekenen van een kop naar pleister.

In den voormiddag van Maandag 29 Junij werden drie vragen over differentiaalrekening gesteld, de eerste over een schijnbaar onbepaalden vorm, de tweede over de theorie der omhullenden en de derde over de normaal als minimum.

De namiddag van dien dag werd bestemd voor de beantwoording van twee vragen uit de bolvormige driehoeksmeting, eene theoretische over den koorden driehoek en eene meer praktische voor logaritmische berekening.

Dingsdag den 30sten Junij werd in den voormiddag de integraalrekening behandeld; het drietal gestelde vragen betrof eene integraal tusschen bepaalde grenzen te nemen, eene dubbele integraal en eene eenvoudige lineaire differentiaalvergelijking der eerste orde.

In den namiddag van dien dag werden een zestal vragen over de kennis van bouwstoffen ter beantwoording opgegeven.

Deze vragen hadden betrekking tot natuurlijke en gebakken steen, de verschillende meest gebruikelijke houtsoorten en de verbindingsmaterialen voor metselwerken in gehouwen of gebakken steen gebruikelijk.

Den candidaten volgens art. 63 werden, behalve de vraag over de verschillende meest gebruikelijke houtsoorten, nog een tweetal vragen gesteld, betrekkelijk de deugd van gesmeed en gegoten ijzer en de toepassing van het koper bij den scheepsbouw.

Woensdag 1 Julij was bestemd voor het examen in de analytische scheikunde en tevens tot voortzetting van dat in het handteekenen. De candidaten werden in twee ploegen verdeeld; voor de eene, des voormiddags scheikunde, des namiddags hand-

teekenen, voor de andere omgekeerd. Voor ieder der kandidaten werd eenige tijd van het handteekenen voor het herkennen van bouwmaterialen afgezonderd.

Op het gebied der analytische scheikunde werden aan de kandidaten volgens artt. 61, 62, 63 en 64 ter praktische behandeling in het laboratorium onder anderen gegeven eenige soorten van water, met de vraag of deze als regen-, rivier-, wel- of zee-water moesten worden aangemerkt, eenige soorten van metselspecien, natuurlijke en kunst-cementen, verschillende verwstoffen en eenige metalen en legeringen steeds met de vraag deze stoffen als zoodanig te herkennen en eventueel de aanwezigheid van verontreiniging of vervalsching aan te wijzen. Bij de keuze uit deze onderwerpen werd gelet op het artikel waarvoor de candidaat zich had aangemeld.

Voor het onderzoek naar de bekwaamheid in het herkennen van bouwmaterialen werd gebruik gemaakt van de aan de Polytechnische school aanwezige verzameling.

Donderdag 2 Julij, de laatste dag van het examen, was bestemd voor het waterbouwkundig teekenen, artt. 61—62. Gevraagd werd het teekenen van eene houten beschoeiing met gording, in opstand, platten grond en doorsnede.

In de vergadering van 3 Julij bragten de subcommissien verslag uit omtrent de uitkomst van de verschillende onderdeelen van het examen en vestigde de Commissie op deze gegevens hare beslissing.

Zij nam daarbij als leidend beginsel aan de meest verwante vakken tot enkele hoofd-rubrieken als: 1°. wiskunde; 2°. natuurkunde en scheikunde; 3°. bouwkunde; en 4°. teekenen, terug te brengen, en wat betreft de kandidaten voor artt. 61—62, die de groote meerderheid uitmaakten, het examen voldoende te achten, indien voor ieder dier hoofd-rubrieken zes tienden der te behalen punten verkregen waren, onvoldoende als voor een dier hoofd-rubrieken vier tienden niet overschreden werden of wel het totaal aantal behaalde punten beneden de helft van het totaal maximum bleef. Over alle andere gevallen zou nader worden beraadslaagd.

Ten opzichte van het examen voor art. 64 (werktuigkundig ingenieur) meende de Commissie, met het oog op den meer beperkten omvang, zes tienden van de te behalen punten voor ieder der hoofd-rubrieken te mogen vorderen.

De uitslag, welken de Commissie de eer had Uwer Excellentie al dadelijk voorloopig mede te deelen, was de volgende:

Candidaten voor examen B.

voor	Deel- genomen.	Toe- gelaten.	Af- gewezen.
Civiel en bouwkundig ingenieur (artt. 61 en 62)	26	13	13
Scheepsbouwkundig ingenieur (art. 63)	2	1	1
Werkuigkundig ingenieur (art. 64).	15	2	13
Mijnen-ingenieur (art. 65)	1	"	1

Het totaal getal der kandidaten was 33, waarvan geheel of gedeeltelijk geslaagd 15.

Van de negen kandidaten, die zich zoowel voor het examen volgens artt. 61—62 als voor dat volgens art. 64 aanmeldten, voldeed geen enkele aan het ter bekoming van het getuigschrift volgens art. 64 gesteld vereischte; bij vijf echter werd het min of meer te kort komen in de wis- en natuurkundige vakken door meer dan strikt toereikende vorderingen in bouwkunde en teekenen genoegzaam opgewogen, om hun het getuigschrift volgens artt. 61—62 te mogen uitreiken; de vier overigen moesten geheel worden afgewezen.

De candidaat voor artt 61—62 en art. 63 mogt voor beide slagen; de candidaat voor art. 63 en 64 moest voor beide afgewezen.

De beslissing van Uwe Excellentie in den aanvang van dit verslag vermeld, met betrekking tot den candidaat die het examen artt. 61—62 gedeeltelijk had af te leg-

gen, is buiten toepassing gebleven, doordien geene voldoende blijken van bekwaamheid werden gegeven.

Met het oog op de omstandigheid, dat het examen art. 64 kan geacht worden een onderdeel van het examen volgens de overige artikelen uit te maken en op de mogelijkheid dat kandidaten welke zich niet voor het getuigschrift volgens art. 64 hadden aangemeld, toch op het bezit daarvan konden prijs stellen, meende de Commissie te moeten vaststellen, wie hunner daarop naar hare meening aanspraak hadden verworven. Dit laatste was het geval met vijf van de kandidaten artt. 61—62 en met den candidaat artt. 61—62 en 63.

Het volgende overzigt acht de Commissie ter mededeeling niet onbelangrijk.

Aan het examen werd deel genomen:

voor den eersten keer door 27 kandidaten, waarvan 12 zijn geslaagd:

" " tweeden " " 5 " " 2 " "

" " derden " " 1 candidaat, die is geslaagd.

examen A was afgelegd in 1865 door 6 kandidaten, waarvan geslaagd 3;

examen A of wel het eindexamen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, was afgelegd in 1866 door 27 kandidaten, waarvan geslaagd 12.

Met de navolgende opmerkingen omtrent de onderdeelen van het examen, meent de Commissie dit verslag te kunnen besluiten.

Wat de wiskunde vakken betreft toonden onderscheidene kandidaten goed en met vrucht gestudeerd te hebben. Velen echter waren er, wien het blijkbaar niet aan geschiktheid voor studie ontbrak, maar wier te kort komen, zoo dikwijls het gold degelijke bewijzen van bekwaamheid te geven, gemis aan geregelde studie verraadde. Ten opzichte van sommigen gaf een bijna volslagen gemis aan kennis regt om te betwijfelen of zij wel genoegzamen aanleg voor de tot dit examen gevorderde studie bezaten, en zoo ja, of zij die dan wel behoorlijk voorbereid hadden aangevangen.

Op weinige uitzondering werden alle kandidaten opgeroepen tot het mondeling examen in de wiskunde, waaraan niet minder dan acht zittingen werden gewijd.

Met betrekking tot de toegepaste natuurkunde was de uitslag van het examen weinig bevredigend. De zoo belangrijke verschijnselen van het electro-magnetisme werden over het algemeen onvolledig en weinig scherp medegedeeld. Hoezeer de meeste kandidaten met de inrigting en het beginsel van het oculair naar HUYGENS bekend waren, wisten slechts enkelen de berekeningen juist aan te geven, die voor het bepalen van de vergroting van den kijker noodig zijn. Het antwoord op de vraag betreffende de warmtegeleiding was over het algemeen voldoende; de meeste kandidaten toonden de formules te hebben begrepen en te kunnen toepassen.

Ook voor dit vak bragt het mondeling examen, dat van bijna alle kandidaten naar aanleiding van het schriftelijk werk werd afgenomen, veel tot eene juiste beoordeeling bij. Zoowel het schriftelijk als het mondeling examen gaven grond tot de meening dat de hoofzaak van den min voldoende uitslag in gebrekkige kennis van de eerste beginselen der proefondervindelijke natuurkunde gezocht moest worden.

Bij het examen over de analytische scheikunde met betrekking tot bouwmaterialen wisten vele kandidaten het tot de beantwoording benoodigde onderzoek te verrigten; de meesten echter gaven bij verdere bespreking van het onderwerp de bewijzen, dat zij zich slechts gebrekkig van het verrigte rekenschap wisten te geven. Men meende den over het geheel goeden uitslag dan ook meer te moeten toeschrijven aan eenige mechanische vaardigheid die vele kandidaten zich in het hanteren van eenige reagentia hadden eigen gemaakt, dan wel aan eenige grondige kennis van scheikunde. Op gunstige uitzonderingen na bleken de axaminandi van eene voorafgegane beoefening der algemeene scheikunde zeer weinige blijvende vruchten weggedragen te hebben.

Het examen in de delfstofkunde gaf voldoende uitkomsten. De antwoorden op de gestelde vragen waren over het algemeen bevredigend. Slechts de vraag over de optische eigenschappen der kristallen werd onvoldoende beantwoord. Het praktisch en mondeling examen, waarbij den candidaat eenige gangstukken tot scheikundig onderzoek en delfstofkundige beschrijving en eenige zamengestelde kristalvormen ter theoretische verklaring werden gegeven, werd zeer voldoende afgelegd.

Wat de bouwkundige constructie betreft leverden de meeste kandidaten voldoende, sommigen zeer goede antwoorden.

Het schriftelijk examen in de kennis van bouwstoffen was over het algemeen vrij voldoende. Minder bevredigend, op slechts enkele uitzonderingen na, was de bedrevenheid der kandidaten in het herkennen en beoordeelen der hun voorgelegde meest gebruikelijke materialen.

Het bouwkundig en waterbouwkundig teekenen, beoordeeld zowel uit de ter gelegen-

heid van het examen vervaardigde als van de overgelegde teekeningen, was over het geheel zeer voldoende.

Het sloopsteekenen, ten opzichte van hetwelk art. 63 alleen van de beginselen gewaagt, mogt uit dit oogpunt voor beide candidaten goed genoemd worden.

De uitkomsten van het hand- en ornamentteekenen liepen uit den aard der zaak aanzienlijk uiteen.

Onderscheidene candidaten gaven blijken van aanleg en oefening, velen van gemis vooral aan het laatste.

Delft, 25 Julij 1868.

Namens de Commissie,

L. COHEN STUART, *Voorzitter.*

L. J. DU CELLIÉE MULLER, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen van
examen C, volgens artt. 61—65, en van examen B,
volgens art. 60 van de Wet tot regeling van het Middel-
baar Onderwijs.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het heeft Uwer Excellentie behaagd, bij beschikking van den 8sten Junij 1868, n°. 313, 5de afd., de Commissie te benoemen, welke zich dit jaar belast zou zien met het afnemen van examen C, volgens artt. 61—65, en van examen B, volgens art. 60 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50).

Die Commissie heeft de eer Uwer Excellentie het verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

Al dadelijk zij opgemerkt, dat ditmaal en voor het eerst sedert het bestaan der Polytechnische school zich voor *al* de examens C in de wet genoemd, één of meer kandidaten hebben aangemeld.

Ter verkrijging van het diploma voor civiel ingenieur (art. 61 der wet) waren twaalf kandidaten, waarvan zich één vóór het examen terug trok; voor bouwkundig ingenieur of architect (art. 62 der wet) was één kandidaat, eveneens één voor scheepsbouwkundig ingenieur (art. 63 der wet); van drie kandidaten voor werktuigkundig ingenieur (art. 64 der wet) trok zich gedurende het examen één terug; voor mijnen-ingenieur (art. 65 der wet) en eindelijk voor technoloog (art. 60 der wet) nam één kandidaat aan het examen deel.

Al de kandidaten waren leerlingen van de Polytechnische school, en behalve wat den technoloog betreft, die een voldoende examen A had afgelegd, in het bezit van het gevorderde getuigschrift wegens voldoende afgelegd examen B volgens titel V der wet; de kandidaat mijnen-ingenieur, voor de dienst in Nederlandsch Indie bestemd, had het studiejaar 1866/67 aan de mijn-akademie te Freiberg doorgebracht; omtrent den kandidaat scheepsbouwkundig ingenieur zij hier nog opgemerkt, dat deze zijne kennis in de scheepsbouwkunde niet aan de Polytechnische school heeft kunnen verkrijgen, maar die door eigen studie heeft moeten opdoen.

Eene eerste bijeenkomst der Commissie strekte om de inrigting van het examen vast te stellen; zij verdeelde zich daarbij, even als in vorige jaren, voor de verschillende vakken, in subcommissien.

De duur der examens, voor de verschillende vakken naar de meerdere of mindere belangrijkheid voor iedere categorie van kandidaten verdeeld, werd in die bijeenkomst bepaald van Dingsdag 30 Junij tot en met Zaterdag 4 Julij, en van Maandag 6 tot en met Donderdag 9 Julij, van des morgens half negen tot half twaalf, en 's namiddags van half een tot half vier uur.

Nadat de Commissie had besloten om het examen weder gedeeltelijk schriftelijk, gedeeltelijk mondeling te doen plaats hebben, zijn in eene volgende zitting der Commissie, op voordragt der verschillende subcommissien, de vragen voor het schriftelijk en de algemeene gang van het mondeling examen vastgesteld.

De Commissie heeft daarbij weder als beginsel aangenomen om de vragen in te rigten naar het gewigt dat elk der vakken, ook waar de wet geen onderscheid maakt, geacht moet worden in de verschillende examens in te nemen.

De mondelinge ondervraging evenzeer als de beoordeeling van de gegeven proeven van bekwaamheid worden geheel aan de subcommissien overgelaten.

Overigens is de tijdsverdeling zoodanig genomen, dat in ieder vak het mondeling examen plaats had, nadat van het schriftelijk werk door de betrokken subcommissien was kennis genomen.

De Commissie heeft gemeend ook te moeten letten op de teekeningen en andere proeven van bekwaamheid door de kandidaten overgelegd, voor zoover uit behoorlijke waarmeding bleek, dat die door hen waren vervaardigd.

De schriftelijke en mondelinge examens zijn in afzonderlijke zalen der Polytechnische

school afgenomen; bij de eerste was minstens een lid der Commissie, bij de laatste waren zoo veel mogelijk al de leden der betrokken subcommissie tegenwoordig. Van de gelegenheid, aan een ieder opengesteld om de examens bij te wonen, is zeer weinig gebruik gemaakt.

De Commissie zal thans de eer hebben, op den voet der beide vorige verslagen, den gang van het examen en de daarbij verkregen uitkomsten mede te deelen, achtervolgens voor civiel ingenieur, bouwkundig ingenieur, scheepsbouwkundig ingenieur, werktuigkundig ingenieur, mijnen-ingenieur en voor technoloog.

A. *Civiel ingenieur.*

Art. 61 der wet bepaalt dat dit examen zich moet uitstrekken over:

- a. de theoretische en toegepaste mechanica en kennis van werktuigen;
- b. de waterbouwkunde, omvattende:
 - 1°. den aanleg van gewone wegen en spoorwegen en dien van bruggen;
 - 2°. den aanleg van zeeweringen;
 - 3°. de kennis der rivieren als afwateringsmiddelen en in betrekking tot de scheepvaart;
 - 4°. den aanleg van kanalen, sluizen, havens en maritimo werken;
 - 5°. de hydrographie van ons land, kennis van polders en bemalingen;
- c. de burgerlijke bouwkunde, omvattende:
 - 1°. de constructie van eenvoudige gebouwen;
 - 2°. de beginselen der schoone bouwkunst;
- d. het situatie-, ornament- en handteekenen, benevens het teekenen van voorwerpen tot de waterbouwkunde behorende;
- e. het maken van ontwerpen, bestekken en begrotingen;
- f. de beginselen der geodesie en het praktisch landmetsen en waterpassen;
- g. het administratief regt, in betrekking tot den waterstaat en de openbare werken.

Voor het mondeling en schriftelijk examen in *theoretische en toegepaste mechanica* waren bestemd de voormiddagen van Dingsdag 30 Junij en Donderdag 2 Julij, benevens een gedeelte in den voormiddag van Zaterdag 4, in den namiddag van Maandag 6 en in den voormiddag van Donderdag 9 Julij.

Vier schriftelijke vragen werden aan de candidaten ter beantwoording gesteld, en wel over het beginsel van virtuelen arbeid met toepassing op het evenwigt van een vast ligchaam, over de beweging van een stoffelijk punt langs eene kromme lijn, over de leer der elastische lijn en over de uitvloeijing van water door eene buis uit een bassin in een ander.

Het mondeling examen liep, ter nadere toelichting, gedeeltelijk over de onderwerpen van het schriftelijke werk; gedeeltelijk betrof het ook andere mechanische beginselen of toepassingen.

Over het geheel is de uitslag van dit examen, met uitzondering van de bij de meerderheid gebrekkige beantwoording der vraag uit de hydraulica, bevredigend; voor een paar der candidaten meer dan bevredigend te noemen; van een drietal lieten de geleverde proeven aanzienlijk te wenschen over.

Voor de *kennis van werktuigen* was de namiddag van Dingsdag 30 Junij wat het schriftelijk werk betreft, en een gedeelte van Vrijdag 3 Julij voor het mondeling examen bestemd.

Een tweetal schriftelijke vragen liepen over hijschwerktuigen en over de inrigting van stoommachines.

De beantwoording dezer vragen liet over het algemeen te wenschen over; wel vulde het mondeling examen de leemten van het schriftelijk werk eenigzins aan, doch de uitslag was slechts voor vier candidaten goed, voor twee even voldoende en voor de vijf anderen daar beneden.

Voor de *waterbouwkunde*, in hare verschillende onderdeelen en het *waterbouwkundig*

teekenen was het grootste gedeelte van Vrijdag 3, Zaterdag 4, Maandag 6 Julij en een gedeelte van de namiddagen van Dingsdag 7, Woensdag 8 en Donderdag 9 Julij bestemd.

De schriftelijke vragen over de waterbouwkunde behelsden het volgende:

a. *Wegbouw;*

het ontwerpen van een weg tusschen twee gegeven punten in eene door waterpassing en boring bekende rigting, en wel:

- 1°. macadamweg of
- 2°. keiveg;

b. *Brugbouw;*

- 1°. het construeren eener brug voor gewoon vervoer over een afwateringskanaal, of
- 2°. het construeren eener spoorwegbrug voor enkel spoor;

c. *Kanalen, sluisen enz.;*

- 1°. het construeren van een hoofd eener schutsluis, of
- 2°. het samenstellen van een beweegbaren stuw op eene kleine rivier;

d. *Rivieren;*

omschrijving van de samenstelling enz. eener krib, hetzij:

- 1°. op eene bovenrivier;
- 2°. op eene benedenrivier.

Bij het mondeling examen werden in verband met het schriftelijk werk nader de bovenstaande rubrieken, en verder spoorwogen, zeeveringen, havens, hydrographie, droogmakerijen en indijkingen behandeld.

Het is welligt voor een groot deel aan den beperkten tijd van het examen toe te schrijven dat de beantwoording der schriftelijke vraagstukken, zelfs van de candidaten die aan de vereischten hebben voldaan, slechts redelijk was te noemen.

Bij het mondeling examen in de hydrographie bleek eene bijna volslagen onbekendheid der candidaten met het onderwerp, zelfs ontbrak den meesten de noodige geographische kennis van Nederland, die aan de hydrographische dient vooraf te gaan.

De algemeene uitslag van het schriftelijk en mondeling examen in de waterbouwkunde was van vier candidaten goed, van drie even voldoende, van de vier overigen daar beneden te noemen.

Het wetsartikel vordert de kennis van het maken van *bestekken en begrotingen*. Er kon geen sprake zijn om in den beperkten tijd voor het examen een bestek van eenig werk te laten opmaken, doch door de candidaten was gedurende hun studietijd zoodanig stuk zamengesteld en dit is genomen als maatstaf om een oordeel over hunne bedrevenheid te verkrijgen; de meesten dier bestekken waren gebrekkig.

Zoowel bij deze stukken als bij de schriftelijke antwoorden over de waterbouwkunde liet op slechts enkele uitzonderingen na het nauwkeurig, logisch en in behoorlijke volgorde uitdrukken der denkbeelden veel te wenschen over.

De Commissie heeft de teekeningen door de candidaten gedurende hun studietijd gemaakt, voor zooveel ze door hunne leeraren gewaarmerkt waren, genomen tot maatstaf voor de beoordeeling hunner bedrevenheid in het *waterbouwkundig teekenen*.

Over het algemeen was de uitslag zeer bevredigend, vooral waar het naar voorbeelden gemaakte teekeningen gold; bij de teekeningen van geheel of gedeeltelijk eigen ontwerpen der candidaten was, door wijzigingen gedurende de uitvoering gemaakt, uit den aard der zaak, hier en daar aan de notheid dier teekeningen schade gedaan.

Woensdag 1 Julij was geheel, de namiddag van Maandag 6 Julij, de voormiddag van Dingsdag 7 Julij en de namiddagen van Woensdag 8 en Donderdag 9 Julij waren gedeeltelijk aan het schriftelijk en mondeling examen in de *burgertijke bouwkunde* gewijd.

Als constructie van eenvoudige gebouwen werd aan de candidaten opgegeven het maken van een plan, opstand en doorsnede van eene gymnastiekschool en van eene portierswoning bij den ingang van een park.

Van twee candidaten waren de ontwerpen goed, van zes even voldoende, van drie onvoldoende.

De uitslag van het mondeling examen in de constructie, ook naar aanleiding der

geleverde ontwerpen was slecht, voor één candidaat voldoende, voor zes candidaten even voldoende, voor de overigen daar beneden.

In overeenstemming met deze uitkomsten waren de door de candidaten overgelegde projecten, over het geheel weinig in getal en voor een deel niet vrij van min of meer grove gebreken in distributie of constructie.

Voor het schriftelijk examen in de beginselen der schoone bouwkunst zijn twee vragen gedaan met betrekking tot het Grieksch-Jonische hoofdgestel en ten aanzien van het hedendaagsche gebruik der oorspronkelijk Romeinsche vormen en hunne aesthetische beteekenis.

Van de elf antwoorden waren er twee goed, zes even voldoende en drie onvoldoende.

Bij het mondeling examen waren van twee candidaten de antwoorden goed, van zes voldoende en van drie onvoldoende.

Voor het *situatie-teekenen* was grootendeels de voormiddag van Donderdag 9 Julij bestemd. Aan de candidaten is eene schetsteekening gevraagd van een polder, verkregen door droogmaking, en van eene brug over een afwateringskanaal. De grootste helft der candidaten bleek in de voorstelling van vlakke terreinen niet onbedreven te zijn; van de overigen lieten de geleverde proeven veel te wenschen over.

De overgelegde en gewaarmerkte teekeningen daarbij in aanmerking nemende, was de uitslag voor zes candidaten goed, voor twee even voldoende, voor de drie overigen daar beneden te noemen.

Voor het *ornament- en handteekenen* was het grootste gedeelte der namiddagen van Woensdag 8 en Donderdag 9 Julij ingenomen; van de candidaten werd het teekenen van een kop en van een ornament naar pleister gevraagd.

Uit eene vergelijking dezer teekeningen met die gedurende den studietijd gemaakt, voor zoover ze waren overgelegd, bleek dat de candidaten zich weinig hebben geoefend; het ornamentteekenen gaf nog de beste uitkomsten.

Het teekenen van slechts een candidaat moet zeer goed worden genoemd, van zes was het even voldoende, van vier daar beneden te achten.

Het examen in de beginselen der *godesie*, gesteld op den namiddag van Dinsdag 7 Julij is uitsluitend schriftelijk geweest. Gevraagd werd naar de wijze van berekening eener uitgevoerde triangulatie en naar die van de bepaling van het azimuth eener rigting met behulp van theodoliet of sextant. De beantwoordingen waren over het geheel niet bevredigend. Slechts drie der candidaten bereikten het even voldoende; de overigen bleven in meerdere of mindere mate daar beneden.

Het examen in *landmeten* en *waterpassen* heeft plaats gehad schriftelijk in den namiddag van Dondordag 2 Julij, mondeling in den namiddag van Dingsdag 7 en in den voormiddag van Woensdag 8 Julij. Bij het schriftelijk examen werd verlangd eene verklaring hoe de oppervlakte van een waterplas omgeven door een vlak en toegankelijk terrein met naauwkeurigheid kan worden bepaald; voorts eene omschrijving van de wijze van uitvoering eener waterpassing in de uitgebakende as van een aan te leggen spoorweg of kanaal. Het mondeling examen handelde over de inrigting, de regeling en het gebruik der instrumenten voor hoekmeting en waterpassing. De uitkomst mocht ten opzichte van vier der candidaten goed, van vijf voldoende genoemd worden; de beide overigen bleven beneden het even voldoende.

Het *administratief regt* was schriftelijk Woensdag voormiddag 8 Julij en mondeling in den voormiddag van Donderdag 9 Julij aan de orde.

Een viertal schriftelijk godane vragen liepen over het servituum van jaagpad, de waterschappen, het gebruik van en het toezigt over de spoorwegen en over de bepalingen betreffende den aanleg van Staatsspoorwegen. Het mondeling examen strekte tot aanvulling van de schriftelijke antwoorden en liep ook over andere onderwerpen van administratief regt, zoo als de onteigening, het rivier- en waterregt, den aanleg en het onderhoud van straatwegen.

De uitslag was over het algemeen, ook voor zooveel de grondbegrippen onzer Staatsinrigting ter loops werden aangevoerd, voldoende; van een der candidaten was die zelfs uitmuntend, van een drietal zeer goed, van een viertal goed, van twee even voldoende, van slechts een daar beneden.

Het schriftelijk werk van eenige der candidaten deed ook hier de klagt rijzen over de weinige zorg, waarmede zij trachten hunne denkbeelden uit te drukken.

B. *Bouwkundig ingenieur of architect.*

Volgens art. 62 der wet had het examen zich uit te strekken over:

a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen; het maken van ontwerpen, bestekken en begrotingen;

- b. de burgerlijke bouwkunde, de schoone bouwkunst in haren geheel en omvang daaronder begrepen;
- c. de waterbouwkunde, voor zooveel betreft den aanleg van verschillende bestratingen, het bouwen van bruggen, sluisen en kaaijen;
- d. het theoretisch en praktisch landmeten en waterpassen;
- e. het bouwkundig-, ornament- en handteekenen;
- f. het administratief regt, in betrekking tot openbare werken.

In de *theoretische en toegepaste mechanica* werd aan den candidaat Maandag 6 Julij eene vraag met betrekking tot de spanning in de verbindingstang van eene dubbele ladder en eene uit de leer der gewone tongewelven ter schriftelijke beantwoording gegeven.

Het ingekomen antwoord op de eerste vraag moest van nagenoeg geene waarde, dat op de tweede kon over het geheel voldoende geacht worden.

Eene mondelinge ondervraging op Dingsdag 7 Julij leidde in zooverre tot soortgelijke uiteenloopende resultaten, dat de kennis van den candidaat meer bepaaldelijk op dynamisch gebied bleek uiterst beperkt, die in berekeningen met betrekking tot bouwconstructien meer voldoende te zijn.

In de *kennis van werktuigen* was het examen alleen mondeling en had plaats in een gedeelte van den voormiddag van Dingsdag 7 Julij; het liep over de werktuigen tot het opheffen van lasten, zoo als die bij het bouwen meest voorkomen, en liet, hoewel niet geheel onvoldoende, veel te wenschen over.

Voor de *burgerlijke bouwkunde, de schoone bouwkunst* daaronder begrepen, en het *bouwkundig teekenen* waren de vier eerste dagen van het examen en de namiddag van Dingsdag 7 Julij bestemd.

Van den candidaat werden gevraagd: een plan, opstand en doorsnede van een burgerwoonhuis van drie verdiepingen; een plan, dwars- en lengtedoorsnede eener concertzaal in renaissancestijl, en het ontwerp eener graftombe van Breemersteen in den gothischen stijl.

De geleverde projecten waren even voldoende; het mondeling examen betrekkelijk constructie van gebouwen gaf een meer bevredigenden uitslag.

De schriftelijke vragen liepen over:

de bouworde der Grieken en de meest karakteristieke kenmerken van onderscheid daarvan;

de vergelijking van de romeinsche en grieksche bouwkunst;

de bouwstijlen der middeneeuwen;

de herleving van de romeinsche en grieksche bouwkunst, met opgave van voorbeelden;

de algemeene aesthetische voorschriften, voortvloeiende uit de natuurkundige wetten, waaraan de bouwstoffen onderworpen zijn en uit het beginsel van natuurnavolging;

de beginselen bij het projecteren van gebouwen omtrent den aanleg van stookplaatsen en rookkanalen in acht te nemen.

Al deze benevens de daarna mondeling gedane vragen zijn goed beantwoord.

Van de teekeningen, in de portefeuille van den candidaat aanwezig, mag eene zeer goede getuigenis worden gegeven.

Het examen in de *waterbouwkunde* van dezen candidaat, heeft geheel mondeling in den voormiddag van Woensdag den 8sten Julij plaats gehad.

Het heeft gelooopen over de kennis van den aanleg van bestratingen, het bouwen van bruggen, sluisen en kaaijen, voor zoover dit den architect in Nederland gewoonlijk te pas komt. Wat het eerste der vier genoemde onderwerpen betreft, was het examen van den candidaat werkelijk goed, doch in de drie andere onderdeelen was hij zwak.

Het examen in het *landmeten en waterpassen* was geheel mondeling en had plaats in den namiddag van Woensdag 8 Julij. De gegeven blijken van kennis kunnen niet anders dan onvoldoende genoemd worden.

Het *hand- en ornamentteekenen* voor den architect had plaats gedurende den voormiddag van Zaterdag 4, den namiddag van Maandag 6 en den geheelen Donderdag 9 Julij.

Het examen in het *ornamentteekenen* beperkte zich niet alleen tot het teekenen naar pleistervoorbeelden, maar strekte zich ook over ornament-compositie uit; de candidaat leverde in drie teekeningen eene grieksche, eene romeinsche en eene gothische ornament-compositie.

Het geleverde werk, daarbij de vroeger door den candidaat gemaakte teekeningen en den beperkten tijd dien hij voor de beantwoording der vragen van het examen had, in aanmerking nemende, mogt uitmuntend worden genoemd.

In het *administratief regt* had het schriftelijk examen in den namiddag van Zaterdag 4 Julij, het mondeling examen eenigen tijd in den namiddag van Woensdag 8 Julij plaats.

Terwijl in art. 62 der wet in het algemeen van "openbare werken" wordt gespro-

ken, heeft de Commissie niettemin gemeend het examen meer bepaald met het oog op den lateren werkring van den architect te moeten inrigten.

Aan den candidaat zijn vijf schriftelijke vragen gegeven over het bouwen op eigen grond langs een straatweg, spoorweg of rivierdijk, het oprigten van fabrieken, ont-eigening ten algemeenen nutte in gewone gevallen, en wanneer oogenblikkelijke in-bezittingeming noodig is, en over het bouwen van kerken.

Het antwoord op de laatste vraag liet niets te wenschen over, de beide eersten werden voldoende of iets daar beneden beantwoord; het antwoord omtrent de onteigening was zeer zwak. Het mondeling examen werd met het schriftelijk werk in verband ge-bragt en liep wijders over het aanleggen van begraaftplaatsen; de uitslag mogt even voldoende worden geacht.

C. *Scheepsbouwkundig ingenieur.*

Volgens art. 63 der wet moest het examen zich uitstrekken over:

- a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen;
- b. het teekenen van werktuigen;
- c. de scheepsbouwkunde en het sloopsteekenen;
- d. de waterbouwkunde en het waterbouwkundig teekenen, voor zoo veel betreft werken, die tot de scheepvaart betrekking hebben.

In de *theoretische en toegepaste mechanica* had de candidaat Zaterdag 4 Julij eene vraag over de stabiliteit van drijvende lichamen en eene over het draagvermogen en de doorbuiging van een lichaam van veranderlijk dwarsprofiel schriftelijk te beantwoorden.

De eerste vraag werd goed opgelost en de waarde van de oplossing verhoogd door de van deze bij een mondeling onderzoek op Dingsdag 7 Julij gegeven rekenschap. Het antwoord op de tweede vraag was niet voldoende, doch de nadere bespreking van daarmede verwante onderwerpen op laatstgenoemden dag gaf de overtuiging, dat de kennis van den candidaat ook op dit gebied althans vrij toereikend mogt beschouwd worden.

In de *kennis van werktuigen* had gedurende den namiddag van Zaterdag 4 Julij het schriftelijk en in een gedeelte van den namiddag van Dingsdag 7 Julij het mondeling examen plaats.

Het schriftelijke liep over de inrigting van stoommachines voor schroefbooten, het mondelinge over de inrigting van stoommachines voor raderbooten.

De uitslag van het laatste liet te wenschen over, het schriftelijke examen gaf betere uitkomsten.

Teekenen van werktuigen. Als zoodanig werd den candidaat opgegeven het teekenen van eene lier van dubbele werking; tot het uitwerken had hij van Dingsdag 7 tot en met Donderdag 9 Julij, ongeveer twee en halve dag beschikbaar. Het examen mogt voldoende worden gerekend, terwijl de teekeningen, door den candidaat overgelegd, meer dan voldoende mogen worden genoemd.

Voor het examen in de *scheepsbouwkunde* en het *sloopsteekenen* waren de vier eerste dagen van het examen bestemd.

Het examen in de *scheepsbouwkunde*, zoowel praktisch als theoretisch, werd mondeling en schriftelijk afgenomen.

De schriftelijke vragen betroffen de berekening van waterverplaatsing en drukkings-punt, het zeilpunt, de stijfheid en de wijze hoe een schip voor een gegeven doel wordt ontworpen.

De antwoorden waren tamelijk voldoende.

Mondeling werd behandeld de samenstelling van houten en van ijzeren schepen; de candidaat helderde zijne antwoorden door schetsen op. Van den uitslag van het mondeling examen valt gelijke getuigenis als van het schriftelijk werk te geven.

Om van zijne ervaring in het sloopsteekenen te doen blijken, werd door den candidaat, naar een gegeven bestek, eene tekening van een achterschip gemaakt, welke met de noodige vlugheid en naauwkeurigheid werd vervaardigd; mondeling werd de gemaakte tekening nader zeer voldoende toegelicht. Trouwens ook de overgelegde teekeningen getuigen van kennis en netheid, en de door den candidaat gehouden aantekeningen van doorzicht en van een praktischen blik.

Maandag 6 Julij was geheel bestemd voor het examen in de *waterbouwkunde* en het *waterbouwkundig teekenen*.

Het examen is gedeeltelijk schriftelijk, gedeeltelijk mondeling afgenomen, terwijl van den candidaat tevens is gevraagd eene schets van een eenvoudig voorwerp te maken, waarmede de scheepsbouwkundige op waterbouwkundig gebied vooral te doen heeft.

Ter schriftelijke beantwoording werd hem voorgelegd de vraag: welke de voornaamste vereischten zijn eener aan zee gelegen haven met binnendok, ook in verband beschouwd met de rigtingen van wind en stroom; bovendien werd van hem verlangd eene teekening van een ducdalf in diep water en van een meerpaal.

Wijders is de candidaat ondervraagd over verschillende waterbouwkundige onderwerpen, alle met de scheepvaart in verband staande.

Het examen was allezins voldoende.

D. *Werktuigkundig ingenieur.*

Dit examen betreft, volgens art. 64 der wet:

- a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen;
- b. mechanische technologie en werktuigbouwkunde;
- c. de bouwkunde voer zooveel betreft de kennis van bouwstoffen en de zamenstelling van eenvoudige gebouwen;
- d. het handteekenen en het teekenen van werktuigen;
- e. het administratief rogt in betrekking tot fabrieken en werktuigen.

Voor het examen in de *theoretische en toegepaste mechanica* waren de voormiddagen van Dingsdag 30 Junij en Woensdag 1 Julij, benevens een gedeelte van den namiddag van Donderdag 2 Julij bestemd.

De twee bij de candidaten voor civiel-ingenieurs eerstvermelde vragen werden ook aan de candidaten voor werktuigkundig ingenieur opgegeven; daaraan werd nog eene schriftelijke vraag over de wringing van een gewonen cilinder en eene over de overbrenging van arbeid door middel van riemschijven toegevoegd.

Eene mondelinge ondervraging deels naar aanleiding van het schriftelijk geleverde, deels over onderscheidpne daaraan vroeemde onderwerpen van mechanica, bijzonder uit de theorie der moteurs, besloot ook voor deze candidaten het examen.

De uitslag van een en ander was voor twee der candidaten zonder bedenking goed te noemen; de derde candidaat (die zich na het afleggen van dit deel van het examen terug trok) bleek in dit vak nagenoeg geheel onkundig te zijn.

Het examen in de *kennis van werktuigen geschiedde* schriftelijk in den namiddag van Dingsdag 30 Junij en mondeling in den voormiddag van Zaterdag 4 Julij.

Twee vragen werden gesteld:

de eerste over hijschwerktuigen, de tweede over verschillende soorten van stoommachines. De antwoorden gaven blijk van de vereischte bekendheid met de verschillende werktuigen en hunne inrigting.

Naar aanleiding van voorgelegde platen en teekeningen, die men als niet bij de candidaten bekend mogt onderstellen, worden mondeling eene reeks van vragen gedaan over landmachines, bootmachines en locomotiven, die over het algemeen goed werden beantwoord.

De *mechanische technologie* was schriftelijk Woensdag 1 Julij namiddag en mondeling Woensdag 8 Julij 's morgens aan de orde.

Twee vragen werden gesteld:

de eene over bewerking van metalen en de andere, naar keuze, uit drie verschillende fabrieksbedrijven. Beide candidaten gaven door hun schriftelijk werk blijken van genoegzaam te huis te zijn in de bedrijven die bij de mechanische afwerking der metalen voorkomen, als ook met de hulpmiddelen en werktuigen die daarbij in gebruik komen.

Het mondeling examen liep over verschillende onderwerpen van de technologie; bepaaldelijk over de eigenschappen en de bewerking van het staal, het smelten en ontzilveren van het lood, het gieten der metalen, het maken van porselein, het gieten en verfoelen van spiegels, het spinnen van katoen en kamgaren en het rofnigen van graan.

De uitslag van het examen der beide candidaten was, hoezeer van den een iets beter dan van den ander, goed te noemen.

Voor het examen in de *werktuigbouwkunde* en het *teekenen van werktuigen* waren Donderdag 2, Vrijdag 3, Zaterdag 4 en Maandag 6 Julij bijna geheel bestemd.

Twee dier dagen werden gebozigd voor het beantwoorden van twee schriftelijke vragen, de eerste over stoomschuifbewegingen en de andere over stoomketels. Aan dit schriftelijk examen werd een mondeling toegevoegd, zich uitstreckende over de inrigting van stoommachines en ketels.

Dit examen gaf over het algemeen reden tot tevredenheid en leverde de bewijzen

van meerdere bekendheid met de praktijk dan te verwachten was van jongelieden, die weinig of in 't geheel niet in fabrieken hadden gewerkt.

De overgelegde werktuigkundige teekeningen mogten voldoende worden geacht en toonden genoegzame voorbereiding bij de candidaten aan om in de praktijk werkzaam te zijn.

Voor het examen meer bijzonder op dit gebied, werden de twee overige dagen gebruikt, op elk van welke eene vraag werd opgegeven, den eersten dag over constructie van onderdeelen voor stoommachines, den tweeden over het zamenstellen van onderdeelen tot het overbrengen van beweging.

De uitslag mogt voldoende worden gerekend, vooral wanneer in het oog wordt gehouden de korte tijd beschikbaar voor het uitwerken van de verschillende stukken.

Het examen in de *bouwkunde* had plaats op Dingsdag 7 Julij en in den voormiddag van Donderdag 9 Julij.

Als ontwerp van eenvoudig gebouw werd een platte grond, opstand en doorsnede gevraagd van eene houten materialenloods op gemetselden voet en houten fundering.

Het oordeel over dit ontwerp, benevens het mondeling examen over constructie en over de kennis van bouwstoffen mogten van beide candidaten niet dan even beneden voldoende worden genoemd.

Het *handteekenen* in den namiddag van Woensdag 8 en in den voormiddag van Donderdag 9 Julij, was, ook de vroeger gemaakte teekeningen in aanmerking nemende, niet dan even voldoende te achten.

Voor het mondeling examen in het *administratief regt* was de morgen, voor het schriftelijk examen een deel van den namiddag van Woensdag den 8sten Julij bestemd.

Vier ter schriftelijke beantwoording gegeven vragen, liepen over de bepalingen omtrent de oprigting van fabrieken, de kamers van koophandel, het aanleggen van stoomwerktuigen en het toezigt over de locomotieven.

De antwoorden waren zeer voldoende, hoezeer hier en daar meer duidelijkheid van uitdrukking mogt zijn verlangd.

Het mondeling examen strekte tot aanvulling van het schriftelijke; de uitslag mogt voldoende worden genoemd.

E. *Mijnen-ingenieur.*

Volgens art. 65 der wet moest dit examen loopen over:

- a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen;
- b. de bouwkunde, voor zooveel betreft de kennis van bouwstoffen en de zamenstelling van eenvoudige gebouwen;
- c. het theoretisch en praktisch landmeten en waterpassen;
- d. de aardkunde en de toegepaste aardkunde;
- e. de mijn-ontginning;
- f. de docimasie;
- g. de metallurgie;
- h. het teekenen van werktuigen;
- i. het administratief regt in betrekking tot het mijnwezen.

In de *theoretische en toegepaste mechanica* werd Woensdag 1 Julij aan den candidaat eene schriftelijke vraag over een ligchaam van gelijken woerstand tegen uitrekking voorgelegd; het antwoord daarop was voldoende. Eene andere hem gestelde vraag op het gebied der watteraderen, waarvan hij bleek geene studie te hebben gemaakt, kon door hem niet worden beantwoord.

De uitkomst van een nader mondeling onderzoek op den namiddag van denzelfden dag was verre van bevredigend; vooral was dit het geval waar de ter sprake gebragte onderwerpen tot het gebied der dynamica en der hydrostatica behoorden.

Wat de *kennis van werktuigen* betreft, is aan den candidaat in den namiddag van Dingsdag 7 Julij alleen een mondeling examen afgenomen, voornamelijk loopende over de pomp- en daarbij behoorende stoomwerktuigen tot opvoer van water uit mijnen. De candidaat die deze werktuigen gedurende zijn verblijf in het buitenland herhaaldelijk in werking had gezien, gaf blijken van goede bekendheid met een en ander.

Voor het examen in de *bouwkunde* was Vrijdag 3 Julij aangewezen.

Van den candidaat mijn-en-ingenieur is hetzelfde ontwerp als van de werktuigkundige ingenieurs gevraagd.

Zijn antwoord evenzeer als het mondeling examen in de constructie en in de kennis van bouwstoffen was slechts even boven onvoldoende te noemen.

De candidaat is in het *landmeten* en *waterpassen* uitsluitend mondeling ondervraagd geworden en wel in den namiddag van Donderdag 9 Julij. De uitslag mogt zonder bedenking goed genoemd worden.

In het examen der *aardkunde* en *toegepaste aardkunde*, waarvoor het grootste gedeelte van Zaterdag 4 Julij was bestemd, werd schriftelijk behandeld de samenstelling der voornaamste kristallinische gesteenten, het geologisch onderscheid van steenkolen en bruinkolen, de kennis der verschillende palaeozoische formatien en de algemeene geologische vorming van Engeland.

Het werd aangevuld door het bespreken van het voorkomen in de natuur van kolen en ertsen, de geologische kenmerken der verschillende formatien, en de bepaling van onderscheidene rotssoorten.

De uitslag van dit examen kan in het algemeen goed worden genoemd. In het gedeelte over paleontologie toonde de candidaat zwak te zijn.

Het examen in de *mijnontginning* had plaats schriftelijk gedurende Donderdag 2 Julij en mondeling in een gedeelte van den namiddag van Zaterdag 4 en Maandag 6 Julij.

Het schriftelijk liep over de uitvoering van diepe grondboring, over waterdichte bekleeding van gedeelten van schachten bij gebruik van gegoten ijzer, en over dool en uitvoering van de scheiding volgens korrelgrootte bij het waschproces der ertsen.

De beantwoording was niet volledig, zoodat bij het mondeling examen van al deze onderwerpen nadere bijzonderheden werden gevraagd.

De candidaat toonde zoo van deze als van andere even belangrijke onderwerpen, tot de mijnontginning behorende, eene slechts even voldoende kennis te bezitten.

Voor de *doornasie* was de voormiddag van Dingsdag 30 Junij bijna uitsluitend, Woensdag 8 en Donderdag 9 Julij bestemd.

Het schriftelijk gedeelte van het examen betrof de algemeene beginselen der titroerkunst, de analyse van FAHLERTS en de bepalingswijze van zilver.

Het praktisch en mondeling examen, dat gedurende twee dagen in het laboratorium werd afgenomen, liep over verschillende hoofddeelen der analytische chemie, over daarbij voorkomende instrumenten, bijzonder die over het titreren, terwijl den candidaat gelegenheid werd gegeven door eene volledige analyse van koperkies, eene quantitative bepaling van tin uit tinerts, van ijzer door middel van titreren en eindelijk van coaks en aschgehalte van steenkolen zijne kennis en bedrevenheid te toonen in de praktische uitvoering.

De uitkomst kan in het algemeen niet gunstig worden genoemd. De candidaat toonde wel eenige algemeene kennis te bezitten van de vele behandelde onderwerpen, maar voldoende oefening en heldere opvatting ontbraken.

De *metallurgie* werd behandeld den namiddag van Dingsdag 30 Junij en mondeling een gedeelte van den namiddag op Zaterdag 4 Julij.

Het examen liep schriftelijk over het roostproces van ertsen en over de afscheiding van koper en tin uit hunne meest in de natuur voorkomende verbindingen.

Mondeling werd behandeld het ijzerhoogovenproces, en werd nader in bijzonderheden getreden van hotgeen plaats heeft bij de roosting van sylfuren.

De candidaat toonde voldoende kennis te bezitten van het veel omvattend onderwerp dat het hoofdbestanddeel van het examen uitmaakte. Minder voldeed hij bij de behandeling van bijzonderheden der uitsmelting van de behandelde ertsen.

Voor het *teekenen van werktuigen* is aan den candidaat op Maandag 6 en Dingsdag 7 Julij opgedragen het vervaardigen eener teekening van een gegeven voorwerp benevens het schetsen en opmaken van een model; een en ander, hoezeer niet geheel onvoldoende, liet te wenschen over.

Het mondeling examen over het administratief regt, dat in den namiddag van Woensdag 8 Julij plaats vond, liep, daar de candidaat voor de dienst in Nederlandsch Indie is bestemd, slechts over enkele eenvoudige onderwerpen, ontleend aan de wet van 21 April 1810 en de daaruit voortgevloeide bepalingen.

De uitslag was zeer goed.

F. *Technoloog.*

Het examen moest, volgens art. 60 der wet, loopen over:

- a. de bolvormige driehoeksmeting en de beginselen der analytische meetkunde;

- b. de beginselen der beschrijvende meetkunde;
- c. die der theoretische en toegepaste mechanica en van de kennis van werktuigen;
- d. die der mechanische technologie;
- e. de toegepaste natuurkunde;
- f. de toegepaste en analytische scheikunde;
- g. de scheikundige technologie;
- h. de bouwkunde, voor zoo veel betreft de kennis van bouwstoffen en de zamenstelling van eenvoudige gebouwen;
- i. het hand- en ornamentteekenen.

In de *wiskundige* vakken, sub *a* en *b* genoemd, werd de candidaat op Donderdag 2 Julij, gedeeltelijk door schriftelijke beantwoording van vragen, gedeeltelijk door het in teekening brengen van eene constructie uit de beschrijvende meetkunde, gedeeltelijk door mondelinge ondervraging geëxamineerd.

In bolvormige driehoeksmeting kreeg hij een eenvoudig geval van regthoekige driehoeken met behulp van logaritmen-tafels op te lossen, en werd hij nader over de beginselen van dit vak ondervraagd. Het resultaat bleef even beneden voldoende.

Voor analytische meetkunde werd hem het bepalen en onderkennen van eene meetkundige plaats in het platte vak tot taak gesteld. Wel is waar moesten de pogingen, daartoe in zijn schriftelijk opstel aangewend, als niet geslaagd worden beschouwd, maar het bespreken van hetzelfde onderwerp leverde gunstiger uitslag op, hetgeen, gevoegd bij de omstandigheid dat hij ook in andere deelen van analytische meetkunde goed bleek te huis te zijn, vrijheid gaf dit deel van het examen als voldoende geslaagd te beschouwen.

Ook in de beschrijvende meetkunde gaf de mondelinge verklaring van beginselen en constructien meer bevredigende uitslag dan anders uit het door den candidaat verrigte teekenwerk alleen zou zijn opgemaakt. Een overigens eenvoudig vraagstuk van ontwikkeling van een gewoon cilindervlak werd toch hoogst gebrekkig in teekening gebragt, een onderhoud, hoofdzakelijk loopende over gronden van projectie, perspectief en schaduw van eenvoudige ligehamen, deed daarentegen blijken dat de candidaat zich met deze onderwerpen genoegzaam vertrouwd had weten te maken.

In de *theoretische en toegepaste mechanica* werden aan den candidaat op Zaterdag 4 Julij twee vragen ter schriftelijke beantwoording opgegeven, als: eene over de beweging van twee gewigten, verbonden door een over eene schijf geslagen koord, en eene over het draagvermogen van een gelijkmatig belast regthoekig prisma.

Aan dit gedeelte van het examen sloot zich op den namiddag van denzelfden dag een mondeling onderzoek aan. Ofschoon het antwoord op de eerste schriftelijke vraag ingekomen, geene groote waarde had en de candidaat verklaarde op de tweede vier vragen, vallende op een gebied waarop zijne studien zich niet bewogen hadden, het antwoord te moeten schuldig blijven, werden bij het mondeling onderhoud dat over verschillende andere elementaire onderwerpen van mechanica liep, over het geheel zulke duidelijke bewijzen van goed begrip bij den candidaat aangetroffen, dat als totale indruk van het onderzoek bij dezen candidaat het even voldoende mogt worden toegekend.

Voor de *kennis van werktuigen* werd aan den candidaat in den namiddag van Donderdag 2 Julij enkel een mondeling examen afgenomen, loopende over verschillende soorten van werktuigen tot opvoer van water en over de inrigting en werking van stoommachines in het algemeen; de uitslag was voldoende.

In de *mechanische technologie* had het schriftelijk examen-gedurende den voormiddag van Woensdag 1 Julij en het mondelinge in den namiddag van Zaterdag 4 Julij plaats.

Aan den candidaat werden twee vragen ter schriftelijke beantwoording opgegeven en wel over het weven van gebloemde stoffen en over de meelfabrikatie. Beide vragen werden door den candidaat grondig en uitvoerig behandeld, zoodat men daarnit zijne bekendheid met deze bedrijven kon opmaken en dus te dien opzichte de uitkomst voldoende geacht kon worden.

Het mondeling examen liep over ongeveer dezelfde onderwerpen als hierboven voor werktuigkundig ingenieur zijn opgegeven. De uitslag van een en ander was goed te noemen.

Voor de *toegepaste natuurkunde* was Dingsdag 30 Junij 's voormiddags en een gedeelte van den namiddag van Maandag 6 Julij aangewozen.

Aan den candidaat werden drie vragen ter schriftelijke beantwoording voorgelegd, de eerste had betrekking op verbrandingswarmte en beoordeeling van brandstoffen, de tweede liep over de photometrie, terwijl bij de derde naar de inrigting en stroomloopen van den telegraaf van Moisse gevraagd werd.

De antwoorden lieten te wenschen over. Het mondeling examen gaf over het algemeen een eenigzins gunstiger indruk. Het geheele examen werd even beneden voldoende geoordeeld.

De *toegepaste en analytische scheikunde* werd behandeld in den namiddag van Dingsdag 30 Junij en op een paar uren na, gedurende Maandag 6, Dingsdag 7 en Woensdag 8 Julij.

Er werden een viertal vragen ter schriftelijke beantwoording gesteld betreffende de scheikundige geschiedenis der melk, de conservatie der organische stoffen tegen bederf, de onderscheiding van katoen, linnen en wol en de theorie der generatorgassen, waarvan de candidaat de drie eerste op tamelijk voldoende wijze beantwoorde, terwijl de beantwoording der vierde wegens tijdsgebrek achterwege bleef. Het mondeling examen werd te gelijk met het praktische in het laboratorium afgenomen en liep over chemische manipulaties, inrigting en controlering van werktuigen voor de analytische chemie benoodigd, over quantitatief en kwalitatief onderzoek van water, de bepaling der ontvlambaarheid van petroleum, vervalsching van meel en verder over de onderwerpen die ter praktische behandeling werden voorgesteld. Deze laatsten waren: eene bepaling der sterkte van handelszwavelzuur en aanwijzing van al de daarin voorkomende verontreinigingen, eene waardebepaling van bruinsteen en potasch, een onderzoek naar de vervalsching van gist, de erkenning der lijming van verschillende papiersoorten. In dit gedeelte van het examen gaf de candidaat de bewijzen zich met goed gevolg op de beoefening der praktische chemie te hebben toegelegd, en omtrent de eischen en bedoelingen van de chemische analyse toegepast op industriële onderwerpen, vrij klare voorstellingen te hebben.

Voor *scheikundige technologie* was de voormiddag van Vrijdag 3 Julij geheel en die van Dingsdag 7 Julij gedeeltelijk bestemd.

Ter schriftelijke beantwoording werden den candidaat vragen voorgelegd omtrent de suiker-industrie der beetwortelen, de industriële verkrijging van salpeterzure zouten en salpeterzuur en de fabriekmatige vervaardiging van zwavelzuur uit pyrieten. Het mondeling examen liep over de bereiding en aanwending van potasch, vooral bij de zeepfabricatie, de looijerij, de weide- en chloorbleek en voor de laatste gebruikelijke materialen. De examinandus bleek van deze onderwerpen eene, wat de algemeene beginselen betreft, voldoende kennis te bezitten. Wat betreft de kennis der technische bijzonderheden was echter het ontbreken van eigen aanschouwing in vele opzichten zeer merkbaar.

In de *bouwkunde*, voor zooveel betreft de kennis van bouwstoffen en de samenstelling van eenvoudige gebouwen had op Donderdag 9 Julij, het examen zoo schriftelijk als mondeling plaats.

De uitslag van een en ander was even beneden voldoende.

Als ontwerp was ook van dezen candidaat een platte grond, opstand en doorsnede gevraagd van eene houten materialenloods op gemetselden voet en houten fundering.

Het examen in *hand- en ornamentteekenen* op Woensdag 1 Julij en Vrijdag 3 Julij 's namiddags leidde, ook op de vroeger gemaakte teekeningen gelot, tot een goeden uitslag.

Nadat Donderdag de examens waren afgelopen, heeft de Commissie Vrijdag den 10den Julij eene vergadering gehouden om kennis te nemen van het oordeel der verschillende subcommissien over de onderdeelen van het examen en daarop hare uitspraak te vestigen.

Geen der candidaten had in *alle* vakken het geheel voldoende behaald; sommigen waren in een, anderen in twee of meer vakken meer of minder belangrijk te kort gekomen.

De Commissie heeft gemeend dat, de waarde der vakken voor iedere categorie van candidaten in aanmerking nemende, het ontbrekende in sommige door meer dan voldoende kennis in andere vakken kon worden goedgemaakt.

Met het oog hierop, heeft de Commissie, na naauwgezette overweging, geen bezwaar gevonden, gelijk zij reeds de eer had bij schrijven van den 10den Julij jl. Uwer Excelentie mede te deelen, om te besluiten dat het diploma, behoudens aan een viertal candidaten voor civiel-ingenieur, zal worden uitgereikt aan allen, die het examen hebben afgelegd, en dus aan:

- 7 civiel-ingenieurs;
- 1 bouwkundig-ingenieur of architect;
- 1 scheepsbouwkundig-ingenieur;
- 2 werktuigkundig-ingenieurs;
- 1 mijnen-ingenieur; en
- 1 technoloog.

Ten slotte meent de Commissie het volgende overzicht te moeten mededeelen.
 Van de 16 candidaten, die aan het examen voor ingenieur deel namen, was het diploma wegens voldoende afgelegd examen B verkregen:

door 1 in 1864, thans geslaagd,
 " 4 " 1865, " allen geslaagd,
 " 9 in 1866, waarvan thans geslaagd 7,
 " 2 " 1867, " " geen geslaagd.

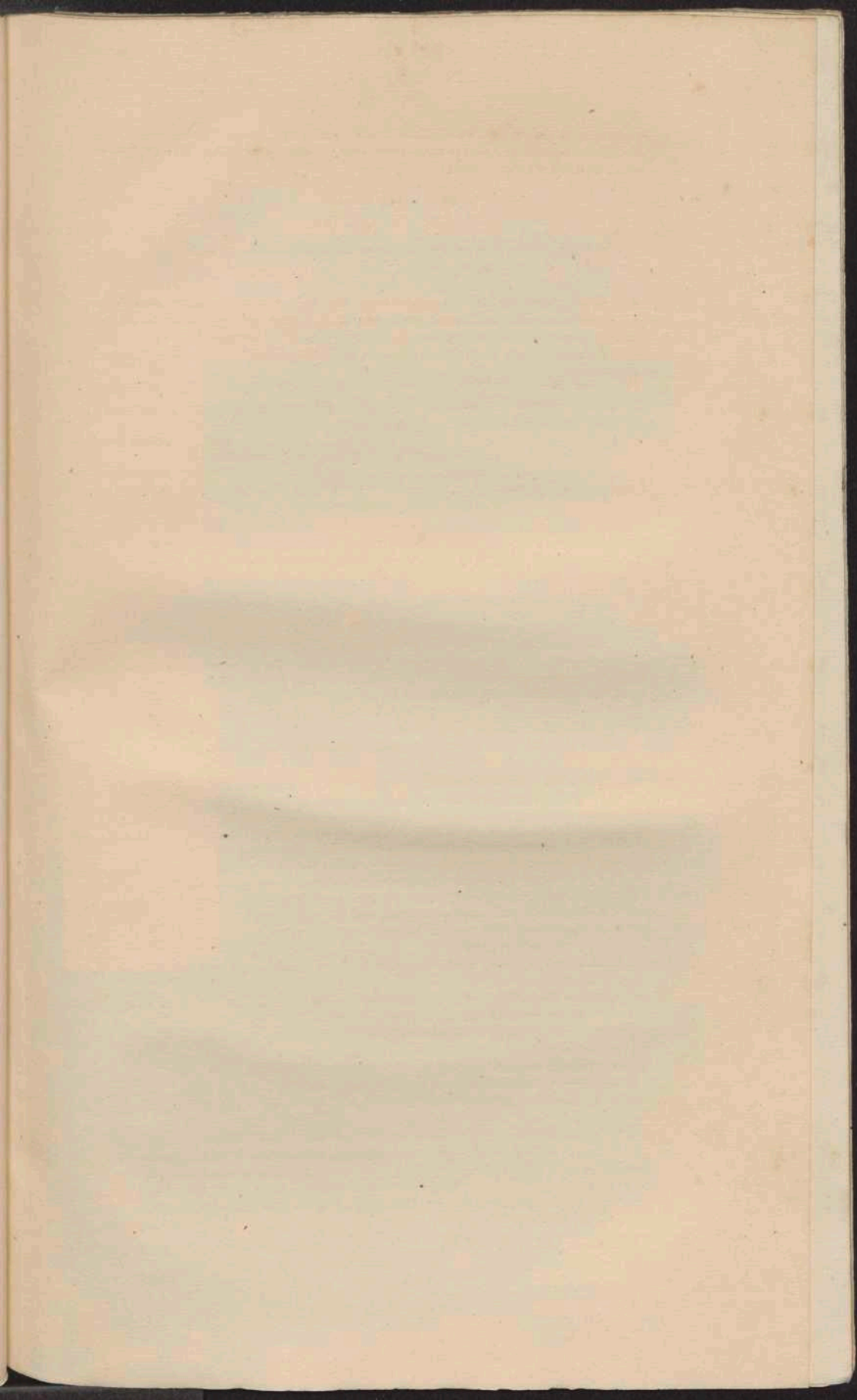
Van de 12 candidaten die voor den eersten keer het examen C aflegden slaagden er 8; de 4 candidaten die het examen voor den tweeden keer aflegden, slaagden allen.
 De candidaat voor technoloog had in 1865 met goeden uitslag het examen A afgelegd; hij slaagde thans bij het ten tweeden male afgelegd examen B.

Delft, den 25sten Julij 1868.

De Commissie,

L. COHEN STUART, *President.*

J. F. BOOGAARD, *Secretaris.*

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen, landbouwkunde, zeevaartkunde, teekenen en boetseren.

's GRAVENHAGE, den 29sten Mei 1867.

Aan Zijne Excellentie den heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, krachtens art. 69 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50) door Uwe Excellentie bij beschikking van 20 April 1867, n°. 330, 5de afdeling, benoemd tot het afnemen van het examen van hen, die eene acte van bekwaamheid verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs, heeft de eer omtrent hare werkzaamheden Uwer Excellentie het volgende te berigten.

Het examen was ingerigt naar het voorbeeld door de Commissien van de beide vorige jaren gegeven, zoodat hieromtrent naar de verslagen dier Commissien kan verwezen worden.

Even als vroeger werden in den regel niet meer dan twee mondelinge examens te gelijk afgenomen, opdat de bekwaamheid der candidaten niet alleen door het lid der Commissie, dat met de ondervraging belast was, maar ook door andere leden toehoorders beoordeeld zou kunnen worden.

De regeling der examens en de uitslag is in bijlage A aangewezen. Daarnit blijkt dat het aantal personen die zich voor het examen hadden aangemeld 42 bedroeg, waaronder vier candidaten waren, die twee acten hadden gevraagd.

Er waren alzoo 45 acten aangevraagd, welke betrekking hadden tot de vakken aangewezen door de volgende letters van het programma:

Acten.	Gevraagd aantal.
A.	1
B.	1
D.	1
K ^I	17
K ^I en K ^{II}	1
K ^I en K ^{III}	1
K ^{III}	1
K ^{IV}	3
K ^{III} en K ^{IV}	1
K ^V	2
M.	12
M en O	1

Niet verschenen zijn:

3 candidaten Kⁱ;

gedurende het examen hebben zich teruggetrokken:

1 candidaat A;

2 candidaten Kⁱⁱ;

1 candidaat Kⁱⁱⁱ, en

2 candidaten M.

zoodat het onderzoek met 33 candidaten tot het einde toe is voortgezet.

Van deze candidaten hebben 20 voldoende bewijzen van bekwaamheid gegeven om als onderwijzer te kunnen optreden; één van hen heeft voor twee vakken, het teekenen namelijk en het bootseren, eene acte verkregen. De Commissie heeft mitsdien, krachtens de haar verleende bevoegdheid, uitgereikt de navolgende acten:

Acten van bekwaamheid.	Tetal.
K ⁱ	6
K ^{iv}	3
K ^v	3
M	8
O.	1

De vergelijking met de vorige examens geeft de volgende uitkomst:

Jaar.	Acten:	
	Gevraagd.	Uitgereikt.
1864.	29	9
1865.	53	14
1866.	52	23
1867.	46	21

Terwijl in het vorig jaar de gunstige verhouding tusschen de uitgereikte en aangevraagde acten grootendeels moest toegeschreven worden aan de examens in het bootseren, werd zij dit jaar vooral te weeg gebragt door den gunstigen uitslag van het examen in het hand- en regtlijnig teekenen en de perspectief.

Het examen in de wis- en natuurkundige wetenschappen gaf over het algemeen weder aanleiding tot dezelfde opmerkingen als in vorige jaren, zoodat ook hieromtrent naar vroegere verslagen kan verwezen worden. Enkele opmerkingen daarin gemaakt meent de Commissie nogmaals met bijzonderen nadruk te moeten herhalen. Het viel ook nu weder in het oog dat zeer vele candidaten bij hunne studien er niet genoeg op gelet schenen te hebben, dat zij eene acte als *onderwijzer* wenschten te erlangen. Bij de beoefening der wiskunde was niet zelden zelfs bij hen, die van de hoogere gedeelten eene vrij volledige kennis bezaten, de indringende studie van de beginselen der rekenkunde achterwege gebleven, zoodat zij de gaaf om deze beginselen duidelijk voor te dragen, geheel en al misten, niet alleen ten gevolge van gebrek aan oefening, maar ook doordien zij zich geen rekenschap wisten te geven van de redenering, die de grondslag is van de oplossing van eenvoudige rekenkundige vraagstukken, en zelfs niet de vereischte vaardigheid bezaten in het toepassen der verschillende rekenwijzen. Zoo waren er, die geheel te kort schoten in het geven van eene duidelijke verklaring van de wijze waarop uit den inhoud van een kubus de lengte eener ribbe gevonden wordt; van de rekenwijze tot het vinden van den grootsten gemeenen deeler van twee getallen; van zamengestelde evenredigheden; van het herleiden van dagen tot uren en andere tot de eerste gronden behoorende vraagstukken. Niet zelden bleek het, dat de candidaten, om zich eene volledige kennis van meetkunde te verschaffen, in het bestuderen van vele handboeken hun heil gezocht hadden, in plaats van zich tot enkele goed gekozen te bepalen en deze grondig te beoefenen. Het doorenmengen van verschillende leerstelsels veroorzaakte eene verwarring van begrippen, die alle helderheid van inzicht en voordragt onmogelijk maakte. Evenzoo valt van de beoefening der natuurlijke geschiedenis op te merken, dat de kennis, zelfs waar die vrij voldoende was, nog te weinig op eigen waarneming en onderzoek gegrond en bijna uitsluitend uit boeken geput was. Ook het maken van

eene eenvoudige teekening op het bord, iets wat bij het onderwijs gedurig voorkomt, liet bij enkelen veel te wenschen over.

Het is de Commissie aangenaam met bijzonderen lof melding te kunnen maken van een examen in hoogere wiskunde, afgelegd door een leerling der Polytechnische school, die de acte Kv erlangde en de blijken gaf eene breede opvatting van de studie der hoogere wiskunde met grondige beoefening te hebben verconigd.

Het examen in het handteekenen, het regtlĳnig teekenen en de perspectief heeft bij de Commissie een zeer bevredigenden indruk achtergelaten. Moest in vorige verslagen telkens geklaagd worden over eenzijdige, praktische rigting, waarin de candidaten zich bewogen hadden, over het ontbreken van de grondige studie, die poedig is tot de vorming van een onderwijzer, die geschikt zal zijn om de leerlingen met kennis en oordeel te leiden: in dit jaar mogt de Commissie zich over een vrij belangrijken vooruitgang verblijden. Niet alleen waren de bij gelegenheid van het examen geloverde teekeningen over het algemeen beter dan vroeger, maar het bleek, dat de candidaten zich ook in andere opzigten eene betere voorstelling hadden gemaakt van de eischen, waaraan voldaan moet worden. Bij allen was de kennis van de anatomie voldoende. Bij vorige examens waren de eenvoudigste beginselen der perspectief aan de meesten onbekend, thans werd door hen, die de acte verkregen, een voldoende examen in de gronden der perspectief afgelegd en wisten enkelen deze duidelijk voor te dragen. Deze laatsten hadden hunne studie met die van de eerste beginselen der gewone meetkunst aangevangen en daarna de beschrijvende meetkunst voldoende beoefend om een juist inzicht te bekomen in de leer der perspectief. De Commissie beschouwt dezen vooruitgang als een eersten stap om tot een meer grondig onderwijs in het handteekenen en het regtlĳnig en bouwkunstig teekenen te geraken.

De Commissie meent met dit verslag de taak, haar door Uwe Exc. opgedragen, vervuld te hebben. Zij neemt ten slotte de vrijheid Uwer Exc. in overweging te geven, het tegenwoordig verslag, even als dat der vorige examens, openbaar te maken.

Namens de Commissie,

J. BOSSCHA, *Voorzitter.*

L. A. J. BURGERSDIJK, *Secretaris.*

DAGEN.	ACTEN.
Maandag 6 en Dingsdag 7 Mei	K _I (wiskunde, art. 70 <i>A a</i>).
Woensdag 8 " Donderdag 9 "	K _I
" 8 " " 9 "	K _{IV} (beginselen van delfstof-, aard-, plant- en dierkunde, art. 70 <i>A d</i>)
Donderdag 9 Mei	K _{II} (beginselen van theor. en toegep. mechan., kennis van werkt. en technologie, art. 70 <i>A b</i>).
Vrijdag 10 en Zaterdag 11 Mei	K _I
" 10 " " 11 "	K _{IV}
Maandag 13 " Dingsdag 14 "	K _I
" 13 " " 14 "	K _{II}
" 13 " " 14 "	K _{III} (beginselen der natuurkunde, scheikunde en kosmographie, art. 70 <i>A c</i>)
Dingsdag 14 " Woensdag 15 "	K _{III}
Woensdag 15 " Donderdag 16 "	K _I
" 15 " " 16 "	K _{III}
Donderdag 16 " Vrijdag 17 "	K _{IV}
" 16 " " 17 "	K _{III}
Vrijdag 17 " Zaterdag 18 "	K _I
" 17 " " 18 "	D (acte <i>B</i> , scheikunde, art. 72)
Maandag 20, Dingsdag 21 en Woensdag 22 Mei	B (wis- en werktuigk. wetenschappen, art. 70).
" 20, " 21 " " 22 "	K _V (hoogere wiskunde, art. 70 <i>A a</i> en <i>B a</i>)
Dingsdag 21 Mei	O (boetseren, art. 77)
Woensdag 22, Donderdag 23 en Vrijdag 24 Mei	M (handteekenen, regtlĳnig teekenen en perspectief art. 77)

1) Hieronder is een candidaat begrepen die de acte *A* voor wis- en werktuigkundige wetenschappen

2) Deze candidaat heeft acte *K_V* ontvangen.

HET EXAMEN.

EXAMINATOREN.	GETAL VAN HEN DIE				
	zich hebben aangemeld.	zijn opgekomen.	zich gedurende het examen hebben terug getrokken.	zijn toegelaten.	zijn afgewezen.
Hoek, Baehr, Obreen.	4	3	1	"	2
Hoek, Baehr, Obreen.	3	3	"	2	1
Staring, Burgersdijk.	2	2	"	1	1
Bosscha, Staring.	1	1	1	"	"
Hoek, Baehr, Obreen, Burgersdijk.	1) 3	2	1	"	1
Staring, Burgersdijk.	2	2	"	2	"
Hoek, Baehr, Obreen, Burgersdijk.	3	3	"	2	1
Bosscha, Staring.	1) 1	1	"	"	1
Bosscha, van Kerckhoff, Hoek, Burgersdijk.	1	1	"	"	1
Bosscha, van Kerckhoff, Hoek, Burgersdijk.	1) 1	"	"	"	"
Hoek, Baehr, Obreen, Burgersdijk.	3	3	"	1	2
Bosscha, van Kerckhoff, Hoek.	1	1	"	"	"
Staring, Burgersdijk.	1	"	"	"	"
Bosscha, van Kerckhoff, Hoek.	1	1	"	"	1
Hoek, Baehr, Obreen.	4	3	"	1	2
Bosscha, van Kerckhoff.	1	1	"	"	1
Hoek, Baehr, Obreen.	1	1	"	"	1) 1
Hoek, Baehr, Obreen.	2	2	"	2	"
Koelman.	1	1	"	1	"
Koelman, Bosscha, Baehr, Hoek, Burgersdijk.	13	13	2	8	3

(art. 70) verlangde.

Behoort bij het Verslag der Commissie van examen van 29 Mei 1867.

De Voorzitter.

J. BOSSCHA.

VERSLAG der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de Nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedkundige wetenschappen, de staatshuishoudkunde, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, en de gymnastiek.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij beschikking van Uwe Excellentie van den 20sten April jl., n°. 330, 5de afl., belast met het afnemen van bovengemelde examens, heeft de eer bij dezen verslag te doen van den uitslag der aan haar opgedragen werkzaamheden.

Eene voorloopige vergadering is dit jaar niet gehouden. De voorzitter had de gelegenheid aan twee nieuwe leden der Commissie vooraf het een en ander mede te deelen aangaande de wijze, waarop voorgaande jaren de examens geregeld waren geweest; voor zooveel het examen in gymnastiek betreft, waarvoor een der examinatoren dit jaar voor het eerst lid der Commissie was, deze zijn geregeld geworden den dag voor het eerste examen in dat vak. De leden LUBACH en PFAFF waren daartoe een dag vroeger overgekomen.

Daar de regeling van het examen in alle opzigten dezelfde is geweest als de voorgaande jaren, zoo meent de Commissie zich in dit opzigt van nadere mededeelingen te kunnen onthouden en naar voorgaande verslagen te mogen verwijzen.

In den regel waren voor iederen dag 5 of 6 candidaten opgeroepen, die mondeling en schriftelijk examen hadden af te leggen; het mondeling examen duurde 1 à 2 uren; voor het schriftelijk werden 3 à 4 uren beschikbaar gesteld. Voor de examens in de verschillende vakken, gymnastiek uitgezonderd, waren vastgesteld 20—24 Mei, 27—29 Mei en 3—5 Junij; den 6den Junij werd van eene onderwijzeres het examen afgenomen. De examens in gymnastiek hadden plaats den 25sten en 31sten Mei en 1 Junij, voor zooveel het theoretisch gedeelte aangaat, in een der lokalen van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken waar ook de andere examens plaats hadden, voor zooveel de praktijk betreft, in het lokaal der gemeentelijke gymnastiekschool, daartoe door het gemeentebestuur van 's Gravenhage op verzoek van den voorzitter der Commissie met de meeste bereidwilligheid ten gebruike afgestaan.

De vergaderingen der Commissie hebben derhalve op bovengenoemde dagen plaats gehad; den 6den Junij heeft zij, na afloop van het examen der onderwijzeres, haar verslag vastgesteld.

Het getal candidaten, die zich hadden aangemeld, bedroeg 78, waaronder 2 die in twee vakken examen wenschten af te leggen, zoodat er eigenlijk 80 examens waren af te nemen. Van dezen zijn 7 niet opgekomen. Van de 73 afgelegde examens waren 40 met gunstigen uitslag; 3 candidaten hebben zich vóór het einde van hun examen teruggetrokken, de overige 31 moesten worden afgewezen.

De volgende tabel wijst meer in bijzonderheden den uitslag in cijfers aan voor elk vak in het bijzonder, met aanwijzing tevens van vroeger verkregen acten of graden.

Gevraagde acte van bekwaamheid volgens de programma's behoorende bij het Koninklijk besluit van 2 Febr. 1864 (<i>Staatsblad</i> n°. 8).	GETAL VAN HEN DIE				<i>Aanmerkingen.</i>
	zich hadden aangemeld.	zijn opgekomen.	zijn toegelaten.	zijn afgewezen.	
Nederl. taal en letterkunde. (Progr. K VII, Q.)	13	13	8 (a)	5 (b)	a) Van de toegelatenen hadden 2 in 1866 eene acte voor Fransche taal- en letterkunde verkregen; 2 zijn toegelaten, die in 1866 waren afgewezen. Op één na hadden allen acte als hoofd- of als hulponderwijzer. b) Van de afgewezenen waren 3 hoofdonderwijzer, 1 student in de letteren en 1 zonder graad of acte.
Geschiedenis. (Progr. K VIII, Q.)	6	5	3 (c)	2 (d)	c) Een der toegelatenen had in 1866 acte voor aardrijkskunde gekregen. Twee waren hulponderwijzer, een doctor in de godgeleerdheid. d) Een van dezen heeft zich vóór het einde van het examen teruggetrokken. Beiden waren candidaat in de godgeleerdheid.
Aardrijkskunde. (Progr. K IX, Q.)	4	2	1 (e)	1 (f)	e) De toegelatene had in 1866 acte voor nederlandsche taal- en letterkunde verkregen. f) Deze candidaat heeft zich uit hoofde van ongesteldheid onder het examen teruggetrokken.
Staatshuishoudkunde en statistiek. (Progr. K X, Q.)	1	1	1 (g)	"	g) Deze candidaat was het vorige jaar afgewezen.
Gronden der gemeente, provinciale en staatsinrigting van Nederland. (Progr. K XI, Q.)	1	1	1 (h)	"	h) Deze candidaat had in 1866 acte verkregen voor staatshuishoudkunde en statistiek, doch was toen voor de gronden der staatsinrigting afgewezen.
Handelswetenschappen. (Progr. H Q.)	2	2	1 (i)	1 (k)	i) Deze candidaat had reeds acte voor boekhouden; in 1866 was hij voor handelswetenschappen afgewezen. k) Deze candidaat had acte voor boekhouden.
Boekhouden. (Progr. K XII, Q.)	13	12	6 (l)	6 (m)	l) Onder dezen was één doctor in de regten, een leeraar van eene hoogere burgerschool, één klerk aan een ministerie en drie boekhouders. m) Van dezen heeft één zich onder het examen teruggetrokken, één had in 1866 acte voor huisonderwijs in boekhouden verkregen, één had acte voor schoonschrijven, één was doctor in de regten, twee waren boekhouders.
Fransche taal en letterkunde. (Progr. L, Q.)	9	8	4 (n)	4 (o)	n) De toegelatenen hadden allen acte voor lager onderwijs in het Fransch. Drie waren in 1865 of 1866 afgewezen.

Gevraagde acte van bekwaamheid volgens de programma's behorende bij het Koninklijk besluit van 2 Febr. 1864 (<i>Staatsblad</i> n°. 8).	GETAL VAN HEN DIE				<i>Aanmerkingen.</i>
	zich hadden aangemeld.	zijn opgekomen.	zijn toegelaten.	zijn afgewezen.	
Engelsche taal en letterkunde. (Progr. L. Q.)	4	4	2 (p)	2 (q)	o) Dezen hadden allen acte voor lager onderwijs in het Fransch. Een heeft zich onder het examen teruggetrokken; twee waren ook in 1866 afgewezen. p) Beiden hadden acte voor lager onderwijs in het Engelsch. Een was in 1866 afgewezen. q) Beiden hadden acte voor lager onderwijs in het Engelsch. Een was ook in 1866 afgewezen.
Hoogduitsche taal en letterkunde. (Progr. L. Q.) (Leerders.)	7	6	3 (r)	3 (s)	r) Van dezen was een phil. doctor van Munchen, één candidaat in de Godgeleerdheid en één hulponderwijzer; twee hadden acte voor lager onderwijs in het Duitsch. s) Van dezen had één acte voor lager onderwijs in het Duitsch. Een was ook in 1866 afgewezen.
Hoogduitsche taal en letterkunde. (Progr. L. Q.) (Onderwijzeressen.)	1	1	1 (t)	"	t) Deze had acte voor lager onderwijs in het Duitsch.
Gymnastiek. (Progr. P.)	19	18	9 (u)	9 (v)	u) Van dezen hadden 8 acte voor gymnastiek volgens de wet op het lager onderwijs. Twee waren in militaire dienst. v) Van dezen hadden 8 acte voor gymnastiek volgens de wet op het lager onderwijs.
Totaal . .	80	73	40	33	

Eene vergelijking van den uitslag met dien van voorgaande jaren doet weinig verschil opmerken. De reden tusschen het geheel getal examens en het getal toegelatenen is ongeveer dezelfde gebleven. Voor verschillende vakken was het aantal examens te gering om eene vergelijking toe te laten. Gunstiger dan voorgaande jaren was de verhouding bij de Nederlandsche taal en letterkunde, iets gunstiger voor de vreemde talen en hare letterkunde; doch daarentegen minder gunstig voor handelswetenschappen en boekhouden en voor de gymnastiek.

Veel vooruitgang in de studie, waarvan het examen de uitkomsten behoorde aan te toonen, was er nog niet te merken: de examens in talen, in aardrijkskunde, in handelswetenschappen en ook bepaald in gymnastiek droegen er de bewijzen van, dat de candidaten bij hunne voorbereiding veelal eene goede leiding hadden gemist. Dat voor enkele vakken meer candidaten werden toegelaten, was ook niet toe te schrijven aan mindere gestrengheid of geringer eischen, maar alleen aan de omstandigheid, dat ver-

scheiden die vroeger reeds met ongunstigen uitslag examen hadden afgelegd, thans terugkwamen met wat meer kennis en vooral wat meer ondervinding van de wijze waarop het examen werd gehouden, en ook na zich den hun toen gegeven raad ten nutte te hebben gemaakt. Voor Fransche taal en letterkunde, bijvoorbeeld, waren onder de vier toegelaten er drie, die reeds vroeger waren afgewezen, één zelfs tweemaal; hun examen was dit jaar blijkbaar beter dan in 1865 en 1866.

Wat het onderzoek in de verschillende vakken betreft, moent de Commissie de aandacht op de volgende punten te moeten vestigen.

Het examen in de Nederlandsche taal en letterkunde werd afgenomen door den hoogleeraar mr. H. E. MOLTZER. De kennis van den oorsprong en de ontwikkeling van onze taal, van de geschiedenis van hare beoeffening, van hare verwanten en hare wetten, was over het algemeen zeer voldoende. Uitzondering maakten eenigen, die van onze spraakkunst eene zeer gebrekkige kennis bezaten, ja zelfs op eenvoudige vragen naar de allereerste beginselen het antwoord schuldig bleven. Zoo hadden dezen bij voorbeeld van deelmatie en conjugatie verwarde begrippen, van woordvorming geen denkbeeld hoegenaamd. Het leerstuk der spelling was slechts door enkelen in zijnen geheelen omvang goed begrepen, de meesten wisten zich van het stelsel, dat zij voorstonden, geen rekenschap te geven, zij hadden eene machinaal van buiten geleerde les in het hoofd, althans weinig meer. De uitslag van het examen in de theorie van den stijl was minder bevredigend; wel toonden de meesten, dat zij eenig handboek met vrucht hadden gelezen, maar van hetgeen wordt vereischt om onderwijs te geven in de stijlleer hadden zij eene min juiste voorstelling. Het schriftelijk werk was over het algemeen goed, van twee of drie kandidaten meer dan goed, van de afgewezenen in den regel zoodanig, dat zij zich zelve daarmede als 't ware eene acte van onbevoegdheid hadden uitgereikt.

Van de geschiedenis der letterkunde hadden al de geëxamineerden veel werk gemaakt voor zoo ver betreft de bekende handboeken en bloemlezingen. Wel durfden deze en gene een zelfstaand oordeel over de voornaamste werken van onze literatuur uitspreken, maar verreweg de meesten gaven weinig meer dan een weêrklank van hetgeen als het ware de publieke opinie in dezen mag heeten. Doorgaans werd hun kritiek in de geijkte termen uitgesproken of liever opgezegd. Van aesthetiek had geen der kandidaten bijzonder veel werk gemaakt; het kenmerkend onderscheid tusschen de verschillende onduidelijk- en dichtsoorten was hun geheel onbekend.

Het examen in geschiedenis werd afgenomen door dr. W. BISSCHOP. Behalve het mondeling examen had ieder candidaat twee opstellen te maken: een uit het gebied der algemeene geschiedenis, een uit dat der geschiedenis van Nederland. De uitslag was over het algemeen tamelijk bevredigend. De meeste kandidaten toonden met de hoofduitkomsten der wetenschap van de laatste jaren vrij wel bekend te zijn en over het verband van oorzaken en gevolgen meer dan in het voorbijgaan te hebben nagedacht. In dit opzigt voldeed vooral een der kandidaten, die zulks waarschijnlijk vooral aan zijne grondige wetenschappelijke opleiding te danken had. Eene opmerking moet de Commissie echter maken, dat namelijk de meeste kandidaten zeer zwak waren in kennis der chronologie. Hoewel men bij de eischen in dit opzigt niet in te veel bijzonderheden afdaalde, liet toch de kennis veel te wenschen over. Aangaande het examen in aardrijkskunde, dat door den voorzitter en dr. M. P. LISBO werd afgenomen, valt niet veel te zeggen, daar twee kandidaten niet waren opgekomen; één zich wegens ongesteldheid vóór het einde van het examen terugtrok en dus slechts over één candidaat moest worden beslist; daar dit examen zoowel in wis- en natuurkundige als in staatkundige aardrijkskunde als zeer voldoende was te beschouwen, werd dezen candidaat de acte toegekend.

Het examen in staatshuishoudkunde en statistiek en in de kennis der gemeentelijke, provinciale- en staatsinrigting van Nederland, werd afgenomen door den hoogleeraar Mr. O. VAN REES. Voor staatshuishoudkunde en statistiek had zich één candidaat aangemeld, die het vorige jaar reeds voldoende bewijzen van grondige studie in eerstgenoemde wetenschap gegeven had, doch wegens volslagen onkunde in statistiek was afgewezen. Het bleek thans dat hij niet slechts zijne staatshuishoudkundige studien voortgezet maar zich ook met ijver en vrucht op de studie der statistiek toegelegd had, weshalve de Commissie hem volgaarne de verlangde acte verleende. De eenige candidaat, die eene acte voor het onderwijs in de Nederlandsche staatsinstellingen erlangde, was insgelijks het vorige jaar wegens gebrek aan genoegzame historische voorbereiding afgewezen, doch gaf thans zoo vele blijken van zijn ernstig en welgeslaagd streven om het ontbrekende aan te vullen, dat de Commissie geen bezwaar meer kon maken tegen de inwilliging van zijn verzoek.

Het examen in het boekhouden en handelswetenschappen werd afgenomen door den heer E. H. C. SCHAEFER. Van de beide kandidaten, die, reeds eene acte voor boekhouden bezittende, thans de volledige acte voor handelswetenschappen trachtten te verkrijgen, legde één een zeer voldoende examen in handelsgeographie en warenkennis af;

als doctor in de regten was hij van een examen in de overige onderdeelen van het programma vrijgesteld. Bij den tweeden, eveneens in de regten gepromoveerd, was de kennis van beide genoemde onderdeelen onvoldoende. Niet zelden vond men bij hem verkeerde voorstellingen en onbekendheid met enkele onderdeelen, die het, naar het oordeel der Commissie, onmogelijk maakten, dat door dezen candidaat onderwijs in handelswetenschappen werd gegeven. Diegenen, die bij het examen in boekhouden werden afgewezen, schoten meestal te kort in kennis der berekeningen, bij het boekhouden te pas komende, sommigen ook wegens gemis aan geschiktheid om hetgeen zij wisten aan anderen duidelijk te maken.

De heer dr. E. PIAGET nam het examen af in de fransche taal en letterkunde. De uitspraak der candidaten was over het algemeen voldoende. Kennis der taalkunde was iets beter dan het vorig jaar; het bestuderen der taalregels was iets meer dan enkel geheugenwerk geweest. De kennis van de synonymen liet echter nog zeer veel te wenschen over. Het schriftelijk werk was over het algemeen beter dan in 1866, zoowel wat stijl als inhoud betreft. Daarentegen liet de verklaring van een of anderen schrijver nog steeds veel te wenschen over, hetgeen niet zelden scheen toe te schrijven aan gebrek aan beschaving en opleiding bij de candidaten. De kennis van de geschiedenis der letterkunde was ook thans weder de zwakke zijde van het examen; vooral in dit opzigt liep menigmaal gebrek aan positieve kennis en vooral aan methode aanstonds in het oog.

Van de vier candidaten, door dr. M. P. LINDO in de engelsche taal en letterkunde geëxamineerd, gaf één, Engelschman van geboorte, zeer voldoende blijken van kennis, zoowel van de taal als van de geschiedenis en de voortbrengselen der letterkunde; het examen van den tweeden candidaat, eveneens een Engelschman, was als even voldoende te beschouwen; deze was het vorig jaar afgewezen. Van de twee dit jaar afgewezen candidaten legde één een onvoldoend, de ander een bijna slecht examen af.

Het examen in hoogduitsche taal en letterkunde werd afgenomen door den heer SCHAEFFER. Van de drie toegelaten candidaten legden twee een voldoende, één een zeer goed examen af. Onder de afgewezenen waren er die zelfs met de beginselen der taalkunde onbekend waren, van woordvorming geen denkbeeld hadden en de betekenis van sommige woorden niet wisten aan te duiden. Van kunsttermen, bij de taalkunde of letterkunde gebruikelijk, wisten zij geene definitie te geven. Ook de kennis der letterkunde en van hare geschiedenis was zeer gebrekkig.

Bij het examen der onderwijzers heeft de Commissie gemeend de eischen, wat betreft kennis van de geschiedenis der letterkunde en van hare voortbrengselen, lager te moeten stellen dan voor de onderwijzers, vooral in verband met het onderwijs, aan eene middelbare school voor meisjes te geven. De eenige candidaat legde een goed mondeling examen over taal en letterkunde af, het schriftelijk werk was minder voldoende; de Commissie meende echter met het oog op het mondeling onderzoek, haar de acte te mogen toekennen.

Van het examen in gymnastiek werd het theoretische gedeelte afgenomen door dr. D. LUBACH, het praktische had plaats onder de leiding van den heer PFAFF. Even als in vorige jaren gaven de candidaten met uitzondering van 3 die slecht, en van 4 die slechts middelmatig voldeden, blijken van vrij goede bekendheid met de beginselen der anatomie en der physiologie en met de theorie der gymnastiek. Hunne bedrevenheid in het uitvoeren van lichaams oefeningen liet, op een paar uitzonderingen na, weinig of niet te wenschen over. In het schermen en het geven van onderwijs daarin voldeden 7 goed, 5 middelmatig, 6 slecht, en in de behandeling van het geweer en het onderwijzen der handgrepen 5 goed, 6 middelmatig en 7 slecht. Het paedagogisch examen, daarin bestaande dat ieder candidaat op zijne beurt aan eenige kinderen jongens en meisjes afzonderlijk eenig onderwijs gaf, leverde tot uitkomst dat 9 zich daarvan met vrij veel, een enkele zelfs met zeer veel takt en oordeel kweten, dat 4 in dit opzigt slechts middelmatig voldeden, en het van 5 bleek, dat zij tot het geven van gymnastisch onderwijs ten eenen male de geschiktheid misten.

Ofschoon minder algemeen dan in het vorig jaar, bleek het toch ook weder bij dit examen, dat het velen candidaten moeilijk viel wat zij van anatomie, physiologie en theoretische gymnastiek hadden geleerd, op de praktijk toe te passen. Maar vooral liep het bij niet weinigen in het oog, dat zij wel gestreefd hadden naar theoretische kennis, vooral niet minder naar gymnastische vaardigheid, maar dat zij er niet aan hadden gedacht, dat takt en bedrevenheid in het onderwijzen voor de leeraars in gymnastiek even goed als voor elken anderen onderwijzer een hoofvereischte is. Ook hadden velen niet getracht naar genoegzame bedrevenheid in het behandelen der wapens, ofschoon schermen en exerceren in het programma uitdrukkelijk als onderdeelen van het examen zijn opgenomen, en de omstandigheid, dat het onderwijs in den wapenhandel op de Rijks- hoogere burgerscholen en ook op eenige gemeentelijke hoogere burgerscholen is ingevoerd geworden, tot aanleiding had kunnen dienen om op dit onderdeel van het examen de aandacht meer te vestigen. De proeven van geschiktheid tot het geven van

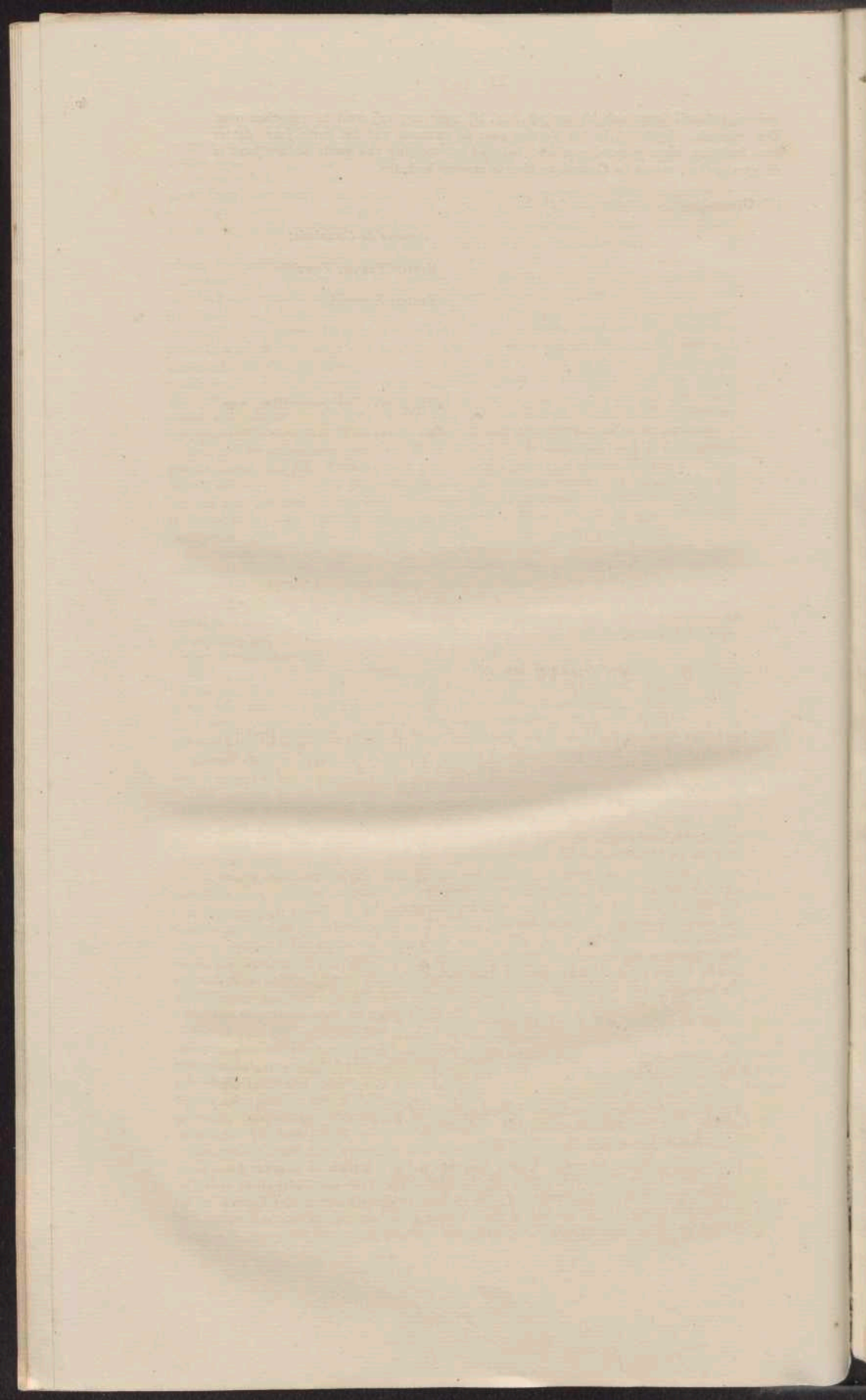
onderrigt daarin lieten ook bij einigen iets, bij meer nog vrij veel te wenschen over. Den wensch, uitgedrukt in het Verslag over de examens van het vorig jaar, dat er eene inrigting moge geopend worden, bestemd tot vorming van goede onderwijzers in de gymnastiek, meent de Commissie hier te moeten herhalen.

's Gravenhage, den 8sten Junij 1867.

Namens de Commissie,

STEIJN PARVÉ, *Voorzitter.*

LINDO, *Secretaris.*

OVERZIGT der Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur betreffende het onderwijs, gedurende het jaar 1867.

(Vervolg van Bijlage G van het vorig Verslag.)

XXIX.

Het beroep van den raad der gemeente Gasselte tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, waarbij de goedkeuring is onthouden aan eene nieuwe schoolregeling, door dien gemeenteraad vastgesteld.

30 December 1866, WIJ WILLEM III, ENZ.
n°. 20.

Beschikkende op het aan Ons door den gemeenteraad te Gasselte, provincie Drenthe, ingediend adres, daarbij verzoekende, dat, met vernietiging van een besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, in dato 23 Mei jl., door Ons zal worden goedgekeurd de nieuwe schoolregeling, door den gemelden gemeenteraad vastgesteld op den 24sten Maart jl.

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 19den December 1866, n°. 91);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 29sten December 1866, n°. 230, 5de afdeling;

Overwegende:

dat de gemeenteraad te Gasselte, op den 24sten Maart jl., eene nieuwe schoolregeling, ter vervanging van de bestaande, heeft vastgesteld, waarin onder anderen wordt bepaald: 1°. dat de jaarwedde van den hoofdonderwijzer in de school te Gasselte zal bedragen f 400, waarvan hem f 360 uit de gemeentekas zal worden uitbetaald en f 40 uit de inkomsten der kosterijgoederen, gewaarborgd door de gemeente; 2°. dat de wedde van den hoofdonderwijzer in de school te Gasselternijveen insgelijks bedragen zal f 400, en 3°. dat bij ongesteldheid van een onderwijzer, gedurende langer dan eene maand, de bekostiging der tijdelijke waarneming voor drie vierde gedeelten komt ten laste van den onderwijzer, en dat de onderwijzers verplicht zijn deel te nemen, ten hunnen koste, in het bestaande fonds voor weduwen en weezen van onderwijzers in de provincie Drenthe;

dat Gedeputeerde Staten, bij hun besluit van 23 Mei jl., hebben geweigerd dezo schoolregeling goed te keuren, op grond, dat de jaarwedde van den onderwijzer te Gasselte minstens moet bedragen f 400, door de gemeente te voldoen, en dat die van den onderwijzer te Gasselternijveen behoorde verhoogd te worden tot de som van f 500;

dat, volgens het bepaalde bij art. 19 der wet op het lager onderwijs, de jaarwedde van een hoofdonderwijzer minstens moet bedragen f 400; dat daarop niet in mindering mogen gebragt worden inkomsten, die de onderwijzer geniet in zijne hoedanigheid van kosten; dat niet is gebleken dat te Gasselte het minimum der jaarwedde van den onderwijzer geheel of gedeeltelijk kan worden gebragt ten laste van anderen of op andere wijze dan uit de gemeentekas kan worden gevonden; dat de jaarwedde ook niet mag worden ingekort door het opleggen van verplichtingen, die voor den onderwijzer het doen van uitgaven ten gevolge hebben; dat de school te Gasselternijveen door een veel grooter aantal leerlingen wordt bezocht, dan die te Gassalte en de derde gemeenteschool, gevestigd te Gasselternijveenschemond; en dat het dus billijk is, aan den hoofdonderwijzer aldaar eene hoogere wedde toe te leggen dan aan de hoofdonderwijzers op de beide genoemde plaatsen;

Gezien de artt. 13 en 19 der wet op het lager onderwijs, van den 13den Augustus 1867 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

met bevestiging der uitspraak van Gedeputeerde Staten der provincie Drenthe van den 23sten Mei jl., den adressant te verklaren ongegrond in zijne daartegen bij Ons ingebragte bezwaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 30sten December 1866.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXX.

Het beroep van den raad der gemeente Benschop tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, bevelende vermeerdering van het aantal scholen in die gemeente.

10 Januarij 1867, WIL WILLEM III, ENZ.
n°. 73.

Beschikkende op het adres van den raad der gemeente Benschop, daarbij Onze voorziening inroepende tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht van 19 Julij 1866, n°. 36, bevelende vermeerdering van het aantal scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 2den Januarij 1867, n°. 97);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 8sten Januarij 1867, n°. 227, 5de afdeling;

Overwegende:

dat Gedeputeerde Staten, bij hun angevallen besluit hebben verklaard, dat het aantal scholen in de gemeente Benschop was onvoldoende, en de oprigting hebben bevolen eener school voor openbaar lager onderwijs in dat gedeelte der gemeente, dat in de nabijheid van den Polsbroekerdam is gelegen;

dat de adressant zich door die beschikking bezwaard acht, en beweert, vooreerst dat Gedeputeerde Staten niet bevoegd zouden geweest zijn nog eene vermeerdering van het aantal scholen te bevelen, nadat de schoolregeling, vroeger door het plaatselijk

bestuur voorgedragen, door hen was goedgekeurd, en in de tweede plaats, dat de oprigting eener tweede school zou zijn onnoodig, en met het oog op de plaatselijke gesteldheid, onraadzaam en schadelijk;

dat in de nabijheid van den Polsbroekerdam, vroeger eene bijzondere school heeft bestaan, die gemiddeld door 33 kinderen uit de gemeente Benschop werd bezocht;

dat Gedeputeerde Staten bij het bestaan dier bijzondere school hebben kunnen berusten in het raadsbesluit van Benschop, bepalende dat er slechts ééne openbare school zou zijn, maar dat zij ongetwijfeld bevoegd waren, na het ophouden dier bijzondere school, te onderzoeken of het aantal scholen nog voldoende bleef;

dat, volgens de verklaring van het schooltoezigt, de bestaande openbare school niet groot genoeg is om de kinderen van de geheele gemeente te kunnen bevatten, en dat die school, ingeval geen tweede werd opgerigt, toch zou moeten worden vergroot;

dat de bevolking van den Polsbroekerdam vrij aanzienlijk is, en dat daár 47 kinderen gevonden worden die in de termen vallen om de school te bezoeken;

dat de afstand tusschen den Polsbroekerdam en de kom der gemeente Benschop, binnen welke de eenige thans aldaar aanwezige openbare school zich bevindt, van dien aard is, dat het schoolbezoek voor de kinderen, aan den Polsbroekerdam en omstreken binnen de gemeente woonachtig, hoogst bezwarend is te achten.

dat dus Gedeputeerde Staten, wel te regt de oprigting eener tweede school voor openbaar lager onderwijs in die gemeente hebben bevolen;

Gezien de wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

het verzoek van den gemeenteraad van Benschop te wijzen van de hand.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 10den Januarij 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEENSKERK.

XXXI.

Het beroep van den raad der gemeente Lisse tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, houdende handhaving van de door den schoolopziener uitgesproken ongeschiktverklaring der openbare school in die gemeente.

19 Januarij 1867.

WIJ WILLEM III ENZ.

N°. 44.

Beschikkende op het bij Ons ingestelde beroep van den raad der gemeente Lisse, tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 9 Julij 1866, houdende handhaving van de door den schoolopziener in het 3de district uitgesproken ongeschiktverklaring der openbare school in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 2den Januarij 1867, n°. 69);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 17den Januarij 1867, n°. 193, 5de afdeeling:

Overwegende:

dat de bedoelde school door den schoolopziener is verklaard te zijn van onvoldoende ruimte en door gemis van behoorlijke ventilatie en andere gebreken, schadelijk voor de gezondheid van kinderen en onderwijzers, en dat deze verklaring in hooger beroep door Gedeputeerde Staten is bekrachtigd;

dat wat het eerste punt, de onvoldoende ruimte, betreft, het uit het ingestelde onderzoek is gebleken, dat er thans in de gemeente Lisse eene bijzondere school in aanbouw is, welke ruimte zal bevatten voor 170 kinderen, waarvan de oplevering volgens het bestek moet plaats hebben op 1 Julij 1867; dat, wanneer die school zal zijn geopend, de openbare school vermoedelijk door niet meer dan 125 kinderen zal worden bezocht, voor welk getal het bestaande lokaal voldoende ruimte aanbiedt.

dat er derhalve, ook al moge de verklaring van den schoolopziener tijdens zij gegeven werd, gegrond zijn geweest, onder deze omstandigheden thans voor ons geene termen aanwezig zijn om door handhaving van de afkeuring op dezen grond, de gemeente te noodzaken tot eene vergrooing der school, waaraan, na de opening der gemelde bijzondere school, vermoedelijk geene behoefte meer zal bestaan;

dat, wat de overige bezwaren betreft, het ingestelde onderzoek wel heeft bewezen, dat het lokaal der openbare school te Lisse in verschillende opzigten niet aan de vereischten eener goed ingerigte school beantwoordt; maar dat het niet is gebleken, dat deze gebreken zoodanig schadelijk voor de gezondheid zijn, dat de school daarom onmiddellijk zou behooren te worden gesloten;

dat de gemeenteraad zich tot het aanbrengeu der noodig gekeurde verbeteringen reeds vóór de afkeuring bereid had verklaard;

dat er derhalve onder deze omstandigheden voor Ons geene genoegzame aanleiding is om thans de uitgesproken afkeuring der school te handhaven; blijvende het aan den betrokken schoolopziener vrijstaan om, wanneer, na de opening der meergemelde bijzondere school, het schoollocaal alsnog mogt blijken van onvoldoende ruimte voor het aantal schoolgaande kinderen of voor de gezondheid schadelijk te zijn, op de door hem uitgesproken ongeschikverklaring terug te komen;

Gezien art. 4 der wet van 13 Augustus 1867 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 9 Julij 1866 tevens te vernietigen de daarbij gehandhaafde verklaring van den schoolopziener in het 3de district dier provincie.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 19den Januarij 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXII.

Het beroep van den hoofdonderwijzer te Dalen tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, waarbij is goedgekeurd de vaststelling door den Gemeenteraad zijner jaarwedde op f 450.

21 Mei 1867.

WIL WILLEM III, KON.

N°. 56.

Beschikkende op het aan ons door J. BANYG, hoofdonderwijzer te Dalen, provincie Drenthe, ingediend adres, daarbij verzoekende dat, met vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie in dato 24 Januarij 1866, door Ons zijne jaarwedde zal worden verhoogd tot f 500;

Den Raad van State; afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 8sten Mei 1867, n°. 104);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 18den Mei 1867, n°. 261, 5de afdeling;

Overwegende, dat de raad der gemeente Dalen, bij besluit van 27 December 1865, heeft vastgesteld eene regeling der schoolinrigting voor die gemeente voor een vijfjarig tijdvak, in te gaan met 1 Januarij 1866; dat daarbij de jaarwedde van den adressant is bepaald op de som van f 450, gelijkstaande met hetgeen hij vroeger als zoodanig genoot, en aan hem is ontnomen de levering van schoolbehoefden aan de leerlingen; dat de adressant tegen die regeling herhaaldelijk bezwaren ingediend en verzocht heeft dat zijne jaarwedde zou worden verhoogd met f 50 op grond dat hem alle emolumenten waren ontnomen, ook die, voortspruitende uit de levering van schoolbehoefden; dat zijn inkomen daardoor was gedaald beneden het bedrag door hem gemiddeld jaarlijks genoten vóór de invoering der wet op het lager onderwijs; dat door hem tot staving van die bewering zijn overgelegd twee nota's, in de eerste waarvan het verlies wordt berekend op f 108,50 en in de tweede op f 181; dat de Raad het verzoek heeft afgewezen, omdat, naar zijne meening, levering van schoolbehoefden niet kan gerekend worden tot de bezoldiging van den onderwijzer te hebben behoord, en het door hem opgegeven verlies in ieder geval wordt opgewogen door het voordeel voor hem ontstaan uit de omstandigheid, dat de hulponderwijzer thans uit de gemeentekas wordt bezoldigd, en de kosten van zijn onderhoud, door den Raad op f 200 begroot, na de invoering der wet op het lager onderwijs niet meer ten laste van den adressant komen; dat Gedeputeerde Staten, die met de gemelde bezwaren door den Raad niet waren bekend gemaakt, op den 21sten Januarij 1866 hunne goedkeuring aan het bedoelde raadsbesluit hebben geschonken, en toen de adressant zich eerst later met een verzoek tot verhooging zijner jaarwedde tot hen had gewend, bij besluit van 14 Julij ll. dit verzoek hebben afgewezen; dat in gemeld besluit uitdrukkelijk wordt erkend, dat eene verhooging der wedde billijk zoude zijn, maar dat nu de regeling reeds was goedgekeurd, er geene vrijheid scheen te bestaan om voor het einde van het vijfjarig tijdvak daarop terug te komen; dat de adressant, bij Ons in beroep gekomen zijnde, als nieuwen grond voor zijn verzoek heeft aangevoerd, dat de omvang der school, aan het hoofd waarvan hij is geplaatst, van dien aard is, dat zijne tegenwoordige wedde geacht moet worden te laag te zijn;

Overwegende, dat een ingesteld onderzoek niet heeft doen blijken, dat de inkomsten van den adressant minder zouden bedragen, dan die hij gemiddeld genoot, vóór de invoering der wet op het lager onderwijs; dat dit ook niet volgt uit de beide strijdige berekeningen, door hem overgelegd, omdat, al mogt men die als grondslag kunnen aannemen, het daarin berekend verlies kan zijn opgewogen door het voordeel, verkregen uit de omstandigheid, dat hij in het onderhoud van den hulponderwijzer niet meer behoefte te voorzien; dat echter door het ophouden van de levering van schoolbehoefden, bij de jongste regeling, de inkomsten van den adressant eene vermindering hebben ondergaan; dat de school te Dalen gemiddeld door 200 leerlingen wordt bezocht en van dien omvang is, dat, volgens het overeenstemmend gevoelen van het schooltoezigt en Gedeputeerde Staten, eene verhooging der wedde billijk is; dat alzoo de jaarwedde van f 450 geacht moet worden te laag te zijn en er voldoende grond bestaat om uit dien hoofde het besluit van Gedeputeerde Staten van 24 Januarij 1866 in zooverre te vernietigen, waardoor de vaststelling der jaarwedde op nieuw een onderwerp van behandeling bij den raad en Gedeputeerde Staten uitmaken kan;

Gezien art. 13 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

te vernietigen het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Drenthe van den 24sten Januarij 1866, voor zoo verre daarbij goedkeuring is verleend aan de bepaling

van het besluit van den raad der gemeente Dalen, in dato 27 December 1865, waarbij de jaarwedde van den adressant is vastgesteld op f 450.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 21sten Mei 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXIII.

Het beroep van den schoolopziener in het zesde district van Noordholland tegen een besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, houdende goedkeuring van het besluit van de raden der gemeenten Bergen en Egmond-binnen, waarbij de gemeenschappelijke school in "het Woud", onder eerstgemelde gemeente, is opgeheven.

7 Augustus 1867, WIL WILLEM III, ENZ.
n°. 67.

Beschikkende op een adres van den schoolopziener in het zesde district van Noordholland, daarbij in beroep komende tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie van 6 Februarij 1867, n°. 16, houdende goedkeuring van het besluit van de raden der gemeente Bergen en Egmond-binnen, waarbij de gemeenschappelijke school in "het Woud", onder eerstgemelde gemeente, is opgeheven, en verzoekende, dat door Ons de herbouw dier school aan de besturen dier beide gemeenten worde bevolen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 23sten Julij 1867, n°. 37);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 5den Augustus 1867, n°. 337, 5de afdeling;

Overwegende:

dat in 1859 door de gemeenteraden van Bergen en Egmond-binnen, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, is bepaald, dat de bestaande school in "het Woud" op gemeenschappelijke kosten zou worden in stand gehouden, ten behoeve der inwoners van "het Woud" (gemeente Bergen) en van Wimmenum (gemeente Egmond-binnen), doch dat, toen de school en onderwijzerswoning in Januarij 1865 waren afgebrand, door de raden van beide gemeenten, onder dagteekening van 17 en 30 Mei 1866, tot de opheffing dier gemeenschappelijke school is besloten; dat dit besluit den 6den Februarij 1867 door Gedeputeerde Staten is goedgekeurd, en dat de adressant tegen deze goedkeuring Onze voorziening heeft ingeroepen;

dat art. 13 der wet op het lager onderwijs wel beroep op Ons open stelt van alle besluiten, door Gedeputeerde Staten krachtens die wet genomen, doch dat het aangevallen besluit niet geacht kan worden tot die besluiten te behooren;

dat toch de besluiten van gemeenteraden tot oprichting of opheffing van scholen, krachtens de wet op het lager onderwijs, in het algemeen niet aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten zijn onderworpen; dat art. 16 dier wet omtrent de oprichting en instandhouding van gemeenschappelijke scholen verwijst naar art. 121 der gemeentewet; dat dus de regeling van gemeenschappelijke scholen even als de regeling van alle andere gemeenschappelijke belangen, werken en inrigtingen, alleen krachtens art. 121 der gemeentewet aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten is onderworpen; dat dit artikel beroep op Ons alleen dan verleent, wanneer door Gedeputeerde Staten de goedkeuring aan de regeling is onthouden, en dat derhalve het ingestelde beroep niet onvankelijk is;

dat voorts voor Ons geene termen bestaan, om de instandhouding der gemeenschappelijke school in het Woud aan de beide gemeentebesturen, krachtens art. 17 der wet op het lager onderwijs te bevelen; dat toch de bepalingen van dat artikel medebrengen, dat bij de toepassing daarvan het al of niet voldoende van het aantal scholen met het oog op de behoefte van elke gemeente afzonderlijk moet worden beoordeeld; terwijl art. 16 dier wet in verband met art. 121 der gemeentewet medebrengt, dat het initiatief tot het oprigten van gemeenschappelijke scholen altijd van de betrokken gemeentebesturen zelve moet uitgaan:

Gezien art. 121 der wet van 29 Junij 1851 (*Staatsblad* n°. 85) en artt. 16 en 17 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

den adressant niet ontvankelijk te verklaren in zijn bij Ons ingesteld beroep; en tevens te verklaren dat er geene termen zijn om den herbouw van de school in het Woud als gemeenschappelijke school der gemeenten Bergen en Egmond-binnen te bevelen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 7den Augustus 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXIV.

Het beroep van den raad der gemeente Hellendoorn tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, waarbij de goedkeuring is onthouden aan de vaststelling der jaarwedde van den hulponderwijzer aan eene openbare school in die gemeente.

24 Augustus 1867,
n°. 67.

WIJ WILLEM III enz.

Beschikkende op het door den raad der gemeente Hellendoorn ingesteld beroep tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, van 16 Januarij 1867, waarbij goedkeuring is onthouden aan de vaststelling der jaarwedde van den hulponderwijzer aan eene openbare school in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 14den Augustus 1867, n°. 44);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 21sten Augustus 1867, n°. 194, 5de afdeling.

Overwegende:

dat door den gemeenteraad van Hellendoorn den 24sten October 1866 is besloten de jaarwedde van den hulponderwijzer aan de dorpschool, welke tot dusverre bedroeg f 300, te verminderen tot f 250;

dat Gedeputeerde Staten, zoowel als de inspecteur van het lager onderwijs van oordeel zijn, dat de bezoldiging van f 250 onvoldoende is te achten en dat eerstgemeld collegie op dien grond aan het besluit van den gemeenteraad de goedkeuring heeft onthouden;

dat door den gemeenteraad ter regtvaardiging van zijn besluit is aangevoerd, dat in 1860 tot de benoeming van een hulponderwijzer op eene jaarwedde van f 300 is besloten.

omdat het toen noodig werd geacht aan den te benoemen candidaat tot vereischte te stellen de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ook in vreemde talen; dat deze bevoegdheid door veranderde omstandigheden nu in den hulponderwijzer niet meer wordt gevorderd en men alzoo gemeend heeft met eene mindere jaarwedde te kunnen volstaan;

dat echter de vroegere hulponderwijzer juist door evengemelde bevoegdheid eene gelegenheid had om zijn inkomen van f 300 te vermeederen, welke gelegenheid voor den nu benoemde ontbreekt;

dat het, met het oog op de belangen van het onderwijs, niet wenschelijk kan worden beschouwd, de bestaande bezoldiging van f 300, welke voor den hulponderwijzer aan de dorpschool niet meer dan eene billijke belooning voor de aan zijne betrekking verbonden diensten geacht kan worden, te verminderen;

Gezien art. 19 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 16 Januarij 1867 het daartegen door den gemeenteraad van Hellendoorn ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 24sten Augustus 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXV.

Het beroep van den schoolopziener in het 10de district van Zuidholland tegen een besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, waarbij is berust in een besluit van den gemeenteraad van Middelharnis houdende tijdelijke magtiging van de plaatselijke schoolcommissie om de verdeling der kinderen in de openbare school te regelen, zoo als zij zal vermeenen te behooren.

4 October 1867,

WIJ WILLEM III, KONING.

n°. 68.

Beschikkende op het adres van den schoolopziener in het 10de district van de provincie Zuidholland, daarbij in beroep komende van eene resolutie van Gedeputeerde Staten dier provincie van 31 December 1866, n°. 17, waarbij is berust in een besluit van den gemeenteraad van Middelharnis van 23 November bevorens, bij hetwelk de plaatselijke schoolcommissie aldaar tijdelijk is gemagtigd om de verdeling der kinderen in de openbare school, in de vier vertrekken te regelen zoo als zij zal vermeenen te behooren;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord (advies van den 25sten September 1867, n°. 51);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 2den October 1867, n°. 223, 5de afdeling;

Overwegende:

dat adressant de vernietiging van bovengemelde resolutie van Gedeputeerde Staten vraagt, omdat daarbij niet is afgekeurd voormeld gemeenteraadsbesluit dat, naar zijn oordeel, in strijd is met de wet tot regeling van het lager onderwijs;

dat de magtiging, door den gemeenteraad van Middelharnis aan de plaatselijke school-commissie verleend, om de verdeling der kinderen te regelen, zoo als zij zou vermeenen te behooren, slechts is geweest tijdelijk, en dat den 17den December 1866 reeds door dien raad is vastgesteld een reglement betreffende het lager onderwijs in de openbare school aldaar, waarbij de verdoeling der leerlingen in het schoollocaal in cijfers is geregeld, welk reglement, blijkens eene verklaring namens het gemeentebestuur afgelegd, bestemd is om in werking te treden, zoodra de school verbouwd zal zijn, dadelijk na het verstrijken der zomervacantie;

dat dus eene inwilliging van het verzoek des adressaats, op dit oogenblik zou kunnen geacht worden doelloos te zijn;

dat echter in ieder geval het verzoek niet voor eene gunstige beschikking vatbaar is, omdat Gedeputeerde Staten in casu geen besluit, in den zin van art. 13 der wet tot regeling van het lager onderwijs, hebben genomen;

dat de gemeenteraad door geene wetsbepaling gebonden was zijn voormeld besluit aan hunne goedkeuring te onderwerpen en Gedeputeerde Staten daarom zeer te regt, eenvoudig in het raadsbesluit van 23 November berust en het voor kennisgeving aangenomen hebben, hetgeen echter niet daarstelt een besluit, als waartegen art. 13 der wet op het lager onderwijs hooger beroep toelaat;

dat wijders, waar Gedeputeerde Staten noch goed- noch afkeuren konden, ook van Ons geene goed- of afkeuring in hooger beroep kan worden gevraagd;

Gezien de wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

den adressant niet ontvankelijk te verklaren in zijn bij Ons ingesteld beroep.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, den 4den October 1867.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXVI.

Het beroep van den hoofdonderwijzer te Finsterwold tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, houdende goedkeuring van de regeling zijner jaarwedde door den gemeenteraad.

8 November 1867,

WIJ WILLEM III ENZ.

n°. 63.

Beschikkende op een adres van E. MOLEMA, hoofdonderwijzer te Finsterwold, daarbij in beroep komende tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, van den 12den October 1866, n°. 6, houdende goedkeuring van de regeling zijner jaarwedde door den gemeenteraad;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur gehoord (advies van den 30sten October 1867, n°. 59);

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 6den November 1867, n°. 218, 5de afdeling;

Overwegende:

dat bij besluit van den gemeenteraad van Finsterwold, van 20 Augustus 1866, de

jaarwedde van den adressant is bepaald op f 600, welk besluit door Gedeputeerde Staten van Groningen bij hunne in het hoofd dezer aangehaalde resolutie is goedgekeurd;

dat de adressant tegen deze regeling Onze voorziening heeft ingeroepen op grond, dat zijne jaarwedde bij raadsbesluit van 7 October 1859 is bepaald op f 725, dat de gemeente bij vonnis van den burgerlijken regter is veroordeeld om dit volle bedrag aan den adressant uit te betalen, en dat dus eene vermindering daarvan niet dan met betrekking tot zijnen opvolger zou kunnen plaats hebben;

dat echter de bepaling van adressants jaarwedde op f 725 in verband stond met eene gesloten overeenkomst, volgens welke die jaarwedde tot een bedrag van f 400 ten laste zou komen van kerkelijke fondsen, vroeger voor de bezoldiging van den onderwijzer en koster bestemd;

dat, nadat het provinciaal collegie van toezigt op de kerkelijke administratie aan deze overeenkomst zijne goedkeuring had verleend, door Ons bij besluit van 30 Maart 1866, n°. 78, is beslist, dat er voor den gemeenteraad voldoende grond was, om tot eene nadere definitieve regeling van adressants jaarwedde over te gaan, waardoor die op een billijk bedrag zou worden bepaald, onafhankelijk van de inkomsten, die door den onderwijzer in andere betrekkingen mogten worden genoten;

dat de gemeente Finsterwold wel door den regter veroordeeld is, om de jaarwedde tot het volle bedrag, waarop zij wettig was vastgesteld aan den adressant uit te betalen, doch dat die uitspraak geenszins verhindert, later het bedrag der vastgestelde jaarwedde te wijzigen;

dat overigens eene jaarwedde van f 600 met het oog op den aard en den omvang der school te Finsterwold allezins voldoende kan worden geacht;

Gezien art. 19 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) op het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Met handhaving van het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van den 12den October 1866, n°. 6, de door den adressant daartegen ingebragte bezwaren ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhago, den 8sten November 1867.

W I L L E M.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

INHOUD.

	BLADZ.
Inleiding	1
Hoogescholen te Leiden, Utrecht en Groningen.	
§ 1. Collegien van curatoren.	1
§ 2. Personeel der hoogleeraren	1
§ 3. Beschouwingen over het onderwijs	2
<i>a.</i> Faculteit der godgeleerdheid.	2
<i>b.</i> Faculteit der regtsgeleerdheid	3
<i>c.</i> Faculteit der geneeskunde	4
<i>d.</i> Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen	5
<i>e.</i> Faculteit der wijsbegeerte en letteren	6
§ 4. Studenten.	8
§ 5. Hulpmiddelen voor het onderwijs	10
Athenaeum te Amsterdam	15
Athenaeum te Deventer	17
Latijnsche scholen en gymnasien	18
Middelbaar onderwijs.	
§ 1. Burgerscholen	24
§ 2. Hoogere burgerscholen	32
<i>a.</i> Getal der scholen en der leerlingen	32
<i>b.</i> Onderwijzend personeel	37
<i>c.</i> Leerplan van het onderwijs	42
<i>d.</i> Toestand van het onderwijs, lokalen en hulpmiddelen.	48
<i>e.</i> Examens	54
<i>f.</i> Plannen tot oprigting van hogere burgerscholen	55

§ 3. Landbouwscholen	55
§ 4. Polytechnische school	56
§ 5. Scholen voor de zeevaart	72
§ 6. Kosten van het middelbaar onderwijs	73
§ 7. Gestichten voor doofstommen en blinden	80
§ 8. Acten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs	82
§ 9. Toezigt op het middelbaar onderwijs	83
§ 10. Onderwijs in taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie	83
a. Rijksinstelling te Leiden	83
b. Gemeentelijke instelling te Delft	84
§ 11. Rijkskweekschool voor vroedvrouwen	85
§ 12. Rijksveeartsenijschool	85
Onderwijs bij de land- en zeemagt.	
§ 1. Koninklijke Militaire Akademie	87
§ 2. Instructie-bataillon	88
§ 3. Artillerie-instructie-compagnie	90
§ 4. Wetenschappelijke cursus bij de corpsen	91
§ 5. Scholen bij de corpsen	91
§ 6. Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord	94
a. Personeel	94
b. Opvoeding en onderwijs	95
§ 7. Opleiding van kadets bij het corps mariniers te Amsterdam	96
§ 8. Opleiding van machinistleerlingen aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis	96
§ 9. Opleiding van stuurmansleerlingen en jongens aan boord van het wachtschip te Amsterdam	96
§ 10. Opleiding van bootsmansleerlingen aan boord van het wachtschip te Willemsoord	97
§ 11. Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen	98
§ 12. Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost-Indië	99
Lager onderwijs.	
§ 1. Getal en aard der scholen	100
§ 2. Onderwijzend personeel	103
§ 3. Getal der leerlingen	107
§ 4. Omvang en toestand van het lager onderwijs	127
§ 5. Kosten van het openbaar lager onderwijs	129

§ 6. Schoolgelden	136
§ 7. Subsidien van het Rijk en de provincien krachtens art. 36 der wet.	145
§ 8. Inkomsten van onderwijzers	148
§ 9. Pensioenen aan onderwijzers.	152
§ 10. Schoollocalen, schoolmeubelen, enz.	153
§ 11. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers.	155
§ 12. Opleiding van onderwijzers	158
a. Rijks-kweekescholen	158
b. Normaallessen	162
c. Opleiding aan de lagere scholen, volgens art. 12, 2de lid, der wet.	164
d. Inrigtingen van bijzonderen aard.	164
e. Opleiding van onderwijzeressen	165
f. Onderwijzersgezelschappen	166
g. Algemeen overzicht der kosten.	167
§ 13. Acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs	169
§ 14. Toezigt op het lager onderwijs.	172
Onderwijs in de gevanganissen	186
Bewaarscholen	187

BIJLAGEN.

- A. Overzicht van de collegien gedurende het jaar 1867/1868 bij de onderscheidene faculteiten der hoogeschoolen te Leiden, Utrecht en Groningen gehouden.
- B. Overzicht van de onderwerpen, behandeld in de dissertaties aan de drie hoogeschoolen gedurende den cursus 1867/1868.
- C. Overzicht van de collegien gedurende den cursus 1867/1868 aan het Athenaeum te Amsterdam gehouden.
- D. Verslagen der Commissie, belast met het afnemen van het eindexamen der hogere burgerscholen in Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Limburg.
- E. Verslag der Commissie, belast met het afnemen van examen B, volgens artt. 61 tot 65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.
Verslag der Commissie, belast met het afnemen van examen C, volgens artt. 61 en 64 en van examen B, volgens art. 60 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.
- F. Verslag der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen, landbouwkunde, zeevaarkunde, teekenen en bootseren.
Verslag der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedkundige wetenschappen, de staatshuishoudkunde, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, het schoon-schrijven en de gymnastiek.
- G. Overzicht der Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur betreffende het onderwijs, gedurende het jaar 1867. (Vervolg van bijlage G van het vorig Verslag.)

